

ARCHAEOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK,

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

VII. KÖTET.

(ÚJ FOLYAM. V. KÖTET.)

—II. FÜZET.—

KÉT RÉZTÁBLÁVAL ÉS
SZÁMOS FAMETSZETTEL.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVIII.

1868

13
m

306927

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A M. TUD. AKADEMIA

ARCHAEOLOGIAI BIZOTTMÁNYA.

KUBINYI ÁGOSTON ig. és t. t. tag; bizottmányi elnök.

Gr. ANDRÁSSY MANÓ l. t.

ARÁNYI LAJOS l. t.

ÉRDY JÁNOS r. t.

HENSZLMANN IMRE l. t.

IPOLYI ARNOLD r. t.

KUBINYI FERENCZ t. t.

MÁTRAY GÁROR l. t.

PAÚR IVÁN l. t.

PAUER JÁNOS l. t.

PULSZKY FERENCZ t. t.

RÓMER FLÓRIS l. t. bizottsági előadó és szerkesztő.

RÓNAY JÁCSINT r. t.

SZALAY ÁGOSTON l. t.

TOLDY FERENCZ r. t.

TORMA KÁROLY l. t.

WENCZEL GUSZTÁV r. t.

TARTALOM.

VII. KÖTET I. FÜZET

	Lap
I. Jelentés a Bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról HENSZLMANN IMRÉ-től. (Vége.)	1
II. Szent Margit házi oltára. Írta RÓMER FLÓRIS.	19
III. A nagyenyedi egyházkerítés. Írta P. SZATHMÁRY KÁROLY.	43
IV. Archaeologiai vázlat. Régi tárczájából közli Dr. ÉRDY JÁNOS	54
V. Nehány kiadatlan magyar érem az Árpádok korából. VÉGH ÖDÖN-től	60
VI. Adalék az egyházi kincsek történetéhez. RUPP JAKAB-tól	64
VII. Jelentés a Magyarad (Hont megye) helységében talált csontok összehasonlító boncz-tani vizsgálatáról. BÁTHORY NÁNDOR-tól	73
VIII. Magyar régészeti krónika. Írta RÓMER FLÓRIS.	76
IX. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Összeállította ugyanaz	79
X. Archaeologiai mozgalmak. II. közlés. Ugyanattól	83

A II. FÜZETBEN MEGJELENT:

I. A kolozsmonostori apátság és egyházi maradványainak leírása. Közl. GR. ESZTERHÁZY JÁNOS.	89
II. A barlanglakókról, nevezetesen a magyárhoni lakott barlangokról. RÓMER FLÓRIS-tól	110
III. Kisebb közlemények: I. a szamosfalvi egyház 146 l.; — II. Dózsa György vaskoronája 149 l. GR. ESZTERHÁZY JÁNOS-tól; — III. Registrum ... omnium rerum existentium in dominio Episcopatus Agriensis ... B. NYÁRY ALBERT-től, 150 l.; — IV. Beregmegyei régiségek, LEHOCZKY TIVADAR-tól 155 l.; — V. Egger D. Párisban kiállított ezüst lemezei. RÓMER FLÓRIS-tól. 158.; — VI. Első obsidian-eszközök Magyarországon. U. a. 161. l.; — VII. A koronczói (Győr. m.) vidéknek kő-, bronz- és vaskori leletei. EBERNHÖCH FERENCZ-től	166
IV. Magyar régészeti krónika, összeállítá RÓMER FLÓRIS	181
V. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. VI-dik közlés. RÓMER FLÓRIS-tól	199
VI. Archaeologiai mozgalmak III-dik közlés. Ugyanattól	213
VII. A m. tud. Akadémia archaeologiai bizottmányának munkálkodása 1867-ben és 1868-ban (Jegyzőkönyvi kivonat)	224
VIII. Név- és tárgymutató a VII-dik kötethez	228

JELENTÉS
A B Á N Y A V Á R O S O K B A 1865-BEN

TETT

RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁSRÓL.

HENSZLMANN IMRÉTŐL.

(VÉGE.)

III.

K ö r m ö c z .

Valamint Zólyomban hajdani királyaink legépebb várpalotájával ismerkedtünk meg, úgy a Zólyomhoz közel fekvő Körömőczön találjuk Magyarországnak legteljesebben fennmaradt városi várát, citadelláját.

Krieg a kisebb külön váracst vagy citadellát a római állótábor főhadi-szállásához, a praetoriumhoz hasonlítja,*) a körfallal körülvett várost pedig az egész római táborhoz, mindkettejét az utóbbitól származtatván. Azonban, midőn nem csak a praetoriumot, hanem mindjárt mellette a capitoliumot is emlegeti, a középkor városai erősítésének mintáját még az álló tábornál is régibb olasz, sőt a még ezeknél is régibb görög váracsookban kereshette volna.

A praetorium körül külön erősítést csak igen későn alkalmazott a római, s rendesen annak biztosságát a katonák bátorsága és élő ereje tette, melylyel a tanyájuk közepén fekvő helyiséget körülvették és oltalmazták.

A római capitolium, vagy még inkább a görög akropolisnak megfelelő váracst vagy citadella ellenben éppen úgy a kultámadó, mint nem ritkán maga a város polgárai ellen szolgált; s ezért is, mint Viollet-le-Ducnek fentebb idézett helyéből láttuk, a középkori váracst rendesen nem a város közepére, hanem egyik szögletében volt emelve, hogy így nem csak ki, hanem befelé is uralkodhassék. Ez volna tehát a szöglet-állás a középkori ellenében, a fő s elvi különbség az antik arx vagy akropolis és a középkori váracst közt, mihez aztán járult Francia-, Angol- s Olaszországon s több esetben nálunk is, mint végmenekvési hely még a donjon is, mire nézve V.-le-Duc ezt mondja:

„A középkor erődei egy véddel többet birtak, mint a mieink: kiüzetvén a városból a védők, a váracstba menekültek; és miután ezt is bevette az ellenség, a donjonba vonultak vissza.“

De van még más, igen fontos körülmény, mely a középkori váracst az antik arx és akropolishoz csatolja, s ez az, hogy mindhármában, mint legbiztosabb helyen, emelkedett a városnak nagyobb, vagy fő és más kisebb temploma, s hogy rendesen itt döntöttek el a városnak közügyeit s innen kormányozták azt, a régibb középkorban hihetőleg magában a főtemplomban, később a többnyire itt emelt városházákban.

A középkori váracst vagy citadellák erősítése áll a gyöngébb oldalakon emelt kettős fal és árokból, az úgynevezett Zwinger-ből, a természetileg erősebb helyen rendesen csak egy falat látunk; a körfallnak sarkai többnyire nem épszögűek, hanem ki vannak kerekítve; mögöttük, magasságukon, belülről könnyen megközelítő járda vonul el, melyet

*) Nach dem grossen Einbruch der Alemannen i. J. 235 wurden seine (Galliens) zahlreichen Städte durch Ringmauern u. Thürme befestigt, so wie auch mit einer *Citadelle-Praetorium-Capitol*, versehen; sie war nichts anderes, als eine selbständige Burg im Innern der Stadt. Diese Stadtbefestigungen reichen nach dem Zeugnis französischer Forscher nicht über Alexander Severus hinauf; sie wurden eilig u. gleichzeitig zum Theil aus Marmorquadern der Pallaeste u. Tempel erbaut. Milit. Arch. 16. l.

kifelé szökő faltornyok szakasztanak félbe úgy, hogy befelé alattuk a járda folytatva van, a körfalak tetejét rovátkák képezik és ideiglenes vagy állandó kiszökő fajárdák (Hürden), minők a tornyok tetejét is szokták koronázni. A faltornyok egyike sokkal erősebb a többinél, az ugynevezett kaputorony vagy barbacan, mely alatt bejárás nyílik a várba. Néha magában a váracban külön árokkal és fallal eszközlött elrekesztések fordulnak elő, a németnek úgynevezett Abschnitt-jei. Végre néha, nálunk is, a váracban még donjon is van, mely, mint különálló nevezetes erődmény, még a váracon is uralkodik, s melyből van menekülés vagy a városba, vagy a szabadba, vagy mindkettéjébe. (L. az itt csak fejezetként említett elrendezésnek bővebb részletezését az Arch. Közl. VI. köt. II. füz. I. cz.

A várac legnevezetesebb épülete a közepén álló templom, mely több rendbeli sajátságával elüt más egykoru magyarországi parochialis egyháztól (v. ö. az e czikkhez tartozó réztáblát, az itt előforduló helytervet. 1. sz. Martin Lajos posonyi rektanodai tanár és akad. tag mérte föl és rajzolta.)

Sajátságos itt az, hogy a hosszhajó szélessége nagyobb hosszánál, az előbbi t. i. $29' + 4' + 29' = 62$ lábnyi, míg a három osztálynak egész hossza $22,25' + 20,50' + 16,75'$ csak is $59,50'$ lábat teszen; tehát két és fél lábbal kevesebbet, mint az egésznek $62'$ lábnyi szélessége. Ezen szokatlan arány után, mely hasonló körülmények közt még csak a kassai sz. Erzsébet egyházánál fordul elő, hihető, hogy a B B jelölt falmaradvány ugyan is állandó rekesznek (Abschnitt) alapzata, s hogy a templomnak szélességét azért szaporították, kisebb hossza mellett; mert a hosszirányban nem birtak túl menni se kelet se nyugot felé, hol mindkét oldalon fal állott és nem engedte a kiterjedést, épen úgy mint nem engedte azt Kassán a templom keleti és nyugoti falaihoz közel folyó patak.

Más sajátsága e templomnak az, hogy hosszhajóját, nem mint rendesen három, hanem csak két hajó képezi, itt tehát nincsen egy fő és két mellékhajó, hanem van magasságában, hosszában és szélességében egyenlő két hajó. E két hajót szélességében két, hosszában három részre osztja két igen egyszerű tő vagy pillér, a nyugoti $4' 6''$ hosszú, $4'$ széles, a keleti $4'$ hosszú és $4'$ széles. A két pilléren és a zárfalakon emelkedik a boltozat, mely a négy nyugati osztályban egyszerű kereszt alaku; míg a két keleti osztály, travée, azért mert a három zárfalban három hégzag van, a keresztbolt alakját nem engedte meg, hanem itt dőlt négyszög (Raute) alaku boltot kellett alkalmazni.

Egyházunk harmadik sajátsága az, hogy abban, nem mint különben, a hosszhajó középhajójának szélessége képezi az egységet, a mértéket, melyből a többi mérték származtatik; nem képezheti pedig azért sem, mert középhajója nincsen. Itt tehát egységnek a szentély belső szélességét vették, azaz 30 lábat. Hogy pedig az így történt, világos azon tételekből, melyekből a templom összes hossza és szélessége áll.

Ugyan is	láb
A tulajdonképi szentély zárásának hossza	8,50
A hosszszentély keleti osztályának hossza	13,00
A hosszszentély nyug. osztályának hossza	20,00
A diadalívnek vastagsága — — —	4,00
A hosszhajó keleti osztályának hossza —	16,75
A hosszhajó középső osztályának hossza	20,50
A „ nyugati „ „	22,25
Az egész templomnak hossza . . .	
	105,00

Ha már most a szentély belső szélességét (Lichtenbreite), azaz 30 lábat háromszor és félszer veszszük, leend éppen 105 lábunk, miből világos, hogy 30 láb, azaz a szen-

tély belső szélessége azon egység, mely után a templom egész hosszát határozták három és fél egységre, mi mindenesetre igen csekély mérték; mert az egykoru parochiális templomok hossza a külföldön rendesen hat, és még nálunk is, hol a szélességi arány nagyobb szokott lenni, rendesen legalább négy és fél, jobb esetben pedig öt egészen öt és fél egységre van véve.

A templom szélességére nézve	láb
Az északi kápolnának szélessége — —	10 00
A vállivnek szélessége — — — —	3,50
Az északi hajónak szélessége $29' + 2'$ =	31,00
A déli „ „ „ „ =	31,00
A válliv, vagy hosszfalnak vastagsága =	3,50
A déli kápolnának szélessége — —	10,50
A templomnak legnagyobb szélessége . .	89,50

Három egység tesz $30 + 3 = 90$ lábat; a féllábnyi különbség igen csekély, és a kereszthajó szélessége csak fél egységgel csekélyebb a templom egész hosszánál, ide tudva még a nevezetes hosszkitérjedésű szentélyt zárásával együtt is.

A körmöczi templomnak negyedik sajátja az, hogy magyarországi egyház lévén, mégis nevezetesen kiszökő kereszthajóval bir. Ezen, két oldal kápolna által szerkezett kereszthajó nem egykoru ugyan az egésznek tervezetével, mert a templom általános talap-párkányzata nincsen folytatva a kápolnán, mégis a kápolnát nem sokkal későbbinek vehetni: mert a déli felső emeletének boltozata valamint alakjában, úgy az ide vésett 1484. esztendő számmal sem különbözik sokat a szentély boltozatának sem alakjától, sem készitési idejétől. Az északi kápolnán nincsen feljegyezve semmi évszám.

A nyolczszög három oldalával zárt szentély nevezetes kiterjedéssel bir, nem annyira ugyan szélességben, mert ez két lábbal csekélyebb mint a hosszhajónak fél szélessége, hanem hosszában, mely zárásán kívül még 33 lábot tesz. E szentélyben nevezetes az oldalfalak gyámköveiből emelkedő, legyező alaku boltozat, minővel a késő csúcsíves korban leginkább Angolországban találkozunk. Hevederein több rendbeli évszámot találunk feljegyezve: u. m. 1488, 1511 és 1858-at. A három ablak különös idomot nem mutat, a sekrestyébe vezető ajtó késő csúcsíves stílusú. A szentélyben és közel ahhoz a hosszhajóban csinos faragásokkal ellátott faszékek állanak, melyek már a renaissance idejében s még későbbben készültek, úgy szinte a renaissance korba való sarkó is látható a szentély déli fokán közel a diadalívhez. Ezt két lerchenbergi Fleisch emlékére készítették, egyikök György al-kamara gróf volt, s meghalt 1617-ben, a második, Wolfgang, meghalt Pozsonyban 1618-ban, még pedig, mint a felirat különösen kiemeli, a római hitben (in röm. kathol. Glauben), közepén a megváltó keresztfán, mely alatt a két elhunyt térdepel és imádkozik, az egyik magyar zsinóros ruhában, a másik kurta spanyol köpenyben. A dombormű gyakorlott kézre mutat.

A diadalív igen egyszerű, erős heveder, melynek két sarka csak le van szelve.

E heveder északi oldalán áll a szónokszék.*) mely ámbár csúcsíves stílusú, ritkítja párját hazánkban, hol még e korból sem maradt fen szónokszék. (Az apai, Szathmár megyében, mint renaissance izlésű, később a körmöczinél), különben pedig nálunk csak baroque vagy épen csak a mult században készült szónokszék található. A körmöczi há-

*) L. réztáblánk 3-ik számát.

rom fő részéből áll, a tulajdonképi székből, az ezt hordozó oszlopból és az ahoz a sekrestyéből vezető karzat és lépcsőzetből. A székek félemben magas, kiszőkő többszög, minden oldala, panneau, késő csúcsíves, át nem törött mérművel (Maasswerk) bir, melynek fő alakja a lóher-ív. Nevezetesebb e széknél az oszlop, melyen emelkedik. Több henger-taggal ellátott lába hatszögű táblán (plinthus) áll; töve, közepén sokkal erősebb mint akár lába, akár kapitelye táján, ez utóbbit négy levél-sor veszi körül, az alsó sor igen alacsony, a két következő sokkal magasabb, ezen az elkorcsosodott akanthus alak jelenik meg, hasonlítva ugyan felfogásában a késő román ebbeli levélhez, de mégis eltérve attól, későbbi alakzatával; a legfelsőbb negyedik sor levele*), hogy a székek alapul szolgálhasson, táján nagyon is szétterjeszkedik, minden levél közepén nagy gömb-kidomborodás látható. Az ajtó, mely a sekrestye lépcsőzetéből a szószékre visz, a hosszahajó falát töri keresztül, tehát itt a tulajdonképeni székekhez vivő kurta karzatra volt szükség, melynek kartámát szintén késő csúcsíves félig áttört mérmű díszíti. E kartám alatt, mint a bécsi sz. István székesegyház szószékén, látható egy ablakból kikandikáló férfi mellszobra. Bécsben a mellszobor az építészé, míg Kőrmöczön, a XVI. század divata szerint, nagy vászon galériával (Krause) és vas pánczéllal fölruházott mellszoborban alig ismerhetni építésze. Az egész szószéket, mint ezt a mellszobor mellé tett évszám tanúsítja, 1860-ban kitatarozták és befestették, még pedig igen kirívó festékekkel, mely kivált az emberi alak és az azt körülvevő ablakkeretnél visszatetsző. A mellszobor készítési modora máris a XVI-ik századé.

A hosszahajónak két tövére nézve megjegyzendő, hogy ez, bár igen késő korabeli, mégsem üt el a Magyarországon divó kevésbé fejlődött pillér alakzástól, mely rendesen a tagozatlan nyolcszögöt mutatja, péld. még a pozsonyi koronázási templomban is. Azonban a kőrmöczyi pillér ez utóbbinál mégis fejlettebb (l. alaprajzát réztáblánk 2-ik száma alatt); mert a nyolcszög két oldala sekély horonyra van kivájva, és ebben oszlopka áll, mely a közbelső egyenes pilléroidallal együtt a vállívet hordja. A tő más két ferde oldalából gerincz nem szökik ki, ide csak a boltsüveg támaszkodik, míg a három többi egyenes vonalú oldalhoz három három gerincz támaszkodik, mely sugárkint fut fel a boltozatra, és maga közt foglalja a boltsüveg osztályait. A gerincznek alakja lehető egyszerű: két összefutó kanyaroldala végén egyszerű lap teszi egész alakját. A zárfaalon e gerinczezet gyámkövön nyugszik, mely elég jól faragott, közép gömbökkel ellátott kereszt levéllel van díszítve.

A keresztahajó egyik ágát tevő északi kápolna csak földszinti, két egyszerű keresztbolttal van földve, a déli kápolna földszint ugyanezen elrendezést mutatja, hanem bir még második emelettel is, melyhez künn, a hosszszentély és keresztahajó közti szögleten álló lépcső vezet. Hasonló, hanem sokkal diszesebb lépcső fordul elő a selmeczi váracsház templom oldalán is. E kápolna felső emeletnek elrendezését és hálóboltozatát lásd táblánk I. betűje alatt. A boltozaton az 1485-ki mint befejezési év van feljegyezve.

A déli kápolnához támaszkodik a déli kapu előtti előcsarnok, mely nem egykoru a templom fő zömével. Határát teszik keletfelé a kápolna, nyugatfelé a második és harmadik templom osztály közti támasz, melyről megjegyzendő, ha a rajzoló itt nem követett el hibát, hogy nem felel meg a templom bensejében levő illető gerinczezet csomó pontjának. A támasz hat lábbal szökven ki a zárfaalból, az előcsarnok mélysége is ugyan annyi lábat mér. Közepén van áttörve a templom ajtaja, mely oly kis mérvű, hogy alig érdemli meg

*) L. e sornak egyik keresztlevelét réztáblánk 4-ik száma alatt.

a kapuzat nevét; felső küszöbe fekirányos, két szögletében negyedkör van, mely alatt ember fő alaku gyámkövet látunk, s ilyen van alkalmazva a fekirányos felső küszöb közepén is. Az ajtó bélletét teszik két hengertag, két kajács és két horony. A szokástól elütő azon körülmény, miszerint az előcsarnoknak nincsen két, az ajtó két nyílása oldalán álló oszlopa, hanem csak egy, mely az ajtó közepén emelkedvén, annak középső részét elfedi. Ezen elfedő oszlop nyolczoldalú; fölette csinos; késő csúcs íves, sckély, félkörben zárt fülke mutatkozik, allján csinos gyámkő kis szobor felvételére. E gyámkő alakjával és diszével gyakran találkozunk a bánya városokban és környezetén, egész Nyitraig. Rajzát réztáblánk 5-ik ábr. adja.

A templom nyugati homlokzata elébe, vastag falu tornyot építettek. Ezen torony nem bir a szokásos négyszeges alakkal, hanem északról délre 36 lábat, keletről nyugotra pedig csak 30' 3"-et mérve, az előbbi irányban hosszabb, sem mint az utóbbiban. Innen következik, hogy a torony alatti csarnokot sem tudták rendes, két egyenlő dongabolt átmetszéséből alkotott, keresztbolttal ellátni; a négy háromszög hegye tehát nem találkozik ugyanazon ponton, sőt csakis két három szög látható. E boltozati móddal, mely a későbbi építészetben oly gyakran fordul elő, a magyarországi bányavárosokban igen korán és szintén igen gyakran találkozunk, kivált magányházaknál. A torony építési idejét egy azon látható felírás az 1577-ik évbe helyezi; ennek daczára, s daczára erős falának, szervezése mégis oly rossz volt, hogy az építményt 1715-ben nevezetesen ki kellett tatarozni, mit szintén más felírás tanusít.

A várac templomain kívül van Kőrmöczön a külvárosban még egy más, a XVI. század végéből származó, csúcsíves templomka: az ugynevezett ispotály-templom; csekély kiterjedése és szentélyének az osztatlan hosszahajóval egyenlő szélessége miatt imolának neveznök, ha a hosszahajó előtt a többi részszel egykoru torony nem állana. A torony-csarnoknak boltozata egyszerű, gerinczezel el nem látott, keresztbolt, azonban ezen régiebb tekintetnek ellenmond az e csarnokból a templomkába vezető ajtónak béllete, mely a várac templomaihoz hasonló tagozással bir, ugy szinte ellent mond a toronynak egész építészeti jelleme; más részt a gerincz nélküli keresztbolt, mint egyszerűbb, igen gyakran fordul elő a bányavárosokban a XV. és XVI. században is. A torony csarnok belső ajtaja fölött csúcsíves mező látható, de azon hajdani faragott vagy festett előadásnak semmi nyoma. A hosszahajó gerinczes keresztboltozattal bir; a gerinczek faltöveken emelkednek, az utóbbiak kapitelsei igen egyszerűek; mert hasonlítanak a régi gömbszelvényes kapitelekhez, mint azokat elkoresosodva készíté a késő csúcsíves modor. A szentély a nyolczszög három oldalával van zárva, szögeiben szintén faltő áll, melynek kapitelse egészen a hosszahajóéhoz hasonló, csak hogy itt mindenik testén más más disz fordul elő, míg a hosszahajó kapitelsei egészen simák; a szentélyéin főkép a keresztlevél, minden osztályának hármass bevágásával látható. A szentély ablakainak mérműve, szintúgy mint a várac templomáé, elveszett. Az ispotály-templomkának északi falában nincsen ablak, szintúgy hibázik ez déli falán is; mert ezt későbbben áttörték, és a templomka tágíthatása végett, ide nagyobb kápolnát építettek. A boltgerinczek egészen hasonlóak a várac temploméihez; miért, valamint a többi részlet hasonlatossága okából is mindkét templomot egykorunak kell mondanunk.

Kőrmöczön még fennállanak a belváros kapui, ezek közt legérdekesebb az úgynevezett alsó kapu, mely renaissance izlésben van építve, és két egymásra következő toronyból áll. A külső torony nem sokkal emelkedik túl a szomszéd tájakon, aljába két kapunyílás van törve, az egyik szekerek, a másik, kisebb, gyalogok számára; az előbbi, épszőggel keretelt, félkörrel van zárva, a félkör és épszőg közti két szögletben még lát-

ható a lyuk, melyen keresztül vonult a vonóhid láncza. A kapu fölött feszület látszik, e fölött félkörű erkély szökik ki, mely fölött fülke van. Az erkély négy erős gyámkövön nyugszik, mely alatt kis csűrök idomba faragott kövekkel (Tocken) ellátott kartámmal bír; a kartám fölött az erkélynek két köríves ablaka nyílik, mire a félcűrök alaku tető következik. Az erkély fölötti fülkében a város czimerét kettős paizson tartó angyal látható. A fülke két oldalán két féloszlop áll, ennek oldalán egy egy épszögű ablak nyílik, s az utóbbi magasságán, a torony két sarkán, kőből készült víz-csatorna szökik ki, mi jele annak, hogy a torony eredetileg csak idáig emelkedett, s csak későbbben emeltetett magasabbra. A gyalogok számára tört kapunyílás igen egyszerű. E kaputoronyra, közelebb a városhoz más, még sokkal egyszerűbb, kaputorony következik, mindketteje közt felül nyitott udvar van; a két torony kapujának két külön tengelye vagyon úgy, hogy kissé fordulni kell, ha az egyiken keresztül menve, a másikat akarjuk megközelíteni. Keresztül menvén a két kapun a városba, elébb kurta utczába, s ezen keresztül a város gyűrűjére érünk, mely nagy, elég rendes és a váralj felé nevezetesen emelkedő négyszöget képez: Kőrmöcz tehát e tekintetben is azon magyar városi elrendezést legjobban jellemzi, melyet *gyűrű-teresnek* nevezhetjük.

A főtért körülvevő magán házak csaknem mindnyájában megmaradt az eredeti elrendezés, melyből a polgárok egykori vagyoniosságára biztos következtetést vonhatunk; mert itt nem akadunk a középkori házak másutt szokásos kényelmetlen hosszelterjedésére, ellenben csaknem mindenütt a magány ház feltűnő szélességgel bír. Alsó emeletének legnagyobb részét bolthajtásos csarnok foglalja el, melynek boltszerkezete, valamint tágasága, úgy lapos alakjával is az akkori építészek ügyessége és bátorsága iránti tiszteletet gerjeszthet bennünk. Gazdagabb háziurak a bolt ormaít igen lapos és szűk henger gerinczekkel díszítették, sőt még e gerinczek is néhol ki vannak díszítve. A csarnok hátsó falába tört lépcső vezet az első emeletre, s egy e mellett nyíló ajtó az udvarra. A csarnok egyik oldalfalába rendszeren más ajtó van törve, ez vezet a pincze lépcsőhöz, melynek más, az utcára nyíló ajtaja is szokott lenni; az utóbbi ajtó a bornak az utcára való kivitelére szolgált; mert a polgárok bormérési joggal bírtak, mely jól jövedelmezhetett a bányák virágzásai korában. A földszinti csarnok, mint már Selmech városát illető jelentésem részében megjegyeztem, a bányászok fogadására és megvendégelésére szolgált. E csarnokban néhol kőpadokkal ellátott falfülkét is találunk, de nem oly gyakran mint Magyarország felföldi városaiban, pl. Kassán. A tér lejtő oldalán emelt házak néhányai terrassal is bírnak magok előtt, mely még a házhoz tartozik, s hajdan kőpadokkal volt ellátva. A kapuk, ajtók s ablakok gyakran még eredeti bélletöket mutatják, ezek tagozását nem vihetni sehol sem túl a XV-ik századnál, úgy, hogy a házak építését alig mondhatni régibbnek.

Nevezetes mindenek fölött a 13-ik számú háznak fenmaradt áru raktára, melyet egyetlennel mondhatni maga nemében Magyarországon. A raktár pár lépcsővel az utca kövezete fölött van emelve, ajtaja fenn fekirányos zárással bír, de béllete tagozva van és fekirányos zárása fölött diszes kanyarív (Eselsrücken) emelkedik, oldalán nincsen támtoronyka (Fiale), hanem fekirányos vonalban végződik. Az ajtónál még gazdagabb tagozatu ablak nyílik oldalán, mely kettős kőkeresztel három magasabb alsó, és három alacsonyabb felső osztályra van rendezve. A bélletnek horonya az ablak alsó részén látható esvetőjén (Wasserschlag) emelkedik, szélső tagjai, mint az ajtó kanyarívéi, rövid fekirányos vonalban vannak folytatva a falon. Az ablak és az ajtó kanyarívének kerete nincsen összekötve egymással.

Szemközt az alsó kapuval emelkedik a gyűrű-tér észak-nyugati szögletében a

hires körmöczi pénzverde. Ez igen tágas ház, melynek elrendezése ó-korbeli keletkezésére mutat. Legnevezetesebb földszinti tágas pénztára, melynek közepén valamint a kiterjedés, úgy a tág feszítésű alacsony boltozat tekintetében is igen gyenge oszlop áll századok óta. Ha valahol, itt kelle csodálnunk a merész építésznek szerkezeti mesterfogását.

Agyürü-térre, későbbi időben a város parochialis templomát építették; e mögött emelkedik a városház, melyben diszes renaissance lépcsőt látunk kartámára fektetett szobrokkal.

De nemcsak a fő téren, hanem még két sikátoron is látunk régi házakat, különösen a mai réal-tanoda táján, hol ide s tova még az ablakok, kapuk és ajtók eredeti bélétei, és bensejökben a régi bolthajtások is fenmaradtak. Ezeken kívül alakos gyámkövek is mutatkoznak, egyikök nagyfülű emberi torzfejet képez. Ezt réztáblánk 6. ábr. adja. Itt világosan kitetszik, mi okból adtak a fejnek ily nagy és ily alaku fület, t. i. hogy így az a fölött emelkedő falszalagnak alapját tágithassák, szélesbbé tehessék. E tájon és másutt régi lakatos művek is találhatók, úgy, hogy Körmöcz városa átalán a XV-ik és XVI-ik század teljes építészeti iskolának eleven képét szolgáltatja.

IV.

Ujbánya, Königsberg.

Ujbányának két régi temploma vagyon; az egyik a parochialis, a második a kisebb, csak kápolnaszerű, ispotály templom, mely magyarországi sz. Erzsébet nevét viseli.

A parochialis templom, mint a bányavárosok fő egyházai átalán, kis dombocskán emelkedik, s alkalmasint mint a többi hasonnemű hajdan váracsközepén állott. E templom egész tekintete és kidisztése arra mutat, hogy Ujbánya vagyonosság tekintetben, nem mérkőzhetett soha Magyarország többi nevezetesebb bányavárosaival.

A templom három hajós, a két mellékeinél magasabb fő hajóval, szentély zárása a nyolcszög három oldalával bir, nyugoti homlokzata nincsen kiépítve; és mondják, hogy a megkezdett tornyok alapjai a föld alatt találtattak. A hajók pillérei durva négyszegűek, s a diadal ív is csak egyszerű heveder, de mégis oldal leszeléssel. A templom igen alacsony, úgy, hogy a főhajó csúcsíves falmezei alatt sem fért el csúcsíves, hanem csak kerek ablak. Későbbi időben a templom falát kissé felemelték, de így is csak alacsony maradt. A falak benseje törött kőből van építve, külsejét jól faragott kő táblák diszítik.

Sz. Erzsébet templomkája annyiban a kápolnák neméhez tartozik, hogy szentélyének szélessége egyenlő a hosszahajóéval, s hogy attól diadalívvel nincsen elválasztva, de másrészt a templomkák sorába azzal lép, hogy déli oldalára épített sekrestyéje fölött torony emelkedik. A török mecsetnek használta, s csak mikor 1667-ben végképen elvonult Körmöczből, az épület megint keresztyén egyházzá lett. Nevezetes, hogy itt még régi befestésének nyomaival találkozunk: t. i. vörösös alapon fehér vonalakkal húzott dölt négyszöget látunk, az utóbbinak minden szögén négylevelű rózsát, s ennek közepén pontot. Ime a középkor falfestésének egyik legegyszerűbb példája.

A parochián őrzött „Historia domus“ czimű könyvben két, sz. Erzsébet templomára vonatkozó okmány másolatát találtam. — Az eredeti okmány a város levéltárában őriztetik. „Henzmanus Iziénkel vel Izenüncl construxit Ecclesiam beatae Elisabeth, ymo pro nunc quandum domum suam in civitate Budensi prope ecclesiam s. Georgii martiris versus portam orientalem in vicinitate Marci Stoyanis jurati civis in eadem Buda sitam cum suis pertinentiis fructibus in prouentibus dicto hospitali et magistro ejusdem pro

tempore constituendo dedisset et in perpetuum donasset, tali modo quod de censu annuali ejusdem domus, cujus quantitas se ad centum florenos annuos extendit, quadraginta floreni auri magistro dicti hospitalis pro tunc constituto, qui per se, aut per alium perpetue diebus singulis in dicta ecclesia seu oratorio missam celebrare tenebitur, residua vero pars dicti census pro infirmis et pauperis (sic) ejusdem hospitalis per conventionem dicte domus administrari debebunt.“

E Henzmant grófnak, comes, is nevezi az okmány, ő Selmeczen lakott. Zsigmond király a templomnak jószágot ajándékoz, és Henzmannot nevezi ki gondnokának, mi minden a fentebbi okiratban fordul elő.

Henzmannak más okirata 1391-ben kelt, s így a templomkát a XIV. század végén épültnek kell tekintenünk. Meglehet hogy a kapuja fölött előforduló czímer ugyan e Henzmanné.

A bánya városok gyűrű-terét Újbányán is találni; ezen áll a város háza, és alatta igen tágas és messzire szétágazó pinczék találhatnak, melyekbe legjobban a vendégfogadónak pinczejéből juthatni.

Régi házat Újbányán nem láttam.

V.

Besztercze-bánya.

Besztercze 1255-ben nyerte városi szabadság levelét; elébb szász jövevények telepítették az úgynevezett Urak völgyét, Herrengrund.

A XVII-ik század közepéig Beszterczében a német jövevény kizárólagosan uralkodott „Tandem anno 1650 die 22 martii, mond Bél. (II. 423 l.)“ mutua consensione, controversiae finis impositus est, coptatique sunt Slavi et Hungari in senatum. Tunc et templa, intra moenia arcis, et ad spiritum sanctum aedificari coepta sunt, in quibus Slavorum natio sacris, sua lingua, operaretur.“ De tovább 434-ik lapon megint ezek állanak. „Est tamen, praecipua Germanis praerogativa, quam illi, pulchre adhuc tuentur. In his est fori (Ring) inhabitandi facultas, quae datur nemini, nisi germanico se satum sanguine docuerit. Hinc circularium (Ring-Burger) civium jura, cum candidandi iudicis potestate conjuncta. Accedit jus oenopolii solis concessum, qui in foro degunt. Nam qui vicos habitant, Germani sint, vel Slavi, non vendendi tantum vini potestate carent; sed ne domi quidem suae id habere audent, nisi ab his, quorum id interest, impetrata facultate.“

Ma a nemzetiség ügye Beszterczén egészen ellenkezőleg áll, mert e várost a tótság fővárosának tenni igyekszik; ámbár a közszellem e törekvésnek erősen ellentáll, és ki szerét teheti, a lakosok közül, gyermekét magyar iskolába küldi.

A város építészeti elrendezése tekintetében, közép helyt áll a magyar felföldi (Kassa, Eperjes) és a Duna melléki és többi bánya városok közt: ugyanis a főtér itt is, mint a szélességi és a többi bánya városokban gyűrűnek, Ring, nevezik: azonban e tér, nagy hossza miatt, inkább hasonlít Kassa és Eperjesnek az egész városon keresztül vonó fő-utcájához, valamint az e gyűrűn elrendezett házak is igen hosszúak, a főtértől egészen az attól elég messze elnyúló két párhuzamos utcába vonulván: de más részt e hosszú házak aránylagos szélességgel is bírnak és birtak hajdan is, miben megint megközelítik a többi bányavárosok tágas gyűrű-házaikat. Ugyazint meg van Beszterczének a maga akropolisza is: az az a többi várostól elkülönítet és külön kerítő fallal övezett csekély magaslaton fekvő erőde, mely magában foglal két templomot: a német és tót ajku katolikusokét; elveszett nyom nélkül a temetői kettős kápolna, melyet a selmeczi és körmöczi

példa után, itt is kellene keresnünk; de ezen kápolna helyett megmaradtak egy nagyobb polgári épület romjai, ez, mint mondják, hajdan a vár parancsnoknak szolgált lakásul, és megmaradt egy a XVI.ik századból származó épület, mely ezelőtt a város háza volt, jelenleg pedig gymnasium. Az úgynevezett várparancsnoki lakház ablakainak bélleteit és keresztjeit még csúcs íves stylben faragott kövek képezik; míg a hajdani városház építészeti módja már is a renaissance küszöbén áll.

A hajdani várnak sánczai és falai el vannak hordva, hanem áll még fő tornya, mely, úgy mint a többi bánya városok barbacanja a város felé néz délnyugotnak. Szemközt e toronynyal, túl a főtemplom keleti részén, van még egy más régi torony is, mely jelenleg lakásul szolgál.

E vár vagy erőd közepén, jól keletelve, áll a régi templom, melyről Bél Mátyás így nyilatkozik (II. 414 l.) „Invaluerat jam urbs, cum anno 1300 de novo, eoque augustiori templo exaedificando, cogitare coeperunt Neosolienses. — Ergo jactis basilicae fundamentis, sequentibus inde annis, operi graviter incumbunt, haud morati rerum conversiones, quibus, mortuo Andrea III. Hungaria conturbabatur.“

Maga a templom többször lett újítva, de még azon részei is, melyen még a csúcs íves styl mutatkozik: u. m. északi homlokzata, szentélye, tornya déli előcsarnoka és Sz. Borbála kápolnája inkább a XV-ik, sem mint a XIV-ik század szüleményei, miből következtethetjük, hogy a XIV-ik század hadi mozgalmi inkább háboríták az építkezést mintsem hiszi Bél Mátyás. Egyébiránt a templomnak nem egésze, mely elrendezésével a közönséges nagyobb magyar akkori templomokhoz hasonlított, hanem inkább részletei érdemlik ki figyelmünket: nevezetesen pedig Sz. Borbála kápolnája, az e mellett álló keresztelő medence, és az olajfa kert.

A Borbála kápolnába a templom északi fala nyugoti végén áttört köríves kapunyílás vezet, és míg a templom maga belülről egészen ujnak mutatkozik, a kápolna megtartotta eredeti építészeti alakzását; meg van még régi boltozata, meg van két eredeti ablaka; az előbbinek bolt gerinczei mesterileg faragott mellszobrokon emelkednek, melyeknek még ruházata sem oly apró és szögletes redőzetű, mind azt eredete korától várunk kellene. A két ablak csúcsának dísze a XV-ik század végére mutat.

Igen nevezetes az e kápolnában álló, nagy mérvű oltár, mely mű értékére nézve a fennmaradt csúcs-íves oltárok első sorába teendő. Ezen oltár készítését Stoss Veitnak, krakkói szobrásznak, tulajdonítják, kiről felteszik, hogy a XVI-ik század első éveiben Krakóból Magyarországra jött, s itt Lőcsén, Bártfán és Beszterczén dolgozott tanítványaival, később pedig elköltözött Norinbergába.*) A mű, mit egy, azon előforduló felírás tanúsít, elkészült 1504-ben Sz. Hyppolit napján, azaz: aug. 13-kán. E felírás is tehát Stossra mutat, valamint a munka jelessége is érdemes e híres mesterhez.

Az oltár szárnyas oltár, egyszerű két szárnya minden lapján négy-négy ábrával van ellátva, minden fő lapon látunk elől, két fába faragott domborművet, míg a hátsó lapon két olajba festett előadás mutatkozik. A nagy középső szekrényben (Schrein) három, több mint ember nagyságu, fa szobor áll; közepén a sz. szűz gyermekkel, jobb oldalán sz. Jeromos, lábánál az oroszlán, balján sz. Borbála, kezében a kehely, mellette a torony, melybe őt, a legenda szerint, apja, Dioscorus zárta. A szobroknak felfogása egészen realistikus, arcuk s kezük nem birnak semmi idombájjal, sőt sz. Jeromos csak

*) Lásd a bártfai templom leírását, Lepkovszkytól a „Bécsi Archaeol. középp. Közlem.“ 1858-ki évfolyamában.

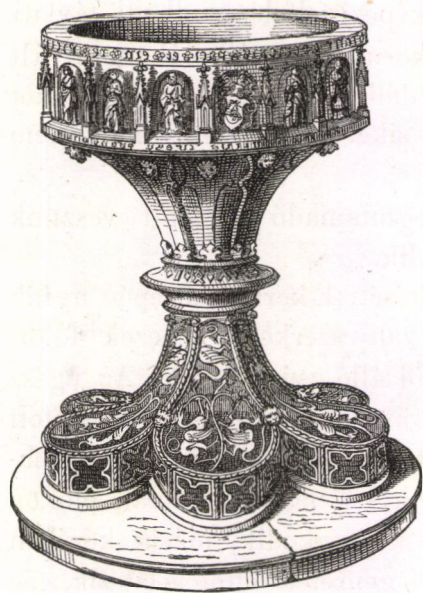
nem fogait mereszti ránk, s kezein a véredény és ráncz nagyon is szembeötlő: mindazáltal még ezen realistikus felfogásban is kitűnő a mesternek vallásos ihlete, és az érzésnek ama bensősége, mely kora műveit jellemzi.

Az oltár felletti rakvány, Aufsatz, teljesen meg van tartva, dísz-faragványain, elég hanyatlási alakzást ugyan, hanem egyssersmind sok képzelő tehetséget, és mindenk fölött igen jeles technikát látunk. Talán sehol Magyarországon nem térnek el sokféle terkervényességük és görbülésökkel, a tornyocskák annyira eredeti rendeltetésük és építészeti jelentésüktől; de talán sehol sincsenek is oly merészen alkotva, élesen kimetszve, és technikailag bevégezve a dísz-tagok, és a lombozat mint itt. Szóval mi a mesterséget illeti, itt a fafaragásnak non plus ultrájával találkozunk. A rakvány közepén, alól Krisztust a keresztfán látjuk, két oldalán a sz. szűzet és sz. János evangelistát: ez a rendes előadás, hanem sajátos itt az, hogy az egyes alak, mint e helyen másutt lenni szokott, nem áll külön osztályban; miért is a meg nem szakított osztályban elég hely maradt az üdvözítő karjainak kiterjesztésére, holott másutt az oldal szakasz két benső oszlopkái a karokat úgy szokták elmetszeni, hogy annak része kezével átnyulik a két szélső elrekesztésbe. Más kivételt mutat a felső osztály, hol, Krisztus fölött még egy püspök, kezében templom mintával és sz. Lőrincz áll. Régibb időben a rakványon Krisztus fölött csak az atya isten, vagy a sz. háromság szokott emelkedni, nem pedig valamely szent vagy apostol. Az oltár északi szárnyán, előlről látunk faragva fönt, egy megfordítva (úgy hogy feje van alant), a keresztfára feszített szentet, két keze mellett egy egy bakó, kezén keresztül szöveget verve a keresztbe; alól van előadva a tizenkétezer szentnek martyrioma Saporez perzsa schah alatt még pedig Dürer Albertnek ugyan-e tárgyat előadó jeles fametszvénye használatával; miből következtetnünk kell, hogy e fametszet régibb az 1504-ik esztendőnél. E szárnynak hátsó lapján felől három szent férfi; alól szent királyné udvaroncza közt, a két előadás festve van, s a két képet elválasztó keret léczén olvassuk. 1504 an den Tag sanct „ipolyti“ úgy nevezett gót minusculával írva. A déli oltár szárnyának felső osztályában szent püspök jelenik meg, ki egy kalodában zártat vigasztalni látszik, alsó osztályában egy szent személyekkel telt hajó vitorlázik a tengeren; az előadás dombormű. E szárny hátsó lap festve mutat, fent szakálas szentet két nő közt, lent egy szent nőnek, alkalmasint Borbálának, lefejeztetését. Az oltár tábla és a szekrény közti lapon (predella) az üdvözítő mindenféle szentek gyülekezetében van faragva. Az oltár hátlapján három czimert látunk, ugyan annyi czímer van feltűzve a három nagy szobor fölött is, az utóbbinak középsője számár fejet mutat, az oldalczimer kettéjén egyaránt két András keresztbe tett vonal, s egy függőleges, mely a két előbbi találkozására pontján metszi.

Az építészeti fődísztag a kanyarívű mennyezet, baldachin, mely többé nem emelkedik mint hajdan, oszlopkán, hanem vékony hengereken, s ezek mindenütt eszközlik a keretelést is, egyetemben a legmerészebb módra kivágott, előszökő lombozattal. Minden dombormű élénk színekkel és dús aranyozásban díszlik, s az aranyozás általán kék alapon emelkedik úgy, hogy a színhagulatot *sárga-kéknek*, nevezhetni. A szárnyak hátulján előforduló képet szintén jónak mondhatni.

Sz. Borbála kápolnája előtt bronceban öntött *keresztelő medencze* áll. Rézfödele új, teste a régi; az utóbbinak felső része tizenkét osztályu vagy oldalú, dodecagonum; mind egyik oldalán két tornyocska közt emelkedő körív sekély fülkét képez, melyben vagy emberi alak, vagy czímer látható; kilencz fülkében kilencz apostol, és háromban ugyan azon czímer, mely paizson ágaskodó egy-szarvú állatot mutat. A felírás, mely

gót minusculában, a medencze ezen részén körös körül fut a következő. "In nomine sanctae et individuae trinitatis patri(s) et fili(i) et spiritus sancti amen, qui crediderit et baptisatus fuerit salvus erit ille est una salus (Kereszt.) Iste (Christus) est aqua vitae fons salutis et gratiae, puteus benedictione (benedictionis), fortitudo fragilium,

piorum firmamentum (e két szó csak nehezen olvasható) remis . . peccator. (remissio peccatorum).“ A felső rész alatta keskenyedő nyakgombba, az úgynevezett nodusba végződik; e gombon a mű keletkezésének ideje 1475; azután „in,“ következik a felszentelési ünnep napnak neve, melyet nem tudtam olvasni. A gomb alatti láb tágulása nem tizenkét, mint a felső test, hanem csak hat osztályos, minden osztály lefele táguló körvonalba végződik. Ezen hat osztály határait kötél idomu tagok képezik, s hol lent a szomszéd osztályok két teljes félköre egymástól elválík, ott kis oroszán fő födi az elválás pontját. Az osztály áttörésében három három sárkány látható. E keresztelő medencze egészében nagyon hasonlít az egykoru kelyhekhez, mindkettejének alakzása ugyanazon elvből indul ki, s a különbség csak a különféle nagyságban s abban látható, hogy a medencze felső része polygon, nem pedig kehely alaku, hogy nincs tulajdon-

képi „cuppa-“ja. A mű jó iskolára mutat.

A keresztelő medencze mellett egy sírkő van beeresztve a padolatba. E kövön női alak van képezve és az 1515-ki év olvasható.

A templom déli hosszfalához egy még eredeti alakjában fenmaradt kapuzat támaszkodik, melynek boltozata hatsugáros csillagot képez. E kapuzat nyugati oldalán igen nagy fülkét látunk, melyben az úgynevezett *olajfakert* van elhelyezve.

Ezen *olajfakert*, műértéke tekintetében, kétségtelenül a legnevezetesebb szobrászati teremtmény, melyet Magyarországon a középkor reánk hagyott. Festészeti elrendezésében két fő részre oszlik; egyikét az előtérét, teszi minden oldalán kidolgozott öt szobor (en ronde bosse), e mögött a háttér nagy dombormű, melyen számos emberi alak és épület látható terjedelmes tájban.

Csak nem az előtér közepén térdelve imádkozik az üdvözítő jobbra fordulva egy jobbfelül álló kőszikla tetején megjelenő angyal felé, ki a jelenleg letörött kezében a szenvedés kelyhét tartotta. Az üdvözítő lábánál három apostol alszik, balfelül félig ülve félig bal térdén térdelve, jobbjaiban könyvet tartván jobb térdén, az idősebb Jakab, közepén egész teste fekvésével kinyújtva sz. Péter, baljának könyöke a földön fekvő könyvre támaszkodván, kezével fejét támasztja, jobbját a köpenyén fekvő kard markolatára teszi; a jobb oldalon (mindig a nézőét értve), ül sz. János evangelista két kezével jobb térdét átölelve, s fejét alvás közben kissé lehajtva. A három apostolra, részint jelvőkről, részint egyéni jellemökről, mint azt a középkori művészet kifejtette ráismermerhetni: így Jakabot jelezi a zarándok kagylója és Pétert a kard, de jelezi az utóbbit arcainak erőlyes kifejezése is, és éltebb kora, mely még nem bántotta ugyan a sűrű göndör szakált és a halanték haját, de már kopaszszá tette homlokát és tetejét hol csak a tipikai hajlángot kimélte meg; sz. János evangelistát jelezi arcának szende kifejezése és dús fürtös hajszála, azoban még nem jelezi ama fiatalság, melyben őt a későbbi művészet tün-

tette fel. Mindhárom apostol alsó ruhával és köpenynyel van ellátva, míg az üdvözítő csak az ismeretes varratlan bő köntöst hordja. Ez utóbbi arcza inkbább a férfias erélyesség, sem mint különös kegyesség vagy jámborság van kitüntetve, dús hajazata fonott fürtökben esik vállára; a kéz, valamint itt, úgy az apostoloknál is realisticius módon van előadva.

A dombormű középterét az olajfakert növényzete képezi felfelé emelkedő távlati nézetben, minőt oly gyakran látunk alkalmazva az egykoru német iskolában, kivált Dürer és Burgmeier rajzain. Feltűnő, hogy a mester itt déli vastag levelű növényeket akart utánózni, pálma fát és cactust, mi neki épen úgy nem sikerült egészen, mint nem sikerült a sziklát természetes alakjában tüntetni ki.

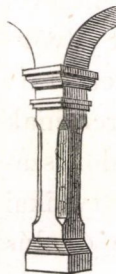
A megváltó feje fölött, jobbra a nézőtől egy megfutamadó apostolt veszünk észre, kinek köpenyébe egy utána iramló poroszló kapaszkodik.

Még feljebb látjuk elnyulni a kertnek fasövény kerítését. E kerítés közepén nyílik ajtaja; ez áll két oldal támból, mely apró kő darabokból van szerkesztve, ezek fölött fekirányos kúszób emelkedik, melyet ugyancsak kis kövekből álló csúcs követ. Az egész szerkezet, ámbár gyöngesége miatt, lehetetlen, mégis a szobrásznak az építészetre fordított figyelmét árulja el; mert a felső részek minden köve a boltos ékkövek alakjára van faragva. Az ajtón Krisztus elfogatása végett, poroszlók tolulnak be nagy számmal, élőkön Judas jobbájában erszényt tartva, a poroszlók vezére karjába kapaszkodik, másik kezében lámpást tart; utánok jön tizenegy fegyveres. Az egész seregen genreféle felfogás látszik, s az alakok mindnyája a kor életéből van véve; de hasonló felfogás még inkbább feltűnő az ajtó jobb és bal oldalán, hol több türelmetlen fegyveres, nem várván be sorát, melyen az ajtón bemehessen, a kerítés sövényén keresztül igyekszik a kertbe bemászni; egyiköknek e törekvés nem sikerült; mert leesvén a földön hever, míg más, elég vigyázva, megfogja a sövény két czölöpét s igyekszik le a kertbe. Az ellenkező oldalon szinte egy poroszlót látunk bukó félben, mellette más, ki az átmászáshoz még csak fogni akar.

Tul a kerten Jeruzsalem városának kellene emelkedni; azonban itt a szobrász, mit maga elébe látott, azt szabadon másolván, inkbább Besztercebányának várát akropolisát, helyezte a néző elébe, követvén kortársai példáját, kik soha sem átalottak, római legionariusok helyett saját idejének fegyvereseit, vagy élöttük ismeretlen helyiségek pótlásául saját városaikat képezni.

Mennyire lehetett hí eredetileg Besztercze várának utánzása, jelenleg, midőn annyi épülete már egészen elenyészett, többé nem határozhatni meg; mindazáltal felmaradt még a várnak és városnak két épülete, melynek mására az olajfa kertében elég világosan ráismerhetni, s egy harmadik, mely minden kétségen kívül a mostani gymnasium hasonmása.

A mostani, épen szemközt az olajfakerttel a várban fekvő gymnasiumépület, hajdan Besztercebányának városháza volt. Építészeti stylje azon végvonalon áll, melyen a csúcs íves átmegy a renaissance építészetbe; hosszoldala alól s elől négy kör-íves arkadot mutat, mely fölött az első emeleten nyolecz arkados járda nyílik. Az arkadokat hordozó és elosztó tő a legkésőbb, de még mindig jó alakzást mutat, négyszögű fent kajácsesal ellátott talapzatot, melyen a négy oldalu tő teste emelkedik elszelt sarkával; eddig minden a, bár késő koru, csúcs íves stylben van felfogva, de a pillér feje már is az úgynevezett toskanai rendre emlékeztet mind elosztásában mind felső köríves tagjában. Hasonlólag már renaissance modorra emlékeztetnek a földszinti körívek, valamint egyéb építészeti alakzatok és elrendezések is. Jelenleg a gymnasium a felső arkados emelet

föllött még csak egy magasabbal bir, mire a tető fel van téve. Idáig az eredeti alak tökéletesen megegyezik a domborművön a kert ajtaja fölött emelkedő másával, ugyan annyi nyílás a második emeleten is; de a domborműven még egy harmadik emeletet is látunk s e fölött a végső rovatkás falat; miből megfontolván az alsóbb emeletek tökéletes megegyezését, következtetnünk kell, hogy a harmadik emeletet és a rovatkás falat későbbben elhordták, s hogy mindketteje eredetileg létezett; s ez annál valóbbbszinű, mert kivált a rovatkás fal által ezen magas, a vár kör fala közelében álló épület, be volt vonva az erősített épületek körébe, s maga részéről oltalmazhatta a közelébe eső falat, mire még jobban mutat azon körülmény, mely szerint a dombormű még külön löréseket is mutat a rovatkák tömör testében, az ugynevezett „merlon“-okban; sőt, mi még feltűnőbb, ily lörésekkel látjuk átlukasztva még a kert ajtaja csúcsának apró ékköveit is.

Azon két más épület, minek eredetiét még ma is láthatni Beszterczén, az úgynevezett parancsnokház, melynek még romjai is hasonlítanak a dombormű jobb oldalán képezett házhoz, és a mostani városház tornya, előadva, ha nem csalatkozom a dombormű jobb szögletén.

Egyébiránt ha a gymnasiumot híven látjuk is másolva domborművünkön, egész várféle előadását még sem tekinthetni az egykoru beszterczei várac arczképének; mert az utóbbi csak kissé emelkedő dombon fekszik; míg ellenben a dombormű erődének alapja egy magasabb, közepén völgyes dombnyerget mutat.

Az olajfakert egésze már eredetileg is be volt festve, azonban ezen első színezés elveszett a mostani befestés alatt, ugyanis sz. János feje felett olvasható „Anton Zeillinger renovirt 1824;“ s így 1824-ben be lett mázolva kirívó színekkel e jeles dombormű. Felfogása, mint már érintve volt realisticus, mestere sehol sem törekedett tetsző vagy kecses alakot vagy mozgást előadni, sőt még a vallásos érzelm, melyből e mű keletkezett, sem oly bensőleg mély vagy megható, mint azt valamivel régibb művekben, sőt még a szomszéd Borbála oltáron is találjuk; de más részt az egész, inkább realistikusabb felfogásában mesteri technikával és e technika jelessége önismeretével van előadva, még a torzításokig is, minők tagadhatlanul a mű több helyén előfordulnak. Feltűnő végre még az is, hogy a redőzet nem oly kicsinyes és aprított, mint azt az egykoru német iskolákban látjuk előadva, tehát itt is követve van a magyar bánya iskola szobrászatnak ebbeli mérsékeltisége.

Két körülmény deríthet világot az olajfakert készítésének idejére: először, hogy mesterének szeme előtt lebegett Dürernek két hasontárgyú metszete, másodszor a gymnasium épületének másolata.

Dürer Albrecht urunk szenvedését több rendbeli lapsorozatban adta elő: u. m. kisebb és nagyobb fametszetekben, és kis mérvű rézmetszetben. A nagyobb fametszetek egyik lapján képezte, a megváltó elfogatását az olajfakertben, s ez azon lap, melyről a műíteszek, s köztök Rumohr, állitják, hogy a mester a fatáblára nem csak rajzolta, hanem saját kezűleg metszette is. E híres lapnak valamint egész conceptiója, úgy több mellékes vonása megegyezik domborművünk hasonlóival; úgy mindkettején a kertnek sövényes kerítését és abban nyíló magasabb kaput látunk, de mi még nagyobb figyelemre méltó, valamint a domborműven a poroszló belekapaszkodik az apostolok egyikének köpenyébe, s illetőleg az apostolt elfogja, úgy Dürer fametszete hátterén, fegyveres iramlík egy megfutamodó szabad személy után, s megfogja annak köpenyét. A személy megváltoztatását Beszterczén már a templom melletti helynek szentsége is kívánta. Dürernek úgy nevezett „nagy passiojának“ lapjai, mint ezt a némelyikökön feljegyzett évszám mutatja, a XVI. század első évtizedében egymás után jelentek meg; így tehát a beszterczei olajfakert nem készül-

hetett elébb mint ezen század második év tizedében, és pedig annál kevésbé; mert van Dürernek még egy más metszete is, mely a besztercei műhöz még közelebb áll, mint az épen érintett. E metszet előadja üdvöztönket térdepelve és imádkozva az olajfakertben, csak nem ugyanazon helyzetben, minőben Beszterczén jelenik meg; továbbá Krisztus előtt szintén kőszikla áll, végre a hasonidomú kert kerítése hasonló kapuján keresztül közelednek a poroszlók. Nevezetes még az is, hogy az üdvöztő arczai hasonlóak a két nembeli művön; ellenben Dürerében az angyalnak csak fejét látjuk, míg Beszterczén annak egész alakja mutatkozik. Dürer metszetén az alvó apostolok más helyzetben jelennek meg a háttérben. Tagadhatlan, hogy a besztercei szobrász Dürer metszetét látta, ez pedig mint felirata tanúsítja, csak is 1515-ben készült, és mint ritkaság nem réz, hanem vas tábla-metszet. A besztercei szobrászati mű tehát még későbbi 1515-nél.

Későbbi korára mutat továbbá az is, hogy mestere a gymnasiumi épületet másolhatta művében; mert renaissanceféle részletei miatt, ezen ház sem épülhetett elébb, mint a XVI. század második évtizedében, és még úgy is ez volna, az ismertek közül, a legrégebb renaissanceféle épület a bányavárosokban, bizonyítván azt, hogy ezen újabb modor elébb fészkelte meg Beszterczén, mint akár Selmeczen akár más bányavárosban.

A fülke, melyben domborművünk áll, eredetileg igen csinos lehetett, a fal szögleteiből és közepéből emelkedő boltgerinczek találkozási pontján díszes zártköveket láthatni, a stüvegek alkalmasint kék alapon arany csillagokat mutattak, minők a dombormű épületei fölötti egen még most is megvannak, köztök a kétszarvu hold.

De nem csak ezen olajfakert, sz. Borbála oltára és a keresztelő medence, hanem tesznek a szobrászat kifejléséről, a XVI. század eleje körül, világos tanúságot még más művek is, melyek Beszterczén csak mint egyes töredékek maradtak fenn. Alkalmasint a régi egyházból származik, s abból mozdíttatott el ujitása alkalmával ama két szobor, mely egy, a templomnak nyugati homlokzatához közel fekvő házba van befalazva. Az egyik sz. nő alakot, a másik sz. Andrást mutatja kezében saját X alaku keresztjével. E szoborban a ruha redőzete még jobban, még nagyobb és tömöttebb részekben tűnik fel, sem mint a többi besztercei szobrászati művekben, és az arczkifejezés nem nélkülözi a méltóságot sem; miért is a művet régibbnek kell tartanunk a XVI. századnál.

Fenmaradt továbbá a szentély déli támain is egyes alak ott, hol a felső osztály alsaja föllött visszavonul, s így hely támadt, mely az alakot felveszi. Rendesen ily szoborkák függőlegesen emelkedő fülkékben vannak alkalmazva, itt ellenben a fülke hibázik, és a négy lábú állat vagy szörnyeteg fekirányos helyzetben van téve közvetlenül a kiszökés föllött. A beszterceihez hasonló példányokat nálunk még csak egyszer Erdélyben, egy, Szász Régenhez közel fekvő falusi templom szentélye támjain találtam, hol egy sörtes és más állat ily helyen látható.

A besztercei régi szobrászatnak ezen fenmaradt példányai virágzó iskolára mutatnak, minőhez hasonlókat igen keveset ismerünk Magyarországon. Kassán az iskola nem fejlődött ki annyira, mert művei inkább még a XIV századba valók, Lőcsén és másutt a Szepességen vagy Bárfán a fenmaradt legjelesebb ebbeli művek, rendesen fa faragványok, melyeket a csak rövid ideig e városokban működő Stossnak és tanítványainak tulajdonítanak, hasonlólag idegen mester által, sőt a külföldön készült Kassának jeles

oltára is. A beszterczeihez hasonló, a csúcsíves styl korából származó kőfaragványokat tehát még csak Pozsonyban és Sopronyban találunk.

De a plastikának kedveltetése Beszterczében nem enyészik el még a csúcsíves styl enyésztével sem, hanem fentartotta magát még a XVII-ik században is, minek tanúságaul szolgál több későbbi, a főtemplom külsején előforduló dombormű, és ama renaissance modorban, dúsan díszített erkély, mely a város gyűűjének 31. számú házában látható. Ezen erkély egyik kurta oldalának friesén Judith van ábrázolva Holofernes fejét tartván kezében, másikán Dávid Góliáth fejével és kardjával; az erkély pilastereken emelkedik, melyek közt kettős, tágas boltba vezető ajtó nyílik: az ajtó fölött az 1636-ik év olvasható; más felírás a szobrász nevét ismerteti velünk. „Johannes Weinhardt Olasiensis sculpsit anno 1636,” eren felírás az ajtó választékába van faragva.

Az imént említett épületeken kívül a beszterczei váracsbán még a *tótok temploma* is áll, mely Bél Mátyás megjegyzése szerint csak 1650-ben épült volna, de mely, e tudósítás daczára, bizonyosan régibb ezen esztendőnél; mert építészeti módja a teljesen elkorcsosodott csúcsíves stylé, még pedig oly annyira, hogy annál jellemzőbb példányt e tekintetben nem ismerünk Magyarországon. Érintenem kell, miként Bél más helyen állítja, hogy e templom kisebb, hanem régibb imolának (fanum) tágításából eredt, s így ellentmond előbbi állításának: de még oly későbbi tágítást sem engedhetek meg; mert az egész, együttvéve, az elkorcsosodás jelegét egyaránt és mindenütt viseli magán. A templom, épen úgy mint a körmöczi, kivételesen csak két hajós, elválasztó tagnak két egész és két fél *oszlop* van használva, a hosszfal féltöveit azonban többoldaluak. Az oszlop nélküli a valóságos kapitelt, melynek helyét több párhuzamos hengertag foglalja el, e fölött nem csúcs-, hanem körívek emelkednek, és a keresztboltozat sem olyan, minőt a csúcsív korában készítettek; mert a két dongabolt ormai nem metszik egymást közös középponton. Az ablakoknak még csak egyikében látható egy igen késő alaku halhólyag, a többi ablak később lett újítva. A nyugati fő kapuzat a legkésőbbi csúcsíves alakzást mutatja, itt egyedül hengertag (nem oszlopka) fordul elő a horony szélén, és ez is fa pálcza módra egymást metszi. Fent kettős csúcs van, a felsőbb szinte egymást metsző pálcza taggal, még pedig lefelé fordított kanyar ívben. Ezek szerint az épületet a XVI-ik század közepe körül emeltnek kell tartanunk.

Tisztelt régészeti bizottmány!

A fentebb előadottak volnának eredményei azon régészeti vizsgálataimnak, melyeket nevezetesebb bányavárosainkban tennem alkalmat nyújtott a t. bizottmány. Az idő rövidsége és az erre fordítható költség csekélyisége tovább mennem nem engedett; azonban elégtelen kutatásaim után is a tovább teendőkre fordítván figyelmemet, ezek iránt a következő óhajtasokat van szerencsém előterjeszteni.

1. Kivánatos, hogy a selmeczi óvár hely-terve vétessék fel pontosan, mely munkával legjobban Martin akad. tagtársunkat lehetne megbizni, ki képességét az ily munkára, a körmöczi várac felvételével tanusította, s egyszersmind hajlandónak nyilatkozott a selmeczi óvár felvételére.

2. Régészetiileg volnának felveendők Selmeczen sz. Mária temploma az ó-várban, s annak jelesebb részletei, pl. a diszes lépcső ház, nem különben a régi temetői kápolna, valamint a német és tót ajkuak egyházainak régi részletei is.

3. A zólyomi pusztavár ugyan nagyon érdekes, de annak felvétele a bizottmány

pénzerejét túlhaladván, egyelőre Zólyom újabb várának tüzetesebb vizsgálatára fordítom a t. biz. figyelmét, s itt nevezetesen ama erősebb toronyára, melyet donjonféle rendeltetéssel építtetnek hiszek.

4. Besztercze régiségei közt három érdemel kiváló figyelmet, az olajfakertet előadó szobrászati mű, sz. Borbála oltára és a keresztelő medencze, Az elsőnek birjuk fényképét, melyet Sztraka és Würsching készített, ugyan e két photograph késznek nyilatkozott az oltár és keresztelő medencze fényképezésére is, minek előállítására (mert itt magnesium világításra van szükség) a t. bizottmány, már régebben 30 frtnyi segédelmet ajánlott. E fényképek alapján kellene aztán a műtárgyakat a helyszínén átrajzolni, és a feltűnő jeles műveket rézmetszetek útján ismertetni.

5. Bányavárosaink kívül utamon meglátogattam Nyitrát és sz. Benedeket is, mely utóbbinak fölötté érdekes templomát több rendbeli rajzokban ismertetett már ezelőtt velem Szumrák Pál, városunk fő mérnöke. De sz. Benedeken nemcsak a templom fölötté érdekes; hanem itt meg van még az egész hajdani kolostornak elrendezése, és abban több igen nevezetes középkori részlet is. Szóval e helyiség páratlan Magyarországon a régi keastromok elrendezése és azok erősítési tekintetében. A kolostor jelenleg a főtiszt. esztergami káptalan kezében van, e káptalan volna tehát felkérendő, vétesse fel mérnökei által a monostor hely-tervét bizottmányunk számára, és a régészet nagy érdekében. Mi megtörténvén, erre az archaeologiai felvétel következhetnék, mely fölötté óhajtható azért; mert a sz. benedeki templom, a kassai után, hazánk XIV, századbeli épületeinek legjelesebbje, és egyszersmind a csúcsíves építészet fénykorának nálunk legsikerültebb példánya.

6. A nyitrai váracsanak helyterve elkészítésére Nyitravármegyét vagy a püspökök lehetne felkérni. Erre következhetnék a régi épületek s más archaeologiai tárgyak specialis felvétele. Itt fölötté érdekes egy, a XIII-ik század elejéről, vagy talán még a XII-dik század végéről származó, még a régi templomhoz tartozó, román izlésű részlet, érdekes továbbá annak összekötése egy, a későbbi csúcsíves stylben épített, és még később modernisalt templommal, érdekes itt több sírkő, és más apróbb régiség, melynek ismertetése igen óhajtandó.

A t. bizottmány nagy érdemet szerzend, ha a tek. akademiát indítványom értelmében czélhoz vezethető eljárásra felkérendi.

SZ. MARGIT HÁZI OLTÁRA.

IRTA

RÓMER FLÓRIS.*)

Alig van e földön ország, melyben hajdani gazdagsága- és műveltségéhez képest aránylag oly kevés lenne a multból az épen fennmaradt műemlék, mint szegény hazánkban; mert a középkorból is alig vagyunk képesek egykét fennálló tekintélyesebb templomot és várat felmutatni, melynek legalább szobrászati és festészeti remekjei a mostoha viszonyoknak áldozatokul nem estek volna. — Legszebb építményeink vagy már a jelenig alaktalan kőhalmokban hevernek, vagy ha reájuk, mint eddigelé, oly kevés gondot fordítunk, nem sokára szintén romokká lesznek. Az emlékszerű óriási épületek sorából nincsen egy ép templomunk az Árpádok uralkodása idejéből, melyre kesergés és nehéztelés nélkül, nemzeti önérzettel és büszkeséggel tekinthetnénk; a hatalmas Anjouk korából pedig nincsen egy királyi vagy főúri várunk, mely azon korszak európai híré fényét és dicsőségét csak egy ép falával is hirdethetné! Mert ámbár egész Europa az ilyenféle emlékeket megújítja és régi fényükbe helyezetteti, még nálunk az ódonságok iránti kegyelet egyáltalán nem ébredett; sőt azok, bár dűlékeikhez történetünk legdicsőbb, legszen- tebb emlékei legyenek csatolva, szemünk láttára szerteszét az országban napról napra nemcsak az idő befolyása alatt mindinkább romladoznak, hanem lelketlen nyervágy vagy alávaló barbárságból készakarva és szándékosan is rontatnak. — A mint a papság épen úgy kerülték a közelmúlt századokban, a világi hatalmasok is a hajdani szigor kietlen falait, a szűk, kényelmetlen ősi fészkeket a szédelgős sziklatetőkön, mik lassankint a tiszteteknek, később a hajduknak századokig menhelyül hagyatván, idővel fődél nélkül észrevétlenül omladoztak — míg végre a pórok valódi, kényelmes kőbányák gyanánt felhasználták.

Ezen vétkes hanyagság, ezen rombolási düh nemcsak az álló nagyszerű építményi műemlékekről, sajnosan, nagyon is igaz, hanem egyáltalán a kisebb művészetek tárgyairól is. A folytonos harcok és a barbár csordák becsapásai elül az ideoda hurczolt egyházi szerek majd utközben vesztek el, vagy rejtélyeikben felejtettek; majd a hatalmas dynastáktól, kiknek oltalmára bizattak, foglaltattak le; majd a hitujítás alkalmával romboltattak össze; majd ismét mint kegyajándékok áldoztattak fel az országos inségben és szorongattatásokban; legtöbbször pedig az újabb izlésnek, a mindent kiegyenlíteni, minden jót és szentet az emberek sziveiből örökre kitépni szándékozó, minden régít, mint avas lomot, haszontalanságnak hirdető ujjászületési viszketegnek dermesztő befolyása alatt lőnek beolvasztva és más, gyakran nagyon is józan és izlés nélküli alakokba átöntve, hogy így az ősi vallás emlékeivel némileg a régi kegyelet, a nemzeti áldozatkészségnek ezen utolsó tanui is örökre elenyészsenek, és mi sokkal könnyebb a fényes, hatalmas korszak-

*) Felolvastatott az akadémiai ülésben 1867. febr. 18-án.

kok emlékezete és dicsőítése egyedül az írott, vagy nyomtatott krónikákban, okmányokban és történelmi lapokon megőriztessék.

Csoda-e tehát, ha ilyen egykedvűség és hanyagság vagy néha még egyenes rombolási szándék mellett is azon egyházi készletekből, melyekben — régi leltáraink bizonyossága szerint — oly gazdagok valának nemcsak főegyházaink, apátságaink, sőt egyes városi vagy vártemplomaink is, alig vagyunk képesek egyikét töredékes darabot felmutatni, vagy annak honnanjöttét bebizonyítani; hanem, hogy legrégiebb családink is alig birnak egyikét darabbal nemzeti fegyvertáraikból, fényes asztali edényeikből, gazdag diszkészleteikből, melyek kétely nélkül őseikre visszaemlékeztetnének?

A tisztelet és kegyelet a régiség iránt egyáltalán hiányoztak a közelmúlt századokban; de ezen vád nemcsak nemzetünket sújtja; így volt ez másutt is, és a vandalismus elleni panaszokat, egészen a mostani perczig, épen oly gyakran és hangosan emelhetjük a finom franczia, mint a tudományos német közönség ellen. Ottan is annyit rontottak, bontottak és idomítottak át, mennyit rontani birtak, és a meddig hozzáférhettek, vagy a mennyire romboló eszközeiknek a műemlékek ellentállani nem tudtak. De jövőre ez, úgy hiszem, másképp lesz, de legyen is; mert ha minden történeti emléket emlékezetünkben ki nem akarunk törölni, nem elég az írott betűt hiven megőrizni, hanem tartsuk meg épségben azon tárgyakat és műemlékeket is, melyek a nemzet nagy multjára emlékeztetnek; mert még az együgyű pór is nagyobb kegyelettel fogja tekinteni azt, mi édes mienk, ha mindjárt nem annyira becses; mint a vidéki bármily remek és gazdag csodaművet.

Ezen kárhozatos rombolási korszak ellenében támadt tehát egy más ellenes idő, mely az általános ellenszenvet minden régi iránt és annak okadatlan lenézését legyőzé, és a honi régiségeket nemcsak anyagi értékük, nemcsak történelmi nevezetességük, hanem az ipar kifejlődésének vizsgálata, az „histoire du travail“ tekintetéből, — mely a párisi világtárlatnál is a mai ipar óriási haladásu remekjei mellett lesz gazdagon és tanulmányosan képviselve, — kezdé becsülni, tanulmányozni, archaeologiai közleményeiben méltatni, megörökíteni.

Igen is, ez így nagyon helyesen van; mert akármily szép és becses legyen is a legközelebb elmúlt időszakoknak vizsgálása, akármily jutalmazónak tartassék a bő forrásokból való merítés, tanulmányozás és rendezés; még sem szabad egy perczig sem felejtenünk azt, hogy ha valahol, a történelemben is kell valódi, szakadatlan folytonosságnak lennie; mivel a minél határozottabban megállapíthatjuk a középkort, annál biztosabban haladhatunk a római és így tovább az őskorban is. — Minden egyes adat, mely a későbbi időszakot felvilágosítja, egyes emlékeit, forrásait, történeteit kétségen felül emeli, fonalat nyújt az előtte álló, sötétebb szakok tömkelegének biztosabb megvizsgálásához, s így fokról fokra, századról századra előbbre és előbbre, illetőleg hátrább és hátrább fogunk haladhatni az emberiség kezdetleges, legismeretlenebb, legbonyolódottabb, de épen ezért a tudvágyat fölette ébresztő állapotáig, az ember i nem bölcsőjeig!

Ma tehát már nem lehet többé panaszunk a *régiségek* általános nem tisztelése ellen, sőt épen ezen ébredő tiszteletnek kifolyása azon felszólítás is, melyet még a múlt évben a csász. kir. bécsi középponti bizottmánytól kaptam, mely t. i. arra kért fel: hogy az *úgynevezett szent Margit házi oltárát*, ezen valamint művészi, úgy nemzeti szempontból egyaránt nevezetes művet leírjam, ismertessem. Ezen felszólításnak annál szívesebben engedtem; mert reméltem, hogy egy régóta függő kérdés eldöntéséhez némileg hozzájárulhatok, egy valóban remekművet a régészet mai állásához képest megismertethetek,

és a magyar árpádkori kincsek csekély sorához, ha nem minden kétségen felül álló, de mégis nagyon valószínű adatokkal csatolhatók.

* * *

A ki a keletkező keresztény egyház szellemét tanulmányozta, tudni fogja azt, hogy *saját vérükkel és életük feláldozásával a hitet erősítő hiveknek, a vértanuknak* fenmaradt ereklyéi a legnagyobb tiszteletben tartattak, és a legszentebb szeretet zálogai gyanánt tiszteltettek. A legdrágább aranyszövetű, drágakövekkel és gyöngyökkel himzett kelmékbe takartatván, foglaltványaik ékesítésére semmit sem kéméltek a buzgó hívők földi kincseikből; művészeik pedig alakjuk sokféleségében, a művészet tökélyében versenyeztek, hogy egymást föltulmulják és a lehetőleg legremekebb művekkel egyházaikat, imoláikat, sőt imatermeiket is feldiszítsék.)*

*) Az ereklyékről egyáltalán ezt olvassuk : *Monachi Capsulas in quibus Sanctorum continentur pignora humi deposuerunt* l. Du Cange *Reliquiae*. *Universas imagines B. Virginis in Ecclesiis in aliquo loco competenti faciatis collocari; easdem item imagines spinis immediate circumdari et aliquibus repagulis aut obstaculis, ne ab aliquo contingi aut sordidari contingat, easdem circumvallari cum debita diligentia faciatis.* 1074. évben. U. o. *Quando capsae cum Reliquiis Sanctorum ad aliquam villam nostram mittuntur, omnes induti albis, pulsatis omnibus signis, usque ad portam Castelli exeunt* 720.

Hos itaque cum feretro Dominae nostrae et aliis capsis reliquiarum transmisimus ad accipiendam donaria fidelium. 72 l.

Reliquias sanctorum condebant : in parietibus Ecclesiae ubi depingi solebant imagines sacrae — et in columbis suspensis. u. o. p. 72 l.

Anselmus cruces aureas et phylacteria confringens inter cetera etiam *auream* columbam confregit quae pro lacte et capillis *S. Mariae*, ut ferebatur, introrsum reconditis, multum erat famosa et honorabilis; unde et in maioribus festis *super eius altare* solebat appendi.

A Reliquiákat elvitték az ellenség elül; ezeket körülvéve elfoglalák a birtokot; ezeket összefogák a béke és egyetértés jeleül. sat.

Különben a IX. század közepétől kezdve az oltárasztal mögött külön állványra helyzetetett az ereklyetartó, mely római kököporsóhoz hasonlított, azaz : csucsos födelű szekrény volt. Ezen ereklyetartókból származtak későbbben az oltáremelvények, majd az oltár- és ereklyeszekrény között hátlap alkalmaztatott, mely ékesítve mindig magasbra emelkedett, míg a templom mennyezetét el nem érte. Mert a XIV. században az ereklyét magukat az oltárra tették, és ez által az áldozat sz. helyét a képek és faragmányok alapjául alacsonyították, melyek csakhamar a földolgot mellékletül tüntették fel.

A góth korban még kétféle oltár volt : a *ciboriumos*-sátoros-oltár, és az *emelvényes*. Ezen *emelvény* (Aufsatz) képekkel volt díszítve; és 2 vagy több szárnyból állott, melyek összecsaphatók valának. Innen a diptychon, triptychon sat. elnevezések. A közép kép többnyire szekrényben állott, és faragmányokkal volt ékesítve, a szárnyak festményeket mutattak. l. Giefers: *Praktische Erfahrungen die Erhaltung der Kirchen betreffend*. Paderborn 1858. 24. l.

A XII. századtól kezdve pedig, a reliquiariumok helyzetettek féldombormivü lapok — retable — mögé, melyek váltogatva a különféle szentek vagy sátoros ünnepek szerint az oltár asztalára, hogy földjék az ereklye tartó szekrényeket, melyek vállköveken az oltár ezen táblája és a templom fala közt oly magasan alkalmaztattak, hogy a hivek gyógyítás végett ezek alá, mint egy mennyezet alá állhattak, vagy vitethettek. Le retable, mond Viollet-le-Duc, masquait et supportait le reliquaire, sous lequel on pouvait se placer, suivant un ancien usage, pour obtenir la guérison de certaines infirmités. — Plus tard, on plaça les reliquaires sur le retable lui même, et cet usage est encore conservé dans quelques églises. On comprend comment les retables devinrent pour les sculpteurs, à dater du XIII. siècle, en France un motif précieux de décoration. Et en effet, ces artistes en composèrent un nombre considérable. Dictionn. raisonné VIII. 36

Ez így volt az egyházban kezdetétől fogva, és ez így van mai napig is. Változott az ereklyetartók alakja*) és a korszak izlését nemcsak utánzá, hanem sokban majd kizárólag képviseli is; de a szent maradványok, a drága emlékek tisztelete változatlanul maradt fenn, a drága mutatók pedig az egyházi cultus egyik fényesebb részét teszik.

A legrégebb műkincsek ritkán birnak keletkezési éveikkel, és az ajándékozó, vagy a készítő művész, vagy a birtokos egyház, és kincstára jelével, nevével; a miért is igen gyakran történik, hogy némely, valóban régi tárgyak, hirneves személyekkel, társulatokkal, intézetekkel hozatnak vizzonyba; melyekről sem maga a mű semmit sem említ, sem az egykorú kincstári lajstromok nem tanúskodnak. És így az ilyen, valóban régi tárgy már magában véve tiszteletre méltó; mert számos évei alatt sokféle viszontagságnak lehetett tanuja. De hogy valamely tárgyat sokkal régiebbnek tartunk, mint alakja, művezete mutatja, az már ma az archaeologia jelenlegi kifejlődésénél fogva többé nem lehetséges; mivel bizonyos alakok, bizonyos művészeti fogások csak egy bizonyos korban tűnnek fel, és biztos határok közé vannak szorítva, úgy hogy a legügyesebb utánzásokat, ha másból nem, magából az ötvegyből, a művészet sajátosságairól, az alakok vagy azok ruházata és mellékletei, vagy az építészeti részletekből meg lehet ismerni.

* * *

Ilyen, semmi *külső* meghatározási jellel nem bíró, de *belső* jellegeiben annál határozottabb *reliquaire*, ereklyetartó, **sz. Margit IV-ik Béla király leányának, nyúlszigeti apáczának, oltárkája.**

A házi ájtatosságnak ezen meglepő díszű készletét az eredetinek szépségét meglepő hűséggel visszatükröző kőmetszeten adjuk közelítőleg féltermészeti nagyságban, Magának az eredetinek magassága tesz Primisser szerint jó 10 bécsi hüvelyket, hossza nyitott szárnyakkal 15 $\frac{1}{4}$ '', szélessége 2''. — Könyomatunk arányai valamivel különböznek ezen számoktól. Az egész ezüstből készült, és, a zománczos részleteket kivéve, meg van aranyozva. Mint az átmeneti korszaknak jellegét magán viselő mű, ezen ötszárnyú (pentaptychon) legtisztább góthstilű szekrénykét képező oltárka igen bőven ékesített talappal bír. Mert egy erősebb pálczatag fölött keskenyedik a horony, melynek fölületén egy megfordított ívdiszítvány terjed el, és pálczataggal záródik. A zömöt egy emelvény teszi, mely öt keretben függélyesen, átlójukon álló ferdényeket tüntet elé, melyek átmetszetekben szirmokkal diszítvék. Pálczatagok közzé ismét kettős keretkék foglalvák; ezek ferdén álló keresztes levelekkel földvék, és a két oldalon zománczozott levél keresztekkel ékeskedő lapok között, az ottan rejtett ereklyék számára hosszasan terjedő üveglappal zárt üreget hagynak.

Ennyit a talapzatról.

Magát a szárnyoltárkát illetőleg, *építészeti részleteit* tekintve, a keletkező nemes izlésű gothikának szép és egyszerűségük által kedves behatású arányaival bír. A mélyebb

*) A templom vagy ház, a sír és szekrény alakok lassankint jelzőbb, mintegy beszélő idommentek át, és a szent testek részei magukhoz hasonló drága tokokba tétettek, u. m. a koponyák mellképekbe, a kéz- vagy lábsontok arany vagy ezüst kezek-lábakba helyeztetek; majd egész, drága fémből készül. szobrok tarták a szent maradványokat, míg a góth izlés díszes oltárkákat szánt stíljé legfényesb példányban, majd ismét átlátszó kristály keretekben ezekhez illő ereklyemutatókban tétettek ki a nép tiszteletét L. Ipolyi Arch. közlemények III. köt. III. füzetében „Magyar ereklyék“ cím alatt.

középső rész oldalain talapzattal ellátott kétemeletű keskeny támokkal bir, melyek mögött ismét három osztályú toronykák emelkednek. A támoktól oldalt eső mélyedésekben levél-gumókkal szögleteiken díszesített födélzetű fülkékben alul, aránylag magas talapzatokon, fölül vállközidomu alljakon szentek szobrocskái állanak. Az áttört szegélyű tetőzetet *szélvéd idomban* három egyenlő tagozat ékesíti, mely közepett két oldalról igen csinos vállköveken nyugszik, és alul a nyomott csúcsívben lóherívet foglalván, kerek részében négy karélyt, ez és a csúcsív közt támadó hézagokban pedig nyújtott háromkarélyt mutat. E három csúcs széleit díszes levélsomók szegélik, tetejét keresztvirágok fejezik be, míg az oldaltámok tornyainak megfelelő, közbeeső toronykák a tetőn is felül emelkednek.

A szárnyak, a szokott beosztástól elütven, egyegy és fél szárny helyett kettőt és felet tesznek mind a két oldalról, és minthogy csak másfél szükséges a középszekrény elfedésére, a mellsőbbek, a középsőknél valamivel keskenyebbek, arra szolgáltak, hogy a szekrénykének bezáratásánál az oldalokat képezzék, mi eszközöltetvén, nem csak a homlokzat egészen elfedhető, hanem még az is következik, hogy ily bezárt állapotban mind felül a háromszögű ormokban, mind az oldalakon a történeti rész — az apostolok és szentek képecskei zenélő angyaloktól legyenek körülvéve.

A szárnyak forgókkal vannak ellátva és csúcsaik keresztvirágokkal, valamint az ormok levélsomókkal díszesítve. Mindegyik szárny három részre osztatik; a körülfutó, csinos, ferde kereszt alakú diszitménynyel ékesített keretkéhez hasonló lemez által három képecskének helye támad, melyeknek felsője az ormot elfoglalja.

Átmenvén az oltárka *képes* részére, az: *szobrocskákból* és *zománczos* képekből áll. A középső csoport, valamint más ilyenféle készletnél is, az oltárka fő előállítását a *bold szűzet* tárgyalja két ereklyét tartó alak között. Az alakok az aranyozott, szőnyegszerűen tartott, szabad lombozatból álló fényes háttérből kedvezően emelkednek ki. A sz. szűz égi nyugalommal ül, igen egyszerű, támla és párna nélküli ülőkén. Kellemes benyomású ábrázata, valamint a másik két alaké is zománczczal van természetűen színezve, míg ruházataik aranyban fénylenek. Fejét a homlokat szabadon hagyó, vállaira az egyszerűen, hullámzatosan hátra fésült hajzattal együtt lefolyó, könnyű redőzetű fátyol takarja, melyet fölül a mennyek királynéjának, liliomos ormokkal díszített, koronája megszorít. Sem a főalaknak, sem az ereklyetartó angyaloknak nincsen dicsfényük. A ruha a nyakhoz szorul, valamint ujjai a kéztőig nyúlnak; és minden szegély, minden drágakő vagy gyöngy ékitményben szükölködik; derekán alul a bőredőzetű köpeny takarja, természetesen hajló ránczokban, ölet s térdeit, egyedül a mezítelen lábok maradván takaró nélkül. A kised Jézus anyja bal oldalán az ülőkén áll, ki baljával magához szorítja, míg jobbajával, ruhával takart melléhez tartja, a csecsemő a b. szűz jobbát és vállát kezeivel fogdosván, szájacskáját az emlő felé csúcsorítván, felkapaszkodik. Egy, nyakacsakájáról kezdve egész testét takaró ing*) minden ruházata, melynek ujjai csak a kezét hagyják szabadon.

Az anyai szeretetnek legszűziesb előállítása ez, azon korban, mely gyakran a mai ildomosság érzelmét bántalmazva, ilyesfélék tárgyalásában nagyon is természetes, de a mai, tulságosan is naturalisticus, és a meztelenségeket mindenütt feltüntető felfogástól is nagyon elüt. — Az oldalakon *álló angyalok**)* arezczal a néző felé fordulnak, gyermek-

*) A sz. kisednek meztelen előállítása még a XV-dik században is a ritkaságok közé tartozik, és csak később jött divatba. Didr. Ann. Arch. X. 144. l.

**) A bold. szűznek két angyal közti előállítása igen gyakori a középkorban. Így 973—978 közt a milanoi szentelt víztartón, az ivezet alatt: *the Virgin and Child, an two angels, of whom one holds*

ded kedves arcaik körül a befelé göndörített hajfodrok képezik a keretet; ruhájuk majd egyenközü, de azért mégis kellően hullámzatos ránczozatban folyik le és meghajlik a padolatnál egyedül a lábfejeknek engedvén annyi tért, hogy a cipő nélküli ujjakat láthassuk. A lábaknak ilyen előállítása már maga is a régi izlésről tanuskodik; kezeikkel melleik előtt négyszögű szekrénykéket tartanak, melyek gyöngyös keretű tüvegtáblával bezáratván, a virágos diszítményű háttérnek láttatását engedik meg.

Oly fenséges, oly nyugalmas ezen csoport, az alakoskák oly annyira emlékeztetnek a régi egyház valódi vallásosságára, hogy ezeket érdek és áhitat nélkül tekinteni alig lehetséges; nincs itten az esetlen feszességnek, az aránytalan törpéskedésnek, egy szóval az anyagnak a eszmével való kellő viszonyításhoz nem értésének semmi nyoma. Legtügyesebb rajzolónk, ki e kornak szelleme szerint felfogván ilyen csoportot, azt ónával elő akarja állítani, különbet lehetetlen hogy teremtsen, s ezért e szobracskákat, mai szemmel is tekintve, valódi remekeknek valljuk; és Viollet-le-Duc-kel, ki sem középkori pap, sem szerzetes, sem egyáltalán valami vallásos ábrándozó, hanem a mai Franciaország egyik legtekintélyesb régésze, e csoportról mondhatjuk, mit a XII és XII-ik századbéli faragmányokról mond: *Voici une tête d'un des rois; certes, elle ne ressemble pas aux types grecs; ce n'est pas la beauté grecque, mais ne pas reconnaître qui il y a dans cette tête toutes les conditions de la beauté et d'une beauté singulière, c'est, nous semble-t-il, nier la lumière en plein jour. Le sens moral imprimé sur ce visage n'est pas non plus celui dénotent habituellement les traits des statues grecques. Ce front large et haut, ces yeux très-ouverts, à peine abrités par les arcades sourcilières, ce nez mince, cette bouche fine et un peu dédaigneuse, ces longues joues plates, indiquent l'audace réfléchie, une intelligence, hardie, emportée à l'occasion. Mais ce n'est plus là, comme dans les figures du XII siècle de Chartres, le portrait d'un individu; c'est un type, et un type, qui ne manque ni de noblesse, ni de beauté. — És tovább folytatván a párisi Nôtre-Dame-i kapuzat szobrászati műveinek leírását ezt mondja: Ce n'est pas seulement par l'expression noble des têtes qu'elle (la porte) se recommande; au point de vue de la composition elle accuse un art très-profondément étudié et senti. Le bas-relief du couronnement de la Mère du Christ, dont nous présentons un tracé bien insuffisant, fait assez connaître que ces artistes*

a model of the vessel itself; under the others arches, the four Evangelistes. Notices of Sculpture in ivory. Arundel Society 1855. Ismét:

Cover of an Evangeliare (both sides) I. In the centre, *the Virgin and Child enthroned, with two angels*; at the sides, the Annunciation, Visitation, the meeting of St. Joseph and St. Mary, and their Journey to Bethlehem; above two angels; below Christ entering Jerusalem. sat. u. o. Bibliothèque Imperial à Paris.

Egy más régi faragványon: *Virgin and Child, on a gorgeous thron, with two angels above*; kora csak Iustinián utáni időre szól. u. o. A XI. v. XII. századból való faragmányon:

Christ in glory *between two Angels*. u. o.

Továbbá: La vierge Marie *entre deux anges*. La vierge est assise au centre, tenant l'Enfant-Jésus debout sur ses genoux; elle est couronné. *Deux anges* agenouillés de chaque côté, tiennent en la main droite des encensoirs, XIV. siècle. Laborde: Notice des Emaux. 79. l.

Item. Un tabernacle *d'argent doré* de saint Thomas, fait de maçonnerie, où il y a par dessus des vestements Notre-Seigneur, et au dessous a *deux angels* tenant chacun un reliquaire rond, où il y a des reliques de saint Jacques. Pezant vingt et un marcs une once Didron. Ann. Arch. XX. 212. ugyan ilyent látni u. o. XII. 300. és 310. ll. sat.

The Madonna and Child *between two Angels* — ezeknek gyertyájuk van. A nemes tartásu bold. szüz áll. l. *Fejérváry Ivories* 49. l.

savaient composer, agencer les lignes d'un groupe et rendre un action par les mouvements et par expression du geste; les têtes des deux personnages tout admirablement belles par la simplicité des attitudes et par la pureté de l'expression. Viollet-le-Duc. Dictionnaire raisonné VIII. 139 és kk. II. a XII. és XIII. századbéli faragmányokról.

Ezen alakokon kívül, melyek az oltár casettejének egész, szabad terét foglalják, vannak a szekrény és szárnyak közti mélyedésekben egy hüvelknyi alakocskák, melyeket egyedül mások után írhatok le.)*

A négy alakocska Szeremlei munkája 45. lapján előforduló leírása szerint, a nézőtől jobbra tekintvén, 1. sz. *István király* pálmaággal (?)**); 2. sz. *Lőrincz* rostélylyal; bal oldalon pedig: 3. *Keresztelő sz. János*, az e korban divatos előállításához híven, tányérra, talán kerek fénykörre, mutatván, melyben az *Isten báránya* foglaltatik; 4. végre sz. *István* első vértanu, jellemzetesen mindkét kezében követ tartván.

Átmenvén az oltárszárnyaeszkákat ékesítő *zománcz-festvényekre*, azt kell vallanunk, hogy fényes voltak és üveg átlászóságuk által az egész ereklyetartónak becsét szerfölött emelik. Mindegyik szárny három fiókból áll, legkeskenyebb az, mely legtávolabb esik a szekrénytől, ez csak fele a középsőnek, mely egyszersmind a legszélesebb is. Amaz derékszögű, emez egyenszárú, háromszögű orommal bir. A szekrényhez legközelebbi a középsőnél valamivel keskenyebb, és fölül, a mennyyel keskenyebb és belső keretje a felső képen túl is nyúlik, ferdénydedes orommal bir. Minthogy minden szárnyon kívül-belül 9 mezőcske vagyon, 36 kép származik.

A képek közt legérdekesebb a *Mária-cyclus****), mely életének örömei és fájdalmá-

*) A mennyire ezen ereklyetartó-oltárka irodalmát ismerem, legelőször *Primisser Alajos* közölte a honi emlékekkel gyakran foglalkozó Hormayr és Mednyánszky-féle *Taschenbuch* V-ik folyamában 97—103. lapig. Szerző a maga kora nézetei és az archaeologiai tudomány akkori állása szerint adja az ismertetést minden rajz nélkül. — 1847-ben Primisser nyomán Haeufler jegyzeteivel bővítve, jelent meg a magyar *Hajdan és Jelen* I-ső kötetében az oltár leírása, egy színezett táblával, mely ezen díszművet a természetesnek mintegy $\frac{1}{3}$ nyi nagyságában, de az eredetinek szépségét távolról sem érvén el, minden jellem és hűség nélkül adja, úgy hogy az ide mellékelt könyomatnak fölötte való előnyét kiki legelső pillanatra felismerheti. — Haeufler Buda-Pestjében. 1854. II. 43. lapján ezen műemléket csak röviden említi. — Nagyon sajnálom, hogy ezen műkincsnek eredeti után való leírását nem eszközölhettem, hanem az elavult, sok helyen hibás, leírásokat kellett ezen értekezésemnél követni, minthogy az oltárka jelen birtokosától, Gróf Batthyányi Arthur urtól sem a m. tud. Akadémia mságos Elnökének, sem egy más, különben nagybefolyású főurnak közbenjárása által, nem tudtam megnyerni azon engedélyt, hogy e díszes, maga nemében ritka és nagyértékű remeket, melyet még egykét év előtt a rakicsáni kastélyban Henszlmann barátommal láttam, hacsak néhány óranegyedre megtekinthessem és leirhassam. Megfoghatatlan, de igaz! —

**) Ezen magyarázat hamis, mert a pálma a vértanúság jelvényei közé tartozik; minthogy nem említetik koronás-e e szobrocska, ennek meghatározása a nagyon parányi és homályos rajz után lehetetlen.

***) A középkori festészet képies része, iconographia, egy eszmének előállításával sem foglalkozott annyit, mint üdvözítőnknek életével és a bold. szűznek dicsőítésével. Franciaországban a főtemplomok legdíszesb helyén a szentély keleti szelvényén állandóan a sz. szűznek, a többi kápolna koszorúból kiugró külön imolája volt; némely rendek mint a cisterci, a prémontrei, a szent Ferencz rendének egyik tartományának, ő volt fő védszentje, egész országok vallották pátrónájuknak, szóval az ő tisztelete általánossá lett. Így tehát nem lehet csodálni, hogy életének külön szakaival örömmel foglalkoztak az egyházi festők, s az egyház azokat három fő fejezetre osztván, nem csak a *rózsafüzéri titkokban*; hanem az üveg- zománcz- fal- és kicsided festészetben; valamint az arany — ezüst öntvényekben — az elefántesont és fa faragmányokban is kiválólag előtűntette; és pedig annyira, hogy alig ismerünk több

ból néhány jelenetet tartalmaz. A történelmi rendet követvén, legelől a nagyobb képeket vesszük tekintetbe, melyeknek felső szögleteiben következetesen körszelvényekből összetett

fiókból álló ablakot, több táblából vagy osztályból álló oltárszárnyat, sőt még egyházi készletet u. m. oltárelőfüggőt vagy miseruhát, melyeken ezen képsorozattal ne találkoznánk.

Hadd álljon itt azon igen érdekes képkör, mely mint a *XIII-ik század* stylje utánzása, *Peinture sur verre* cím alatt, remek módon találtatik Didron *Annales Archéologiques*-ben. Minden kör 5 képből áll, melyek következ őleg rendezvék:

2	4
	1
3	5

Az első üvegen *Les Joies de la Vierge* adatik elő:

1. helyen a *Nativitas*, a b. szűz nyugágyon fekszik, kezei közt az örvendező kised, lábainál a két lihegző állat. József ülve alszik. Az építészeti köríves. 2-ik kép a *Visitatio*, ez nem mint másutt sziklavölgyben, hanem templom előtt megy végbe. Az építészeti csücsíves, tehát már az átmenetet jelöli. 3-ik kép, a kised Mária, a hagyomány szerint, szülei nagy öröme a templom 18 lépcsőjén felmegy, ezen előállítás másutt nem találtam. 4-ik: a három sz. király, a b. szűznek nimbusa van, a térdelő király leveszi koronáját midőn ajándékot nyújtja — a két társa feltett koronával mögötte áll. 5-dik az *angyali üdvözlés*, szokott módon, az angyal szöszata, mint másutt, és pedig sokkal régiebb képeken is, (például a *wilteni ciboriumon* XIII század, *Jahrbuch der k. k. C. Commission* IV. 19. — a szt. *blasieni* casulán a XII-dik század első feléből. U. o. 117. l. s. a. t.) mondatszalagon áll, miért ezen modoru előállításból későbbi időre nem lehet következtetést huzni. — *Les douleurs de la Vierge* ugyanazon elrendezés mellett, foglalják 1. a feszületet három szeggel felszegezve; 2. Jézust a templomban tanítva; az építészeti háromkaréyu íves. 3. bemutatás a templomban, a szolga gyertyával és kosárral jelenik meg. 4. a kanaáni első csoda. 5. az Egyptomba való távozás, a szokott modorban. — *Le triomphe de la Vierge*-ben. 1. Egy padon ül a bold. szűz az Atya-Istennel vagy Krisztussal. 2 és 4-ben három három füstölő angyal lebeg a levegőben 3-ikban a b. szűz halála, 5-ikben temetése foglaltatik.

Ez a rendes képkör; de így nem igen fordul elő hanem vagy az első bővítve adatik, vagy mind a kettőből, némelykor mind a háromból állítatnak össze egyes képek. Így a plocki kelyhen 1191—1247 közt: az angyali üdvözlés, a születést, az imádást, az egyptomba való menekvést látjuk. *Jahrb. der k. k. Comm.* IV. 21; a verduni oltáron *Klosterneuburgban*: az üdvözlés, születés, környúlmetéltetés, imádás és keresztelezés vagyon. I. Bericht des Alterthums-Verein in Wien. IV. kötet. — A sz. blasieni Casulán XII. század elején, az angyali üdvözlés, születést, imádást, keresztelest s. a. t.; a wilteni ciboriumon, XIII. század, ezek vannak; 1. üdvözlés; 2. Erzsébetnél való látogás; 3. születés, 4. az angyal a pászt oroknak jelenik meg; 5 és 6-dik 3 sz. király, 7. bemutatás a templomban. — Egy másik casulán: 1. az üdvözlés. 2. a látogatás. 3. a születés. 4. a pásztoroknak való angyali hirdetés. 5. a három sz. király. 6. a keresztelezés. — De nemcsak ezen, hanem az előbbi századokból is vannak ilyen előállítások, mint azt több műemlék leírása tanúsítja; p. o:

Book-Covers, anterior to A. D. 700: I. Cover of a gospel of the sixth century (both sides)

1. In the centre the *Agnus Dei* executed in jewellery; above the Nativity; at the sides, six subjects from the gospel; below the massacre of the Innocents; at the angles, heads and Symbols of St. Matthew and St. Luke.

2. In the centre, a Cross jewellery; above, the Adoration of the kings; at the sides six subjects from the Life of Christ; below, the Marriage — feast at Cana, at the angles heads and symbols of st. Mark and st. John. I. Arundel Society: Notices of Sculpture en ivory.

Továbbá, a milanói kincstárban egy egyházi Diptychonon van görög felirással (Justinian utáni) 1. The Annonciation, 2. the Nativity, 3. The Baptisme of Christ; 4. the Presentation in temple, továbbá a keresztre feszítés, a sir-látogató nők, sat. u. o.

A VIII. vagy IX. századból:

Plaque d'ivoire dorée et coloriée, qui doit avoir fait la face d'un coffret ou reliquaire. Elle est divisée en huit compartimens: le premier représente l'annonciation; le 2-de la Visitation; le 3-ème la Circoncision; le 4-ème la Présentation au Temple; le 5-ème Jésus enseignant les docteurs; le 6-ème le

négyszög alakú ívezet alkalmaztatik, melynek díszítéseül az orr- és nyujtott három karély használtatnak.

Baptême du Christ; le 7-ième, les Pélerins d' Emmaüs, et le 8-ème, l' Entrée de Jésus-Christ à Jérusalem. Cabinet de M. Dusommerard. I. Trésor de numismatique et de glyptique. — Bas-reliefs et ornemens. Pl. II. 4.

A IX. századból egy gyönyörű *diptyque en Ivoire*, mely evangeliomos könyv táblájául szolgált a IX-ik századból; közepén a bold. szüz a kiseddel, ennek kezében a kereszt, mögöttük két angyal; a jobb szárnyon felül az annunciatio; alatta a Visitatio; továbbá Zachariás és Erzsébet a templom ajtaja előtt; ismét alatta az egyiptomi szökés. L. Trésor de Numismatique, Bas-reliefs et Ornemens II. Pl. IX.

Sz. Bernward hildesheimi kapuján (1015) is előfordul: On the right valve, in ascending order, are a series of subjects — known as „the joys and griefs of the Blessed Virgin“ 1. The Annunciation. 2. The Birth of Christ. 3. The Offerings of the Three kings. 4. The Presentation of Christ at the Temple sat. The Byzantine and Romanesque Court in the Crystal Palace 1854. 75.

A mi sorozatunk előjön a kora-gót párisi Notre-Dame-i kóruson is: 1. The Meeting of Mary and Elizabeth; beyond which 2. is the Angel appearing to the Shepherds not in judiciously represented on a small scale, as an adjunct only to the actual history. 3. The nativity. 4. The Adoration of the Magi or Kings; 5. The massacre of the Innocents; 6. The flight into Egypt. 7. The circumcision. sat. Az előállítás a mienkkel egyez meg, l. The mediaeval court in the crystal Palace. 1854. 115. l. Ismét

A very beautiful Cellini altar-piece and shrine, of ebony, of architectural design, enriched with exquisite chasing in silver in high relief, of the Nativity, Crucifixion and Resurrection, the Virgin and angel Gabriel, small drawers beneath, with chasing of the Evangelists, the Baptism of Christ, and the flight into Egypt, the whole frame exquisitely mounted with small chasings in silver. l. „The Vienna Museum.“ Továbbá ugyanaz találtatik, p. o. A diptychon etc. A diptychon. Eight scenes from the life of the saviour, beginning at the bottom of the left wing, and running across the tablets. 1. The annunciation. 2. The nativity; 3. The adoration of the Magi; 4. Christ's entry into Jerusalem; 5. The holy supper; 6. The betrayal; 7. The Crucifixion; 8. Noli me tangere.

Itt a képek előállítása igen hasonlít sz. Margit oltárához; az első az angyal és Mária közt a virágedény, az angyal mondatszálaggal; a születés és a pásztorok egy képen; a három sz. király egyen — igen hasonló; a hódoló király koronáját kezében tartja, a b. koronás szüz egyszerű, Krisztus egy üngecskében van. Az építészet mint Margit oltárán a XIII. századból? l. Catalogue of the Fejér váry Ivories. 49. És még: Grand diptyque, ou chapelle portative à deux volets, en ivoire sculpté. Douze scènes de la vie et de la passion du Christ — XIV-è siècle. — Les sujets sont les suivans: La salutation angélique. — La nativité et les bergers conduits par l' étoile. — L' adoration des mages. — La présentation au temple. — Le baiser de Judas. — Le Christe à la colonne. — Le Calvaire. — La mise au sépulcre. — La résurrection. — L' ascension. — La descente du Saint-Esprit, et la gloire du Christ et de la Vierge. Musée des thermes et de l' hotel de Cluny. Catalogue 69. — A „quatorze scènes du nouveau testament; plaques émaillées sur argent. — XIV. siècle (1339-ből) felirat alatt a louvre-i zománczok közt ezek fordulnak elő: 1. l' *annonciation*, a főnálló angyal és Mária közt virágedény van — az angyal mondatszálagot tart: Ave gracia-val; szárnyai zöld és barna színűek. — 2. *La Visitation*, la Vierge et sainte Elizabeth représentées debout, chacune d' elles appuyant la main sur le ventre de l' autre. 3. *La nativité*; a bold. szüz ágyban fekszik, sz. József mögötte térdel, a két állat sem hiányzik. 4. *L' Ange annonce aux bergers la naissance du Christ*. 5. *L' Adoration des Mages*; Jézuska, anyja térdén áll; a térdelő király 3 liliomos koronáját földre teszi. Mária és a két álló király fején ül a korona. 6. *La présentation au temple*; a b. szüz mögött fiatal szolga a gyertyát tartja és a kosarat az ajándékokkal. 7. *La fuite en Egypte*. 8. *Le Massacre des enfants* de Bethlehem. A többi Krisztus csodáira és szenvedésére vonatkozik. L. Laborde „Notice des Émaux du Musée du Louvre“ 116. l. Végre Denon museumának Catalogusában p. 144; XIV-ik Siècle-nél 689. Ivoire — deux bas-reliefs faisant pendant l' un à l' autre, et qui représentent: Premier bas-relief, partagé en deux registres: partie supérieure: Jésus-Christ lavant les pieds de ses apôtres. — Lacène. Partie inférieure: L' Annonciation — La Vierge et sainte Elisabeth. — L' adoration des bergers. Second basrelief: Partie supérieure: la Trahison de Judas, inférieure: le *Massacre des Innocents*; l' adoration des rois. Ces différens scènes se passent sous des arceaux gothiques richement décorés. sat. sat.

A szekrénytől jobbra, felül a 2-dik szárnyon előállítatik az angyali üdvözlés szokott módon. A szentfényű b. szűz egyszerű támlaszékben ül, baljában nyitott könyv, jobbjaival csodálkozását látszik kifejezni. A kiterjesztett szárnyú angyal mondatszalatot göngyöltet ki előtte, melyet baljában tart, jobbjának mutatóját, mintegy követsége bebizonyítására, emeli. A főcsoporthoz közelebbi képen a b. szűz szentfényű rokonával Erzsébettel találkozunk s azt öleli. Baljában ismét imakönyv vagyon. Ezen kép alatt az angyal a pásztorokat tudósítja az üdvözítő születéséről, és jobbjaival mutat a szomszéd képre, melyen a kisded Jézus jászolban ökör- és szamártól körüvezve, szűz anyja pedig nyugágyon fekszik; sz. József, mint másutt is, nimbus nélkül mögötte áll. Eme kép már elrendezésében is nagyon különbözik az utóbbiaktól, melyeken a kisded előbb jászolban a földön, majd szénán a puszta földön fekszik, szülei körülötte térdelnek, sz. József pedig rendesen gyertyát tart kezében, hogy ez által az éjt jelentse.

A balszárnyak felső sorában a második táblán a bold. szűz fénykörrel és koronával diszesítve, az első képen látható támlás székhez hasonlóan ül, baljában könyvet tart, térdén a fény és korona nélküli, mint a szobrocskán öltözött kisded áll; és az előtte jobbra térdelő, koronáját a földre tevő királynak, balkezeiben tartott nagyobb, kehely alakú edényét mindkét kezével fogdossa. A szekrényhez közelebbi képen a másik két király áll,*) a második ősz szakállas, a harmadik tiszta arczezal bíró. Mindkettőnek fején a korona, mindketten jobbjaikban födeles kelyhet tartanak, míg baljaikat magyarázgatva emelik.

Az alsó képeken az, mely közelebb áll a középrészhez, az üdvözítőnek a templomban való felajánlásával ismertet meg. Az öreg Simeon sz. fényű baráthoz hasonlít, bő ruhája csuklyával bíró és kötéllel látszik övedzve lenni, anyjától a kisdedet átveszi, ez jobbjaiban ismét könyvet tart. Mögöttük sz. Anna áll, jobbjaiban kosárával, baljában nagy gyertyával. — Az Egyiptomba való kiköltözést ábrázolja a legközelebbi nagyobb kép. A bold. szűz a szomorúan haladó számaron ül, a kisded be van pólyázva, sz. József honán nyugvó boton viszi a podgyászt, jobbja a szamár nyakán nyugszik. Ruhája, egyszerű zubbony, csak térdig ér, szentfénye nincsen.

Ezekkel a Mária-cyclus be van fejezve. A félszárnyak hosszukás négyszögű mezején egyes álló szentek vannak ábrázolva, kik közt a jobbik felsőben, ki fiatal s baljában könyvet tart, Sz. János, az alsóban, ki kést tart baljában, könyvet pedig jobb kezében, sz. Bertalan**) apostolokat vélem rejteni. Mindketten balra néznek. Bal oldalon ezeknek felelőleg jobbra néz két majdnem egyenlő alak, mind a kettő jobbjaiban könyvet, baljában pálmaágat tart. Mind ez sok szentnek jegyméje, azért határozottan nem is állíthatjuk őket képviselőnek.

Valóban lapokat kellene beírnom, ha mind elő akarnám számlálni azon műdarabokat, egészen a legujabb ideig, melyeken ezen képkör vagy egészben, vagy részletenkint előfordul. De ezekre úgy is könnyen reá fog akadni akárki, a ki a középkori műemlékekről szóló munkákat figyelemmel forgatja.

*) Alap nélküli tehát azon állítás (Horm. Taschbuch. 101. l.) hogy ezen oltáron egyedül egy áldozó király jelenik meg, holott mint látjuk a másik kettő a szomszéd lapon van lefestve. — Hasonló kép fordul elő a germanisches Nationalmuseumban, Nürnbergben, melynek leírása 9. lapján, 20. pont alatt ezt olvassuk: *Anbetung des Christkinds durch einen der h. 3 Könige*, von einem unbekannten Meister des XV. Jahrhunderts. Alkalmasint ez is valami keskeny oltárszárny, melyen több személyt a festő nem csoportosíthatott, és így a másik két király az elveszett melléktáblára jutott.

**) Nem pedig Erasmus, mint Luczenbacher úr az idézett „Magyar hajdan és jelen“ 46. l. 2. jegyzetében véli.

A régi szent képeken, főleg azokon, melyek a bold. szüzet ábrázolják, sohasem hiányozhatnak a felhőkben lebegő angyalok seregei. Ezen oltárkán a helynek sajátos beosztása miatt ez lehetlen volt, de azért, kellő számmal vannak az éneklő és zenélő angyalok*) elrendezve, úgy, hogy nemcsak az ormokat mind az elő- mind a hátapon elfoglalják, hanem, hogy a hátsó szárnyakon még két oldalról a szekrényhez legközelebb álló fiókoknak két négyszögű terén is előfordulnak. Képviselve vannak a fuvó, húros és ütés által hangzó szerek, és pedig 7 fuvó, 5 húros, 4 pengő és dobalaku szerszám. A jobboldali ferdénydedben 1) *fuvolyás angyal* van, és jobbra fordul; 2) szomszédja arczezal áll a néző felé és *csengő tányért* üt össze; 3) a félháromszögben ismét jobbra néző s kissé lehajló alakocská szintén ily szerrel él. A baloldalon a ferdénydedben balra fordult 4) hosszú kürtöt fúj; a középső arczezal 5) *czitharát* penget, a félháromszögben álló ismét balra hajol és baljában tartott kézi dobocskán dobol. A hátsó zenélő karral folytatván leírásunkat, először a balszárnynon levőket, mint a melyek a jobboldalu előlap hátát foglalják, a ferdénydedes oromban balra forduló angyal 7) hegedül, az épen alatta arczezal felénk álló 8) *furulyaformát* kezel; a legalsó pedig 9) *mandurát* penget; a középső ormu arczezal néz, és 10) mint elődje *manduráz*, míg a félháromszögben lefelé balra hajló alakocská 11) *furulyáz*. — A jobb szárnyuak (az előlap balszárnya hátán levők) közt a ferdénydedes oromban jobbra forduló 12) kürtöl, és balkezét csipejére támasztja. Az alatta álló 13) két kezével egyegy kürtöt tart és azokat fújja; a legalsó 14) az 5-dikhez hasonlóan *czitharáz*; a középső azonban arczezal felénk forduló 15) két kezével két dobon játszik, míg végre a félháromszögben álló lapból énekel, vagy talán Pán sipját fújja. Áttérvén a közép fiók képeire, a baloldalon kezdem a leírást, mert ezen a legelőkelőbb alakok vannak és a jobb, középlapnak felelnek meg. E négy képen rendesen két apostol áll,**) mint kik a bold. szüz halálánál és mennybemenetelénél kitűnően szerepelnek. A felső képen egymásfelé fordulva, mint azt a többi apostoloknál is látjuk, mindegyik jobbujában könyvet tart, jobbról sz. Péter áll kulcsával, a rajz szerint szakálatlan, balról sz. Pál balját hosszú egyenes kardra támasztva. Ezek alatt egyik, ki jobbra van, késfélét emel, a másik egyenes kardot vállára támaszt; a jobb oldalon (a balszárnynak közép fiókján, felül a jobb oldali a kardot egyenesen fölfelé tartja, szomszédja vándorbotot tart baljában: alul a jobbra álló lándzsát tart, sz. Tamás, a másik egyenes kardra támaszkodik, az idősb Jakab?

A legszélső, jobb, keskeny képeken felül a befelé, jobbra forduló koronás szent Katalin ábrázoltatik, jobbujában az éles fogu kereket tartja vállához, baljában a pálmaág; az alsó női alak jobbuját kiterjesztve emeli, balra néz és baljában egyenszáru keresztet tart, lábainál valamely állat (Haeufler sárkánynak mondja), fekszik keresztben. Ez sz. Margit

*) Ilyen angyalok előfordulnak az újabb képeken is, bár ritkábban, mert többnyire csak szárnyas fővel, test nélkül ábrázolják a festők.

**) Az apostolok sorozata a hiszekegy szerint ez: Péter, András, idősb Jakab, János, Fülöp, Bertalan, Tamás, Máthé, az ifjabb Jakab, Simon, Thádé, Mátyás. — Ezek gyakran csak könyvvel kezükben állítatnak elő, főleg a legrégibb időben, de későbbben szokott mártýromsági jelvényeikkel is fordulnak elő.

Erre vonatkozólag egy helyet idézünk: We recognise the statue of St. *Peter* with a key; St. *John* with his chalice; St. *Andrew* with the peculiar cross called of his name; St. *Mathias* with his hatchet; one apparently with a club, St. *Jude*. Four more carry a sword and book each. Two have books clasped to their breasts; and the remaining one wears the pilgrim's cap and scalloped shell, which distinguish St. *James* the Greater, (Sant Jago of Compostella.) l. The Byzantine and Romanesque Court in the Crystal Palace. 1854. 62. L. tovább: Otte, Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie. Leipzig. 1854. 318. l. Die Apostel cikket.

lenne. E szentnek ruhája derekán van összekötve, köpenye nincsen. Ezeknek a jobb oldalon (bal szárnyon) felel meg a felső kisebb mezőn, a balra befelé néző nő, jobbájában könyvet, baljában tornyot tart, sz. Borbála? az alsó pedig jobbra kifelé fordul, jobbájában keresztet tart, baljában könyvet.

A szekrény hátsó része egészen megfelel elejének. A talapzat csak abban különbözik, hogy az üveg hiányzik, és a ferde lapnak mind az öt mezeje a kétsorú kereszteslevél diszítménynyel van ékesítve. — A szekrény háta is tökéletesen felel meg a szobor mögötti lombozatos disznek, csak hogy ez itt támok által három mezőre oszlik, melyek mindegyike egy csúcsíves fülkének megfelel. A diszítmény itt tisztán kivehető, t. i. három, egyik szögleten álló dűlenyből, melynek közepét négy kereszt alakulag álló levél átmérőjében oszt, felül alul egy nyélből eredő, de ketté ágazó és töve felé hajlott repkény levél jön ki, oldalt ezen disz nincs kifejlődve; legfelül pedig a csúcslevelek oldalt látszanak és a nyél kettéhasadásánál egy repkényvirágfürt emelkedik.

Magát a műnek művezetét vevén tekintetbe, meg kell vallanunk, hogy valamint a rajznak szabályosságára, az arányok helyességére, úgy a kivitelnek tökélyére nézve, ezen oltárkát a becsesebb kisdéd-művek közé számíthatjuk, valamint a szobrászati, úgy a zománczolt részre nézve is. A zománczos táblácskákba a körülvonalzás bele van karczolva, s ezekre a tisztán átlátszó üveg folyadék úgy elterjesztve, hogy a feketéseknek látszó karczoknak mélyebb színezése egyedül az üvegfolatnak vastagabb volta által képeztetik. Itt kevés színnel a legkellemesebb változatosság éretett el; a lég átlátszóan kék háttéréről és a felhők barnás színezetének elevenségéről az alakok szépen lépnek ki az előtérre. A ruházat, viola, vörös, zöld, arany színű. A talapzat keresztlevelei, valamint egyéb részek, úgy a tetőzet is aránylag a zománcz ékességben, valóban tündöklenek.

Ismervén a sz. Margit oltárának századok óta nevezett ezüstművet, két fontos kérdés támad; az első: lehet-e ezen ájtatossági készletet a XIII-ik század második felének, melyben a boldog. szűz élt tulajdonítani? A második: ha ezen oltárka valóban ama korszaknak műve, lehet-e azért a királyi szűz tulajdonának elismerni?

Ezen két, reánk nézve igen érdekes kérdésre fogok a következőkben felelni, egyiránt távol tartván magamat azon laicus hiszékenységtől, mely a XV-ik és XVI-iki századbéli műveket is minden ítézet nélkül első királyaink idejének nimbusába szeret burkolni, valamint azon túlságos kételkedéstől, mely a mai irodalomban oly túlnyomó szerepet viszen, hogy még a legbiztosabb tényálladékokat is tagadja, mivel valamely szaktudomány terén néhány, vagy sok hamis állításra akadt. Hogy semmi fáradságot nem kimélttem ezen vizsgálat minden oldalról való kikémlésére, hogy minden közelíthető kutfőt lelkiismeretesen átforgattam, és a régi irományokban is böngésztem, sőt hogy magam kezdetben a *kerek tagadás* álláspontját foglaltam el, meg kell vallanom. Az eredmény az első kérdésre igenlőleg ütött ki, a másodikra nézve csak a valószínűség ködképeig érhettem. De jelenleg ez is valami. Megjöhet az idő, hogy egy szerencsés eset által biztosabb adatok nyomára jövünk, és a ködöt ezen kérdésben is eloszlathatjuk.

Nem szenved semmi kétséget, hogy az *építészeti műemlékeket* tekintve, eddigi kutatásaink eredménye abban összpontosul, hogy a *csúcsíves styl* Franciaországban a XII-ik század negyedik tizedében *keletkezvén*, keletfelé való haladásában Rajna vidékein a XIII-ik század *harmadik*,*) nálunk *hatodik* tizedében lépett fel, és pedig a budai, akkor nyulszigeté-

*) A csúcsívet törött alakjaival, mint a lóherívvel, a szigszögívvvel, a patkóívvvel, keletről hozták be Németországba, eleinte változtatva a kerekívvvel fordul elő, mint szerény csarnokív, és a kereszt-

nek nevezett, Margit kolostor épületén, s mindjárt utána a budai vár parochialis templomán; és a *fejlődés* szintén nyugatról keletre menő utat követte, a csúcsíves styl t. i. fénypolczát Franciaországban már a XIII-ik században érte el, Németországban csak a XIV-dikben, nálunk még a XV-ik is mutatja fel egyes gyöngyeit. L. Műrégészeti Kalauz II. 55. l. Szintén tagadhatatlan, hogy a különféle korszaku egyházi edények és készletek, minden tekintet nélkül anyagukra nézve, melyből készültek, szorosan és következetesen követik az építményeket nemcsak utánzó részletekben, a szobrászat és a díszítmények alkalmazásában a kor styljét, úgy hogy ki annak alapelveivel megbarátkozott, ezeket, vagy ezek egyes töredékeit is fogja biztossággal oda sorolni, hová keletkeztükre való tekintetnél fogva tartoznak.

Ezeket alapelvekúl előre bocsátva, nem lehet tagadni, hogy míg az építményeket illető szabály némi következetességgel tévovázás nélkül alkalmazható, a kisebb művészetnek ide-oda könnyen mozdítható tárgyai, ezen, nyugatról keletre bizonyos századokon át lassan és rendesen haladó törvény alá nem eshetnek, mert míg az építmények a helyhez lekötvék, az építészeti szabályok pedig csak lassan terjednek, és az egy helyhez sokáig kötött építészeti társulatai csak a hosszabb tapasztalás után fogadják el mások elveit, addig a kisebb készletek mesterei könnyen mehetnek át egyik országból a másikba, műveik pedig fejedelmi ajándék, vagy kereskedés útján évek alatt teszik meg azon utat, melyhez az építészeti változásoknak évtizedek, fél századok szükségesek.

Ha az egyháznak számos, nagyszerű, a hivek ajtatosságát ébresztő ereklyetartóit vesszük tekintetbe, melyek a középkori templomok kincstári lajstromaiban előfordulnak, vagy mainap a külföld gazdag szertartási készletei közt őriztetnek, látjuk, hogy azon szekrények, mutató edények, békesség táblái, mind a byzanti vagy román imolákat utánozzák vagy a kerekívű kornak tagadhatlan jellegével bírnak. Hogy ezen ízlés következetesen a házi ajtatosság kisebb tárgyait is átment, igen természetes, mint azt az egyházi vagy világi muzeumok XI-ik vagy XII-ik századbéli egyes kitűnő és nagyrabecsült darabjai tanúsítják.

Igaz ugyan, hogy ki a kérdéses oltárkát műkedvelő szemmel tekinti, azt inkább a XIV-ik vagy XV-ik század szüleményének fogja tartani, és főleg Magyarországra nézve, ezen nézete némi valószínűséggel is fog birni; de ki e remekművet tüzetesen vizsgálja, építészeti, szobrászati és festészeti művészetét szigoruabb bírálat alá veszi, meg fog győződni arról, hogy ha ezen mű, mint fel kell tennünk, zománczai miatt Olaszországban, Rajna vidékén, vagy Franciaországban készült,*) nemcsak hogy semmit sem tartalmaz,

boltozatokon, későbbben tagozva a kerekpárkányon, a kapuzatokon, toronyablakokon. — Némethonban már a XI. században (1095) jön elő. L. Otte Handbuch der kirchlichen Kunst- und Archaeologie des deutschen Mittelalters 68. l. — Csakhogy még ezen korban a táмок és toronykák rendszere még nincsen úgy kifejlődve mint oltárkánkon.

*) *Prümsser* Horm. und Medny. Taschenbuch 1824. 103. lapján valamely német mesternek akarja tulajdonítani sz. Margit oltárát, mivel nemzetének építészeti styljét oly jelesen értette; sőt hazafias indulatja még tovább vitte és *bécsi* művészt említ, mivel az aranyművesség a XIII-dik században az iparos városban már nagyon virágozhatott, mert azon ötvösök egyike már 1320-ban a kloszterneuburgi zárda nagybecsű verduni oltárát az égés után ismét remekül összeállította. — Felhozhatnánk mi is jeles aranyműveseket hazánkból. A legrégebb okmányok szerint szent István és utódai az általuk alapított monostoroknak rendesen aranyműveseket is ajándékoztak, hogy a keletkező egyházi kincstárak számára a szükséges szereket készítsék; de mivel alig tudjuk bebizonyítani, hogy minálunk a zománczozás, mely e dicső műemléken oly kitűnő szerepet játszik, gyakoroltatott-e oly remek módon honunk területén, főleg

mi azon kor, t. i. a XIII-ik század utolsó tizedeivel ellenkeznék, hanem inkább hasonló több olyan műhöz, melyet a feltételezett időben külföldön készültnek, azon országok szak-tudósaitól is tartatnak.

Az első és legnehezebb akadályt azok gördíthetnék elénk, kik a *Margit oltár* szárnyas voltát hoznák fel kétséggel, minthogy bizonyos, hogy a XIII-ik és még a XIV-ik században is újra nagy használatban voltak a házikó, a sir alakok ereklyetartókul, mint ezt a fennmaradt műdarabok és a régi leltárak bizonyítják. Bajos is meghatározni, mely időtájt keletkeztek legyen a szárnyoltárok, és vajjon nem előzték-e meg ezeket a házi oltárkák ezen alakban? Ezen kérdés tüzetes eldöntése bizonyos horgonyul szolgálna ezen értekezésünknel is, bár annak tárgyát, egy perczig sem kétkedhetünk, hogy jogosan a XIII-ik század második felébe helyezhetjük. — Igen jól tudom, hogy könnyen lehetne ezen oltárkákat már a kereszténység első századaiban használt és a pogányoktól átvett diptychonok- és triptychonoktól származtatni, de erre azt fogják válaszolni, hogy ezek *nem ereklyetartók* hanem csak *emléktáblák* voltak,*) melyekből a *sátoros oltár* (Ciborienaltar) lassankinti elmellőzésével — itt-ott, mint p. o. a regensburgi dómban ma is találhatók, — következtek a *szent szekrények* (Heiligenschreine) faragott szent képekkel, és festett szárnyakkal, melyek csak nagyobb ünnepek alkalmával kinyitattak, vagy nem is voltak bezárhatók. — A közép faragványokat a XVII. században a mai festett képek helyesítették, az ereklyetartók pedig többnyire üvegszekrény alakban állítottak fel az oltár asztalára.

A mi az ereklyetartóknak szárnyszekrényekké való átváltoztatását illeti, erre nézve ez az én eszmém, melyet a régi oltár tanulmányozásából származtatni kísértettem. Tudva van, hogy a régi basilikák sátoroltárai körül lévő korlátokat igen diszes ajtócskák-kal, *portes saintes* minőségben elzárák, I. Lenoir Architecture monastique I. 193. és így a szentélyt a templom hajójától elválasztó falat kiegészíték. Így tehát a ciboriumos oltár a rácsozat közepén *oltárszekrény*nyé vált volna, a szent ajtók pedig *oltárszárnyakká*. Még jobbat nem tudunk, talán e véleményt el lehetne fogadni. — Elég az, hogy ilyen szárny-

pedig, mivel e remek darabon Magyarország szentjei, mint sz. István, sz. László, sz. Imre elő nem fordulnak, a hol alig ismerünk határozottan honi építményt vagy ilyesféle művet, melyeken az akkori divat szerint helyüket nem foglalnék, nem hihetjük, hogy ezen művet a magyar király mondva csináltatta volna magyar művész által kedves leánya számára, hanem, hogy külföldön, hol a zománczozás nagyban divott, készülvén, mint az akkor keletkező izlésnek mesterdarabja, illő ajándéku királyi udvarunkba és sok egyéb jeles műkincsesel a királyi apácza házi ajtatosági készlete közé került.

*) Seitdem die christliche Kirche sich eine eigene Kunst schuf, nahm sie das Elfenbein als willkommenen Stoff an, und verwendete ihn zu mancherlei Geräth. Sie pflanzte die alte Weise der Diptychen und Triptychen fort, aber so, dass die Schnitzereien, welche religiöse Gegenstände alten und neuen Testamentes darstellen, auf die innere Seite angebracht werden, und Sie bedienten sich dieser Geräthe als kleiner tragbarer Altäre oder Altarschreine für den privaten und Hausgebrauch. Die Mönche von St.-Gallen waren sehr geschickt in der Anfertigung solcher Tafelchen. Mittl. des k. k. österr. Museums für Kunst und Industrie 1866. 162. — The *tabula, retablement* or *tavola* — a *variety of the triptych*, but formed in one piece without doors — a picture painted on panel and placed above the altar, after the manner of a modern altar-piece. These *tabulae* are referred to at a very early period; and from their small size and portability Mr. Blackburne presumes that they generally preceded the use of mural painting for altar and general decoration. Mention of these *tables* occurs from the *ninth century* to the Reformation; but from the comparative ease with which they may have been destroyed and defaced, scarcely any have come down to our days, — és alább: Of these paintings we possess now scarcely any remains; but their abundance in Germany and Flanders, from whence much of our pictorial art was derived, and the constant reference made to, and descriptions given of them, in inventories and other documents, de-

oltárkák már a legrégiebb időkben, nem mint egyszerűen összecsapható emléktáblák, hanem egészen a Margitoltár alakjában, mint **lábbal**, színes, zománczos, képes szárnyakkal ellátott szekrények, említetnek.)*

A csúcsívek, melyek sz. Margit oltárkáján előfordulnak ily nyomott alakban, nemcsak a külföldi emlékeken, de minálunk is fordulnak elő IV. Béla király idejében; a többi díszítményeken pedig, valamint a kifejlett egyszerű támrendszerben semmi sincsen, mi a góthika egyszerű, fejledező rendszerével ellenkeznék, sőt ellenkezőleg mint az egyházi műveken, úgy a pecséteken és érmeiken is épen azon alakban használtatnak.**)

monstrale the universality of their employment. The mediaeval Court in the Crystal palace. 32. l. Továbbá, a XIII-ik században mondja B. Sacken Denkmäler I. 127. l. történt a sátoros-oltárnak a felemelkedő góth, és belőle fejlődő szárnyas-oltárrá való átváltoztatása a diptychonokból, melyek már most a szentek nevei helyett, magukat a szenteket tartalmazták. Gyakran az oltár több 5—6'nyi táblából áll, melyeket fülkékbe és építészeti keretekbe alkalmaztak, mint a verduni hirneves oltár, antependiumból származott. Ezen oltáralak a XV-ik században főleg Németországban divatozott. — Minden tankönyvben, minden szakleírásban, mely ezen váltószekrénykéket — Flügel, Wandelaltare — tárgyalja, azt tanítják, azt állítják hogy a 3—5 részekből álló faragványokkal, és festvényekkel díszített táblák előbb az oltárokon, az évfordulók napjain a jötevők emlékeire felállítottak, későbbben egy főjelenetet tartalmazó szekrénynek szárnyaiul alkalmaztatván, századokig az oltárok szerves részeit tették. Ezeket mindenütt találjuk, a nélkül, hogy egy szakíró azoknak keletkezési korát meghatározta volna.

*) A Trésor de la sainte-Chapelle de Bourgesnak 1405-ből van Inventariuma; maga a kincs többnyire a XIII. századból való, a 8. pont így hangzik: 8. Item. Un tabernacle d'argent doré, ouvré de maçonnerie, fermant a deux huisseries émaillées par dehors d'une Annonciation. Et lesdits huisseries, par dedans, avec le pied sur quoy porte ledit tabernacle, sont garnis de pierrerie. . . . Et au bout dessus est une croix. . . . et dedans ledit tabernacle une Annonciation d'or, et est l'image de Notre-Dame, grosse d'un saphir. . . . Et pése lesdits images, . . . avec la clef de la voute trois marcs trois onces, et ledit tabernacle avec le pied, huit; et autres choses servant au dit Tabernacle, cinquante — huit marcs. Didr. Ann. Arch. X. 143. — 16. Item. Un grand tabernacle d'argent doré, ou il y a un image de saint Georges, á cheval, tenant sous luy un serpent, fermant a huisseries, (petites portes, historiées de sujets en email) émaillé dedans et dehors de plusieurs histoires; et au-dessus, a une Annonciation, Dieu le Père, deux anges aux côtes, tenant la croix, la couronne d'épines, lance et cloux de Notre-Seigneur! Et entour l'entablement dudit tabernacle garni de pierrerie. . . . Pezant tout ensemble quatre viugt sept marcs. Didr. Ann. Arch. X. 211. Továbbá:

Ymago eburnea beatae Virginis cum filio in brachio. És: Quedam ymago eburnea beatae Virginis cum filio in brachio, cum Tabulis quibus clauditur, et pluribus aliis ymaginibus in ipsis tabulis intrinsecus. Inventarium Bonif. VIII. Didr. Annal. XVIII. 32.

Ujabb időből is egyet ismerek, mely a bécsi császári mű- és ipar muzeumban 1866-ban márczius havában ki volt állítva. Ezen ereklyetartó *Mária-Scheinből* való a Lungauból, és aranyozott-ezüst anyagból van, szárnyakkal.

Ámbár igaz, hogy azon számos reliquiarium közt, melyek az archaeologiai munkálatokban előfordulnak, egyet sem találtam, mely a mienkhez egészen hasonló lenne, mégis vannak egyes művek, melyek ennek eszméjét magukban foglalják. Így II. Pascal pápa, ezüstből való aranyozott reliquiariuma a XII-ik századból, mely szárnyas és *lábon áll*; egy másik a XIII-ik századból triptychon (ezeket Passeri a Gorii Thesaurusához való bevezetésében XIV. l. Hagiothyriseknek nevezi) az az a középlap, két féllap által zárható reliquaire. Didron. Ann. Arch. XX, 219. Ide tartozik a reliquaire, Passion de Jésus Christ, *Vierge ouvrante* (azaz: az ülő b. szűz szobrocskája kinyitható) en ivoire XIII. siècle, au Louvre a *lábán* Krisztus születése tárgyalatik, mint Margit oltárán, de sz. József nélkül. U. o. 360. l.

**) A csúcsívet illetőleg az már a XIII. században igen gyakran fordul elő a kisebb művészeti műemlékeken, Viollet-le-Duc remek munkájában. Így a többi között a Saint-Chapelle oltárán (1240 — 1250) a szekrényké góth ízlésűek: pag. 36. ilyen a valcabrérei p. 38; a cassette a st. denisi oltáron, a la Chapelle de la Vierge blanche-on 45. l.; ilyen a XIII. századbeli mintának körülete. Didron. Ann. Arch. XIII. 85.; még inkább pedig olyanok a XIV. század elejebeli.

A három *szobrocska*, mely a szekrényke legfőbb díszét teszi egyszerű méltóságában, ruházatában és mellékleteiben semmit sem foglal, mi a XIII-ik század felfogásával és művészeti gyakorlatával ellenkeznék. Az egyes sz. képek pedig úgy vannak *Mária örvendetes cyclusa* szerint elrendezve, hogy azokat sem az előbbi, sem az utóbbi századokba épen nem lehet berendezni. Ugyanezt kell állítanunk az émaillirozott festészeti részletekről is,*) melyek az elég bőséges és változatos tárgyakban, u. m. a Máriacyclus, az apostolok, a zenélő angyali karban,**) sőt még az elő- és hátlap gazdag lombozatában, valamint a ta-

Még inkább látni ezen ívezetet a XIII-ik századbéli pecséteken nemcsak Franciaországban, a hol főleg a királynék hosszukás, mandorlaalakú pecsétjei ilyen góth ízlésű mennyezettel bírnak, hanem a mieink közül is, p. o. az 1271-iki nyitrai, 1297-iki zágrábi, melyek már góthizálnak, és a fenebbi évek-nél, melyekben t. i. az okmányok, melyeken függnek, keltek, régiebbek.

*) Legnagyobb ellenvetéssel nyomhatnának azok, kik a felkapott vélemény szerint az „émaux de basse taille” vagy „émaux dits translucides”-ket sokkal későbbi korba t. i. a XIV-ik századba helyezik, s így oltárunk ellen még a legsúlyosb érvekkel harcolnának. Ezek ellen szabad legyen De Laborde „Notice des émaux” című jeles munkájából ezeket felhoznom: Il faillait à l'Italie, il faillait à la France, où l'orfèvrerie était si avancée, il fallut plus tard aux Flandres, pour satisfaire aux goûts de leur somptueuse cour, il fallut, enfin, à l'Europe entière, qui s'était éprise de ces bijoux, un procédé qui convint à la fois aux artistes et aux hommes de goût, s'ils pouvaient associer aux pierreries enchassées, aux ciselures fines, des émaux qui fussent égaux aux unes et aux autres en pureté de travail, qui leur fussent supérieures en éclat de couleur, qui répondissent, enfin à l'expression heureuse de Vasari: „Une sorte de sculpture associée à la peinture.” — L'émail translucide harmonisait les travaux des orfèvres et d'une ciselure incomplète faisait un tableau parfait. — Felhozván a VIII-ik századbéli olasz zomanczokat, melyeket Pisai János készített, folytatja: Toutes les nations qui cultivaient les arts se l'approprièrent rapidement et facilement. La France fut la première à suivre l'Italie, et ses orfèvres, du nord au sud, de l'est à l'ouest, prouvèrent, dès le XII-e siècle, qu'ils pouvaient la suivre avec bonheur. Le fait est prouvé pour Montpellier au XII-e siècle. 104—108 lapig. Hasonlólag nyilatkozik, bár későbbre teszi Falke, ki az émail translucide-ről ezt írja: Eine gänzliche Umwandlung der Emailtechnik ging aller Wahrscheinlichkeit nach von Italien aus, wo im XIV. Jahrhundert die neue Art entstanden zu sein scheint. — Des neue Email überzog ein Relief von sehr geringer, kaum sichtbarer Erhabenheit, und ist völlig durchsichtig, denn die darunter befindliche Gravirung des Metalls muss die Zeichnung ergeben. Man hat daher auch mit Recht diese Art *Email translucide* genannt. Mitth. des k. k. Museums für Kunst und Industrie 1866. 199.

**) Nagyobb számmal előfordulnak a zenélő angyalok oltárkánkon, de ezeknek tartása és szereik, nemcsak hogy nem ellenkeznek avval, hogy Margit oltárát a XIII. század végére tehesük, sőt épen annak, azon korba való helyeztetését követelik. Az angyalok kara itt épen úgy körülveszi az oltár többi jeleneteit, t. i. a Máriacyclust és az apostolok egész testületét, mint ezt másutt is látjuk a legrégebb képeken és faragmányokon, mert az angyaloknak, valamint az ó- úgy az új testamentomban is oly gyakran említett karai, a szent előállítások kiegészítéséhez, az üdvözítő és boldogságos anyja dicsőítéséhez tartoztak. Így az arundeli társaság 1855-ben kiadott: *Notices of sculpture en ivory*-ben egy faragmányon Justinian utáni időből, elő van állítva: *The glorification of the Virgin and Child amidst a multitude of Angels and saints.* — A trau templom (1240-ból való) kapuzatán az angyalok egész serege lebegi körül a főtárgyat, *Jahrbuch der k. k. Cent. Commission.* V. k. — A feneírt *Notices of sculpture*-ben a XIII. századból két ízben jön elő egymásután a 48. l. *Virgin and Child glorified by angels.*

A mi pedig a zenélő angyalokat illeti, arra is hozhatok fel példát. Pán sipja, a kürtök, hegedűk és külön alakú citharák, a kettős fuvolya már a VIII-ik, IX-ik században fordulnak elő a képeken. A IX. században már 24 különféle hangszert ismertek, melyek a mi zomanczainkon előfordulókkal nagyon megegyeznek; a XIV. század pedig már 34-nek emlegeti különféle nevét. Erre nézve igen érdekes összehasonlítani B. Sacken die *Ambraser-Sammlung* II. 144. és k. k. II. és Didron *Annales Archeologiques* IV. kötetében és k. k. álló czikkeit: *Instruments de musique*-ről. — Itten talán elég lesz említeni egy XI—XII. századbéli padlatot, melyen felül, középett, Dávid király ül, jobbára egy hegedűs és egy hárfás, balra egy hárfás és egy hegedűs. Alul középen két ember hegedűt húz fel, jobbra (szerét nem lehet

lapzat izlésteljes diszítmányében épen semmit sem foglal, mit a legkicsindesb fürkészés után stylellesnek, vagy a későbbi korba tartozónak kellene vallanunk.

Hátra van, hogy még azt bebizonyítsam, hogy ezen oltárka valóban sz. Margit, IV. Béla királynak leányáé volt. Akármennyire forgattam a reánk maradt kutfőket, ezen műkincsnek egykoru hiteles nyomára nem akadhattam ugyan, hanem hogy sz. Margit legkitünőbb kegyelettel viseltetett a sz. képek és a szentek ereklyéji iránt, azt élete rajzának több helyéből lehet bebizonyítani. Így igaz, hogy a szent királyi szűz semmibe sem véve a felséges szülőtől neki ajándékozott földi kincseket, és hogy azokat előjárónéja közbenjárásával szent és jótékony czélokra fordítá, mint életirója*) tanúsítja: Mykoron Béla kiral, kyalne Azzon, es Istvan kyal, es egyeb atyafyay Zent Margit azzonnak hoznak vala aranyat, ezeusteut, penzt, aranyas barsont, Zent Margit azzon ezekben semmit nem akar vala maganak venni, hanem elkeuldy az Priorissanak egyhaznak dolgara s. a. t. Pray Vita S. Eliz. et Marg. 283. lap lásd 299. lapot is. De hogy mindazonáltal még is birt maga is drága ajtatossági készlettel**) kitünik a következőkből: Mihelen Zent Margyt azzon az beteg sorornak ada az orvossagot, legottan az beteg el vezte nyelveet es okossagot ezeet; ezt latvan zent Margyt azzon, jgen meg iyede, hog ne lenne ez soror halalanak oka, hog ky kyvan vala lenni egessegenek oka; de maga nagy hamarsaggal el keulde egy sorort, es hagyta el hozni az eu aranybol chynalt tablayat, mely tablaban vadtak nagy sok zenteknek ereklyeek, es az eleven zent kereztf. Ez tablat zent Margyt azzon, mind eyel, mind nappal, mykoron jmadkozyk vala, zemeynek eleutte targya vala. Ez tablanak eleutte le eseeek zent Margyt azzon s. a. t. Pray Vita S. Elisabethae et b. Margaritae 320. l. Nem tartjuk igen erőszakosnak a magyarázatot, ha ez *aranybol chynalt tablaya* alatt, melyben

kivenni) és egy trombitás; balra egy zenész, kinek szerét a padlat hibás volta miatt nem lehet látni, és egy másik trombitás. Didron. Ann. Arch. XX. 57. Továbbá:

A lincolni faragványokról olvassuk: An angel sounds a trumpet energetically as „proclaiming the name of The Lord.” — An angel blowing two trumpets. — An angel playing a pipe and tabret. — The following play on the dulcimer and viol. — An angel playing on a harpe. Ugyanott: Angels, from the last Judgment, at Rheims Cathedral, szintén egyik kürtöl. Ismét a lincolni faragványok közt: Two angels, one playing a sort of cithera with a point, the other with a harpe. — An angel with cymbals. — An angel playing on a harp. The mediaeval court in the Crystal Palace. 1854. 70. 75. 78. ll. Még több példát hozhatnánk fel a XIV. századból; melyről feltehetjük, hogy valamint szereit az előbbi századoktól átvette, úgy azoknak előállításában is némi ragazkodást a régiebb alakokhoz tanusít. Az angyalok e korban rendszeren hegedűvel, citharával, Psalteriummal, hárfával, azaz főleg húros szerekkel fordultak elő, néha kis orgonával is. Ezen időből van a mármaros-szigeti *volt falképeken* némi nyomunk. Igen kedves a XIV. századból a „*La musique céleste*” czim alatti kép, melyen a b. szűz ül, a kis Jézus penget psalteriumot, mellette az előtte térdelő angyal elébe tart, a jobbra álló angyal trombitát fúj; a balra álló dobot ver, egy előttük térdelő orgonát tart, egy másik pedig hegedűt. Ann. Arch. III. 269.

Nem találtam képeinken hangszert, mely a XIII. század után használtatott volna, sőt mind a húros, mind a fuvolyás, dobnemű és csengő szerek mind előfordulván sokkal régiebb időben is, ezen körülményt oltárunk ideje meghatározására igen alkalmasnak tartom.

*) Sz. Margit legendája a XVI. század első négyében tehető, maga pedig magyar eredetűje az 1276-ki szentségvizsgáló küldöttség nyomán, alkalmasint a 14-dik század első 3-dába íratott Toldy. A magy. nemz. Irod. története. I. 169.

**) Bátran merjük állítani: hogy ezen remek, magában is már drága mű, mely keletkezte idejében valóban a legnagyobb ritkaságok közé tartozhatott, csak egy királyi kincstárnak, vagy ajtatossági készletnek lehetett darabja. Magán ember alig birt ilyent készíttetni, ha pedig valamely főtemplomé lett volna, talán még is találtuk volna ezen elismert kitünősége mellett valahol nyomát; így tehát ezen tekintetből is még inkább ítélhetjük oda a királyi szűznek.

nagy sok zenteknek erekljecek es az eleven zent keresztfa valának a kérdéses kis oltárral ugyanazonosítjuk; azonban mivel csakugyan világosan és határozottan ezen műremnek le nem iratik, megelégszünk avval, hogy életirója több helye nyomán be lehet bizonyítani: hogy sz. Margit a szentek képeit nem mindennapi buzgósággal ékesíté, és minden alkalommal tisztelte is. Így a többször idézett életírás szerint: Tahat el mene zent Margyt azzon az eu kamorachkayaban az eu jmadságynak helyere, hog ky vagyon az kar kezut, az az a kyt mastan hyvonk zent Margyt azzon helyenek: mely helyt zent Margyt azzon jgen zepen ekesehtveen Uronk Jezusnak fezeuletyvel es zenteneknek kepeivel, targya vala. Pray. i. h. 323. És: soha ez zent zuz Uronk Jezusnak es eu zuleenek zuz Marianak képeket el nem multa, kyk irattanak az capitulom tayban, avagy egyebeut, hanem lele terdepelven idvezelven euket ugy megyen vala el s.a.t. Pray Vita S. Elis. et Marg. 284.

Több század múlik el oltárunk minden említése nélkül, de azért meg sem lehet határozottan állítani, hogy, talán már a legközelebbi években, nem is fognak találtathatni egyházi inventariumok, melyek e tárgyat felvilágosítsák. Főtisztelendő Piry Czirjék sz. Ferenczrendi tartományi Főnök, tisztelt barátom vala az, ki bár csak az 1656-ból származó egyházi kincsek lajstromát, melyet sok egyéb nagy érdekű oklevéllel, a pozsonyi tartományi levéltárban őriznek, velem közleni sziveskedett. Az ide tartozó, bár nem egészen világos hely, így szól: *Egi Boldog Aszoni képe az ki az Margith Aszonié volt belől Arani az Tabláia, eszüst az Talpa.**) Előfordul ugyan az *Giertia Tartok szama* czim alatt

*) Azt hiszem kedvesen veszik az egyházi kincstárak leírásában gyönyörködő szives olvasóim ha a lajstromot, mint azt megnyerni szerencsés valék, ide igtatom.

Az Arani Miuek szama.			
1. Arani kelh Patenaul egiüft	1	2. Ismegh Rubintos Giöngies Lancz	1
2. Öregh Arani kerest	2	3. Ismegh szomanczos Arani Lancz	1
Az egik merő Arani, az másik köues Giöngies.		4. Ismegh Tiszta Aranibol öregh Lancz	2
3. Ismegh kiseb Arani kerest köves	1	5. Ismegh kiseb Arani Lancz	4
4. Ismegh Arani köröst Giöngies	1	6. Ismegh korona Aranibol	3
5. <i>Egi Boldog Aszoni kepe az ki az Szent Margith Aszonié uolt belől Arani az Tablaia, eszüst az Talpa.</i>		7. Ismegh öregh Giöngi Lancz	1
6. Arany Csese	2	8. Ismegh kiseb Giöngi Lancz	1
Egik mindenestől Arani az masikban Pogani Verett eszüst penzek uanak.		9. Ismegh Niakra ualo	2
7. Tiszta Arani koronna	1	egi Giöngies Araniel az másik köues Giöngies.	
Az köues Marhak szama.		10. Ismegh Clarisos Niakra ualo az kiben 9 Arani van	1
1. Öregh Fügő Rubitos Giemantos	1	11. Ismegh Arani szemes Pesmas Clarisos Lancz	1
2. Ismegh Tiszta Giemantos	1	12. Giürök ki Rubintos ki Giemantos es masfele köues szam szerent	31
3. Ismegh egi kiczin fügő, Giemantos	1	13. Egi olusso az kiben Rostelios Arani szemek uannak	1
4. Ismegh Rubintos Smaragdos Jesus neues Fügő	1	14. Giemantos Arani Boglar	15
5. Ismegh egi kis kerest Rubintos	—	15. Ismegh Rubintos Arani Boglar	16
6. Ismegh Giöngies Giemantos kis Fügő	3	16. Ismegh Apro Giemant Araniban be foglalua	32
7. Ismegh Jaspis Fügő Araniban foglalua	1	17. Ismegh Giöngies köues koronka	4
Az Arani Lanczok szama.		18. Ismegh Giöngies kosoru ys	4
1. Pesmas Arani Lancz	1	19. Giöngies karima	1
		20. Egi Iskatula Giöngi	

21. pontnál: *Ismegh egi Eszüst oltarka az kiben az Boldogh Aszoni kepe uan*; de előbbi idézetünkben az: hogy a Boldog Asszony képe az arani Mivek alatt előfordul, hogy a kép szent Margith Aszonie uolt, hol belől Arani az Tablaia, mit ha itt a mai értelemben akarnánk érteni, semmit sem jelent, főleg pedig, hogy: *eszüst az Talpa*, az az aranyozott ezüst, kétségtelenné teszi, hogy itt egyedül a mi oltárkánkat lehet érteni, minthogy *képeket* talpakra nem szoktunk felállítani, hanem azokat felakasztani.)*

21. Dirib Darab Arani Darabak is uannak.

Az Eszüst myuek szama.

1. Eszüst Monstrantia	1
2. Ciborium	2
3. Kelh	10
4. Patena	9
5. Ampona	4 Par.
6. Amponahoz ualo Medencze	4
7. Eszüstös Misale	1
8. Eszüst Czöngető	1
9. Christal eszüstben foglalua az kiben az szent körest all	1
10. Eszüst Lada Reliquianak ualo	4
Egik merő Eszüst massik Termes Christal Eszüstben foglalua Aranioszot Harmadik Vont arani az negyedik vörös Barsonios.	
11. Ismegh Calamaris Lada Tisztes Arani kepel egiüt.	

Az Giertia Tartok szama.

1. Öregh Eszüst Giertia Tarto	12
2. Ismegh kisebb Giertia Tarto	11
3. Eszüst hanua Veuő	2
4. Eszüst Lampas	2
5. Eszüst Turibulum	3
6. Szentel Visznek ualo Edeni Aspersoriummal egiüt	1
7. Termes Christal korso Eszüstben foglalua	1
8. Ismegh mas kiseb Christal korso	1
9. Egi kis Termes Christal kerest	1
10. Öntöt Eszüst kep	7
11. Kis Relicquariumok Eszüstbe foglalua	3
12. Eszüst kerest	4

13. Araniel veret öregh Tabla	1
14. Ismegh Eszüstel veret kep	3
15. Eszüst Aranioszot kupa	1
16. Ismegh Eszüst Pohar	10
17. Eszüst Medencze	4
keteynek mosdoia is van.	
18. Ismegh Eszüst kis pohar	4
19. Apro Eszüst kep	6
20. Cseöse Eszüst	3
21. <i>Ismegh egi Eszüst oltarka az kiben az Boldogh Aszoni kepe uan</i>	1
22. Ismegh egi kis Eszüst araniaszot Czése es egi Eszüst kalani.	

Az Paramentomok szama.

1. Kasula Giöngies Boglaros mind Dalmatikauale egiüt	2
2. Ismegh mas Giöngies Boglaros Kassula ahosz ualo Dalmatika viragokkal varot	3
3. Sarga Vont Arani Kassula Dalmatikauale egiüt	7
4. Ismegh Vörös Barsoni Kasula	1
5. Szokfiomal uarot Virágokkal ahosz ualo Dalmatika Aranios Terczennel	9
6. Ismegh azon kiuöl uan kasula	9
mindenikehez Dalmatika uan Draga materiakbol	
7. Ismegh uan	22
Kassula az kiknek nincz Dalmatikaia.	
8. Van mindenestol Pluale	10
9. Giöngies Antipendiom	3
10. Viragokkal haniot Antipendiom	3
11. Ismegh Aranios Terczenel	3
12. Ismegh mas Antipendiomak Attlaczal vontaraniel egiüt	7
13. Ismegh kiseb	6

*) E tekintetben döntő erővel birhat egy ilyen oltárkának leírása mely a XIV. század elejétől származik: *Una ymago argentea deaurata beatae Virginis cum filio in brachio et rosa in manu et cum ystoria nativitatibus Dni in hostijs tabernaculi*,¹⁾ cum tabernaculo ad summum magnum clocherium smaltatum, et quatuor²⁾ cum XIII. smaltis in pede quadrato³⁾ Ponderis XVII. librarum. l. Didron Ann. Archéo. XVIII. 32. Inventarium Bonifacii VIII. — 1294 körül — initio XIV. seculi. Vajjon lehet-e valamit gondolni, mi anyagra és alakra nézve azon időből a mi remekünkhez hasonlóbb lenne?

¹⁾ Didron ezt mondja „Tabernacle“ où est renfermé la Vierge-Mère, la rose mystique, et dont les volets reproduisent l'histoire de la nativité de son fils. Le text conviendrait parfaitement à un petit bijou d'orfèvrerie du Vatican, si j'étais sûr de la provenance de ce monument.

²⁾ Perna gyöngyház.

³⁾ Az ymago lábán áll!

Semmi kétség nem lehet tehát ezen rövid, de jellemző leírás után, hogy oltárkánkat 1656-ban a pozsonyi klarissza apácák birták,*) mert leírását hitelesen benyújták a sz. ferenczrendi tartományi főnöknek, mint szerzetük főgondnokának, és közvetlen előjárójuknak. Azonban a túlságig kételkedő még is ezen ellenvetést tehetné: ki fogja bebizonyítani, hogy a nevezett kincs csakugyan sz. Margité volt, s talán ugyanaz az *aranyból chynalt Táblayával*?

Ha itt valamely főtemplomnak, férfi kolostornak, várkapolnának egyházi kincséről lenne szó, magam is kételkedném némileg, mint valóban mostanáig kételkedtem is arról: vajjon igazán sz. Margité volt-e a b. szűz oltárkája; de tegyük itt különbséget muzeumi régiség és egyházi készlet közt. Sajnos, hogy minálunk is gyakorlatban volt, és pedig nagyban, még e század három-négy első tizedében a valódi régi szerek elkeresztelése és a legnevettségesebb okoknál fogva, valami hirneves személyre való ráfogása; ez még némileg megmenthető, mert a tárgy maga legalább régi, és így műtörténeti becses bir, akárkinek kincsei közé tartozott légyen. De sokkal alábbvalók azon ámtók, kik meg roszul is tervezett és készített, vagy ügyetlenül utánzott ritkaságaikkal a hiszékeny antiquariusok tudatlanságával visszaéltek, és szemétre való álműveikkel hazai, kevesebbé válogatott, gyűjteményeinket szaporíták.

Lehetetlen, hogy a korszellemet ismerő és komolyan, előítéletekből ment vizsgáló, észre ne vegye, hogy itten egészen más körülmények fordulnak elő, melyek a kérdéses ájtatossági szert nem csak hitelessé teszik, hanem minden kétségen felül emelni látszanak.

Igen sok adatot idézhetnék arra, hogy a *nyúlszigeti domokosi* apácák mily szent tisztelettel őrizték mind azt, mi a haza második alapítója kitűnő szentségű leányával, a csodái által tündöklő királyi-ápácával legkisebb összeköttetésben vala. Testkinzó szereit,¹⁾

*) Legalább e szentnek ereklyeiről ez bizonyos, mert a sz. ferencziek névkönyvében ezt olvasom: In Ecclesia Clarissarum Posoniensium asservabantur S. Reliquiae Beatae Margarethae Virginis filiae Belae IV. Regis et corpus Elisabethae Reginae, Ludovici M. matris, pro beata habitae, quas post cladem Mohácsianam primum M. Varadinum, dein Tyrnaviam postremo Posonium secum tulerunt. — Quanta veneratione ducebatur Provincia erga has reliquias, patet e Definitorialis sessionis determinatione habita 1718. die 20. Sept. ubi decisum est nro 8-vo. scribendae sunt literae Rmo P. V. Commissario generali ratione reliquiarum S. Margaritae V., quae sunt apud Clarissas Posmonienses. „De effectu nil certi constat. De his in Inventariò Clarissarum haec sunt adnotata:“ „Sz. Margith asszonnak feie es töb Tetemý.“ Praeter corporis reliquias aderant ibidem etiam quaedam pretiosa, quibus B. Margarita in vivis utebatur; uti crux, candelabra argentea, et imago B. M. V. de qua Inventarium Clarissarum anni 1656. haec habet nro 5-o. „Egi Boldog Aszoni kepe az ki az szent Margith Aszonie volt, belől Arani az Tablaia ezüst az Talpa.. — Ast tempore cassationis haec omnia periverunt. Ulterius investiganti fors aliqua adhuc patebunt. Schematismus Provinciae Hungariae S. Mariae, S. P. Francisci. 1866. Posonii p. 29. Sacrum virginis Margarethae corpusculum, post varias illius per Hungariam translationes, hodie Posonii requiescere ita integrum, ut non a quatuor saeculis sed a paucis annis videatur depositum. Ferrarius: De rebus Hung. Prov. Ord. Praed. 329. Sz. Erzsébet királyné ereklyéjéről pedig ezt olvassuk:

Idem Inventarium — Clarissarum Posoniensium de 1656. de reliquiis Elisabethae, matris Ludovici I. „Az mi Boldogsagos Kiralnenknak Erzsebethnek az feiebel egi Darab es tetemei.“ Ast tempore Cassationis haec omni periverunt. Schematismus Prov. O. S. Francisci 1866. Posonii, 29.

¹⁾ „Zent Margyt azzon Eursebet Priorissanak atta vala az eu ladaya kuchat halalanak eleutte, mely ladaban ez Eursebet Priorissa az egyebb sororokkal meg lele Bela kyal leyanyanak penitentia tarto kencheet mykepen meg vagyon irvan az eu eleteben. Pray i. h. 360. És

„Hayolyatok yol oda, es lassatok, myt lele a Priorissa Magery Bela kyalnak leanyanak

haját,²⁾ scapuláréja foltját,³⁾ velomát,⁴⁾ övét,⁵⁾ mint gyógyító, csodamivelő ereklyét tisztelék, azokat utódjaiknak gondjára bízák, és egész a mult század utolsó tizedéig szentül megőrzék a boldognak testével együtt. Ha ezeknek egyes részeiről, minthogy századok lefolyta alatt romlandók, könnyebben kieserélhetők, kevesebbé biztos jelvényekkel bírnak, a kételkedő vizsgálat számára, gyanítanók, hogy talán ajtatos csalással megújítottak, helyettesítettek, ennek még némi értelmet lehetne tulajdonítani; de hogy egy a világtól egészen elzárt testület, mely sok tagjában, folytonosan élt a nélkül, hogy kincseit egészen új birtokosnak kellett volna átadni, mely soha testületileg meg nem szűnt, hogy ismét egészen új tagokban feltámadjon,^{*)} mely még a töröktől való elűzte után is csak társaságban me-

eu zent zuznek eu *ladayaban valo kenchei* ezek valanak, eu benne valanak, keet *ciliciumok*, egyk meg zakadozott vala immar, az gyakorta valo visseleznék myatta, az masyk *cilicium* kedyg uy vala, es vala eu benne vasbol chynalt euv . . . es egy vez zeut, kyre vala keuteuztetven az *zeul dyznonak beure* ser-teueuel euzve, kyvel ez zeut zuz eu magat ostorozya vala, esmeg vala az ladaban *keet nemeez kapcha*, mely *kapchakat be vertenek vala keet feleul apro hegyes vas zegekel*, kyket ez zent zuz visel vala eu labayban. Ezek valanak . . . Zent Margyt azzonnak az eu dragalatos Kenchei. Pray. id. hely. 301. Továbbá:

„Soror Eursebet mykoron vala kysded lean, el megyen vala Zent Margyt azzonhoz, az eu nenyhez, es az kezeet betolya vala Zent Margyt azzonnak hataban, hog meg lassa, ha *ciliciom* vagyon rayta, es meg *lely vala rayta az ciliciumot*. Pray. i. h. 358. Ismét

Midőn egy leany szent Margit hervadasan csodalkozott Soror Elena ezt felele neki: ha te *ciliciomot* vyselneel, mykeppen eu visel — tehát te es meg fogyatkoznal. i. h. 362. Végre:

Ez vala Soror Alexandria, kynek atta vala Zent Margyt fel tartany az heet *zeul dyznot*, *kyvel ez zyz magat gyakorta veri es vereti vala*. i. h. 369.

²⁾ Soror Agnesnek, Zent Margyt azzon halala utan, orchaya oly igen megdagada, hog az job zemet befede, es nem lathat vala vele; tehát ez soror veve *zent Margyt azzonnak hayat*, es meg teureule vele az eu orchayat, es meg gyógyula. i. h. 368. És:

Soror Ersebet egy jdeuben zent Margyt azzonnak halala utan meg mosá zent Margytnak azzonnak *hayat*, es azt meg ada az beteg sorornak inya, mely beteget lelt vala három holnapyk hydeg, nemykoron neged napi, nemykoron harmad napy, es semmyvel meg nem gyogulhata, hanem chak ez mosadeek borhal. i. h. 373.

³⁾ Megyerbol szarmazott Maria, zegen beteges el hozata eu magat az zent egyházhoz es nem mer vala chuzva menny az koporsohoz az sok neptul valo zegenleteyert. Tahat frater Vince, ky lakozyk vala ez clastromnal, ada ez betegnek *egy folto: zent Margyt azzon scapularabol*, es az eu zent *hayaynak mosadeek vizeet*, es hagyta, *hog az vizzel mosnaya terdeet*, es az az *scapular poztoyaval terleneye*, kyt ezenkeppen teun az beteg. Pray. i. h. 355.

⁴⁾ Ampudimus Varmegye Ispannya—es ez azzon ayanlak ez gyermeket az eu utolso vonagadosaban zent Margyt azzonnak erdemeben, es *zent Margyt azzonnak velomat nagy keressel el kerek zent Margyt azzonnak nenyeteul Anna azzontul hercheagne azzontul*, ky zent Margyt azzonnak egy mehben fekeut nenyé vala. Ez hercheagne azzon *targya vala eu nala ez velomot nagy alkalmas tyzteseggel*. — Ezenkeppen ez kysded gyermek zent Margyt azzonnak halala, *neget eztendeueben* ez felyul megmondot hercheagne azzonnak Anna azzonnak jelen voltara, es mynd eu beuseges nepenek jelen voltara, zent Ireneusnak monostoraban. Pray. i. h. 363.

⁵⁾ Mikor „Karoly“ vitez huganak leanya igen meg betegeule hydeglelessel, eu neky vala neue Agnes; Mykor Agnes azzonnak eu anyja — sokat keulteuttek volna, orvosokra, es semmyt nem haznaltanak volna neki — fel vevek ez beteget, kynek eletyreul ketsegeben estenek vala, es hozuk Margyt azzonnak koporsoyahoz es heet napyglan zeunetlen marada az koporsonal. Az eu anyja kedeg az sororoktul ky kere az clastrombol Zent Margyt azzonnak *euveet*, kyvel mykoron meg euvedchettek volna, uyonna meg teert lelekkal tapasztala az koporsot, legottan — mynden kennak terhe el tavozek az betegteul. Pray. 349

^{*)} Nehogy valaki ezen állításom helyes volta ellen kétséget támaszthasson azon szempontból hogy a sz. Margit kincse, mely eredetileg a *nyúlszigeti domokosi apáczáké volt*, később a *pozsonyi klaris-szák* készletével elárveréltetett; s így még is más szerzetes testülethez áttétetett, ezeket kell felvilágosításul

nekült Nagyszombatba, később Pozsonyba, egy valódi sz. Margit idejébe helyeztethető, művészileg feltűnő, és egy király leányához illő, magán ájtatosságra alkalmas szert, csak évek vagy századok multa után, családi szándékkal, elkeresztelte volna, alig hihető. Sokkal drágább, sokkal becsesebb és szépsége által mindenkit valóban megigéző mű ez, mint-hogy azt sz. Margit idejétől fogva a XVII. századig minden egyes apácza ne ismerte, szerzete legnagyobb kincsének ne tartotta volna!

Hogy Ferrarius: De Rebus Hung. Prov. Ord. Praedic. sem a munká 231. l.⁶⁾ hol a Béla király által a nyuszigeti B. Szűz Kolostorának ajándékozott kincsekről, sem 328 l.⁷⁾ hol sz. Margit ereklyéiről szól, az ereklyetartó oltárkáról nem emlékezik, természetesen tartom. Ez művünk hitelességét épen nem kockáztathatja. Az elsőre nézve, nem következik, hogy az oltárkát ugyanazon alkalommal adá a király, midőn a többi drágaságot oda ajándékozta; de másodszor, talán nem is a kolostornak, hanem egyenesen sz. Margit személyének ajándékozott a bold. szűzecke szüleitől, vagy rokonitól ezen remekmű. Szerencsés voltam egy országos levéltárban a pozsonyi Klarissáknak Maria Theresia királyné parancsára készült, hiteles lajstromát látni azon egyházi kincseknek, melyekkel a nevezett kolostor 1770-ben birt, s melyet itt, érdekes volta miatt⁸⁾ közlök, ebben sem a Ferrarius-féle kincset, — melynek lajstromát honnan vevé a szerző, fel nem hozza, sem oltárkánkat Margit kincse közt nem találjuk, mi annál feltűnőbb, mert Pri-

ide igtatnom: Miután Buda 1541-ben török iga alá esett, az Ó-Budai Klarissák és a nyúlszigeti domokosi apácák is a fővárost elhagyták, ez utóbbiak Nagy-Váradra, később Nagy-Szombatba menekültek, hanem II. Miksa császár parancsára a pozsonyi Klarissza zárdájába áttették és sz. Margit ereklyéit is magukkal hozták. Némelyek közülök sz. Klára szerzetébe léptek; mások, hívek maradván fogadalmaikhoz, mint domokosiak haltak meg. Az utolsó közülök 1637-ben ment át boldogabb életre; tehát azon évben, melyben Ferrarius munkája kijött. Hasonlítsd: Pozsony és környéke — című munkában tőlem irt „Pozsony régészeti műemlékei“ 272. lapját.

⁶⁾ Quo, tempore — t. i. 1262-ik évben sz. Margit beeskvése alkalmával, amplissima Deo eiusque matri virgini dona ab rege oblata fuisse Ferrarius i. h, 231. l. auctor est, ex quibus non pauca hodie etiam apud Sanctimoniales D. Clarae Posonii superesse idem auctor memorat: cuiusmodi sunt, candelabra duo ex jaspide elaborata, calix cum patena, duos palmos longus, preciosis unionibus, auroque ornatus: vestes sacerdotales lamellis aureis ac gemmis collucens, in quibus crucifixi effigies ex margaritis; unionibusque confertim stipata visitur, regiae olim munificentia, crebrum, et insigne in religionem argumentum. Pray Vita S. Elisabethae et Margaritae 226. Ezekből kitűnik hogy a fenebbi hodie Ferrarius korára vonatkozik.

⁷⁾ Cum Solymanus ab infelici nostris pugna Mohacsiana Budae appropinquaret, sanctimoniales fuga sibi coactae consulere, sacram supellectilem, et cum hac beatae Margaritae corpus Tirnaviam absolvere . . . virgines ad paucissimas redactae, Posonium ad Divae Clarae monasterium proficisci iussae sunt, ubi hodie etiam exuvias beatae Virginis servare exploratum est. Non tamen integrum. Aderat caput . . . cum hac inscriptione ex unionibus confecta: CAPVT BEATAE MARGARITAE VIRGINIS FILIAE BELAE QVARTI REGIS HUNGARIAE. Aderant etiam ossa plurima ex costis, brachiis, tibiis, aliisque partibus. Quamquam multa etiam illorum pars desideretur, quod ii, ad quos spectabat custodia vel minus diligentes pro tanto thesauro, vel plus iusto prodigi, nedum liberales exstiterint: At vero cum caput, tum ossa reliqua colore subrubro et nigricante: ex vestibus etiam aderat pars integra candidae vestis scapularis in descensu sensim se in latum porrigentis, frusta etiam tunicae satis detrita: frustulum item panni sericii albi florigeri . . . Vidi etiam cingulum duorum digitorum latitudinis, quo Virgo sanctissima ad vivam carnem incingebatur: vidi praeterea partes cilicii, eius praesertim, quod in modum retis erat intextum; flagellorum etiam et virgarum particulas, quibus se virgo sancta macerare et caedere consueverat. Igy ír Ferrarius mint szemtanu 1637. De Rebus Vngariae Provinciae Sacr. Ord. Praedicatorum. 328. l.

⁸⁾ Kintsnek, mely Erzsébet királynétól való Specificatiója. Arany és drága kövekkel kirakott.

misser Alajos állítása szerint, Taschenbuch für Vaterländische Geschichte 1824. 98 l. 1784-ben a pozsonyi Klarisszák eltörlése után Batthyányi herczeg-primás birtokába került, és fennevezett évben t. i. 1824-ben Batthyányi Vincze grófnő birtokában lévén, leiratott.

Nem tudtam volna miképen lehessen összeegyeztetni, hogy az 1847-ben kiadott magyar *Hajdan és Jelenben* 45. l. 2. oszl. az állíttatik, hogy „Batthyányi Vincze grófnő halála után Hügel báró szerzé meg archaeologiai gyűjteménye számára,“ midőn az 1854-ben kijött *Buda-Pest* II. r. 43 l. 26 jegyzékében ugyan azon *Haeufler* ur, kinek tollából a

koronája, arany kehely, két meg aranyozott ezüst gyertyatartó, egy nagy arany drága kövekkel kirakott Pacificale, három ezüst Paten, melyeket az apaczak solemnitaskor mise alatt szoktak csókolni. Egy Draga Kazula, melynek közepe gyöngyel, es Draga kövekkel ki van rakva királnénak maga munkája. Egy ezüstben foglalt ezen kiralynénak ladacska melyben éltében szerzett mindenféle reliquiái tartatnak.

Margit 4-dik Béla király leányának kincse: egy nagy megaranyozott ezüst kehel, egy meg aranyozott ezüst kapsula, két ezüst kandli táczával.

Érdekessége tekintetéből álljon itt azon egyházi kincsek lajstroma is, melyet a budai apácák Pozsonyból magukkal elvittek, midőn kolostorukat Budán ismét elfoglaltak: Specificatio vero supellectilium; et Reliquiarum Budensibus tempore emissionis earumdem assignatorum ita sequitur:

Primo: Data est notabilis pars Reliquiarum Divae Margaritae Virginis.

2-o. Ex reliquiis S. Elizabethae Reginae Hungariae aliquot frustilla.

3-e. Ad easdem reliquias spectans quadam preciosa argenteis et deauratis sanctorum figuris undique exornata, et argento contexta materia involuta Cista.

4-o. Unus calix ex puro auro.

5-o. Alter argenteus et deauratus, et antiquis lapidibus exornatus calix.

6-o. Tertius calix pariter deauratus pro usu ordinario.

7-o. Una Corona ex puro auro, unionibus et antiquis lapidibus extracta.

8-o. Alia major corona; similiter pure aurea, et Gemmis lapidibusque exornata.

9-o. Duae parvae cruces purae aureae; ex Hebano, et cum substaculo factae, et pariter gemmis et lapidibus ornatae.

10-mo. Unum argenteum et deauratum ciborium.

11-mo Argenteum Thuribulum cum navicula et cochleari.

12-mo. Una parva crux argentea, in qua ex S. cruce certa particula est inclusa.

13-tia. Duae argenteae deauratae et ad formam numismatis factae rotundae imagines.

14-to. Unum par ampullarum argentearum; et deauratarum, cum lavaacro.

15-o. Sex candelabra argentea ad similem formam factae.

16-o. Unum parvum argenteum et deauratum altare.

17. Alia duo candelabra minora pariter argentea et deaurata.

18-o. Certum monile adamantinum vulgo násfa.

19. Duo adamantini annuli.

20. Una gemmea corona adamantibus et rubinis exornata.

21. Una alba casula ex argento Contexta Tela facta, et Gemmis; Lapidibusque decorata cum duabus Dalmaticis.

22. Alia praeterea alba casula ex argentea materia facta.

23 o. Duae casulae una viridis holosericea; alia pura sericea, rubra.

24. Una Damascena cerulea casula; alia nigra et cum his stolae custodiae manipulique dati sunt.

25-to. Tria Pluvialia; unum rubrum sericeum, aliud ex alba materia serico exsutum, tertium ex materia semi argentea factum.

26 o. Tria magna antipendia pro magno altari.

27-o. Item Duo minora antipendia.

28-o, Unus marmoreus lapis pro altari; et unum missale.

29-o. Ex tela alba tres Albae, duo superpellicia; tria Strophiola pro altari necessaria.

fenebbi adat folyt, azt írja: „Damals t. i. 1782-ben waren laut Bericht der Aufhebungs-Comission — kár, hogy ezt Haeufler ur nem közlé — noch Uiberreste der Gebeine der seligen Margaretha, sammt Schmuck, der ihr Grab zierte zu sehen. — Ein unschätzbares Denkmal damaliger Kunst ist der *silberne Hausaltar* der h. Margaretha, jetzt im Besitze Ihrer Excellenz, der *Frau Gräfin Vincencz Batthyányi*; ha ezen tárgyra nézve Horváth Mihály tagtársunk, mélyen tisztelt barátom, nem régen felvilágosít. Az oltárka t. i. meg 1846 körül is a fennevezett grófné által b. Hügelnél csak le volt téve, hogy mintegy 8000 fton eladassék. Kinálva volt vele, nemzeti muzeumunk is, de itt talán nem volt elég pénzalap, hogy ezen magában egyedüli, reánk nézve megbecsülhetlen művet megszerezhesse, bár nemzeti gyűjteményünk kereszténykori tárának legértékesebb gyönygyévé válhatott volna; a mint más részt pótolhatlan vesztegség, ha hazánk határain kívül valahová vihetik, hol mint műkincs, mint történelmi tárgy meg lehet hogy nagyra fog becsültetni, de azon nemzeti tisztelettel, és áhitattal, melylyel a magyar, árpádkori királyainak ereklyéihez ragaszkodik, sehol sem fog őriztetni.

Az az egy bizonyos, hogy 1864-ben a husvéti ünnepeket Somogy és Vas megyében töltvén, hogy a veleméri, martyánczi, tótlaki és turnicsei falfestményeket Henszlmann Imre barátommal tanulmányozzuk és másoljuk, Bellatinczról Rakicsánba átrándulván Batthyányi Arthur gróf úr ő méltósága egyik szobájában, ezen valóban drága kincset láttuk, és utazó társam, ki Europa nagyobb muzeumait kincseikkel ismeri, nem csak művészi, hanem archaeologiai becsénél fogva is árát 24,000 francra tévé.

Azt hiszem tehát, hogy a mságos gróf — talán e remekművet tőle elcsalni akarók által — tévutra van vezetve, midőn azt tartja szakértők nyilatkozatai után, hogy ezen műdarab a hitelességet nélkülözvén, mert egyszer sz. Erzsébetének, másszor sz. Margitának mondatik; reánk nézve, mint olyan mű, mely századok óta magyar kézben forgott mindég nagyobb becsü lesz, mint akármily idegen kezében, ha mindjárt a világ legjelentékenyebb muzeumát ékesítené. Miért is azon óhajtással zárom soraimat: adja a jó ég, hogy ezen díszes ereklyetartó a hazának megtartassék, és ha annak tulajdonosa valamikor megtudna tőle válni, vagy nemzeti gyűjteményünkbe kerüljön, avagy valami főegyház kincstárát örökre ékesíthesse.

*) Legnagyobb megilletődéssel olvassuk lapjainkban, hogy ezen érdekes műdarab Párisban 29000 francért csakugyan eladatott; s így ismét egy érdekes nemzeti műemlékkel szegényebbek vagyunk.

A NAGYENYEDI EGYHÁZKERITÉS.

IRTA

P. SZATHMÁRY KÁROLY.

ELŐSZÓ.

Egy rövid helyrajzot van szerencsém átnyújtani a magyar olvasó közönségnek. Nincs ennek igénye versenyezni azon nagy díszszel kiállított monographiákkal, melyek királyi családok által századokon át lakott palotákról, s az építészet, szobrászat és festészet műremekeiről tudósítanak: igaz, hat százados, de magában kevés jelentékenysé-
gűnek látszó *egyház kerítés*, melyről szólani akarok, s mely a tudományos világ előtt *Róma*, *Pompéji* vagy *Athen* nagyszerűsége mellett eltörpül; de van egyetlen oly sajátsága, mely honfű szemei előtt mégis érdekessé teszi; érdekesebbé talán, mint amazokat is: — hogy *a miénk*, s az események, melyek benne és körülé folytak, *nemzetünk törté-
tének darabjai*.

Valóban nem sürgethető eléggé, hogy hazánk történetének kétségbe vonhatlan tanúit, ez agg egyházakat, porladó kastélyokat, szóval őseink mindannyi szent emlékét, mentsük meg a tudomány számára. Tudományos intézeteinknek, szakférfiainknak nincs ennél nemesebb, de egyszersmind halasztást nem ismerőbb feladatok.

A hegyek gyomrában rejtekező kagylók, melyek után a természettudós hegyeink völgyeink korát veti össze, évezredek multával is előbbeni helyökön lehetnek; a bércz, melyből bányáink érczei kerülnek ki, évezredekig daczolhat az idő fogával; még az eltemetett római vagy barbár műemlékek is nyugodtan alhatják századokig már ezred éves álmaikat: ellenben hazai emlékeink oly fokozatos sebességgel indultak enyészetnek, mely az akaratos rombolás mértékét is fölülmulja. Csak a forradalom utáni néhány év alatt, itt Erdélyben, a felséges vajdahunyadi vár, a gyalui, somlyói kastélyok szomorú romokká lettek; a legdicsőbb ütközetek egyikének, a kenyérmezeinek emlékét épület anyagul hordák el; a küllői kastélyt csak a vak szerencse menté meg az elhamvadástól, s mennyi még az elkövetetett barbárság, melyekkel régi épületeink ügyetlen építészek által eredeti alapjokból kiforgattatnak.

Állításom igazságának legszembeötlőbb példája: hogy ezen történelmi és régészeti rajz legérdekesebb tárgya, az 1333-ban épült enyedi kisebb egyház, melynek részleteit még egy év előtt könnyű volt papírra tennünk, ma már sehol sem létezik*); lerontatása oly sebességgel történt, hogy a lebontott falakkal az 500 éves falfestések is halomba

*) Különösen helytelen volt az egyház teljesen ép és monumentalis sanctuariumának lebontása.

omlottak, a nélkül, hogy bár az illető lelkéset értesítették volna ezen eddig elrejtett műkincséről, melynek csak egyetlen darabját lehetett rajzban megmenteni.

Néhány mélyebben gondolkozó, s nemesebben érző főúr kieszközlé a jelesen szerkesztett*) „műrégészeti kalauz“ megjelenését; most már azok sem panaszkodhatnak utmutatás hiányáról, kik a külföldi litteraturát eddig nem használhatták.

Fel tehát, kinek szellemi s kinek anyagi tehetsége van. Kiki saját körében igyekezzék járulni hazánk és nemzetünk műemlékei megmentéséhez.

Sötét kilátásaink vannak. De ha egyes örül annak, hogy emléke fennmarad, midőn ő már nincs többé: egy nemzet emléke veszszene el, — ha a költő „nagyszerű halálának“ kellene elkövetkezni? . . .

Én részemről megteszek annyit, menyynyire hatásköröm kiterjed; hogy ez így van, álljon-e rövid művecske is egyik tanuságul. —

Enyed régészeti emlékei.

a) Római nyomok.

Nagy-Enyed helyén a rómaiak alatt némelyek szerint**) *Egydiopolis* nevet viselő telep lett volna; az oláhok *Ajudnak*, a szászok *Straszburnak* hívják. A Maros jobb partján $46^{\circ}, 20'$ é. sz. s $41^{\circ} 24'$ keleti hosszúság alatt fekszik.

A római uralomnak elég tekintélyes, bár elmosódott nyomaival találkozunk még benne. Ilyenek:

1.) A középerdélyi itt átmenő római fő-ut, mely a mai *Tövis-útczán* jött be, s a *miriszlóin* — vagy *kollegium* utczán ment ki.

2.) Az enyedi patak mentén, különösen a leszakadozott vizpartokban látható sírok, melyek nagy mennyiségű, csaknem ujnyi vastag cserépdarabokat, égetett köveket, csontokat tartalmaznak, mint a római s részben barbár temetkezés emlékeit.

3.) Fel-Enyeden felül a fő tanoda erdeje előtti halmok alatt, szemtanúk állítása szerint többször találtak volna római téglákat.

4.) Ugyan ilyenekkel volt a régi főtanodai könyvtár padlata is kirakva, s nem hihetlen, hogy e megsemmisített gyűjteményben a gyönyörű *tabula honestae missionis*-on, kívül, a vidékről is több becses dolog létezhetett.

5.) Az itt talált iratos kövek közül csak kettő ismeretes. Ezek egyikén ez áll:

P. FURIO.
SATURNINO.
Cos LAELIUS.
MAXIMIANUS
DEC. COL.

*) Nagyon emelte volna s utólagosan is emelné e mű becsét, hogy ha építészeti emlékeinkről Henszlmann ur is oly részletes összeállítást közölne, mint Föt. Rómer Flóris ur a hazánkban talált régészeti művekről.

**) Dr. T. Neigebauer „Dacien“ 193.

A másikon :

I. O. M.
CETERISQ.
DIS CONSEN
TIBUS.
M. OPELIUS.
ADIUTOR.
II VIR COL.

6.) Ezeken kívül az utczákon szétszórva sok olyan kődarabot láthatni, melyekről az irat ugyan lekopott már, de alakjuk római eredetre mutat; ezek némelyike, a kőzetről ítélve, talán Tordáról a hajdani *Salinae* romjaiból került ide.

b.) Keresztyén kori épületek.

A n.-enyedi egyház kerítés.

I. Történeti előzmények.

Az erődített egyház-kerítések többszörösen emlékezetes szerepet játszanak hazánk történetében.

Keletkezésök oka körülbelül egy a nyugat hasonló védműveivel. A magas bércekre építkező várúr erőszakoskodásai s kóbor portyázók hadjáratai ellen szükségesnek látszott az emelkedő gazdagságú polgárságnak laktelepeit védsánczokkal venni körül; s így, míg az egész város védfalat, karózáttal vagy palánkkal megerősített kerítést nyert: a legbecsesb, Isten sz. egyháza, hova a kegyelet sokszor műkincseket halmozott, mint különben is legszilárdabb anyagú épület, egy másodfallal kerítettett körül; így mintegy *belerödiül* szolgált.

Az enyedi kastély építését krónikásaink mindjárt a város alapításának (1239) harmadik évére 1241-re teszik, s okul a tatárok betörésének hírét említik. (Husztly: „Ó és Uj Dácia.“ „Hauer: Das königliche Siebenbürgen.“)

E kastély történetéből itt csak azon eseményeket emeljük ki, melyek magával a kastély épületével szorosabb összefüggésben vannak, s részint annak birtokviszonyaira vonatkoznak, részint mint erődnek s a benne levő épületeknek eseményeit tárgyzazzák.

A kastély építésmódja, mely a bejött századok, illetőleg *flamandok* által behozott *czéhrendszernek* felel meg, arra mutat, hogy a város építői egy félszázadig mint szabad polgárok birtokolták Enyedet s így annak kastélyát is: de már 1292-ből ismerünk okmányt, melyben II-ik Endre királyunk helybenhagyja *Arnold* szász comes özvegyének, *mind Enyed birtokosának*, ezen jószágáról való rendelkezését; ki, fia nem lévén, Enyedet leányának s illetőleg vejének *Christiánnak* hagyományozza (Fontes rerum austriacarum Tom. XV. 180 p.)

Királyi vagy magányadomány útján történt-e, nem tudhatni: annyi bizonyos; hogy *Enyed* a fehértvári káptalan birtokába jutott, mert 1390-ben *Mária* királynénk a káptalannak kilenczed szedést enged Enyeden, „*mint saját birtokán*.“

Különben e birtokbavételnek jóval előbbinek kell lenni, mivel az 1333-ban épült, most már csak egykori, kis egyháza egyik felirata elején a Capit . . . szó határozottan kivehető vala.

Ettől kezdve több mint másfél századon át káptalani birtok volt Enyed; bár

nem minden birtokháborítás nélkül, — mivel 1437-ben a *Zsigmond* által erőszakosan kivetett adók miatt felkelt pórhad, *Márton* és *Antal* vezérei alatt Kolozsvárnál, szemben a nemességgel csatát vesztvén: részben az enyedi kastélyba menekül, s december 19-kén itt az által megostromoltatván, a nemesség a lázadókat levágja s a kastélyt és várost felégeti. (Thuróczi: IV. 22. Éder: Observat. ad Felmer és utánok Szalay II. kötet 339. 400.)

1551-ben pedig Izabella királyné foglalja el a kastélyt, nehogy az, a véle ellenséges lábon álló *Martinuzzi* (Frater György) kezeibe essék. De egyszersmind biztosítja a káptalan *Balassa Menyhért*, *Kendi Antal* és *Kemény János* által, hogy megszűnván a belzavar, Enyedet újra vissza bocsátja. (Ant. Szereday: „Notitia Capituli Albensis.“ 170. 171. pagg.)

1556-ban a káptalan *Enyedet* végképen elveszti, miután a káptalan minden birtoka saecularizáltatik. Ugy látszik hogy az új hitre tért *János Zsigmond* még emlékét is jónak látta eltörölni a káptalani birtoklásnak; mert a fő bejárat feletti feliratot, mely a káptalan nevét és 1541 évet viselő, bevágatta s bevakoltatta, mely csak az 1849 után történt javításkor lett újra láthatóvá.

E fejedelem a fiscalitássá vált enyedi dominiumot még ez évben a portai követsége által magát igen is beszinlett *Békesi Gáspárnak* adja. (Wolf de Bethlen V. 235.)

1564-ben, a kastélybeli nagyobb egyházban tartatott az a nevezetes *egyházi gyűlés*, melyben az azelőtti időben egyesülve volt erdélyi protestánsok a hitelvek felett hosszasan vitázván, nem egyezhettek meg, s két csapatra válva, a szászok *Hebler Mátyás* superintendensök alatt az *ágostai* (lutheranus); a magyarok *Alesius* (Madár) *Dénezs* és *Dávid Ferencz* alatt *ev. reformatus* nevet vettek fel. A híres szónok *Dávid* azonban két év múlva már az *unitária*, vagy *dávidista* felekezetnek lett alapítójává. E gyűlés óta az erdélyi reformatusok téli zsinataikat rendszeren Enyeden tarták. (Bod Péter: sz. Polycarpus 13. lap.)

1556-ban Enyed *Báthori Kristóf* fejedelem kezén van, egy kezemnél lévő eredeti okmány szerint, mely a só vételt Enyeden szabaddá teszi (Kemény lev. tár I. köt.) Utána fiára *Zsigmondra* szállt Enyed; ez 1595-ben nejének *Mária Krisztiernának* írja át jegyajándokul, ki azt nemsokára *Báthori Endrének*, mint ujonválasztott fejedelemnek engedi át.

1600-ban szept. 18-án Enyed közelében, *Décse* és *Miriszló* között ütközik meg *Básta Mihály* oláh vajdával, kinek csapatai a csata előtti napon *Enyedet* s annak kastélyát feldúlják. A csata Básta részére dől el, s Mihály Fogarasig szalad. Még ki sem épülte a szerencsétlen Enyed múlt évi nyomorát, midőn a császári kegyet visszanyert *Mihály* újra jő, s hű és gonosz vezére *Rácz György* által Enyedet újra feldúlhatja. Ki nem menekült, meghalt; ház épen nem maradt. Innen Gyulafehérvárra vonult a vad csorda, fejedelmi sírokat rabolni (W. Bethlen V. 33. Kemény Józs. 45 l.)

De az életrevaló enyedi nép hamar összeszedte erejét, s kastélyát megerősíté; úgy hogy az 1603-ki inségteljes évben kalandozó rabló csapatok ellen *Tholdy István*, *Borbély György* a vidék nemességével ide menekülnek. (Kövári IV. 139 l.)

1614-ben szept. 3-án *Bethlen Gábor*, Erdély legnagyobb fejedelme, Enyedet nejére *Károlyi Zsuzsánnára* írja át 12,000 tallérban; de neje halála után a birtok kezére vissza esvén, 1629-ben szept. 2-án az uradalmat az általa alapított *gyulafehérvári iskolának* hagyományozza, 20,000 forinttal, a tokaji „*Hétszöllő*-vel“ s Debreczen városa tizedével

együtt; ezáltal Erdély máig is virágzó legelső tanodájának állandó alapot vetvén. (Eredeti oklevelek a n. enyedi ref. Collegium levéltárában.)

Az Enyedre települt nemesség és a városi polgárok között versengések kezdtek támadni; legalább erre mutat az „Approbata constitutio“ egy 1643-ki szabványa, mely azt rendeli: hogy a nemességnek enyedi kastélybeli kamarája restituáltassék s a contraversia a városi nép- és nemesség között intéztessék el.“ Ugy látszik a baj még ekkor sem szűnt meg: melyet II-dik Rákóczi György az által orvosolt meg véglegesen, hogy egy 1657. február havának 10-ik napján kiadott rendelet által *Enyed városa polgárait megneemesíti*. (Comp. Constitutio). Történt ez *Csulai* püspök és *Barcsai Ákos* közbenjárására. Az utolsó bíró *Posta István* s az első „városhadnagya“ *Boltos Mihály* volt. — (Benkő József: „Transylvania specialis“ kéziratban.)

A szerencsétlen város csakhamar igénybe vette a *Boltos Mihályhoz* hasonló ügyes és erélyes előljárók vezetését.

II-ik *Rákóczy György* ugyanis nem hajtva a porta tiltó rendeleteire, beleelegyedett a lengyel korona vadászatába. A tudva lévő eredmény: hogy Erdély legszebb seregét, mely valaha határait elhagyá, megsemmisítették s részben tatárrabságba hurczoltatá; önmaga gyalázatos feltételeket lőn kénytelen elfogadni. De a porta ezzel sem elégedett meg; hanem miután a Rákóczi helyett megválasztott *Rédai Ferenczet* amaz nyugton nem hagyá, legvadabb seregeit a tatárokat és moldvaiakat bocsátá a szerencsétlen Erdélyre.

E hír hallatára az enyediek felszerelik kastélyokat; becsesbjeiket a bástyákba hordják, s a derék *Boltos Mihályt*, *Gáspár Jánost* vezéreiké választják, kik megesküsznek a várat utolsó csepp vérökig védeni.

Eleinte apró kóbor csapatok jöttek, melyeket még a város határán diadallal visszavernek; de szept. 8-án már 5000-nyi sereg közelg, mely elől kénytelenek a kastélyba menekülni. Másnap a moldvai vajda fia is jön, kit ajándékokkal engesztelnek meg; végre szeptember 10-dikén a tatár khán, silistriai pasa s a havaselyi vajdák érkeznek meg a fősereggel.

Ezek előbb hadisarczot követelnek; de az adottal meg nem elégedve, miután a benlévőktől az egyházi edényeket, sőt *három fiatal hajadont* is kicsaltak: 11-én ostromolni kezdték a várat; de a várbeliek vitézül emberkedve, visszaverték azt. Végre az ég is közbe szállott: roppant zivatar keletkezett, mely a khán sátorát felforgatta, s a mennykövek jobbra balra csapkodtak, mire a tábor babonás félelemtől megkapatva, tova száguldott s a szegény várbeliek ezúttal megmenekültek. (Dipsai Szabó István: „Erdélynek s Nagy-Enyed városának rövid de hiteles historiája. N. Enyeden 1838.)

Az 1662—4-ki időszak nevezetes változást idézett elő Enyedre nézve. A derék *Bethlen János* kancellár ösztönzésére ugyanis Apaffy 1662-ben, még a kocsárdi mezőn táboroztában kiadja rendeletét, hogy a Bethlen-féle főtanoda az 1658-ban teljesen elpusztított Fehérvárról Enyedre, mint uradalma központjába tétessék át; ez 1664-ben végre is hajtattott, s a főtanoda a várbeli két épületet, az egykori plebániát s a Bethlen palotát tanárai számára lefoglalja. De a város polgárai, kik különösen az 58-ki romlás alkalmával sok fehérvári lakóval szaporodtak, az áttételt rossz szemmel nézték; úgy hogy Apaffinak oklevelileg kellett inteni őket, hogy a professorokat megbecsüljék, *azoknak köszönjenek*, s a miriszló-útczán (a tanoda előtt) szekérrel a tanítás zavarása miatt ne járjanak. (Eredeti oklevél a főtanoda levéltárában.)

1679-ben a városnak nagy részét tűz emészti meg, a főtanoda épületeivel együtt;

ezen ok és a polgárság ellenszenve miatt az 1682-ki zsinat, mely a kastély nagy templomában tartatott, a Collegium visszahelyezését Gyula-Fehérvárra elrendeli.

De ez nem történt meg. Ugy látszik lassanként összetörődtek, míg az 1704-ki császárság, hol a városiak érdekében a tanulóság vére is folyt, a két testületet közelebb hozta egymáshoz.

Az 1704-ki úgynevezett „nagy romlás”-ra az adott alkalmat, hogy Rákócynak egy biztosa *Balkó László* az enyediakat Rákóczy hűségére eskette; s ezek *Rabutin* egy kémjét elfogván, azt *Toroczka István*hoz, Rákóczy tábornokához viszik, ki a kémnek orrát füleit levágatja.

Erre *Rabutin* a császári vezér, parancsot ad *Tige* ezredesnek, hogy Enyedet fenyítse meg, ki saját ezredével s császárpárti oláh-rácz felkelőkkel a várost virágvasárnapján (mart. 13-án) megrohanja, felgyújtja, kifosztja, s a népet leöleti. Csak kevesen menekülhettek meg a főtanoda udvarán. Ez igazságtalan vérengzés emlékére az enyediak a virágvasárnapját máig megünneplik. Még ez évben fogadást tesznek arra is, hogy a czégyeres bűnöket, káromkodást, uzsorát és fénytűzést mindörökre kerülni fogják. E pusztításakor a kastély is felégettetett s kiraboltatott. A tanuló ifjúság megmaradt része pedig tanáraival együtt a toroczkaói barlangokba menekült. (Eredeti okmányok nyomán, melyek birtokomban vannak.)

1731-ben vár és egyház helyreállítatnak; 1800-ban pedig az egyház mennyezete leszedetvén, az egyház belseje parókás modorban (barocco) átídomíttatik.

1848 őszén a kastély újra védelemre készült, főkapuja eltorlaszoltatott; de elvonulván a magyar honvédsereg előcsapata innen, 1849-ben január 8-ikáról 9-ikére viráddólag — fölkelt oláhság a várost megrohanja, kifosztja; a még benntalált s el nem menekülhetett lakosságot leöli. Ekkor az egyház belső szerelvényei, még a harangütők is elvitetnek. A leölt polgárságot (mintegy 400 embert) a kastély északi oldalához ásott „közös sír” fedezi.

1865-ben a lutheranus atyafiak az 1333-ban épült kis egyházat, melyet egyeség szerint birtak, hirtelenében lebontatják, úgy hogy még az ekkor feltűnt falfestések megmentésére sem volt idő.

Az egyház szentélye alatti sírboltban oly nagy mennyiségű embercsont találtatott, mely számítás szerint legalább 2000 halott ide helyezésére hágy következtetni. —

II. Régészeti rész.

Enyed keresztyén régészeti emlékei a város jelenlegi központján levő védnökkel*) (bástyákkal) bőven ellátott egyház kerítésből, az ebben feküdt és fekvő különböző czélú épületekből, s több magányházból áll, melyek a város különböző utcáin fekszenek.

A mai Enyed mind a nép hagyomány — mind azon krónikásaink után, kik e városról megemlékeztek, mint *Huszt* („Ó és Új Dacia”) és *Hauer* („Das königliche Siebenbürgen”), 1239-ben épül. Mind kettő szerint II. Gejza által behívott szászok (jobban szólva flamandok) építik azt.**)

*) Ha a barricade gátja, miért ne lehetne a bastion védne.

**) Az erdélyi szászok tévesen viselik a „szász” nevezetet. Tudva van, hogy németalföldről Graveilingen tájáról vándoroltak feljebb Szászországba, s innen éhség által szorongatva szakadtak Erdélybe és a Szepességre.

A mongolok betörésének hírére 1241-ben épült a város közepére helyezett kastély, melynek árkába a közeli patak vizét is bevették (*Huszt* 167. lap.)

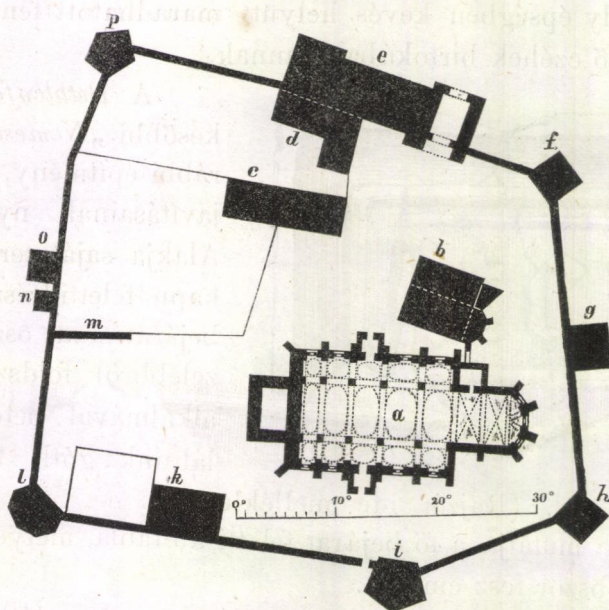
Miként állotta ki az emberi szemek elől a körítő erdőségek miatt különben is jól elrejtett váracs és városka a mongol dúlást, nincs adat róla; de épületei egykoru részeinek meglehetősen épségben maradása, és azon körülményből következtetve, hogy a mongoloknak ostrom eszközeik nem voltak, s kevés számú erődeink alól többnyire véres fejjel távoztak; végre abból, hogy kevés későbbi létezése diplomailag be van bizonyítva, azt lehet következtetni, hogy a nagy veszély elől, eléggé ép bőrrel menekült.

Szóljunk tehát először is hazai régészetünk ezen tiszteletre méltó s máig is ép emlékéiről.

1. A kastély.

A máig fennálló enyedi egyházkerítés, vagy „kastély“ némelyek szerint „vár“ szabálytalan öt-szögöt képez, melynek nyugati vonala, mint a mellékelt rajzból is kitűnik, a „*Kalandos és Lakatosvédnék*“ (bastion) között, igen tompa szög alatt meg van törve.

Enyedi várkerítés.

a. Reform. egyház.	h. Csizmadia bástya.
b. Evangelikusok egyháza.	i. Szöcs bástya.
c. Reform. tanári szállás.	k. Evangelikus papi szállás.
d. Reform. leány iskola.	l. Timár bástya.
e. Bethlen-féle épület.	m. Várfal rész.
f. Mészáros bástya.	n. Fazekas bástya.
g. Szabó bástya.	o. Kalandos bástya.
	p. Lakatos bástya.

Jelenleg mindössze nyolcz védnéje van, melyek közül a „Mészáros és Timár“ bástya látszanak legrégebbeknek, s a már csak hajdani evangélikus egyházzal határozottan egy korszakra utalnak (1333).

A többiek későbbi koraik; legújabb a már pártázattal s rovatkákkal is ellátott „szöcs bástya“, mely mellett a vár kisebb, piacz felőli kapuja nyílik. Ez utóbbi a XVII-ik század közepére mutat.

A védnök ketteje: a „Szabó és Lakatos bástya“ tégl- és kőfedéllel van ellátva; a többiek zsindelylyel fedettek. A Timár és Mészáros bástyák faragott kő fedél-támokkal ékeskednek, melyek kirugása mutatja, hogy hajdan nagyobb fedél tartására voltak szánva. A bástyák két emeletesek, de az emeleteket legtöbbször csak belső gerendázatok képviselik.

Azon kis falrész, mely a Timár és Fazekas bástyák között máig is fennáll, (l. az alaprajzot) arra mutat, hogy a kastély hajdan kettős volt s ekkor a déli oldal, melyben később a nagy templom épült, mintegy elővárul szolgált, míg a belsőnek főerőde és leg-erősebb védnéje a *kis egyház* volt, mely az isteni tiszteletre szánt sanctuarius felett két emeletű és törésekkel ellátott bástyát képezett.

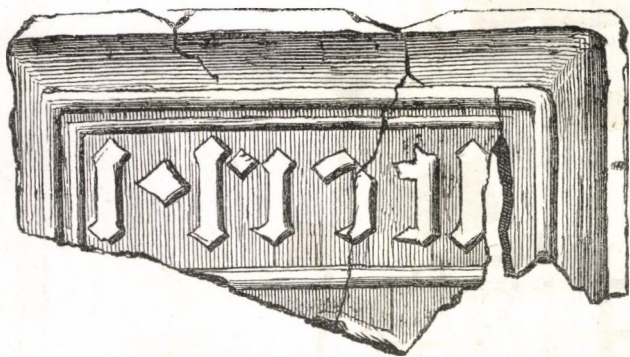
A nagy egyház ezen fal megfelelő részére épült később.

A fő bejárat, mely kétségtelenül jól meg volt erősítve, oda eshetett, hol most a *Bethlenféle épület* áll, annyival is inkább, mivel máshol kapuhelyet felfedezni nem lehet.

Érdekes azon polgári szerkezetű beállítás, mely határozottan a szászok városi be- rendezéséből kifolyó.

A közerővel épített kastély egyes bástyái a czéhek között voltak kiosztva, s ezek illető védnéjüket s az ehhez számított falrészt fenntartani, s veszély idején védeni tartoztak; de ezen kötelesség azon joggal járt, hogy becsesebb javaikat ezen bástyákban tarthatták.*)

E rendszer ily épségben kevés helyütt maradhatott fenn hazánkban. Mert itt a védnök maig is az illető czéhek birtokában vannak.

A *Bethlenféle épület*, valószínűleg a későbbi „*Nemesek háza*“ úgy látszik, korábbi építmény, de ezen nagy fejedelem javításainak nyomait hordja magán. Alakja sajátos. Egy emeletes, de a kapu feletti rész egyik emelete épen a bejárat miatt össze van szorítva. Egy közelebbről földszintjében történt ásatás alkalmával betűs cserép darabot találtunk góth felirattal, mely szintén

a XIV-dik századra utal. (Rajzát ide melléklek.)

Régibb korát mutatja a fő bejárat feletti kő-tábla, melyen 1541 áll, s melyről a történelmi részben többször lesz említés.

A vár falán, valamint az egyes védnéken sehol sem láthatni építésök korára vonatkozó évszámot. E befalazott táblák későbbi kijavításokra vonatkoznak, s régészeti tekintetben érdektelenek.

A legrégibb évszám, mi ezek között előfordul, az 1706-ban történt romlásra, s 1731-ben lett helyreállításra vonatkozik.

Azért nem is tartottam a régészeti tárgyak közé sorozandónak.

*) Legérdekesebb pedig a *kalandos*, vagy *kalantos-védne* története, mely régebben sz. Lélek társaságnak is neveztetett. Keletkezése idejét régisége miatt nem tudhatni. De mai szerkezete sajátos világot vet régi socialis életünkre. A társulatnak ezen bástyáján kívül földi is vannak, melynek hasznát egyenlően huzzák. A társulat tagjai kötelezve vannak egymásnak tisztességes eltemetéséről gondoskodni.

2. A lutheranus egyház.

A fájdalom ma már csak az itt közölt rajzokban létező volt lutherán egyház egyike volt Erdély legrégibb és érdekesebb műemlékeinek. Kiválóan érdekes már csak azért is, mert építés ideje (az 1333. év) az egyház egyik támoszlopára vésve tisztán olvasható vala, s az egykori portale feletti, korunkban már alig olvasható egyidejű feliratból ugyancsak ez évszámot lehetett kibetűzni.

Mint a közlött alaprajzból is felismerhető, a legutóbbi időkben is csekély terjedelmű templomocska, eredetileg csak vár-kápolna volt, egyetlen hajócskával, mely csupán az octagon sanctuariumot foglalta magában.

Ez átmeneti izlésben épült, talaja alatt csillagszerűen szétmenő több ágú sirbolttal, melynek közből terjedelmes *ossarium* felelt meg, hova a már emlékből kihalt eltemetettek csontjait hányta, a külön temetkezésből jóvedelmet huzó egyházi hatóság.

Az alap kiásásakor itt talált csontmennyiséget számítás után mintegy 1400 emberre tettük. Voltak ezek között nyilván erőszak jeleit mutató koponyák is, mely körülmény különböző gyanításokra adott alkalmat. Az Enyedet sujtott csapások mellett, esetek ide helyezése nem is valószínűtlen.

E kis kápolna keskeny alakai még körívesek, de a felette ívezett boltok elég hegyes csúcsívek s egy központba futnak össze, melynek tagozott zárköve nincsen.

Csak a háttérben volt meg jelvényes három kis ablaka, más két oldalon ezeknek megfelelő fülkék hagyattak, egyenesen a falra festett szentképek számára. A középső ablak alatt még látható volt egy kis fülke, mely egykor szentségházúl, vagy szent edények helyeül szolgált. (Tabernaculum.)

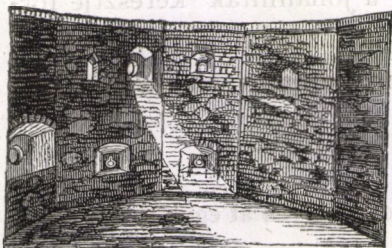

Ez en falrészek lerombolása azonban mint említve volt, oly rögtön következett be, hogy a falfestmények egyikét maga az akkori luth. lelkész úr sem láthatta; a másik sz. Mátét ábrázoló azonban megmaradt, s itt hű másolatban közlöm. Ugy látszik, e festmény egy egész századdal későbbi az egyház építés idejénél, legalább festésmodorában, s különösen az öltözet ránczolatában hazánk ez idei műtermékeitől az ügyesebb ecsetforgatás és kisebb merevség által igen elüt.

A később s már egészen csúcsíves modorban épült sekrestyébe baloldalon volt a szintén ékes góth faragású bejárat, igen csinos *pálca mű*; e sekrestye tetején lehetett aztán a később épült templomrész karzatára, s egyszersmind a kis egyház fölötti kétemeletes védműbe feljutni, melynek mindkét emelete bőven elvult látva lőrésekkel, mind apróbb löfegyverek, mind a falágyuk számára.

Nevezetes, hogy a bástya-templom egyik délkeleti támoszlopa, egy kirugó ívtámmal (Bogenstrebe, arc boutant) a nagyobb egyház s illetőleg az egykori belvárfal oldalához volt támasztva, s így a kis egyház az északi várrésznek mintegy legerősebb belső védnéjéül szolgálhatott.

Az egykori fedél tartására, még minden két támoszlop között, fenn a pártázatból fedéltartók nyultak ki, melyek

oly eredeti fedélre gyaníttatnak, mely alatt, egyenesen a várfal alá szolgáló lőrések nyilhattak.

E kis vár-kápolna oldal-része északra nyílt jobb oldalán, nyilván később ragasztatott hozzá, mit nemcsak maga a szabálytalan alak, de a rajta lévő két késői goth ablak is bizonyított.

A homlokzat és főbejárat a bástya alatti részszel csaknem egyidejűséget mutat; a román ablakok itt meg vannak tartva, míg a portale szétmállott kövei csúcsívben végződtek.

Itt lehetett egy félig elporlott kövön kibetűzni: Capit.... salu... san... ꝥccc.... régibb faju goth minusculákkal.

Capita salūs an ꝥccc

Hátul az egyik keleti támoszlop faragott kövén, ugy látszik több ízben kiújított ép betűkkel vala olvasható, ékített goth írásban:

hoc opvs
māno ꝥcvm
aſt anno.
dn̄. m. cc.
a. x. x. x. iii
a. t. f. m. i
t. v. m. iii

Hoc opus inchoatum est anno dni MCCCXXXIII et finitum IIII. *)

Hogy az előbbi feliratban, valamint a Bethlenféle épületen lévő feliratban mit teszen az elmosódott Capit... név, arról a történelmi részben lesz említés.

3. A hajdani plebánia.

Hogy azon hosszas négyszögű épület, mely az alaprajzban „reform. tanári lak“ név alatt a luth. egyház portáléjával szemben fekszik, ezzel egykoru, semmi kétséget nem szenved.

Tanusítja ezt a hasonló idejű építési modor, az ezen időben divatozó emeletes rejték pincze, *) hová a nehéz idők viharában a lakó becsesb holmiját, s néha önmagát is elrejté, s végre az általam mult évben ez épület homlokáról levétetett „Agnus Dei,“ melynek körirata a portale feletti minusculákkal egykoru.

Ez „Agnus Dei“ elég kezdetleges mű, a következő felirattal:

„Agnus dei, qui tollit peccata mundi.“ Belső részén a johanniták keresztje formájára van bevésve, mely miután bérakatott, helyén ugyancsak maradandólag biztosítja. Ez okon maradt meg ily épen oly korban is, midőn a hajdani catholicismusra emlékez-

*) Lásd a rajzot.

**) Érdekes ebben egy kéményszerű fülke az egyik szögletben, melyen át egykor valószínűleg a kastélyból a pinczébe lehetett szállni.

tető jelvényeket örömet semmisítették meg. (Erről később.) Az egész falat le kellett volna bontani, hogy az „Agnust“ kivehessék.

Ez épület, melyet délkeleti oldalán erős támoszlop védett, az 1849-iki pusztításnak lett áldozata. Ekkor reform. tanári szállás volt. Ma tökéletes rom.

4. A reform. templom.

A reformatusok egyháza vagyis „nagy templom“ építését úgy látszik, a lakosok elszaporodása tette volt szükségessé.

Ez három építési modort tüntet fel.

A torony, ez óriási négyszögű bástya, az átmeneti korban épült, egyrészt faragott kövekből. Ablakai körívesek s szabálytalanul alkalmazottak; sőt van közöttük tisztán román pár-ablak is.

Terjedelménél, erős alkotánál fogva hajlandó vagyok hinni, hogy inkább védelmi, mint egyházi célra épült; és pedig igen költségesen. Most már nem létező emeleteibe a mellék lépcsőkről nagy kőhasábokból épült góth ajtók nyílnak bé, levágott lóher fejezettel. Minden emelet egy-egy tágas terem benne ma is. Lőrészekkel minden oldalra bőven el volt látva; a külső, vagy talán később épült nagyobb várnak ez főerődjévé tette, mely minden körülötte lévő pontot uralt.

Az egyház és sanctuarium tiszta góth, de ezen építési modor hanyatló korszakából, ablakai többnyire halhólyagosak. (Fischblase, flamboyant.)

Három hajóju tágas épület volt ez, a torony melletti főbejárattal. Csak sanctuariuma és sekrestyéje maradt meg eredeti állapotában; magát az egyházat az újabb kor renaissance modorban alakította át, tágas karzatokkal a három oldalon, melyeket nyomott boltívek s szintén átídomított egykori tömör boltoszlopok tartanak.

Különben, mielőtt a hajdan góth boltok átídomítottak volna, az 1704-iki vész alkalmával, az egykori ívezet béomlott, s hihetőleg az egész 18-dik századon keresztül csak padlattal (plafond) volt ellátva. Ezt a később alább vett boltozatok feletti körzifrázatok nyilván bizonyítják.

A sanctuariumot semmi különöst fel nem táró hálóboltozat (Netzgewölbe) fedi.

A sekrestye mellett kerek csiga lépcső vezet fel, mely több helytt az egyházba nyílik.

Évszámot sehol sem fedezhettem fel rajta.

A mostani luth. lelkeszi lak ma is csaknem azon állapotban van, a hogy a XV. század végén építették. Ajtai elcsapott lóherek, s még külfala is az e kori festés nyomait hordja magán.

ARCHAEOLOGIAI VÁZLAT.

Régi tárczájából

KÖZLI

Dr. ÉRDY JÁNOS.

Valamint minden, a mi létre jó az időben, vésznek és enyészetnek indul: úgy a multkor műemlékei is százféle veszélynek és romlásnak vannak kitéve. A régi művészet remekeit nem egyedül a barbár népek pusztították, mint sokan tartják, hanem azokat maguk a régi görögök és rómaiak is rombolták.

Othó s Vitellius ellencsászárok közt 69. évben Kr. u. folyt polgárháborúban a capitoliumra rohantak, honnan szobrokat dobáltak alá az ellenséges pártra.

Itáliában I. Justinián császársága alatt 535. évben Kr. ut. vette kezdetét a husz éves góth háboru. Theodahantus góth király Róma ellen indult, Witiges vezette hadait, és megtámadá Hadrián nagyszerű palotáját, mely Moles Hadriani nevet visel, ebben a rómaiak szobrok ledobásával soká tudták magukat védeni.

De ne térjünk azon régi korba vissza, melyben Görögországban, Rómában úgy mint Konstantinápolyban, a művészet fénykorából mindünnen összhalmazott remekeit pusztították: szóljunk inkább azon emlékekről, melyek alig tűntek fel az újabb korban, és rövid nap ismét elenyésztek.

A gyulafehérvári erődnek építésekor 1722. évben számos római emlékkövet ástak ki, melyekkel a Tiszán négy hajót raktak meg, hogy azokat Bécsbe szállítsák, hova három hajó meg is érkezett; de a negyedik a Tiszába süllyedt. *)

Hamilton Endre bánsági kormányzó nyolcz hajót rakatott meg azon szobrokkal és emlékkövekkel, melyek 1736-ban Mehádia (Thermae Herculis) dűledékeiből ástak ki; ezekből hat hajó érkezett meg Bécsbe, s kettő Budán, a sz. Gellért hegyen alul, az alsó nádor kert körül, a Dunába merült el. **)

Ki győzné elmondani: mennyi veszélynek vannak a multkor emlékei kitéve? ***)

Néhai Jankovich Miklós *) nemcsak beszélte, hanem nekem 1835-ik évi szept. 20-án meg is írta, hogy ő fiatal korában tudós barátjával, Jakossich József sz. Ferencz Kapisztrán rendi szerzetessel, a szintazon szerzet tagjának Milassin Miklós (1790—1811.)

*) Engel. Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium. Vindobonae 1794. 8. p. 162.

**) Fr. Griselin, Geschichte des temeswarer Banats, Wien, 1780. 4. I. Th. 264. 279.

Cf. Acta Musei nat. Hung. Buda, 1818. 4. I. pag. 223.

***) Handbuch der Archaeologie der Kunst von K. O. Müller. Zweite Ausgabe. Breslau, 1835. 8.

Méltó megolvasni, a mi ily czim alatt mondatik: „Plünderungen und Verheerungen Griechenlands. §. 164. S. 165. §. 214. S. 244.

****) † 1846. april. 18-kán, élete 75. évében.

fehértvári püspöknek lelki atyjával, sokszor rándult ki Fehértvár vidékeire, archaeologiai nyomozásokra.

Székes-Fehértváron alul, Battyánhoz közel, Zövény népes pusztá rónáit és várdüledékeit többször megvizsgálták. Innen nyugatra hagyván a velencei tavat, Pázmánd, Vereb és Tabajd változatos területein sokszor megfordultak. Fölmentek nem egyszer a Komárom vármegyei Majk, Környe s Tata határain keresztül Ószönyig, a római hatalom korában Bregitio városig, melynek fekvéséről máskor szóltunk.*)

Ez egész vonal minden irányban római műemlékekkel volt elhintve, fel is tették magukban, hogy e nagy kiterjedésű vidéket nem mulasztják el újra beutazni, s a római századok minden itt előfordult emlékeit leírni: de ezen nagyszerű terv gyors végrehajtását körülményeik gátolták, melynek teljesítése Jakossich Józsefnek kimultával végkép elmaradt, a mi azért sajnálatos veszteség: mivel azidő óta az egész vidék annyira megváltozott, hogy utóbb semmi sem volt úgy, mint beszélték azok, a kik nem élnek többé.

A római erődítési művek és fürdőépületek dűledékei elpusztultak, a faragott műemlékek eltűntek. Találtam ugyan majd minden e vidéki lelkésznél nagyobb kisebb mennyiségben római érmekeket és edényekeket: de ezek a lelkészek változásával máshova kerültek, vagy eltűnedezték, és az e vidéken átvonult római út nyomait csak itt-ott lehetne fölfedeznünk; mert hogy a római erőszak és önkény korszakában a két Pannóniának, mint katonai szervezetű összpontosított tartományain több út vonult keresztül, mint a mennyinek a híres Antonin utazása s Peutinger ismeretes térképe tarták fenn emlékezetét: azt most már senki sem vonja kétségbe.

Jankowich Miklós írja nekem többi közt: Már akkor meg voltunk győződve (magát és Jakossich barátját érti), hogy az általunk többször megvizsgált Fehér- és Komárom vármegyék e vidékein római út vonult keresztül. De meggyőződéseket nem indokolja. A római siriratok elmondják, ki volt az elhunyt életében. Találtak-e CVRATOR vagy STRATOR VIARUM föliratu sirkövet, vagy távolságot mutató mértföld oszlopot? Megmondani ki tudja? Annyi bizonyos, hogy még akkor az itt átvonult római útnak több helyütt tisztább nyomai voltak láthatók, mint most; azóta az erdőirtások, birtok elkülönözési, tagosítási, szabályozási munkálatok és a földmívelési szorgalom sokat változtattak ugyan e vidéken, de azért minden a maga határában jártas mezőcsész, vadász, vagy juhász régi pusztá utakról tud beszélni, s vagy rávezeti a kérdezőt, vagy azt mondja el, hogy a tavaszi lanyha eső után a még apró haragos zöld vetéseken, színhagyott, elsárgult egyenes hosszú vonal nyulik el, és ezt nevezik ők régi pusztá utnak, melyről körülményesb vizsgálat után az derül ki, hogy töltött római út, melynek oldalain római sirkövek, edények, érmek és eszközök találtattak.

Midőn a regényes fekvésű Majkon, 1847-ik évi júl. 4-én a maldulmezei néma barátok külön házikóit, azok homlokzatán alapítóik czimereit, neveit és czimeit vizsgáltuk:**) Klee uradalmi fővadász jött hozzánk; ezek ugymond nem régiségek, és azon kérdésemre: tud-e régi műemléket e vidéken? azt válaszolá: a tatai szőlőkben Látóhegy oldalában 1797. évben római sirkövet ástak ki a munkások, mely a tatai kertben a tó partján épített azon falba van rakva, melyre az ott emelkedő domb nehezkedik. E sirkőnek minden része ép, és az e vidéken talált köemlékek legszebbjei közé tartozik. Gáthy

*) Erdy, Erdélyben talált viaszos lapok és magyar őstörténeti vizsgálatok. Pest, 1859. 4. 63. l.

**) Magyar- és Erdélyország képekben. Pest, 1854. 4. III. 41. l.

István mérnök ki akarta azt adni, rajza, melyre lelhelyét és találatása idejét is följegyezte, a tatai levéltárban van letéve.

Majkról, Környén keresztül, hol a római utat gondos figyelemünk tárgyává tettük, Tata felé indultunk el. Másnap korán a tatai szép kertbe sietünk a látóhegyi sirkövet fölkeresni. A vár kapuján belül jobbra római kövek heverték szétszórva, balra az őrház tornáczának fedele két római oszlopon fekvék; de ezek vizsgálatát visszajövré halasztottuk el. A gyönyörű tónak hullámain számtalan hattyú uszkorált. A látóhegyi követ könnyű volt a tó parján megtalálnunk, melynek hí rajza I. alatt látható.

Fölrátát így olvasom:

Diis Manibus Valeris Satvrnino veterano Exduplaris alae I. Vlpiae Contariorum, qvi vixit annos L. et Valerio Sabino militi Legionis I. adiutricis Stipendiorum III. vixit annis XXV. filio Caesia Digna marito et filio faciendvm evravit.

Kiadta Katancsieh (I. 540.), mely nem sok magyarázatot kíván. Duplarii, vagy Duplicatii gyakran fordulnak elő a siriratokon, azon katonák neveztettek így, kiknek vitézségökért, kettős élelem (duplex frumentum), és kettős zsold (duplex stipendium) járt.

Contus, hosszú csáklyás dárda, Contarii annyi, mint hastati, alánok (Uhlaner), vagy a névelő kihagyásával lánok; mert a régi lán, lánca,* oly szó, mint tó tócsa, s Lánvár arx hastatorum, nem Leányvár arx puellarum, melybe leányokat ragadoztak. Ki nem ismeri a Sedes Lanceatorum sive Alanorum nemeseiket?

Nehezebb magyarázatú e sirkőnek a képzeletdús, mythus végtelen birodalmából vett jelvszerű s rejtélyes jelentésű vésezete, melynek magyarázatát az is nehezíti, hogy a mythus végtelen köréből kikapott és jelképileg előállított eszmék eredeti jelentését az élet, szokás és nyelv sokféleképp változtatá, s ez eszméket a költészet és művészet, e szerint módosítva személyesíté vagy állítá elő, a mi azért történt: mivel a vallás titkaiba avatottak, a hit titkos eszméinek jelentését az azokba avatatlanok előtt gondosan rejtegették.

A lélek (anima, mens) észszel bíró, isteni eredetű halhatatlan lény, isten képe; mert tőle származott. Ez az ember kimultával holdból a napba, onnan a maga csillagába tér vissza, mely uton az emberi testbe szállott alá.

A szellem esztelen és indulatos lény, (anima brata, animus irrationalis, spiritus, Geist), ez meg van az emberben úgy, mint az oktalan állatban, és szinte halhatatlan, mely az ember elhunytaival a világ szellemével egyesül és valamely más lényt éltet.**)

*) Nem lehetne-e inkább lanceatól származtatni?

**) Szellemről, mint halhatatlanról írja Ovidius:

„Omnia mutantur: nihil interit, nerrat, et illinc.
Huc venit, hinc illuc, et quoslibet occupat artus
Spiritus: eque feris humana in corpora transit,
Inque feras noster: nec tempore deperit villo.

Ovidius, Metamorph. Lib. GV. 165.

I.

E sírkő fölirata alatt botra támaszkodott két pásztor között, délczég lovat vezetnek véres áldozatra, a hold alatti világra, úgy, mint az emberek tetteire s mulasztásaira felügyelő lelkek engesztelésére; mert ezek indulatosak, mint az emberek, de áldozattal engesztelhetők.

Az istenek nem érintkeznek közvetlenül az emberekkel, hanem lelkek, nemtők, azaz: geniusok, daemonok által; ezek közbenjárók az istenek és emberek között.

Minden ember nyer, vagy inkább szabadon választ nemtőt vagy geniust magának kalauzul, életének korszakain keresztül, e nemtőt a költészet és művészet isteni pásztor alakban személyesíté, ez nem más, mint az emberi ész. Plato a szellemet (animus) lóhoz, az emberi észet (anima, mens) kocsishoz hasonlítja.

Mások két nemtőt tulajdonítanak minden embernek, jó és roszt. A jó miként imént mondatott, maga a személyesített emberi ész, rosz az állati ösztönök és indulatok. Innen harcztámadott volna a jó és gonosz nemtő között: melyik igazgassa az ember életét? A vallás titkaiba avatottak nem ismernek gonosz nemtőt. Genius az emberi természet istene*), és csak azért mondatik erkölcsi értelemben rosznak: mivel bünteti a vétket, és azért jónak, mert jutalmazza az erényt.

A ló, indulatos szellem jelvénye, mely a vadon felzúdult tengert is jelképezi. Neptun vagy Poseidon volt a tengeren és vizen uralkodó szellem, kinek a költészet és művészet tengeri hatalmának jelül háromágú villát és harczos lovat tulajdonít; azért hivatik lovagnak (Neptunus equestris), ki a felzúdult vad tenger haragos hullámain félelmet és rettegést támaszt. Carthago (Zeugitanae) lakóinak eleme volt a vad tenger, melynek jelvénye az érmein is előforduló szilaj ló. Oly eszmekör, mely a vadság és indulat fogalmát a felzúdult tenger, Poseidon és fiai az áradás és vad hullám értelmét, a zajló s elragadó indulatokkal és rettegést okozó szellemmel azonosítja.

II.

A sírirat fölött hosszú téren az ebek nyulakat kergetnek. Siremléken a nyulat így magyarázzák; a nyúl nyitott szemekkel aluszik, a mi ébrékenységet jelképez, melynek jelentősége azt tünteti föl, hogy ha az emberi test örök álomba merül, a lélek ébren van, soha meg nem hal, hanem él örökké. Az eb, Mercurius (Hermes) jelvénye, ki álomhozó és lélekvezető Psychopompus (ψυχοπομπός), mint az egyiptomi és perzsa mythus bizonyítja, hol nagy szerepet játszik. Itt az örök élet és halál váltják fel egymást.

III.

A nyulakat hajhászó ebek fölött, nagyobb tér közepén háromlábú asztal (mensa tripes) látható, melyre kenyeret raknak és kosárban gyümölcsöt hoznak. A kenyér jelképileg hitet ábrázol; a gyümölcs jóságos cselekedetek jelve.

IV.

E fölött két oszlopon nyugvó csarnok jobb és bal sarkában Val. Saturninus férj és fia Val. Sabinus megholtak állanak római dísz öltözetben, közöttök az özvegy Caesia,

*) „Naturae Deus humanae.“ (Horat. Epist. II. 2. 188.) A szakadatlan harcban álló természeti erőket két legfőbb ellenkező lényben személyesítő Dualismus fejtegetése, nem feladatunk.

mellette galambot tartó kis alak. A galamb Venus kezében az istenhez bizalommal közelítő lelket jelent.

V.

E csarnok oszlopain két delfint vezetnek kifelé. Delfin, Neptun kedvelt inkább barátja, mint jelvénye, Senecanál Tyrrhenus piscis, oly titkos felsőbb hatalmat jelent, mely a vitorlát eresztett hajót a vizek tükrén szeliden, gyorsan és szerencsésen vezeti céljához. Az ember, kivált gyermek szerető delfin, gyönyörködik a művészetben úgy, mint a szeretet és szerelemben; ez eszmék onnan fejlődtek: mivel Arionról regélik, hogy zene hangjain a nyájas delfin megindult, és Venus a szépség és szerelem istennője a tenger habjaiból eredett. A vésett köveken delfin fölött szállongó lepke azt értelmezi, hogy az emberi lélek eredeti hazájába vágyódik gyorsan vissza. Amor (Cupido, Eros) a szeretet és szerelem istene, a szép Thetis és Peleus nászünnepére delfinen azaz: gyorsan nyargalt. Neptunt, Amphitrite férjét, delfin vitte e kedves nejehez mely szolgálatáért delfint a csillagok közé helyezték.

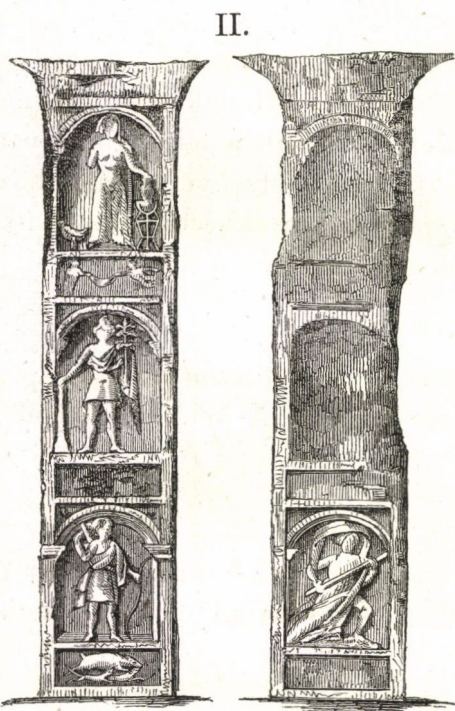
A delfin azonban e sarkó vésőzetén nem jelent szerencsés hajózást, nem gyorsaságot, nem a lélek epedező vágyát: hanem az elhunytak nemzetségének tagjaira vonatkozik, és azt állítja jelképileg elő, hogy e nemzetségnek tagjai szerették egymást, köztök a szeretet és szerelem meg nem szűnt soha.*)

VI.

Főlebb háromszögben férfi és nő félig ülve ölelkezik. Ez viszonzlátást ábrázol és annak példázata.

VII.

Legfönnebb e sarkó csúcsán a sötétség állatait eltipró két oroslán fekszik. Oroszlán

Aegyptomban a napnak volt szentelve, melynek jelvénye, a hajdani csillagjósok (Astrologi) az oroslán jegyben, a nap kapuján bocsátják a lelket, a testi világon keresztül költözése után, e világosság országába.

Azt már fönnebb érintők, hogy a tatai vár kapuján belül, balra, az órház tornácának födele két római oszlopon nyugszik, mely két oszlop rajza itt II. alatt látható.

Az első oszlop születési emlékezeteket ábrázol.

Az alsó tér vésőzete ifjas Dianát állít elő. A mi Diana a földön, Luna (hold) a bujdosók egyike az égen, és e kapura járnak le és föl a lelkek.

A Luna annyi, mint Lucina azaz: világosságra szülésre segítő lény**), mint Juno Lucina, Juno nata.

*) Auli Gellii, Noct. Atticar. Lib. VII. cap. VIII. Olvasuk: „Delphinos venereos (szerelmesek) esse, et amasios (szeretők,) non modo historiae veteres, sed recentes quoque memoriae declarant.“

**) „Adhibetur ad partus, quod ii maturescant septem nonnumquam, aut plerumque novem Lunae cursibus.“ (Cicero, de nat. deor. 2. 27.)

lis és azon természeti erők közé tartozik, melyekhez mint istenségekhez a várandóban volt nők folyamodtak szerencsés szülésért. *)

Diana képe alatt malaczt kergetnek annak ebei; mert a kisdéd születése után malaczt áldoztak Lucina tiszteletére, és rokonaikat malacczal vendégelték meg.**)

A második vagy közép téren Hercules (Herakles) ábrázoltatik, jobbában pálmát tart. Ez a balkör tizenkét csillagzatán keresztül szüntelen harczoló s veszélyes küzdelmeiben mindig győztes halhatatlan hős, rendkívüli, isteni erőt személyesít, baljában a pálma jelvezi, hogy ő is bizonyos időben született; mert pálma a napévnék fejlődéseit jelképezi, időt jelent; mivel minden hóban új ágat hajt. Nemzéskor Plutarch szerint, föld adja a testet, hold a lelket, nap a szellemet; ezekbe Hercules önt erőt.***)

A felső téren gyermekágyas nő, háromlábú oltár fölött áldozatot nyújt be, a szülést elősegítő Lucina Junonak szerencsés szülésért****); lábainál kakas látszik.

A kakas születési és halotti szertartásoknál a lélek jelképe, mint Socrates barátai s tanítványai körében Kritonhoz mondott ez utolsó szavaiból tanuljuk: „Oh Kriton! mi Asklepiosnak egy kakassal tartozunk, add azt meg és el ne mulaszd.“ Asklepios (Aesculapius) gyógy és életerő, vagy a gyógyászat istene, ez vezeti a lelket vissza az égbe.

A második oszlop vésőzete elkopott, egyedül a hanyatló öregség maradt fenn az alsó téren. Remegő kezeiben a szövétnek tarthatlanul életalkony felé hanyatlik.

*) „Idem ego quum Cinaræ traheret Lucina dolores,
Et facerent uteri pondera lenta moram,
Junoni votum facite impetrabile dixi:
Illa parit.“

(Sex. Aurelii Propertii, Elegiarum Lib. IV. 95.)

**) — — Cras genium mero curabis, et porco bimestri, cum famulis operum solutis. (Horat. Odarum Lib. III. Ode XVII.)

***) „Sed nec Hercules a substantia Solis alienus est. Quippe Hercules ea est Solis potestas, quae humano generi virtutem ad similitudinem praestat deorum.“ (Macrobius, Saturn. I. 20.)

****) Natalis Juno sanctos cape thuris acervos,
Quos tibi dat tenera docta puella manu.
Tota tibi est hodie, tibi se laetissima comsit:
Staret ut ante tuos conspicienda focos.“
(Albinus Tibullus, Lib. IV. Ad Junonem.)

NÉHÁNY KIADATLAN MAGYAR ÉREM

AZ ÁRPÁDOK KORÁBÓL.

II. István (1114 — 1131).

II. István magyar királynak eddigelé három egymástól feltűnően különböző jelleggel bíró pénzeit ismerjük. Ezeket három osztályba rendezve, az elsőbe jönnek azok, melyeken a király egész neve ki van verve; másodikba, melyeken a király nevének csak kezdő betűi; harmadikba melyeken képveret nélkül névrejti jegyül, egyedül S. T. egybekapcsolt betűk vannak kiverve.

Az eddigelé legtökéletesebb magyar pénztani munkában, — melyet t. i. Rupp Jakab Budán 1841-ben e cím alatt: „Magyarország ekkorig ismeretes pénzei, történeti s pénztudományi kútfők után megmagyarázva“ — kiadott: II. István magyar királynak négy nemű pénzei vannak leírva; ezennel van szerencsém szerény gyűjteményemből az ötödik, ekkorig ismeretlen egyetlen példányú nemet 1. szám alatt bemutatni.

Előlap: Szemesés körben három egymás mellé helyezett, gömböcsökkel végződő szemesés kormány pálca, melyek középső legmagasabbika gömböcséből fölül és alul egy-egy keresztke emelkedik ki, a más kettő végei négy befelé fordult holdkával van bezárva; a kormánypalcát mindkét oldalán két két gömböcs közötti maltai, vagyis négy háromszögből össze-illesztett kereszt díszlik. A középső és bal kormánypálca közt egy kis pont látszik. (Minden fölírat és betű nélkül). —

Hátlap: Csíkos körben szárai csucsain háromszögekkel végződő nagy álló kereszt, első és második szegleteiben egy egy befelé fordult holdkával, a harmadik és negyedikben egy egy háromszöggel. —

1. szám.

Ezen minden fölírat és betű nélküli kispénzt II. István érmei közé azért soroztam, mert minden ilynemű pénzekkel összehasonlítván, azt tapasztaltam, hogy e pénz II. István Ruppnál III. nem B. 6. szám alatt leírt s IV. tábla 75 szám alatt lerajzolt pénzéhez leginkább hasonlít. Megvan t. i. e pénz előlapján, mint a Ruppból idézetten a szemesés körbeni három szemesés kormánypálca, meg a középsőn felül kereszt, s a más kettőn felül holdacsók. De hasonlítsuk csak össze e kis pénzt a többi e korbéli királyok ily nemű kis pénzeivel, vegyük szemügyre különösen alakját, veretét és művezetét, azonnal meggyőződünk, hogy azt egyedül csak II. Istvánénak lehet tartanunk. —

II. Béla (1131 – 1141.)

II. Béla királynak igen változatos kis pénzeit három osztályra oszthatjuk fel, az elsőbe tartoznak azok, melyeken a király neve egészen ki van verve, a hátlapon körirat helyett kereszt és elszórt vonásokkal; másodikba, melyeken a király nevének csak némely betűi vannak kiverve, hátlapi jobban kevésbé látható: +LADLAV ∞ körirattal; harmadikba a fölirat nélküliek.

Rupp munkájában II. Béla királynak XIV. nemű pénzei adatnak elő, jelenleg a XI. nem egy csegely (Klippe) volta miatt fölötte ritka példányát van szerencsém 2. szám alatt bemutatni.

Előlap: Dült négyszögű vagy is ferdény alakú lemezre vert szélesen vonalozott körben csucsain háromszögekkel végződő szemcsés kereszt, szegleteiben négy kifelé fordult holdkával, melyek mindegyike egy egy gömböcsöt foglal magában, ezen fölül még a kereszt egyik szegletében egy pont vagyon.

Hátlap: Két csikos kör között fölirat helyett négy egymás ellenébe helyezett háromszög, a belső körben maltai kereszttel.

2. szám.

E leírásból kitűnik, miszerint ezen kis pénz, veretét tekintve, tökéletesen meg egyez Ruppnek XI. nem 3. szám alatti példányával, csak hogy az közönséges kör, vagyis inkább korong alakú pénzecske, az enyém pedig négyszögű, vagyis u. n. csegely. —

A csegely pénzek használata hazánkban a XVI. és XVII.-dik században, különösen az erdélyi fejedelmek korában jött szokásba, s a legrégebb csegely, melyet jelenleg az ekkorig kiadott pénztani munkákból ismerünk, II. Lajos királynak 1523. évből vastag kis pénze (Le van rajzolva Rupp: XXIV. tábla 587. szám); mert azon példányt, melyről Rupp munkája 84. lapján (III. Béla VIII. nem 3. faj) azt mondja: „Inkább négyszegletes alakú példány,” mivel négyszegletesnek határozottan ő sem nevezte, csegelynek nem tartom.

De van a nemzeti muzeum éremgyűjteményében III. Béla VIII. nemű pénzének egy nyolcszögű csegely példánya, mely ekkorig kiadatlan, s így azt az ismertek közé nem számíthatám.

Mint szemtanu állíthatom, hogy folyó évben egy magán gyűjteményben III. Béla király XIV. nemű pénzének ily csegely alakú példányát láttam. Elhatároztam, hogy azt, ha lehet, megszerzem; azonban betegségem által darabig akadályozva, midőn az illetőhöz e célból elmehettem, azt már nem találtam, a gyűjteményből eltűnt. —

Ily nemű pénzek után kutatva, csak legujabban sikerült a 2. sz. a. közlött csegelyhez jutnom, mely jelenleg gyűjteményemben van. Most tehát már II. Béla király korából van csegely pénzünk. —

II. László (1161—1162).

II. László királynak jelenleg két nemű pénze van kiadva, s ez a Vidák-féle, Tolnában 1829-ben talált két kis pénzecske. Az első nemű előlapján a király koronás feje LADI ∞ LA ∞ REX körirattal, hátlapján csikos kör és négy végeivel egymást érő befelé fordult holdkában egyszerű kereszt, szegleteiben háromszögekkel. A második előlapján kettős kereszt*) holdkák, gömböcsők és három szögekkel ékesítve, hátlapján csikos körben egyenszárú kereszt, szegletében egy egy gömböcsel diszlik.

E két kispénz Ruppnál mint egyetlen példány (unicum) van leírva, s azon időben, midőn ő munkáját írta, a legritkább magyar érmek közé soroztatott. Azóta azonban több lelet tétetett, melyben ily II. László kis pénzei találtattak; sőt tétetett olyan is, melyben egyedül e kis pénzek s a most leírandó III-ik nem találtatott. Meg van a most leírandó érmecske a nemzeti muzeumban is, és pedig II. László érmei közé kitéve; meg van azonkívül néhány más, úgy saját gyűjteményemben is, annál fogva ez, úgy a többi II. László féle pénzek is többé nem az egyetlen neműek, vagy legritkább, de mindazáltal az értékes, keresett érmek közé számítandók.

Utána néztem a legújabb történelmi és régészeti munkákban, de ekkorig kiadva e pénzt sehol sem találtam; annál fogva elhatároztam magamat, néhány ekkorig kiadatlan pénzecskeim között ezen II. László III nemű érmei birtokomban levő, s a nemzeti muzeumétól különböző fajú két példányát 3. és 4. sz. a. bemutatni. —

Előlap: Szemesés körben négy kifelé fordult, végeivel két átelleni helyen teljesen, a más két átellenin majdnem egymást érő holdacska által képezett négyzet, a holdacska végeinél mintegy bezáróul egy egy vonal, a négyzet belsejében pedig egyenszárú kereszt, szegleteiben egy egy gömböcsessel; végre a holdacska homorában egy egy kereszttel.

Hátlap: Csikos körben egyenszárú kereszt, szegleteiben egy-egy gömböcsessel.

3. szám.

Előlap: Jeleit tekintve az előbbivel megegyez, de alakjai sokkal nagyobbak, kifejtettebbek, maga az érme is sokkal nagyobb, a holdkák végei egymást sehol sem érik, s mintegy kétszer oly távolra vannak egymástól mint az előbenin; a külső kereszték mindegyikének két szára három szögből alakult, s ezen fölül egynek szára mellett két felül egy-egy vonáska látható. —

Hátlap: Az előbbihez hasonló, de a pénz nagyságához aránylag a csikos kör és benne levő egyenszárú kereszt is nagyobb. —

4. szám.

*) Ezen kis pénz azért nevezetes, mert királyaink érmei között rajta fordul elő először a kettős kereszt. —

Ezen kis pénz hátlapja tökéletesen megegyez II. László király II. nemű érmé-
nek hátlapjával, de nagyságára, ércének minőségére, sulya és művezetére nézve is II.
László pénzeihez hasonlít; miért is még csak azt említve, hogy a nemzeti muzeum e nemű
kis pénzét Érdy ur a n. muz. tudós régiségtári őre is e királynak tulajdonítja, e pénzecs-
kéket határozottan II. Lászlóéinak tartom.

III. Béla (1173—1196).

III Béla király igen változatos kis pénzei három osztályra oszthatók, elsőbe
jönnek azok, melyeken a király egész neve ki van verve; másodikba, melyeken a király
nevének csak néhány elszórt, vagy csak egyedül kezdő betűje látható; harmadikba a
fölrirat nélküliek. A főkülönbség azomban, mely III. Béla pénzein szemlélhető az, hogy
némelyek mindkét lapra, mások ellenben csak egy lapra vertek. Ez utóbbiak
igen vékonyak, hátlapjukon az előlap verete látható, s lemez pénzeknek — (Bra-
cteata) neveztetnek.

Ruppnál e királynak XIV. nemű pénzei vannak leírva; jelenleg van szerencsém
a XII nem egy érdekes példányát 5. szám, s a XIV. nem egy ritka, — talán új nemet is
képezhető — példányát 6. szám alatt bemutatni.

Előlap: Rupp XII. nem. 1. számával egyező, de a verő önkényéből két-
szer verve, s ennél fogva a szemcsés körben koronás fővel, hosszú köntösben
szemközt ülő királynak jobb karja és az abban levő lilomos kormánypálca
nem látszik, de helyette a pénz jobb felén a király koronás feje, melle és a bal-
karjában levő keresztes aranyalma még egyszer látható; az R. (Rex) betű egy-
szer, a B. (Béla) pedig kétszer van kiverve.

Hátlap: Mint más lemez-pénzek az előlap verete látható.

5. szám.

A pénzverő kénye szerint kétszer vert, s annak következtében eltorzított ily
nemű pénzekről értekezik Froelich Erasmus ily című munkájában: „Quatuor tenta-
mina in re numaria vetere.” Bécs 1750. 4. — Dissertatio IV. De numis monetariorum
veterum culpa vitiosis. —

III. Béla XIV. nem B.

Előlap: Szemcsés karimában merő szemcsészetből alkotott, hajadon fővel
szemközt mellig ábrázolt emberi alak (talán a király?) bal kezében kereszt,
felemelt jobbajával.

Hátlap: Az előlap átvert képverete látható.

6. szám.

Ezen leirásból kitűnik, hogy e pénzecske Rupp XIV. nem alatt leirt pénzéhez hasonlít, de még ezen az alak jobb keze van felemelve, s baljában van a kereszt, addig Ruppén megfordítva vagyon.

Ily példányt saját gyűjteményemen kívül csak egy magán gyűjteményben láttam, s miután az a nemzeti muzeumban is hiányzik, e pénzecs két a legritkébbak közé sorozom.

Végh Odön.

ADALÉK

AZ EGYHÁZI KINCSEK TÖRTÉNETÉHEZ.

A minta pogány őskor nemzeteinek vallásiszertartásaiknál és áldozataiknál voltak bizonyos készleteik, mint az áldozatoltárok, kések, bárdok, medenczék és más efféle edények, valamint saját papi öltönyük is; úgy a vérnélküli áldozathoz kellő egyházi szerek az első keresztényeknek is találhatók, csak hogy azok az alázatosság és kegyelet szellemében összegyűlt híveknél fából, agyagból, üvegből, vagy bronzból állottak. De midőn a keresztény vallás a byzanti császárok alatt államvallássá emeltetett, lassankint drága fémek váltották fel a fennértett becs nélküli anyagokat, a keleti izlés és pazar fényűzés divatba jött az egyházban, azonban mindezek a későbbi időben lábra kapott olasz remekművekkel sem művészetre, sem csinosagra nézve nem vetélkedhettek.

Midőn sz. István király püspökségeket alapított, és azok főegyházait gazdagon megajándékozta, a királynék pedig a templomokat saját himzésű fényes ruházattal, és drága edényekkel ellátták, az ország nagyjai és gazdagabb magánszemélyek is buzdítottak arra, hogy templomokat és kolostorokat építsenek, azokat fekvő birtokkal biztosítsák, és arany-ezüst-gyöngy-drágakő- bársony- és selyem kelméjű tárgyakkal ellássák, azt híván, hogy hibáik és vétkeik annál biztosabban elengedhetők, minél nagyobb bőkezűséggel az Isten házána disztét előmozdítják.

Akármily gyakran találjuk az ilyen alapítványokat és gazdag ajándékokat, melyek talán mellékes gondolatokkal adományoztattak, nem lehet tagadnunk, hogy ezen az első kereszténység szegénységével ellenkező pazarfény igen gyakran tiszta vallásosságból és a legkegyeletesb szándékból történt, és hogy ez által az egyháznak tekintélye, és az értekezésre való magasztosb behatás, magának a hitnek terjedésére és az önfeláldozó életmódra tetemes befolyással vala.

A népnek anyagi jóléte az egyházi tárgyak és készletek ily fényes módon való előállítására által-

szemmel láthatólag előmozdított. Művészet, ipar, kereskedés egyaránt nyertek ezen mozgalmak által, az építészek és kézművesek a román- és góthkoru templomok emeltetésénél foglalkozást nyertek; kőfaragók, aranyművesek, festők és himzők, melyek olaszországból nyugatra és északra kiterjeszkedtek, ékesítették, gazdagították halhatatlan, gyakran el nem ért remekjeikkel a templomokat, kolostorokat és azok oszlopos csarnokait.

A középkor szelleme a csendes elmélkedéshez hajolt, mely istenkedvelt foglalkozásul az imádkozást, az áldozatot, egyéb kegyeletes tényekkel gyakoroltatá; miért is minden egyes községben, a saját plébániai templomon kívül még egy-két kolostort találnk, melyeket szerzetesekkel vagy apáczákkal népesítettek, kik a tudománynak, a nevelésnek, és a betegápolásnak szentelék életüket.

De ezen foglalkozások sem gátolhaták, hogy az egyházi társulatoknak azon számban, melyben léteztek, különféle indokokból ellenségeik ne támadjanak; ehhez még hozzá járult, hogy a mai napi gyakorlati gondolkozásmód, mint következménye a tudományokban tett rendkívüli haladásnak szembe- szökő ellentéteivel, a középkor eszményi irányaitól lényegileg különbözik.

Mind ezeket tekintetbe vevén, nem lehet tagadni, hogy igen sok műemléknek, és írásbeli kút-főknek, melyek nélkül a középkor történelme a lehetetlenségek sorába tartoznék, nagyobb részt, sőt bizvást mondhatjuk, egyedül és kizárólag a szerzeteseknek és egyéb egyházi társulatoknak köszönhetjük, úgy mint azoknak, kik a hiteles okmányok őrzői és a történt dolgoknak lelkiismeretes jegyzői valának.

Igaz hogy az építészeti műemlékek és irodalmi kincsek nagyrészt az ellenséges berohanások, háborúk és belső viszályok, a nagyok és hatalmasok rablásaik és egyéb balesetek által, melyek történetünk-

ben számos lapot megtöltenek, tönkre jutottak. Sajnálatos módon visszaemlékezünk sok történelmi munkának, jeles műrekekre, szobrok, képek, felirások és nagy becsű egyházi készletek és ékítmények eltűnésére; ezek hajdan tulajdonai valának azon templomoknak és kolostoroknak, melyek romjaiban őseink vallási buzgalmát és áldozatkészségét csodáljuk.

Igen sok ezen tárgyak közül jelenleg is őriztetik az egyházi intézetek kincs- és levéltáraiban, valamint ilyen régiségeket kedvelő magánosoknál is, de ezek gyakran el vannak rejtve a buvár előtt, és többnyire csak egyenkint jutnak a nagyobb közönség tudomására.

Minthogy a tatárpusztítás előtti időből oly kevés műemlék maradt fenn hazánkban, könnyen gondolhatjuk mennyi kárt tett ezen barbarok egy évi dúlása; azért itt e helyen egyedül azon szakról szólhatunk, mely ama országos csapást követte.

I. Károly és Wenczel királyok közti koronaczivakodások közt, ezen utóbbinak követői által, jelesen János, Henrik Bán fia által, és Jánosnak fivére Henrik cseh által az esztergomi főtemplomnak, melyet sz. István a b. szűz és sz. Albert tiszteletére emelt, levéltára kiraboltatott. — Ugyanezt tevő Stibor vajda, ki 1485-ben a sekrestyébe erőszakosan bejutván, nem csak az irományokban nagy kárt tett, hanem a becses egyházi ruhákat és készleteket elorozta. A rombolást folytatták nem csak a törökök 1543-ban, hanem a vár ostromlása alkalmával Mátyás főherczeg zsoldosai is. (I. Schmitth A. E. Strig. I. 159 — Pray Ms. dipl. Sacr. I. 74. — Mathes, vet. Arc. Strig. 1824. 29—31.)

Azon nagyszerű főegyház, melyet sz. István Fehérvárott alapított, a kegyes királyné, Gizela, nagy értékű edényekkel és más becses készlettel látott el, melyekkel Bonfin szerint (Dec. II. Libr. I.) a királyok sírjait és az oltárokat ékesítették, melyek arany, drágakő, kláris, porphir és alabastromból állottak. Ezen kincsnek őrzése a káptalan örkanonkjára volt bízva, és ámbár egy részét, mely az 1318 ki tűzvész és I. Maximilian császár ostroma alatt 1490-ben megmaradt, még a Mohácsi csata előtt Pozsonyba menesztették, és a sz. Mártonról címzett templomban őrizték, a másikat még is 1543-ban a törökök elrabolták. Miből állhatott vagy áll az, mi Pozsonyba vitetett, semmi bizonyos tudomásunk nincsen. (Chron. Bud. Podhr. 66. — Topogr. R. Hung. 240. 245. — Cod. dipl. VIII. 3. 237. — Tud. Gyűjt.: 1818. VI. 42.)

Bonfinius bizonyosága szerint Hunyadi Mátyás várbeli kápolnáját sok arany és ezüst készlettel valamint drága papi öltönyökkel díszítette, midőn Kis-Horváth János 1489-ben *alamizsnás sz. János* testét

Konstantinápolyból Budára átszállította. Ezeket Maria, II. Lajos özvegye 1526-ban a Máriavölgyi pálosokhoz vitte: egy részük II. Andrástól Jeruzsálemből hozott kereszt részlettel a pozsonyi sz. Mártonról nevezett káptalan birtokába jött, a másikat 1713-ban Buda városának adták vissza, hol a városházban létező kápolnában őriztettek. (Knauz. M. Tud. Ért. 1862. I. 48. 50. 60. IV. 333. 336.) A budai várkápolnai kincsek jegyzését Dr. Frankl Vilmos a győri Tört. és régész. füzetek III. köt. 88—94 lap. közölte.

Másképp állt a dolog sz. Márton kápolnájával, melyet a budai szombati kapu közelében 1349-ben Erzsébet királyné, Nagy Lajos királyunk neje, I. Károly curiájában épített és sok szentnek ereklyéjével ékesített, melyek azonban, még valószínűleg a török foglalás előtt eltűnhettek. (Theiner, Vet. Mon. sat. I. 770.)

Midőn Buda egyházi kincseiről szólunk, nem szabad a sz. Zsigmondnak szentelt várbeli kápolnát felejtenuünk; ezeket behamvasztatása után 1716-ban a közel fekvő *kármelita* kolostorba egy ládában, őrzés végett, átadták; de midőn 1723-ban ezen zárda is a tűzvész áldozatává lett, alkalmasint ezen kincsek is eléghettek. (Kam. levélt.)

Nem lehetett szegény ily szent készletekben a veszprémi püspöki székhely mellett Gizela királyné költségén épült szent György imolája; ezt az akkori uralkodó bőkezűsége után ítélve méltán feltehetjük, de ezen kincsek is nyom nélkül eltűntek. — Gizela királyné a veszprémi Mihály templomnak ezeken kívül, kedveskedett egy *arany koronával*; a veszprémi püspök pedig *Pál* 1265-ben több *márka aranyporral* (aurum pulverisatum) és egy övvel (balteus regalis) mely aranynyal és drága kövekkel el volt látva; és melynek értéke 500 márkára becsültetett. Ezen drága királyi övet több király a hadi költségek fedezésére követelte, s végre fekvő birtok adományozása által kiváltá. — Egyébiránt a főtemplomot 1552-ben a törökök kirabolták, és csak 1723-ban épült fel ismét mostani alakjában (Schem. Cleri Wessprim: 1841.)

A pécsi sz. Péter főegyház kincseit a káptalan a törökök elül akará menteni, és biztos helyre átszállítani, de útközben Báthory nádor azokat lefoglalá és csak ismételt unszolás után 1528-ban adá vissza. Ugy látszik, hogy ezen kincsnek egy része 1543-ban elveszett. (Koller, Hist. Epp. Quinqu. V. 152. 182. 213.)

A pécsváradi benedictinus apátságot (Baranya m.) sz. István 1015-ben alapítá; ezen monostort Damoszlav cseh herczeg, és későbbben I. László és II. Béla több kiváltsággal örvendezteték meg, mindezek a

templom drága készleteivel együtt a *keresztelő sz. János kápolnája* melletti kamrában őriztettek, és tűz által enyésztek el. Említett Damoszlav az apátsági templomnak egy *ezüst táblát* ajándékozott, melynek helye sz. Benedek oltára előtt volt; a közel fekvő *Mindszentelek* templomában pedig egy *ezüst oltárt* állított fel, mely alá eltemették. (Koller. III. 266—280.)

A *pilisi* ciszterciek apátságának, melyet a tatárok pusztítottak, levéltárát megmentették a szerzetesek, és Esztergomba vitték, de ottan tűzvész áldozatává lett. (Topographia M. R. Hung. 295.)

I. András király az általa 1055-ben alapított sz. Bene rendű tihanyi apátságnak (Szala m.) számos egyházi készletet ajándékozott; ezen apátság birtokában volt egy *arany serlegnek, mely gyöngyökkel és drága kövekkel* volt kirakva, de ezt II. András jeruzsalemi útja alkalmával elvette, és 1000 hordó sóval (zuanos salis — talán *szánt* is tehet?) pótolta.

Miután az 1684-ben várrá átalakított monostor leégett, 1706-ban pedig a Rákóczy-féle csapatok által kirabolatott, 1716-ban minden egyházi ékességet és felszerelést a királyi fiscus lefoglalta azért, mert midőn Göncz Caelestin sz. Mártoni főapát ezen apátságot megvette, a királyi beleegyezést kikérni elmulasztotta. Az egész készlet csak akkor szolgáltatott ki a főapátságnak, mikor váltságdíj fejében 3500 ftot kifizetett. (Kamar. levélt.)

A mi *felső-őrsi* (Veszprém m.) prépostság jogait illeti, többféle igen érdekes okmány 1401-ben tüntet el, akkor, midőn Zsigmond király Siklóson fogva tartatott. (Schmitth. Epp. Agr. II. 22.)

1337-ben panaszt tesz a *batai* (Tolna m.) benedictinus apát a pápánál, hogy *Bocoloczai Egyed és Curnisoi István az apátságot kirabolták és annak kiváltságleveleit, kelyheit, egyházi díszruháit az arannyal és ezüstrrel együtt elvitték.* (Koller. II. 310. 465.)

A *Hagymási* család sokféle garázdaságot vitt végbe a *türjei* (Szala m.) prépostság ellenében. A Hagymásiak t. i. Luther új tanát követvén nem csak a kolostort és a temetőt, hanem sz. Anna templomát is elpusztították és tökéletesen kirabolván, többféle kegyetlenséget is követtek el. (Monast. Fuxh. Czinár II. 63.)

Átmenvén ezen különféle eseményekről, melyeknek a magyarországi templomok és kolostorok ki valának téve — a *pálosok* eltörölt szerzetére, melynek okmányai a m. kir. kamarai levéltárba letétettek, azt kell előre bocsátanom, hogy ezen *magyar szerzet*, saját évkönyvei szerint *remete sz. Pál* tiszteletére (ki 253 körül élt) *Eusebius* esztergomi kanonok által, ki sz. Ágoston szabályait felvéve, Ireghen, Pécs mellett, 1225-ben alapított, mely első székhelyet Bertalan pécsi püspöktől ajándékul kapott.

Későbbben ugyanazon *Eusebius*, mint a rend kormányzója jelenik meg a *pilisi* hegy alatt, Buda közelében, alapított sz. *kereszt*i kolostorban.

Ez addig volt a *Pálosok* főmonostora, míg az 1300-ban *Óvári**) János gróf és *Velencei* Pál által alapított sz. *Lőrinczi* zárdá Buda fölött, *Lőrincz*, egyetemes perjel székhelye, 1308 és 1310-ben ki nem volt építve. (Acta Paulinorum: — Benger Chronotaxis MS. a kam. levéltárban.)

Említésre méltó, mily kegyességben és kitüntetésekben vett részt ezen magyar szerzet főkolostora, valamint I. Károly és fia I. Lajos által, ki e zárdá templomába sz. *Pál* remete testét letéteté, ugy sok magánbirtokostól is, mi által az ország leggazdagabb kolostorai közé emeltetett. Igen sok lenne, ha mind azon nemestelket, házat, földeket, malmokat, jövedelmeket pénzben és terményekben, más egyéb kiváltságokkal együtt akarnók előszámlálni, melylyel ezen kolostor alapítványát szaporították, mindezeket környülményesebben fogom érinteni legközelebb megjelenő *Buda-Pest* című munkámban; itt egyedül azon drágaságokat akarom elősorolni, melyek birtokában az említett zárdá, és a rend egyéb magyarországi házai valának.

A magánosok bőkezűségét eléggé mutatja *Sófia*, megyesallyai *Mórócz* László nejeinek ajándéka, mely több arany- és ezüst tárgyból és készpénzből is állván, 1300 arany forintnyi értékkel birt. Ezeket a sz. *Lőrinczi* kolostornak végrendeletileg hagyományozá; és Bánffy Miklós és neje Margit, ki utóbb csáktornyai Ernust János kir. főlovászmesternek felesége vala, gondviselésére bizta, és 1504-ben erről és átadásáról a kolostornak hiteles okmányt állított ki.

Az adomány aranyban tett 762 ft, készpénzben 100 ft; 150 ftnyi *arany lánczból*; 35 ftnyi *olvasztott aranyból* állott, hozzá járult egy *ezüst mosdó kánna*, két *aranyozott ezüst serleg*; ugyanolyan pohár *kokusdió héjából*; ismét egy másik *ezüsből*; 4 *ezüst tál*, 3 *ezüst kád*, és egyéb más kisebb *ezüst tárgyakból*, melyek együtt véve, az arany láncz, és olvasztott arany nélkül 60½ márkát nyomtak.

Az ezen adományról kiállított okmány szóról szóra így hangzik: Nos Wladislaus sat. **), — (M. kir. kam. oklevéltárban.)

*) Kétségtől ez ugyanegy *Hench Jánossal*, ki mint óvári várnagy 1322—1329-ig budai bíró és később pozsonyi, mások szerint, és talán helyesebben mosonyi (Mosoniensis, Posoniensis helyett) főispán volt, és a zárdának 1335-ben a körülfekvő telkeket ajándékozta.

**) Nos Wladislaus dei gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie commendamus. Quod venerabilis et religiosi fratres Stephanus vicarius generalis ordinis fratrum Heremitarum sancti Pauli primi Heremite ac Ambrosius prior nec non Gregorius predicator claustris beati Laurentii martiris supra Budam Fundati personaliter in ipsorum ceterorumque universorum fra-

A mohácsi vész híre nem csekély rémületet okozott a pálosok gazdag kolostoraiban, a miért egyéb dolguk nem volt, mint legbecsesebb kincseiket a rabló ozmánok ellen biztosítani, és az elég erős

trum ordinis sancti Pauli primi Heremite personis, coram nostra personali presentia constituti sponte et libere sunt confessi in hunc modum. Quod quia Magnificus Johannes Ernusth de Chakthornya Agazonum nostrorum Regalium Magister nec non Generosa domina Margaretha alias relictá magnifici condam Nicolai Banffy de Alsolyndwa, nunc vero Consors dicti Johannis Ernusth et Johannes filius prefati condam Nicolai Banffy ex eadem domina Margaretha procreatus, Universas illas res aureas et argenteas nec non summam pecuniarum, Juxta tenorem et continentiam publici instrumenti super testamentaria dispositione Generose condam domine Sophie Relicte condam Ladislai Morotz de Megyesallya facta legavi, ut puta in puro auro flor: septingentos sexingenta duos, in parata et numerata pecunia flor: centum, unam catenam auream valoris flor: centum quinquaginta octo, aurum fusum cum una portione valent: flor: trigintaquinque, unam anforam argenteam wlgó mosdo, duas cuppas argenteas deauratas, unum pictarium argenteum deauratum de muscato factum wlgó zerechen dyopohar, unum pictarium ex argento factum, quatuor scutellas argenteas, coclearia argentea tria, quatuor porciones argenti longas ad medium cubitum se extendentes rotunditate vero quoad mensuram unius digiti, quarum quarta tenua est, aliam vnam portionem argenti latam sed tenuam, quasdam duas porciones similiter argenti que fuerunt super gladium, vnas reliquas argenteas deauratas, latitudinem vnius speculi habentes mediocris quantitatis, que omnia demptis prescriptis, catena aurea nec, non auro fuso et reliquiis, faciunt marcas argenti sexaginta cum media, quas videlicet dum adhuc eadem condam domina Sophia in humanis egisset, causa tutioris conservationis manibus dicti condam Nicolai Banffy assignasset, et in ultima sua voluntate eadem condam domina Sophia, antedicto claustró beati Laurentii martiris et per consequens fratribus Heremitis in eodem degentibus ob salutem et anime sue refrigerium legasset, Eidem claustró beati Laurentii martiris et per consequens fratribus Heremitis in eadem degentibus plenarie et sine omni defectu restituissent, persoluisent ac omnimodam et plenariam satisfactionem impendissent, ob hoc ydem fratres Stephanus vicarius generalis nec non Ambrosius prior ac Gregorius predicator in ipsorum ceterorumque universorum fratrum ordinis sancti pauli primi heremite predicatorum nominibus et in personis, annotatos Johannem Ernusth nec non dominam Margaretham consortem eiusdem et Johannem Banffy, super soluciónem vniuersarum rerum aurearum scilicet et argentearum superius nominatim specificatarum nec non etiam summe florenorum et pecuniarum antedictarum quietos et expeditos reddidissent ac modis omnibus absolutos commisissent, vniuersas etiam literas fassionales obligatorias testamentarias, alias etiam quaslibet literas in facto dicte testamentarie dispositionis, quandocunque qualitercunque et vbiunque ac coram quovis Iudice seculari et spirituali sub quibusvis formis verborum emanatas, vnas cassas mortuas et viribus carituras reliquissent et commisissent, Immo quietos et expeditos ac modis omnibus absolutos reddiderunt et commiserunt, vnasque cassas mortuas et viribus carituras reliquerunt, coram nobis harum nostrarum vigore et testimonio Literarum mediante. Datum Bude feria sexta proxima ante festum Beati Urbani pape. Anno domini Millesimo Quingentesimo Quarto. — Coram magistro Francisco de Maroth Prothonotario.

A papírra irt eredeti oklevél, veres viaszba nyomott példét van ellátva. (M. k. kam. levéltárba.)

sz. Lőrinczi kolostorba küldeni; de minthogy az ellenség előnyomulása miatt ezen menhely sem látszott veszélyen kívülnek, sz. Pál testével egyéb drágaságaikat a trencsinyi várba küldötték.

Mind azon becses készletet, mely a sz. Lőrinczi, Ó-Budai (fehéregyházi) baicsi, diósgyőri, laadi, nosztrei, terebesi, tokai, ungvári és más zárdákban őriztetett, a homonnai Drugeth családra bízta, mely a templomi kincseket a jeszendi várban, az egyházi ruházatot pedig a revicsei erősségben elrejté. Még más kincseiket Jakab rozsnýói polgárra bízta.

Itt közöljük azon leltárt, mely magában foglalja az egyházi tárgyakat, mint azokat a rend a Drugeth családnak átadta. Ezek közt foglaltatik: 49 kehely, 50 tálcza, 24 kereszt, 12 szentségmutató, 13 kánna, 4 füstölő, 5 doboz, 10 medencze, 2 mosdókánna és több táblácska, mind ezüstből, aranyból, drágakövekkel ékesítve; továbbá mintegy 117 becses egyházi öltöny, melyeknek első része a pápai bullák és jogokmányokon kívül 60,000 frt, az utóbbiak pedig t. i. a ruhák 32.000, együtt véve tehát 92,000 forintba becsültettek. A leltár szavai ezek: *Registrum de rebus argenteis.**)

*) *Registrum de rebus Argenteis ad diversa Monasteria fratrum Eremitarum pertinentibus, olim ob temporum disturbia ad protegendum magnificis dominis de Homonna conceditis Ac in eorum manus concessis.*

Primo de calicibus qui in toto fuerunt XXXXIIIj (49.) Patene L.

1. Calix magnus a Summo ad imumque floribus aureis Argenteisue Simul atque lapidibus preciosis Imaginibusque ornatus.
2. Calix eiusdem quantitatis totus deauratus continens insignia domine dorothee coniugis quondam Magnifici D. Emerici de peren, pertinet ad Baych. (a.)
3. Calix in quantitate prescriptis similis totus deauratus preter sex Imagines puri Argentei que in medio taliter continentur.
4. Calix tribus digitis minor totus deauratus floribus argenteis et lapidibus diversi coloris ornatus. —
5. Calix palmarum longitudinis Ij lapidibus preciosis Ac Imaginibus sculptis adornatus. Ad Nostre pertinet. (b.)
6. Calix unius palme et duorum digitorum cum Imaginibus et aureis argenteisve atque Auricalco decoratus.
7. Calix unius palme et digitorum duorum a pede usque ad summum cum floris sculptilibus Ac elevatis lapidibusque rubeis decoratus.
8. Calix quantitatis vnius palme et duorum digitorum in toto deauratus quinque marchas continet.
9. Calix de ongar factus per M. dominam chaterinam coniugem Mgei d. Casparis de Homonna cum insigniis suis et diversis Imaginibus bene ornatus.

a) A baicsi pálosféle minden szentekről czimzett conventet Thótfalu mellett, Baranya megyében, a pécsi püspökségben, 1283 körül Siklós Miklós gróf alapította.

b) A „Maria nostrai” boldogságos szűz pálosi conventjét, mely Hont megyében feküdt és az esztergami érsekséghez tartozott 1352-ben I. Lajos király állította fel, elpusztulása után 1711-ben ismét megnyitották.

Minthogy a nevezett kincs a rend többszöri felszólalása és tiltakozása tekintetbe nem vételével

a *Drugeth* családtól vissza nem került, a pálosok arra határozták el magukat, hogy azt per útján

10. Calix palme vnus et duorum digitorum in pede continet scriptum fr. *Oswaldus* fecit fieri.
11. Calix vnus palme et duorum digitorum in pede Arma fixa videlicet corona corvum continens cum aliis similiter Imaginibus atque auricalco ornatus.
12. Calix vnus palme in toto deauratus filis argenteis eisque deauratis decoratus.
13. Calix vnus palme et duorum digitorum in toto deauratus filo argenteo Atque lapidibus preciosis adornatus in medio precipue atque *picario*.(c)
14. Calix vnus palme et duorum digitorum in toto deauratus filo aureo circumseptus habens turres In imo supra pedes.
15. Calix simplex Antiquus In medio antiquo more per scissuras pomum habens et in pede cum Imaginibus et Auricalco factus.
16. Calix vnus palme et duorum similiter digitorum Novus Atque optimus In pede Imagines Sanctorum *Pauli* primi heremite Atque *Antoni* abbatis cum forpice tonsoris factum.
17. Calix vnus palme et duorum digitorum totus deauratus globum Seu pomum In medio habens, filatus cum auro pulcre.
18. Calix vnus palme et duorum digitorum deauratus In medio per pomum artificiosis scissuris In duas partes ab intus cum parvis globis factus.
19. Calix in toto deauratus pomum In medio habens pulcre filatus infra pomum paruas turres habens.
20. Calix vnus palme et duorum digitorum In medio Loco pomi quasi catenati virgis circumdati in pede quasi nuces cum foraminibus.
21. Calix deauratus In medio per pomum lapidibus diversis ornatus cum Auro filatus Ad *cheur* (Győr, az az Diósgyőr) pertinet. (d.)
22. Calix cum *Zomancz* ornatus continens scriptum: Qui non Credit In me Jam iudicatus est. Jo. 3.
23. Calix vnus palme, et duorum digitorum insignia lupi, Taurorum, Bubulorum atque Cervorum continens.
24. Calix deauratus In medio et in fundo cum auricalco decoratus.
25. Calix deauratus in fundo *picarii* aureis filatum pomum In medio habens pedibus scissis ac fenestratis.
26. Calix quasi simplex deauratus totus super fundum *picarii* Auricalco adornatus in pede per ascensum quasi turres paruas habens.
27. Calix deauratus per pedes Gemmis, Sex locis ornatus in medio cum columnis circumvallatus Ab intra parvis Imaginibus factus.
28. Calix deauratus In *picario* circumscripção est In quo est pomum Argenteum est autem totus simplex Sine omni flore.
29. Calix vnus palme deauratus Im medio super pomum sunt globuli paruuli xij deaurati continens scriptum *Jesus Maria*.
30. Calix vnus palme in toto deauratus pomum In medio habens floribus roseis factum in fundo pedis habet scriptum.
31. Calix totus deauratus in *picario* scriptum continet calix de

- Sancta chatarina* In pede sunt Imagines Sanctorum *Resurrectionis* domini Sancti *Pauli* primi Heremite Sancte *chaterine*.
32. Calix vnus palme et duorum digitorum deauratus in *picario* scriptum est; Ave Maria usque benedicta etc. Satis longus sed simpliciter deauratus.
33. Calix vnus palme totus deauratus In ima parte est decoratus cum auricalco continens Imaginem *Salvatoris* Nostri.
34. Calix vnus palme et digiti deauratus In *picario* sunt flores rosarum deaurati. In imo serpens coronam in capite et pomum in ore habens.
35. Calix deauratus continens insignia medii Lupi Stelle vnus et medie Lune.
36. Calix deauratus in pede Imagines *Salvatoris* nostri Indicantes Beate Virginis Angelum et alios plures in auricalco continentes.
37. Calix vnus simplex usque ad medium deauratus in fundo auricalco est decoratus.
38. Calix deauratus totus pomum In medio scissum foliatum Lapidibusque diversis ornatum continens similiter et In imo cum lapidibus diversis et perulis est decoratus In cuius pede continetur scriptum F. D. 1. 5. 12.
39. Calix totus deauratus In imo per tria loca filatus et cum auricalco ornatus.
40. Calix Antiquus totus deauratus In imo imagines continens *Resurgentis* domini *Beate virginis* cum puero *Jesu* atque sancti *Joannis Bapte*.
41. Calix vnus palme totus deauratus super pomum sex rose simpliciter de argento.
42. Calix deauratus pedem habet de auricalco factum In imo hec littere scripte continentes N. A. 1.
43. Calix totus deauratus pomum optimum cum multis scissuris et ab intus multis globulis ornatus in pede auricalco decoratus est operis Antiqui.
44. Item preter supra dictos calices sunt adhuc sex sine talibus descriptionibus et patene Christi que Annumerant in toto faciunt calices xlviii patenas. L.

Registrum super Cruces.

Cruces In toto Sunt XXiiij.

1. Crux aurea longitudinis palmarum ij cum lapidibus preciosis Ac gemmis ornata valore flor, IX et nonagendorum.
2. Crux Argentea in toto deaurata in cuius medio reliquiarum conseruat de cristallo continetur In circuitu sunt angeli citarizantes, pars superior continet Imaginem nostri *redemptoris* cum in cunis a pastoribus adoraretur.
3. Crux deaurata Longitudinis trium palmarum inferior pars sine ulla cifra continet superse Imaginem Christi crucifixi *Beate Virginis* Ac Sancti *Joannis* et In quatuor angulis in auricalco Imagines evangelistarum.
4. Crux tota deaurata ex duabus partibus turres habens caret cristallo in medio.
5. Crux duarum palmarum et medii super se continens crucifixi *Salvatoris* Imaginem.
6. Crux longitudinis palmarum iij In medio columnas sex ac cristallum habens cum reliquiis in superficie Imaginem mulieris filantis.
7. Crux palmarum ij deaurata In medio et summitate quatuor columnas habens et cristallum.
8. Crux trium palmarum deaurata Imaginem crucifixi et In auricalco quatuor *Evangelistarum* continens.

c) Ivó edény vagy serleg; alkalmasint a kehely *kupája* melybe a bort töltik.

d) A diósgyőri „Corporis Christi” Pálos zárdát, mely Borsod vármegyében, az egri püspöki főegyház hatalma alatt állt, 1313-ban Erzsébet királyné bőkezűségének köszönheti eredetét; 1550-ben szétdúlták, de 1737-ben ismét megnépesítették.

visszakövetelik, a miért is 1550-ben a tartományi perjel Gergely atyja részéről a királyi

kuria elé idéztettek Drugeth Gábor, János és Gáspár urak.

9. Crux longitudinis palmarum duarum simplex sine Auro et floribus.
10. Crux palmarum iij ab imo usque ad Summum florizata Imagines crucifixi et Beate Wirginis et Joannis Apostoli continens.
11. Crux palmarum ij cum flore ptili (?) Imaginem crucifixi continens.
12. Crux palmarum ij tota floribus de argento elevata et cum lapidibus diversis ornata.
13. Crux palmarum ij In medio duas columnas cum cristallo et Imaginem crucifixi continens In ima parte Auricalco est adornata.
14. Crux parua tenuis palmarum ij super se continens Imaginem Saluatoris crucifixi.
15. Crux palmarum ij inter duas columnas cristallum continens.
16. Parua reliquia cum cristallo.
17. Crux simplex inter duas columnas Imaginem crucifixi continens et cristallum.
18. Crux Maior Ceteris Longitudinis palmarum iiii In imo columnas octo continens grossitudinis quantum duabus manibus comprehendi potest In vertice sunt quatuor lapides quorum ij Berilli rubri sunt cum Imaginibus resurgentis Christi et Beate Wirginis Marie.
19. Crux deaurata palmarum iij super se continens crucifixi Saluatoris Imaginem.
20. Crux longitudinis palmarum duarum super se continens Imaginem Jesu crucifixi Beate Wirginis et Joannis Apostoli.
21. Crux palmarum ij in medio cristallum reliquiarum continet cuius Sumitas tribus turribus Eminent.
22. Crux longitudinis palme vnus et iij digitorum In medio cristallum angularem continens.
23. Crux circulorum figure In modica parte.
24. Crux prescripte similis In quarum Sumitatibus Imagines Christi crucifixi, Beate Virginitis Ac Joannis Evangeliste continentur.

Registrum Monstranciarum Ampullarum Turribulorum rerumque diversarum Argentearum.

Monstrancie in toto fuere Xij, ferme deaurate per maximi ponderis ac valoris.

Ampullarum paria fuere Xlij nonnullae ex illis deaurate longitudinis plus quinque palmarum.

Turribula Quattuor unum grandissimum ponderis permaximi Ad hec quattuor Naucule cum cochlearibus argenteis.

Pixides sine conservatoria sacramenti In toto fuere quinque illarum quedam deaurate.

Pates reliquiarum Sunt in toto X. ex quibus due sunt Maiores ad quantitatem disci.

Scutelle Argentee sive Lavatoria ad Divinum cultum pertinentes ij una grandior.

Tabule due una de lignis *Setini* Auro argento lapidibus preciosis gemmisque copiosissime ac ditissime decorate estimationis per maxime.

Altera tabula de puro argento.

Item caput Beate Ursule usque ad medium corporis ex argento deaurata.

Pomum argenteum ad capparum pendunt. Annuli duo et Gemme plurime In una ligatura.

Registrum Super Indumenta Sacerdotalia et primo de Casula.

Casularum Summa cum omnibus Attinentiis fuere XLviiiij.

1. Casula purpurea rubra auream crucem habens gemmatam cum diversis Imaginibus inter quas principalior est diue chaterine.
2. Casula etiam purpurea rubra aurea In cuius dorso super crucem auream Imago virginis gloriose cum puero Jesu continetur.
3. Casula crocei coloris auream crucem habens venetiarum cum quinque Imaginibus principalior Beate Wirginis cum puero Jesu.
4. Casula flaua, Aurea crucem habens gemmatam cum quinque Imaginibus In imo corona gemmata cum Arbore.
5. Casula purpurea viridis crucem habens gemmatam cum Imaginibus Christi crucifixi Marie Magdalene Ac duorum Angellorum.
6. Casula purpurea coctinea habens crucem auream Cum Imagine crucifixi.
7. Casula nigra Atlatz crucem habens auream simpliciter cum Imagine Christi crucifixi — Baych.
8. Casula alba Camuka (e) aurea cum cruce venetiarum Imagines sex continens quarum principalior Virginis Marie alter Joannis Baptiste tertia Petri Apostoli.
9. Casula alba purpurea rubro ac viridi colore variata super crucem habens Imagines Principalis est Christi quasi Judicantis Petri et Pauli apostolorum.
10. Casula alba Camuka aurea nova In cruce habet Imagines virginis Marie, Joannis Baptiste, Stephani Levite In infima parte.
11. Casula Atlacz nova flaua aurea cum sex Imaginibus per crucem auream prima virginis Marie. In infimo Dom'nici confessoris.
12. Casula rubra aurea viridi colore permixta super cuius crucem Imago Christi crucifixi et Beate Marie Magdalene.
13. Casula rubrum, nigrum aureumque colorem protendens In cruce huius Imago Christi crucifixi et parte inferiori Marie Magdalene. Usque cingulum.
14. Casula rubra Atlacz aurea flauo et viridi flore paruum permixta In cuius dorso crux venetiarum cum sex Imaginibus principalis Petri apostoli, Alter Pauli etc.
15. Rubra purpurea aurea In cuius dorso pulchra crux venetiarum cum Sex Imaginibus quarum principalis est Virginis Marie, secunda S. Regis Ladislai, Tertia Helene regine etc.
16. Casula rubeum aureumque colorem ac nigrum ostendens super crucem Imago crucifixi, a dextris calix cum hostia, A sinistris Imago solis.

(NB. Iten a 17. és 18. szdm kimaradt.)

19. Casula Atlacz Rubea aurea viridi et flauo colore ornata habens crucem auream cum Imagine Christi crucifixi, Marie Magdalene Petri Apostoli.
20. Casula Rubra Camuka satis copiose aurea continet, In cruce, ordinem passionis Christi In imo orantes in summo resurgentes.
21. Casula purpurea pure flaua In cruce continens Imagines

e) Du Cange glossariuma nyomán: a *selyem*-kelméknek egy neme.

Pelsöczy Bebek György ellen szintén olyan tiltakozást menesztettek 1566-ban, mert az egyházi

ruhák nélkül 10,000 arany forintra becsült becses arany és ezüst tárgyakat, melyek Jakab rosnyói pol-

Beathissime Virginis, Stephani, Ladislai, Ursule et Apolonie.

22. Casula flauca plus tamen Turea super crucem continens Imagines *Stephani, Ladislai, Emerici* et duorum *Angelorum*.
23. Casula purpurea rubra simpliciter cum quinque Imaginibus principalis est *Beate virginis* Ad solem *Dorotthe* virginis.
24. Casula Camuka nigra vel Atlacz cum simplici cruce rubra.
25. Casula rubea satis aurea Atlacz, habens crucem simpliciter ex aureis filis factam.
26. Casula est tota Aurei coloris In cuius dorso crux flaua per totum gemmis ornata.
27. Casula purpurea rubea aurea crucem habens veneciarum cum Imaginibus *Christi crucifixi* duorum *angelorum*. Auis publicani (pelicani?) pullos In nido vinnificantes.
28. Casula purpurea rubea cum cruce communi deaurata continens Imaginem virginis gloriose cum sex Imaginibus virginum.
29. Casula Atlacz rubea cum flauca cruce gemmis copiose ornata.
30. Casula Atlacz rubra, viridi alboque colore permixta crucem habens communem cum Imagine *crucifixi Petri et Pauli* apostolorum.
31. Casula cineris coloris Antiqua deaurata crucem habens factam ex *Aranparta*.
32. Casula purpurea viridis aurea crucem habens simpliciter ex *Aranparta*.
33. Casula purpurea viridis cum cruce Imaginibus regum *Stephani, Ladislai*, atque *Emerici* decorata.
34. Casula Camuka rubea In cruce sunt Imagines *Nativitatis christi adorationes regum, circumcisionis* etc.
35. Casula purpurea coccinea In cruce habens Imagines *Christi crucifixi* et diue *chaterine*.
36. Purpura rubea de aurata cum cruce Veneciarum habens Imagines sanctorum regum *Stephani, Ladislai* Ac *Emerici*.
37. Purpura rubea cum cruce ex *Aranparta* facta.
38. Casula rubeum viridemque colorem ostendens, Antiqua in cuius dorso simplex crux et purpura rubea.
39. Casula rubrum albumque colorem ostendens *Irdos Byrdos* (?) cum cruce simplici.
40. Casula Atlacz rubea In dorso crux communis cum sex Imaginibus.
41. Casula Atlacz diversi coloris cruce communis cum quinque Imaginibus.
42. Purpura flava. Antiqua. Crucem habens ex *Aranparta* factam.
43. Casula flava Antiqua parum deaurata cruces habens ex *Aranparta* factas.
44. Casula Atlacz rubea crucem In dorso habens magnam, continens imagines *Salvatoris* gemmis ornatam atque imaginem historialiter *Assumptionis Beatissime Virginis*. In ino insignia patronis.
45. Racz Camuka rubra atque de aurata In cruce habens Dei patris imaginem et *Jesu crucifixi*, Ac columbe Beatique *Francisci* stigmata suscipientis.
46. Casula purpurea coccinea habens super crucem imaginem *Christi resurgentis* Latus discipulis ostendentis et *Marie Magdalene* apparentis Gemmis copiosissime ornata.
47. Purpura diversi coloris videlicet nigri, rubei, croceique crucem habens de rubro atlacz ornatam per totum globulis Ac *Leweghe* (?) argenteis.
48. Casula Atlacz rubea cum cruce simplici et purpure.
49. Casula similiter Atlacz erm cruce communi Ac simplici.

Registrum Humeralium.

Humeralia In toto fuerunt vij

1. Gemmatum cum Imagine Virginis *Marie*. Cum quattuor Lapidibus preciosis et uno anullo Aureo ornatum.
2. Apparet factum ex *Naffa* vel *parta* puellari cum septem apiculis Tribus maioribus et quattuor minoribus.
3. Gemmatum. Cum Imaginibus *Beate Virginis. Barbare, e Juliane* decoratum.
4. Aequè gemmatum cum Nomine *Marie* Insignitum. Item alia tria non multum gemmata sine Imaginibus.

Registrum Dalmaticarum.

Dalmaticarum fuere paria Xij.

1. Camuka alba nova per totum Auro et serico parum ornata.
2. Rubea purpura In extremitatibus adornata Aurea purpura.
3. Camuka rubea nova flavo flore contexta.
4. Camuka alba utraque parte aliquantum cum rubea camuka adornata.
5. Diversi coloris de aurata.
6. Tota alba.
7. Tota flaua.
8. Camuka rubea In dorso vnus columba ex gemmis facta in dorso alterius est Crux ex gemmis cum quinque lapidibus.
9. Purpura Aurei coloris.
10. Athlacz similiter Aurei coloris solemnioris tames (?) flauo serico florizata.
11. Camuka viridis In dorso Stella Aurea.
12. Flauca coloris de Aurata opere Antiquo.

Registrum Capparum.

Cappe in toto fuere XXiiij.

1. Alba Camuka de aurata.
2. Purpura rubei viridisque coloris Auro et argento contexta.
3. Purpura rubra de aurata.
4. Camuka crocei coloris Aurea.
5. Purpura rubri coloris *tindeklew*. (tündeklő)
6. Purpura rubea ornata cum *Aranparta*.
7. Purpura simpliciter flauca.
8. Purpura rubea.
9. Purpura rubea cum *aranpartha*.
10. Camuka coccinea.
11. Camuka alba.
12. Camuka viridis.
13. Camuka similiter viridis.
14. Athlacz rubea.
15. et 16. Camuce virides.
17. Item quattuor sunt rubre albo colore mixte *Irdos Birdos*
21. flauca deaurata Antiqua.
22. Flauca simpliciter Antiqua.
23. et 24. Camuce rubre.

Pendule Capparum.

1. Gemmatum rubeum continens Imaginem *Beate virginis* cum puero habens legibulum argenteum cum signis maioribus deauratis, In eadem pendula sunt nonem lapides preciosi. Item Quattuor pendule gemmate cum quattuor pomis ex argento factis per totum de auratis.

gárnál le valának téve, Bebekék elvették és saját hasznukra fordították.

Registrum super ornamenta altarium.

Summa XXij.

1. Rubeum mixtum athlacz deauratam.
 2. et 3. Rubeum totum, Auro abunde contextum.
 4. In quintuplici ordine de Auratum.
 5. Purpura viridis.
 6. Alhlacz rubea mixtum *Irdos Birdos*.
 7. Camuka duorum colorum rubei et viridis.
 8. Purpura rubra deaurata floribus.
 9. et 10. Similis prescripto.
 11. 12. 13. Purpura deaurata cum omnibus attinenciis.
 14. Nigrum *bachacin* (?) Antiquum.
 15. Rubea Atlacz *Irdos Birdos*.
 16. Purpura rubea.
 17. Camuka Aurea rubeo colore mixta.
 18. Purpura cinerei coloris.
 19. Athlacz viride.
 20. Ex rubeo et flauo colore.
 21. Sericum cum filo aureo mixtum.
 22. Rubeum croceumque.
 23. Athlacz viride.
- Item Indumentum pulpitus.
Athlacz diversi coloris.
Fwa vna (?)
Tapetorum numerus XV.
Ladule tres, In duabus res Argentee continentur. In ter-
tia vero *Littere monasteriorum privilegiales*.

Nem bizonyos, milyen vége volt ezen tiltakozásoknak; a mi a Drugeth családdal való pert illeti, 1569-ben a két peres fél t. i. Mihály tartományi perjel, és homonai Druget István és Miklós abban egyeztek meg: hogy a további kellemetlenség és perlekedés elkerülése végett, *Drugeth* család a jövőre minden követelésétől elálló rendnek kármentesítésül 5 évi részletekben 400 frt. — együtt véve 2000! magyar forintot fog fizetni.

Bizonyos adatok hiányában nem lehet tudni, mire fordította a perlekedő család azon temérdek becses egyházi készletet, nem létezik-e ebben vagy amabban a kolostorban, egyházban vagy magánosok kezeiben egyik vagy másik ezen érdekes régiségekből; az az egy bizonyos, hogy a pálosok rendje ama elhamarkodott kiegyezkedés által szenvedett tetemes kára valóban igen nevezetes jelenség marad.

Az itt közlött okmány külsején ez áll: Anno a partu virginis Ego frater Christophorus hoc negotium determinavi virtute literarum pleni mandati; non igitur potest aut debet noster ordo heremiticus aliquid a Dominis de Homonna postulare.“ Ezek után egy későbbi kéz igen találólag azt írta: „malet imprudenter determinasti.“

Rupp Jakab.

JELENTÉS

a Hontmegye Magyarád helységében talált csontok összehasonlító bonczteni vizsgálatáról.

A magy. tud. Akademia archaeologiai bizottsága nevében f. é. május 7-ről 45. szám alatt kelt levél érkezett a bizottság előadója s szerkesztőjétől Dr. Rómer Flóris urtól a magy. kir. egyetem állattani, — állatbonczteni, s gyűjtemény-tár igazgatóságához, melyben felkértek egy Magyaradról (Hontmegye) Bolemann Edelvári gyógyszerész ur által, — ki már a pozsonyi régészeti kiállítás alkalmával igen érdekes darabokat állított ki — kapott küldeményt, mely az ugynevezett konyhahulladékok ősi maradványát tartalmazza, átvizsgálni s meghatározni. Az igazgatóság annál is inkább sietett a szives fölhívásnak engedni, miután az arch. bizottság t. előadója nyilatkozata szerint, annak vizsgálódása nem csak hazánkra, hanem a művelt Európára is szerfelett becses.

E konyhahulladékok ennek folytán megvizsgáltatván, a következő 10 emlős állat maradványait tartalmazzák; jelesen: *Ursus arctos*, *Canis familiaris*, *Sus scrofa*, *Palaeotherium minus*, *Cervus elaphus*, *Cervus capreolus*, *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Bos bubalus* s *Equus caballus*.

Ezek 4 rendhez, ugyanis:

Húsevő ragadozók (*Carnivora*) — Többsültküek (*Multungula*) — Kécsültküek — (*Bisulca*) és Patásokhoz (*Solidungula*) tartoznak.

A húsevő ragadozók rendéből 2 család maradványa, tudniillik: *Ursina* s *Canina* van jelen, az *Ursus arctos* s *Canis familiaris* által.

A többsültküek v. vastagbőrüek közül 2 család van képviselve a *Sus scrofa* s a fossil *Palaeotherium minus* által.

A kécsültküek szinte 2 családja van jelen, ugyanis: *Cervina* s *Cavicornia*; az elébbi *Cervus elaphus* s *Cervus capreolus* által, az utóbbi a *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Bos bubalus* által.

A patások rendéből végre 1 faj, az *Equus caballus*, maradványa van képviselve.

Egyes állatok csontmaradványainak jegyzéke:

Ursus arctos:

Koponyája (*Cranium*) alsó álkapocs nélkül; a nyakszirt, járomcsontok, a szemfogak s néhány zápfogon kívül erős, ép állapotban van. 1 darab.

Canis familiaris:

Koponyája (Cranium) 1 darab; a nyakszirt és orresontok sérülését elvonva — ép; az állsont egy szagató fogat tartalmaz. Szinte alsó állkapocs nélküli.

Sus scrofa:

Alsó állkapcsa (Maxilla infer:) 1 darab, kis töredék 3 ép zápfoggal.

Tört agyara 1 darab.

Palaeotherium minus:?

Alsó állkapcsa (Max. inf.) 3 darab, 1 nagyobb és 2 kisebb töredék. Sipesontjai (Tibiae) 3 darab, valamennyi a felső rész töredékei.

Cervus elaphus:

Agancsai 14 darab, többnyire töredékek, a kevésbé sérültek közül 2 oszlott agancsokkal, s egy agancság.

Homlokesontja (os frontis) 1 darab kis töredék.

Alsó állkapcsai (Max. infer.) 7 darab, 2 meglehetősen ép, de metsző fogak nélkül, a többi töredék s ezek közül 2 zápfogakkal.

Második nyakesigolyái 2 darab, kis töredékek.
(Epistrophei)

Egyes nyakesigolyái 5 darab töredék.
(Vertebrae colli)

Egyes hátesigolyái 7 darab töredék, 2 közülök csupán nyulványok.
(Vert. dorsi)

Egyes keresztcsigolyái 3 darab, egy ép, kettő töredék.
(Vertebrae sacrales)

Bordái (Costae) 11 darab töredék.

Csipesontjai (Ossa ilei) 11 darab töredék.

Ülesontja. (Os ischii) 1 darab töredék.

Jobboldali hónlapja (scapula) 1 darab, a lap felső részének áttörésén kívül — egész.

Hónlap töredékei 6 darab, kis töredékek

Fülkarcsontjai (Ossa humeri) 4 darab töredék, mindannyi a felső vége.

Orsócsontjai (Radii) 3 darab töredék, mind a felső végéből.

Singesontjai (Ulnae) 2 darab, melyek közül 1 ép s 1 töredék a felső végéből.

Lábközepei (Metacarpi) 9 darab, 1 egész s 8 töredék, 1 a felső — 7 az alsó végekből.

Czombkonceza (Os femoris) 1 darab töredék a felső végéből.

Sipesontjai (Tibiae) 7 darab töredék, 1 a felső a többi az alsó vége.

Csontvég (Epiphysis Tibiae) 1 darab töredék.

Szőkesontjai (Astragali) 2 darab, mindkettő ép s egész.

Sarkcsontjai (Calcanei) 3 darab, valamennyi egész.
 Lábközepei (Metatarsi) 5 darab töredék, valamennyi a lábközepek felső vége.

Cervus capreolus:

Nyakszirtesontja (Os occipitis) 1 darab töredék.
 Szárkapesai (Fibulae) 3 darab kis töredék.

Capra hircus:

Szarvai 2 darab töredék.

Bos taurus:

Bordái (Costae) 7 darab töredék.
 Szarva 1 darab töredék.
 Zápfoaga (dens molaris) 1 darab, egész.
 Második ujjpercze 1 darab, egész.
 (Phalanx secunda.)

Bos bubalus (juvenis):

Szarva 1 darab töredék.

Equus caballus:

Zápfoaga (dens molaris) 1 darab ép s egész.

Dr. Margó Tivadar bölcsészkar-i dékán s állattani tr. igazgató ur vezetése mellett
 — meghatározta s jegyzette

Pesten, 1866. aug. 2-án.

Báthory Nándor.

MAGYAR RÉGÉSZETI KRONIKA*)

IRJA

RÓMER FLÓRIS.

945. *Bölcskén* azt hallám, hogy a 1865-ki nyáron, e helységgel szemben, a Duna ritka apadásánál kőboltozatot és márvány tagozatokat vettek észre az emberek; mivel hajdan a Duna *Solt* alatt folyt, azt tartják, hogy itt a *Hét-Károly* egyházaknak (?) egyike állt. Ezt az emberek bontani kezdék, de sem a lapokból egyebet nem tudhattam meg, sem az archaeologiai bizottmányhoz nem tartották a vidék értelmesei méltónak, hogy további kutatás végett bejelentsék. Várnunk kell, még ismét annyira apad a Duna, vagy talán más felé veszi folyását, hogy ezen fölötté érdekes tárgyról többet közölhessünk.

946. *Eger* (Heves m.) Sikhegyről kapott Plank ur bronz tekercseket és egy kisebb lábosféle edényt, bronz kalapácsot, kerek gyűrűket széleiken apró gömbökkel.

A szőlőhegyekben februárban találtak egy bronz lánczot, mely váltogatva monoru és a *pörölyhal* fejéhez hasonló tagokból áll. Szironya igen szép. Szintén Plank ur gyűjteményében van.

947. *Gyöngyösről* többféle réz csésze, 8 darab sarló és 6 vésű találtatott. Plank Ferencz gyűjteményében Egerben.

948. *Karansebesről* bir Plank Ferencz ur, Egerben, különféle a szokottaktól eltérő bronztekercseket, melyek kerek sodronyból készülvén, közepükön csúcsos kalapcsákkal birnak, és ennek mozogható peczke által alkalmasint valami bőrnemű ruhához valónak illesztve.

949. *Kassáról* több babos násfát, zárt bronztekercseket, és egy kis bronz barbár lovacsát bir Plank Ferencz.

950. *Lippán* (Temesm.) találtak különféle nagyságú réz csákányokat, legnagyobbika 9 1/2" hosszú, és egy halidomu bronz római mécesest — Plank ur birtokában.

951. *Mehádián* (katona örvidék) találtatott egy esküre emelt római bronzkéz, és egy nőstény-tigris, igen szép mű; alul kapocsasal, Plank uré.

952. *Nagy-Becskereken* találtatott egy csinos, hosszukás harangocska, alsó kerületén egy nagyobb középkör, és 11 kisebb körből álló rózsákkal díszítve. Plank Ferencz gyűjteményében.

953. Az *Ó-Budai* régiségek igen gyanusak. Tudjuk, hogy ott sokáig régiség-gyár volt, és van talán mai nap is, azért onnan óvatosan kell a tárgyakat közleni. Plank ur gyűjteményében van egy kettős tulok alak, csinos, ha nem hamis. Ugyanonnan bronz

*) Folytatása a VI. kötet II. füzetében félbeszakított krónikának.

mécsessel is bir, valamint számos vésükkel, igen nagy bronz tekercsesel, a legnagyobb, melyet eddig láttam; ez $6\frac{1}{4}$ fontot nyom.

954. *Ócsán* (Csallóközben) találtatott sötét zöld, világosabb pöttü serpentinkő kalapács, felül $1\frac{1}{2}$ " kerek lappal, alul 8"-nyi tomp éllel, magassága 1" 9"-nyi; jelenleg *Végh Adorján* birtokában van.

955. *Pécs* mellett fekvő *Makári* szőlőhegyen ismét talált Horváth Antal ur többféle bronz, kő- és agyagrégiséget; kőgyöngyöt, és agyag kupokat, melyek az eddig találtaknál kisebbek. A többi közt érdekes egy agyagminta, mely valami bronz- vagy más fémalak öntésére szolgált.

956. *Székes-Fehérvárott* 1866-ik év nyarán találtatott a Zichy grófok családi háza kútjában egy bronz fibula, mely a római fibulákhoz egészen hasonlít; megjegyzendő hogy semmi patinája nem levén, némi kétséget támaszt valódi volta iránt, ha csak későbbkorinak nem tartjuk. Jelenleg gróf Zichy Jenő ur birtokában van.

957. A *Szegedi* tanyákon múlt nyáron több aranyat találtak, kettőt közülök főt. Nagy Márton kegyesrendi pesti házfőnök ur szivességéből láthattam. Egyiken ezt olvastam: ∞ IGI ∞ MVND * BATHORI; közepén a bold. szűz, balján a kised Jézus.)(S. LADIS * * LAVS REX; a mezőben 1592. — A másik velencei; PASCALE CICONA Doge idejéből.

958. *Székes-Fehérvárt* létezik az evangélikus gyülekezet háza udvarában a csepegő alatt egy római felirásos töredék, melyet *Turcsányi Andor* tési segédlelkész ur velem közölt; itt ott segítvén az írás másolatán, így olvasom:

D A

AVRDAZANVS Leg
 IIADSTPXVIVI xit Ann.
 SAMA MATER T talán (et.) . . .
 CONTUX E AVE
 FTZFI-IVT

Reméljük, hogy *Turcsányi* ur ebbeli kutatásait állomása vidékén folytatni fogja.

959. *Szilváson* (Heves m.) Eger mellett több réz csákány jött elő, ezek jelenleg Plank ur gyűjteményében vannak.

960. *Túrkány* a bővebb bronzkori lelhelyekhez számítandó, bronz tekercsek, üres lemez-násfák, hornyolt karpereczek, lándzsahegyek és gyilkok gyakran fordulnak elő. Sok ezek közül Plank urnál látható.

961. *Tésen* (Veszp. m.) *Turcsányi Andor* ev. segédlelkész ur figyelmeztet arra, hogy *Kis-Tésen* egész térség van cseréppel fődve, melyen különféle korszakok maradványai találtatnak. A többi közt római kerek- és párkányos téglák, egész ház-alapok, tégláEPR felirással; ennek rómaiságát legyen szabad addig kétségbe vonnunk, míg személyesen nem látjuk; ezeken kívül érmek és hamvedrek.

962. *Tinnyéről* (Pest m.) közlé Szokoly Victor ur e következő római érmeket:

... TRAIA..OPTIMO AVG GERM.....

b. néző bbk. fő)(PARTHICopmtrpcos VIPPSPQR. bonus eventus állva, jobbjobban? bb bsgsz. (Parthico hiányzik a bécsi császári muzeumi példányon.) 116. Xtus után.

IMP CAES TRAIAN HADRIANVS AVG, b-n. bbk fő.)(PMTRP COS III.
SALVS AVG. Salus ülve kigyót táplál.

139. IMP C AEL CAESAR HADRI ANTONINUS b. néző fő koszorú nélkül)(AVG PIUS P M TRPCOS II, fortuna áll, j. néz, jb, kormány bb. bségsz.

171. IMP M ANTONINVS AVG TRP XXV b. n. bbk. fő)(VOTA SUSCEP DECENNID)? cos III; Imperator jobbra álló oltáron áldoz (rosz művészetű veret) Arnelt munkájában nincs meg.

194. IMP CAEL SEP SE COS II; b. néző bbk fő)(fo RTVN REDVC, Fortuna jobbra néz; jb kormány bb bsgsz.

963. *Uj-Pesten* a Hechtféle házkertjében múlt évben találtak egy nagyobb fazekat, melyben csontok és egy kisebb bögre valának. A nagyobb vedret szokás szerint összehúzták a találók, a kisebb füles 2" 3" magas, szájánál 2" széles sötét szürke agyagból áll. Feneke alól egy hüvelknyi átmérőjű kerek benyomással bír. Jelenleg Bakits János, budai ügyvéd ur gyűjteményében látható.

964. *Vác* a szerencsésebb lelhelyek közé tartozik. Plank ur gyűjteményében van több bronzkori metsző eszköz, egy idomtalan, ötvényvarrányokkal ellátott penge, mint a Duna-Földváriak? és egy bronz edény. Itt fordult elő egy gyilok-penge is, háromszögű diszitménnyel, mely a mármarosai aranyelet cizfrázataira emlékeztet.

965. *Verpeléten* igen szép sodronytekercset találtak, bámulatosa nép és szép szironyal. Plank urnál.

ADALÉK

A MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOMHOZ.*)

ÖSSZEÁLLITJA

R Ó M E R F L Ó R I S.

1. *Vajda-Hunyad vára* 1452. 1681. 1866. szóban és képben szerkesztette, és kiadta Arányi Lajos tanár, 15 táblán, 79 ábrával. Pozsony 1867. Ára (?) Egy véletlennek köszönhetjük ezen archaeologiai szempontból is jelesnek mondható monographiát. Hány éve annak hogy ezen hirneves vár leégett? Hányan látták azóta eme megsiratandó állapotában, hányan sopánkodtak fölötte, és szerették volna ismét, ha nem régi diszében is, legalább a végelemrlés ellen védetten az utókor számára átadni, — és jutott-e csak egynek is eszébe ezer irányban valamit tenni is? Sőhajok, fohászok és szép mondatok, jőjjenek bár a leg-hazafiasb kebelből, még egy várt sem mentettek meg, és nem is fogják menteni. — Azon férfi, ki ihletett lélekkel felfogván a méltatlanságot, mely szeme előtt kitarult, mélyen meg volt hatva ezen szomorú kormos falaktól, melyeknek csak egy pár rideg tél, egy két erős nyár, és a nálunk uralkodó szélvészekből néhány roham szükséges, hogy az orvosolhatlan végveszélybe taszittassanak és minden épségüktől megfosztva; valódi romokká legyenek, — azon férfi ki könyve czimére az: ACHERONTA MOVEBO! jelszót kitűzé, erősen elhatározá, hogy nem csak szóban és képben, hanem szóban és tettben is fog ezen árva ügyen segíteni — és erejéhez aránylag, de talán ezen túl is a dolgon lendíteni.

Dr. Arányi tárczáját nem vizsgáltuk, de azt mégis tudjuk, hogy Hunyad vára eddig is szép pénzében van. Mennyire képes az ősi indolentiát legyőzni, és céljához tetemesb segélyek által jutni, a jövő fogja tanusítani. Ő férfiasan küzdött eszményképe mellett; az eredmény nem függ egyedül ő tőle, az sokaktól függ. Nekem itt szándékom bebizonyítani, hogy Hunyad leírása sikerült, és hogy így mindenki bátran megveheti, már azért is, hogy legalább a kiadási költségek fődöztessenek, és hogy az, ki ezen szép eszme mellett annyit fáradozott, annyit áldozott kénytelen ne legyen még saját kárával is közönbösségünk kellemetlen tapasztalásával megismerkedni.

Hogy itt nem csak egy repülő turistával, nem csak egy egynapi leíróval van dolgunk, hanem, hogy Arányi Hunyady várát körülbelül könyvnélkül ismeri, minden zegét zugát a régi várnyelven nem mint kontárkodó műkedvelő, de mint a régészeti műnyelvben jártas felavatott a tárgyakat megnevezni képes, sőt a termek, szobák, lépcsők valamint

*) Lásd az előbbi füzeteket.

a nyilások számát és alakját nem csak magyarázni, de mindjárt könyvnélkül le is tudja rajzolni: látszik az egész műből, melyet a szerző átgondolt, átértett, és 4 külön mintában megtestesített, úgy hogy maga a rom előtt állni véli magát az, ki e fa-várt szemléli. Ilyen tanulmányozás örvendetes eredménye, az átértés — és egy gyakorlott, ügyes tanárnál ennek visszaadása is.

Midőn a régészet nevében örvendünk, és azt óhajtjuk, hogy minél több ily alapos monographiával várisménket gazdagítsa, egyszersmind azt is óhajtjuk, hogy az olvasó közönség meleg részvéte által ily tanulmányok folytatására a derék szerző buzdíttassék.

Ha a régészeti munka képek nélkül vakablak, mutató nélküli óra hang nélküli beszéd: úgy Arányi tanár épen ezen hibák ellen biztosítá munkáját mert az számos, és mi nálunk ismét nem csekély érdem, helyesen rajzolt, ügyesen metszett vagy kőre nyomott, sőt színezett táblákkal is el van látva. Irmodora világos, sőt sok helyen mulatságos is, mi vidám természetében, és a természetiek könnyüded felfogásában fekszik. A munka rövid bevezetés után, mely per enumerationem partium mutatja, mennyire kell, hogy Hunyad-vára minden honpolgárt érdekeljen — következik történelmi fejezete, mely a vár birtokosairól és a vár különféle átalakításairól röviden értekezik; a 2-ikban kíséri a szerző az utazót Vajda-Hunyadra, és e helységet vele ismerteti; a 3-ikban külső és belső részletei tárgyaltnak; a 4-dik a várt 1681-ben írja le; ezt követi az igen érdekes függelék, és a táblák magyarázata; az egész mű 90 lapot foglal.

2. Mint a magyar érmészetet rendkívül elősegítő, említjük *Finály Henrik* urnak, az erdélyi muzeumban a régiség- és éremtár őrének „A régi súlymértékről“ mint a *hazai pénzverés történelméhez* tartozó, adaléknak czimzett, értekezését. Értekező ur mint kell, igen nagy súlyt fektet az eddig nálunk majdnem egészen elhanyagolt metrologiára, azaz: az ókori mértékek ismerete és tudományára. Ez a milyen fáradságos és több tekintetből igen sok tanulmányozással járó tér, épen oly hálálatos ítészeti szempontból. Azért szívből örvendünk annak, hogy a sokoldalú tudományossággal bíró szerző ur ezen térre is kiterjeszté figyelmét, és köszönetet szavazunk világos, alapos utasításáért; remélvén, hogy akadni fog ügyes tanítvány is, ki nyomait kövesse! — Lesz alkalmunk, hogy e jeles értekezésre idővel érdemlegesen visszatérjünk, ezen sorainkat csak sietős bejelentésnek kérjük tekinteni.

3. *Quintus Fabius maximus et numus eiusdem Tarentinus* unicus. Ezen érem ismertetésének szentel Báró Bajzáth György András egy 285 lapnyi latin munkát. Üdvözljük a szorgalmas gyűjtőt és értelmes érmészt e téren, melynek oly kevés művelője akad hazánkban. A három részből álló könyv első része Fabius Cunctator életírását adja; a második a puni háború viszontagságait állítja össze a római írók nyomain, eredetiből való idézetekkel. A harmadik és legrövidebb rész magának e ritka éremnek van szentelve, annak valódiságát és leírását foglalja. A munka, mint talán maga nemében nálunk egyedüli példa jelenik meg; mert a könyvet egy főur — ki rendesen csak a tudományosság mecenása gyanánt szokott a munkában részt venni, *Érdy János érmész-veteránunknak ajánlja*.

4. *A Mittheilungen der k.k. Central-Commission für Baudenkmale* 1866-iki év utolsó füzetében a, ha jól vagyunk értesítve Mosonyban lakó, és a régi érmekeket nagy szorgalommal gyűjtő Rohde Tivadar ur egy cikket közöl a Bakony-Szombathelyi római éremleletről; ez az *Archaeologiai Közlemények* V. köt. I. füzetében álló cikk, melyre közlő ur méltányolva utasít, kiegészítőjének tekinthető. Ugyanis a közleményekben részletesen leírt 2840 darabon

kivül *Fábrý Nándor* ur Győrött, jutott 662 darab birtokába, melyeket tudományosan leírva az archaeologiai bizottmánynak beküldött, és alkalmilag ki is fognak nyomatni; Rohde ur vett ezen leletből 231, Schorisch ur 75 darabot, Bécsben eladatott állítólag 600 darab, együtt véve tehát 4277 darab. De hogy ezen összeg sem közelíti az egész lelet számát, bizonyosan állíthatom, mert csak Mayer Moritz ciztercezi rendű tanár ur mintegy 40 darabot jelentett be nálam, de egyéb gyűjtőkhöz is mint Ebenhöch, Rosos, Hercz stb. urakhoz is jutottak darabok, melyeket a tudomány érdekében talán csak későbbben fogjunk megismerni. —

A cikk igen érdekes, és több *Győrvidéki érmésszel* ismertetett meg, kiknek ritkaságairól csak úgy odavetőleg hallunk valamit, a helyett, hogy szaklapjainkban közölnék az illető tudományos férfiak!

5. *Vidéki élet a római császárság alatt.* Ezen cikket olvashatjuk *Szász Károly* ékes tollából Boissier után a *Budapesti szemle* 1867. folyam I. füzetében. — A ki néhány lapon meg akar felületesen ismerkedni egy ledér római városnak kicsapongásaival, az Pompeji titkos cabinetjeit keresse fel, és mintegy igen régi kiadásban fogja látni azt, mit némely viaszalakos bódékban külön kívánatra és külön díj mellett szoktak a felnőtteknek mutogatni. Ezen irányról legméltóbban szól a: *nil su' sole novum!* A leírás igen vonzó, és a ki az ilyen olvasmányt szereti, jó kedvvel fogja olvasni az első szakasz *pikantiáit*. — A második fejezetben a politikai életnek gyenge rezgéseit ecseteli a szerző, mint ezek egy vidéki, 3—4-ed rendű városban fejlődhettek; a harmadikban a hivatalhajhászásnak okait fejtegeti, valamint Róma elveszésének alapos körülményeit, melyeket egyenesen minden hatalom centralisatiójában és a községek szabadságának végleges elnyomásában talál. — Tanulságos kép! Az egyszerű köztársasági erkölcsök lábbal tiprása, a *pompeji Venusnak* az érzékiség legvastagabb alakban való istenítése, a politikai forrongás és pártviszályok — végre a hivatalok tulságos vadászata már, mint látszik, szerencsétlen sorsa előtt sorvaszták el a város velejét! —

Ezek után természetes, hogy mi sopánkodunk, hogy a 15 század előtti világnak ilyes élvezetével, nyomaival nem birunk, hogy a római vidéki városi életről magunknak kellő fogalmat nem szerezhethünk, a hol épen alig félórányi távolban — Ó-Budán minden lépten nyomon római cserepeken állunk, római alapokat taposunk. De Pompejit csak újabb időben ásatta a tudomány és a nyervágy ellen biztosítá a kormány, míg ellenben nálunk Aquincum maradványait XV. század óta, leginkább pedig néhány évtől kezdve rendszeresen pusztítják — hogy egykét tized mulva még helyére se lehessen reá ismerni! Egyik régi titkos óhajom Pannónia e fővárosának némi, magán életébe vágó viszonyait — és politikai mint katonai szervezetét ecsetelni, csak hogy erre még néhány évi tanulmány — és több egyetértő szakférfi közreműködése szükséges. Adja a jó ég, hogy olyan művel állhassunk elő, melyet más nyelvre is fordítsanak, és itthon is olvassák!

6. Figyelmeztetjük a *kisdéd-művészet* barátit *Dr. Bock Ferencz* aacheni kanonok legújabb munkájára, melynek czime: „*Karl's des grossen Pfalzkapelle und ihre Kunstschatze*” melyben az archaeolog a legrégebb kortól fogva sok igen díszes egyházi, sőt közéleti tárggyal fog találkozni. Mi reánk nézve legérdekesebb a 89 l. létező *aquamane*, öntökánna, a XIII. századból, melyet szerző a muzeumban létező, és a 91-diki lapon fametszetben adott darabbal összehasonlít. — Dr. Bock igéri, hogy a legközebb végzendő királyi koronázásra szokott alapos, de egyszersmind népszerű modorban a magyar királyi koronázási kincseket kiadja, mint azt hírneves díszmunkájában tevé, és ezen munkálathoz egyszersmind Nagy Lajos, valamint egyéb királyok a világban szétszórt emlékeit és a nevezetes muzeumi

tárgyak leírását is közlendi. Ezekről magyar fordítást is akar eszközölni. Előre ajánljuk olvasó közönségünknek!

7. Lehetetlen hogy a történelmi segédtudományokat kellő eredménnyel műveljük, ha a keleti és nyugati népek történetét melyektől a polgárosodás, vallás és a közélet majd minden mozzanata hozzánk átszármazott, kitűnő figyelemmel, összehasonlítólag nem tanulmányozzuk! Mintegy mellékesen a Trésor numismatique et glyptique hirneves munkát akarom itt felhozni, melyben nem csak a régi francia érmeikkel való hasonlatosságot fogunk a mieink közt találni; hanem a pecsétek és czimerek többje egészen egyezik a mi régiebb e nemű tárgyaitokhoz, nem csak elrendezésben, de sokszor kivitelben is: valamint sz. István és Kálmán királyok pecsétjei a régi francia királyokéhoz, a lovas pecsétek V. Istvánéhoz, mint vezéréhez, a csillag és holdé, II. András, III. László, Ágnes királynéjén, úgy ezek amott is fordulnak elő. A mi legjobban meglepett, az a nápolyi királyok utódai pecsétein előforduló magyar czimer; ilyen két példányon előforduló René a francia grands feudatairek pecsétjei közt, és Clemence királynéjén V. Planche-on a francia királyoké közt. Érdemes lenne történelmünk ezen részét is felderíteni valakinek, és tisztába hozni azon kérdést: kik éltek a magyar királyi családból Magyarország határain kívül Magyarország czimereivel, és a magyar királyok czimjével?

8. *Lányi ur*, volt egyetemi hallgatóm, figyelmeztetett egy érdekes czikkre a *L' Italia* című hirlapban, melynek Anno IV. N. 303—2 Novb. 1866-ban ez áll: Un documento importante: Il Professore Signor Guiseppe De Lucca la pubblicato la critica d'una carta geografica del secolo XIV. ritrovata nella badia di Cava, Qua e lá in tutte le regioni vedi un disegno confuso di loughi abitati, come di citta, su cui elevasi una bandiera che le distingue. Vedi alcune figure di re in Francia, in Alemagna, in Ungheria, in Polonia, co' loro costumi con la spada, con lo scudo Irtunk már Nápolyba, hogy Magyarország és királyának másolatát küldjék el; eddig semmi feleletet nem kaptunk.

ARCHAEOLOGIAI MOZGALMAK.

II. KÖZLÉS

RÓMER FLÓRISTÓL.

15. Nagy csapás érte a honi archaeológiát *Sárközy József* a dunántúli refor. megyeházakerület lelkes főgondnoka s Komárommegye egyik választó kerületének országgyűlési képviselője halála által. Igen érzékenyen emlékezik a régiségeknek, főleg az érmészet, ezen kitűnő barátjáról a Vas. Ujs. f. évi 6. számában. Mint *Szőnyhez* közel lakó birtokos, nem csak sok régiségi és őslénytani tárgyakat gyűjtött, de oka is volt, hogy egyházi kerületében sok régi tárgy megmentetett. Gyűjteményének nagy részét a pápai reform. Collegiumnak adá át még életében, adja a jó ég, hogy ott ne csak curiositási tárgy gyanánt őriztessék, hanem mint az ajándékozó mindig kíváná: gyümölcsöző gyanánt ezerszeres hasznót hozzon. — Szép gyűrűgyűjteményét id. Kubinyi Ferencz által oda engedett palaeologiai tárgyakkal kicserélvén a n. muzeumnak hagyá. Mi, kik vele együtt az Edelspacherféle éremgyűjtemény ügyében az országgyűléstől ki valának küldve, *Sárközyre* mint szives, értelmes és a tárgyért lángoló elnökönkre csak sajnálattal fogunk visszaemlékezni, sajnálattal, hogy körünkből már kiragadtatott a kérlelhetlen halál által.

16. Az archaeologiai tanulmányokat kedvelők számára jegyezzük, hogy a külföldről hazatért *Pulszky Ferencz* ur, archaeol. bizottmányi tag, ezen tudományra vonatkozó ritka és igen drága könyveit, és igen számos fényképet, melyek az elefántcsont faragmányok majd teljes gyűjteményét képviselik, valamint a becses Fejérvári-gyűjtemény többnyire Varsányi Jánostól remekül rajzolt és festett másolatait a m. tudományos akadémia könyvtárának és az arch. bizottságnak ajándékozá! Ezen megbecsülhetetlen ajándék nagy hízagot pótol főleg a görög díszedények, a drága metszettkövek és a régi művészeti szakokban; egyebek közt csak a római Instituto di corrispondenza, Champollion, Gerhard, Jorio, Bunsen műveit, számra 600-at, a számos nélkülözhetlen muzeumi jegyzékeket, s. t. b. Miért is újra felbuzdítjuk olvasóinkat, miszerint az oly nemeskeblűleg ajándékozott kincset használván, az ajándékozó fő eszméjét, az archaeologiai tudományok terjedését és terjesztését elősegítsék.

17. A karácsonyi szünnapokat *Ipolyi Arnold* barátomnál töltvén, ezen kirándulásnak egyik célja az is volt, hogy *Plank Ferencz* ur gyűjteményét, melyről oly sokat hallottam, ki már oly sokszor hítt tárgyai megtekintésére, lássam, tanulmányozhassam. — Nagy urnak, kinek sok kivetni való pénze van, könnyű rövid idő alatt szép gyűjteményt szerezni, és ha tanácsadói szakférfiak, gyűjteménye érdekes, és tanulságos is lesz. Plank a polgári osztályhoz tartozik, jobb időkben vagyonos embernek ismerték, és egyik ösztöne

az volt, hogy lételének holta után valami nyomát is hagyja. Kik elébb ismerték, tudják mily szenvedélylyel hatott és gyűjtött. A bekövetkezett bal idők ő reá is hatottak, gyűjteménye becsesebb, értékesebb részét, egy közpolgárnak, lehet mondani vagyónát, a haza oltárára tette; a mai gyűjtemény az előbbinek csak része, mely, bár a nemzeti muzeumnak nemes ajándéku volt szánva, jelenleg már ezen módon elfogadható sem lenne, mert ez ugyyszólván már most egy, saját nélkülözéseivel ápoltt, összegazdálkodott garasain szaporodó gyűjtemény, melynek elrendezése több szobát vesz igénybe, s Plank urra nézve inkább teher mint haszon — és minthogy az évtizedek óta magasztosb szempontból gyűjtött egészet szétszakítani nem akarja, mivel külföldi kereskedőknek eladni vonakodik, remélvén, hogy lesz itthon intézet vagy nagy ur, ki megveszi — becses tárgyai mellett nélkülözhet, míg a végső szükség arra kényszerítendi, mitől évek óta leginkább tartózkodott. —

Plank ur tekintélyes gyűjteménye, mely egy társulati, főiskolai, nagy-családi muzeumnak alapjául szolgálhatna, gazdag a bronzkori régiségekben, vésett kövekben, érmekben, főkép pedig ugy nevezett ritkaságokban és műdarabokban, melyeket mint műkedvelő, gyakran talán túlságos kegyáron is megvett. — Nem mondhatjuk, hogy ő szintén nem esett a hazai régiségi kedvelők hibájába, és nem helyzett gyűjteményébe darabokat, melyeket nyilvános gyűjteményekben összehasonlítás végett a valódi tárgyak mellé helyeznek, de azért még is kár, már honi lelhelyeinél fogva is, ha e gyűjtemény kényszerűségből több részletekre felosztatva a külföld gazdagabb alappal bíró gyűjteményeibe vándorolna, vagy a külföldi piaczról, mint gyakran iparczikkeinkkel is történik, — sybilliai áron visszakerülne!

18. Örömmel közölhetjük, hogy a m. nemzeti muzeumban, a földszinti helyiségekben is felállítottak, a boltozat terhelése miatt a felső atriumban el nem helyezhető, római és középkori régiségek, melyeknek ámbár nagy része töredék, azért mégis fölötte becsesek. S így jelenleg a nagy, felső teremben, el van helyeztetve 48 oltár, 17 feliratos tábla, 32 dombormű, 3 votiv- és 13 egyéb írásos köemlék; ezeken kívül van 3 kerek csontszekrény, 2 mozaik lap, 4 szobor. Középkoriakból van: 7 sirkő, 9 faragmány, egy zsidó és 3 arab írásos kőtábla.

Az alsó-helyiségekben, hová lépcsőn a felső teremből le lehet jutni, van elhelyezve: 14 igen érdekes mértföldmutató, 7 kőkoporsó; továbbá: 2 votivkő, 7 csontláda, 12 oltár, 28 feliratos tábla, 20 dombormű, 4 szobortöredék, 3 fej, 2 oszlop, mint hypocaustum maradvány, 1 kőmozsár, 1 örlőkő. Említendő még a gazdag téglagyűjtemény, t. i. egy álcza, 4 vízvezető cső, 10 padlat- 20 cseréptégla, de mind ezeknél becsesebb 4 mintázott és 54 felírástos téglák, melyek az ablakok közt, világos helyen, czélszerű állványokon könnyen kezelhetők.

Ezen negyedfélszáz darabbal tehát gyarapodott a muzeumi gyűjtemény; csak azután használja is a szakférfi, használja fel a remekirodalmat tanulmányozó ifjuság. Töredékek ezek többnyire, de melyek többnyire igen tanulságosak, és egy régen mult — de emlékeiben örökké élő nagy nemzetnek szóló tanui.

19. Örömdetes jelenségnek tekinthető, hogy a magyar nemzeti Muzeum kincsei és régészeti tárgyai közt több mint 180 darabot kikerestek, hogy a párizsi világtárlaton, az országgyűlésileg biztosul kinevezett Rómer Flórián egyetemi archaeologiai tanárnak felügyelete alatt, kiállíttassanak. A hely oly csekély, hogy csak aránylagosan lehetett a tárgyakból választani, és igen sok nagyon érdekes tárgy nem lesz kiállítva, mint p. o. a három remek nyereg, Guise herczeg kardja, s mások, melyek kedvéért szükséges lesz, hogy a külföldiek a nemz. muzeumba fáradozzanak.

20. A művészet- és régiségek kedvelői érdekekkel fogják látogatni a magyar képző-művészeti helyiségekben kiállított ritkaságokat, melyeket Pulszky Ferencz és gr. Zichy Jenő elnök urak fáradozásai mellett több műbirtokos lehetővé tett, és az egyleti titkár ur, Telepy Károly izlettelenül elrendezett. A tárgyak több ízben fognak változtatni. Hiszszük, hogy jelenleg a hol a haza minden vidékéről a legjelesebb honfiak összegyűltek, ezen tárlatot igen számosan fogják látogatni, és az ilyenek iránti kegyeletet szerteszét a hazában terjeszteni.

21. A *menykönek* nyoma a XIII. században: „Tahat ez soror el mene zent Margyt azzonnak agyához, es monda neky: Kerlek tegedet, hogy ha vagyon nalad *valamy jo keu* agyad en nekem, mert igen fay uyom; zent Margyt azzon foga, es meg zorehta az sorornak uyat, es monda neky, meny el alogy el; legottan choda keppen meg gyogyult ez sorornak ez ujjja. Pray Vita S. Elis. et b. Magaritae 356.” Ezt magam és nyelvészeink véleménye szerint nem lehet egyébről mint gyógyító kőszerszámokról érteni.

22. P. Szathmáry Károly nagy enyedi tanár arról értesít, hogy az Archaeologia előmozdítása ügyét lelkesen felkarolá, és azon van, miszerint hallgatói is lelkesen haladjanak e korszerű tudományban. Bár az ország egyéb tudományos intézeteiből is kapnánk ily örvendetes tudósításokat. A m. kir. egyetemen a téli félévben *négyen* hallgatók a római érmészetet, kitűnő szorgalommal, valódi előmenetellel; az archaeológiát a 35 főpapinöveldei növendéken kívül mintegy 15 világi hallgató — köztük egy bölcész, a többi jogász; más egyetemeken a viszony épen ellenkezőleg áll, és a bölcészek, mint többnyire a tánári pályára, classikai térre készülők, ezen tudományt nagyobb számmal szokták felkeresni.

23. A mult hónapokban megpendített magyar történelmi társulatot örömmel üdvözljük, reményelvén, hogy a munkakör terjedése, a tagok szaporodása által, nem csak a főtárgy, maga a szorosán vett történelem, fog sokat nyerni; hanem hogy segédtudományai is, nevezetesen az archaeologia is tetemesben fog haladhatni.

24. A „Pesti Napló” tárczájában (1867, jan. 23-án) Hadad ur (álnév) archaeológiánk, nevezeten érmészetünk tengő állapotán kívánván segíteni, meleg szavakkal ajánlja egy archaeologiai társulatnak alapítását. — Reméljük, hogy az akademia kezébe adott ügy, mely eddigi archaeologiai működéseinket szélesebb alapra fogja fektetni, e bajon is fog legközelebb és legalaposabban segíteni.

25. A Pesti Hírlap 10 száma (1867) vegyes hirei közt ezt olvassuk: a Batthyányi család birtokából egy Párisba került, igen szép oltárszekrény, mely a XIV. századból való 20,000 francon kelt el. Képzelnék, hogy sajnálja és irigylí — a nemzeti muzeum.

26. Sajnos kötelesség gyanánt regisztráljuk azt is, hogy a Times szerint az *Eszterházyféle* kincsek, melyeket Londonban, a világvárosban is bámultak, Boore urnak, Strand 54. Londonban, eladattak. Csak 50,000 brillantot számlált e kincs. (l. Pester Lloyd 37. sz.) Övének egyik drágaköve 200,000 egy másik 120,000 frtra becsültetett. Az aranygyapjas rend diszítványai közt létező smaragdot a világ legszebbjének mondják. Nem tudjuk volt-e ezen kincs darabjai közt valóban archaeologiai tárgy is, de hogy e kövek valószínűleg régiebb foglalatokból alkalmaztattak újabb tárgyakba, bizonyosnak tartjuk. Ezt leginkább köszörelésükből és foglalatjaikból lehetne kitudni.

27. Mennyire emelkedik a művészet és az archaeologiai tárgyak iránt az érdekek hazánkban, legközelebb tanúsítja a *régiségkiállítás* a képző-művészeti társulat helyiségeiben. 3 teremben tarka vegyületben, hol csoportokban, hol egyes külön szekrényekben és üveges asztalfiókokban látjuk a legérdekesebb tárgyakat kiállítva; majd ismét több kiállí-

tónak ritkaságai össze vannak vegyülve; inkább festészeti képek, mint tudományos átnézetet engedvén meg. Ezen bajokon csak egy okszerű jegyzék segíthet, de valamint a kiállítás maga lelkességből rögtönözött, úgy annak katalógusától sem lehet kívánni, hogy tökéletes legyen. — A mi észrevételünk van, azt nem gáncoskodási viselkedésgből mondjuk el, de azon kívánságból indulva, hogy a nézőség, melynek mivelődésére és tanulmányozására rendeztetnek el, ilyen kiállításokat, a mennyire csak lehet, legtöbb haszonnal látogathassák. Azért a tárgyak legezészerűebben, az az: hogy minél jobban látathassanak felállítandók, mit p. o. a 2-ik terem 1 szekrényénél a fölötte érdekes gyűűrűknél sajnosan kellett nélkülöznünk. Más, és éppen a legbecsesbb vésett köveknek némasága szomorított: P. u. N és O. szekrényekben láttuk a kincseket, de nem tudtuk, micsodák, s honnan eredtek! — Másutt a valódi név nincs eltalálva; így p. o. 9. lapon 19. szám, a régi ezüst ékszer *pluviale csat*; u. o. 28. sz. misekännák, nem *bor és víztartók*. — 30. sz. a kehelyt bizvást a XVI. századba kell helyezni; 8. l. 13. szám, e pénz hamis! A XIV. századbeli fegyverek 2 századdal későbbiek; 10. l. a számok 61—67-ig felecsereáltettek, és nem római hanem barbár tárgyak. Legjobban fogják a nézők 19. l. 31. sz. alatt a VII-dik századbeli *kerekalakatu löfegyvert* bámulni.

Ezen kiállításért legnagyobb hálával tartozunk *Pulszky Ferencz* és *gr. Zichy Jenő* elnök, és *Telepy Károly* rendező uraknak. Reméljük, hogy a katalogus a 2-dik kiállításnál az elsőnek gyengéivel nem birand.

A KOLOZSMONOSTORI APÁTSÁG és EGYHÁZI MARADVÁNYAINAK LEIRÁSA.

KÖZLI

Gróf ESZTERHÁZY JÁNOS.

Kolozsvártól alig egy negyed mérföldnyi távolságra, a Nagyváradra vezető országut mellett fekszik a hirneves kolozsmonostori apátság, a hasonló nevű helység felett emelkedő magasabb dombon. — Fallal körül kerített egykori diszes kolostorából és egyházból mainap csak ez utóbbinak szentélye áll még fenn. Keletkezésének idejét sűrű homály fedi; Fridvaldszki a : „Reges Hungariae Mariani“ című munkájában jóformán első, ki némely e monostorra vonatkozó okmányokat bocsátott közre, és keletkezésének idejét első Béla király korába 1061—1062 évek közé helyezi, utalva negyedik Béla király 1263-dik évi új adomány-levelére ¹⁾, melyben azonban az előforduló alapító proavusnak nevezetik, ez pedig második Géza volt; de továbbá, ha a proavus szót az elődök értelmezésére egyáltalában használtatottnak is²⁾ tételezzük fel, mint ez az ó-kori okmányokban gyakran előfordul, úgy a feltételezéseknek igen széles tért engedünk, felemlítve még előbbeni állításának támogatására Antal apátnak 1427-dik évi kéziratát, melyben szent István hagyományilag mint alapító jön elő, okmányilag pedig első Béla, nem mint fundator, hanem csak mint benefactor, szent Lászlóval, negyedik Bélával, és többekkel fordulván elő, mit sem bizonyít.

Határozottabban szól Erzsébet királynénak, 1341-ben kelt, e monostor feletti védlevele, ²⁾ melyben világosan szent Lászlót nevezi ezen apátság alapítójának : quod quia monasterium Beate virginis de Klusvár fundacio sancti regio Ladislaj exstitit“; s így, míg hitelesebb források e borút felderítenék, csak ez utóbbit tarthatjuk az első alapítónak; talán ennek nyomán történhetett, hogy e monostor egyháza a boldogságos asszony mellett, még sz. Lászlónak védnöksége alá is lett helyezve. Ugyan is; midőn Maria Kristierna főhercegnő, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem neje, 1598-ban az elhamvadt egyház helyreigazítását elrendeli, e parancsoló okmányban ³⁾ előforduló e szavak : „quoniam templi, in oppido Colosmonostoriensi in honorem S. Ladislai et B. Virginis fundati, nuper conflagrati, reaedificatio egregio Alexandro Kabos comissa sit“ legalább erre utalnak, anélkül azonban, mintha valamennyi a szent királyok tiszteletére emelt monostornak vagy egyházaknak alapítását ugyanazon királyoknak akarnám tulajdonítani.

Keletkezésének idejét körülbelől az 1092-dik évre tehetnők, a midőn László király a

¹⁾ Fridvaldszki : Reges Hungariae Mariani 58. lap., ismételve Szegedinél : Decreta et Vitae Reg. Ungariae 345. l. és Fejér : Codex Diplom. Hung. Tom. IV. vol. 3. p. 106.

²⁾ Fridvaldszki : i. h. 76. lap. részlete : Martini Felmer, Histor. Transsilv. cum observation. Josephi Car. Eder p. 34.

³⁾ Hergott Marquardus : Monumenta Domus Austriac. Tom. III. Decas. I. pag. 115.

Szabolcsban ¹⁾ összeseregelt egyházi és világi nagyokkal, a keresztyén hit szilárdítására hozandó törvények felett tanácskozáván, láthatá be azon szükségességet Erdélyben is, hol a szomszédos pogányok folytonos becsapásai által a keresztyén vallás szilárdabb gyökeket nem verheté, előbástyaként egy monostort alapítani, és azt hazánkban oly sikeresen működő világhírű benedeki szerzet gondjaira bízni.

A XII. század egész folyama alatt e szerzet működéséről, tevékenységéről semmi adat nem maradt fenn; csak arról értesülünk, hogy 1192-ben harmadik Béla király talán épen e monostor védelméről gondoskodva, szomszédságába telepített szászok által, a Szamos folyó jobb partján, Trajanus császár hatodik telepének fenn maradt romjain, egy várat emelt, melyet eleinte *Clus*, *Colos* később *Kolozsvárnak* neveztek, s így a mai *Kolozsvárnak* alapjait veté meg; ezen vár állhelye az ugynevezett: Örvár vagy Óvár város részeiben keresendő ²⁾, nyilván ezen vártól kölcsönözvén elnevezését a monostor is, mert régi okmányaiba hol: monasterium B. M. V. de Clus, de Clusa, de Kulus, de Kolosmonostura, de Kolosmonostura nevek alatt fordul elő. ³⁾

Legelőbbször e monostor lételéről Honorius pápa 1222-dik évben kelt egyik okmányából ⁴⁾ értesülünk. Ez egyszersmind azon szomorú eseményről is tudósít, melynél fogva néhai *Adrianus* erdélyi püspök erőszakosan megrohanván a kolostort, azt feldúlá, és L. apátot bebörtönözteté. — Ezen önkénynek okát, valamint azt, hogy a „destructio monasterii“ mennyire terjedt, az okmányba följegyezve ugyan nem találjuk, azonban talán nem csalódunk, ha az akkori építmények nagyobb részét csak fából alkotva tételezzük fel; hiszen ugyanezen időtájról értesülünk, hogy 1211-ben második András király által a Barcaságba telepített német lovagrendnek, melynek pedig feladata volt az ellenséges kunok beütései ellen a határszéleket megvédeni, szintén csak *fából épült várai voltak*. ⁵⁾ — Hasonló erőszakos tettet követett el *Adrianus* utóda, *Vilmos* püspök 1222-dik évben. Ez négy kanonkjával, neveiknek csak első betűit: R. I. A. B. ismerteti az okmány ⁶⁾, és fegyveres népével megtámadván a monostort, azt elfoglalá; az apátot, ki a feljebb említett L.-nek közvetlen utódja volt, két szerzetes társával fogságba hurezolta, és hallatlan merészséggel, mely csak az akkori zilált viszonyokból értelmezhető, a pápa engedélylevelét megégeté, a kiváltságokról szóló okmányokat a vízbe dobta. Ekkor vesztetett el az alapító-levél is. Ez önkény által a világi javadalmakkal bővelkedő szerzetesek oly nyomorra jutottak, hogy a mindennapi élelmezésben is szükségét láttak, míg a kanonokok a püspöki szolgálkkal mindent fölemésztettek. — Ily aggasztó viszonyok között nem maradt egyéb hátra, mint Honorius pápához folyamodni, az elenyészett okmányok megújítását, és a püspök önkénye alóli fölmentéseket kérni. Ezen ügy megvizsgálását a pápa a váci püspök- és prépostra, továbbá a csanádi püspök-megyebeli egresi apátra bizá, azon meghagyással: hogy

¹⁾ Batthyány: *Leges Ecclesiasticae* Tom. I. pag. 433.

²⁾ Fuxhoffer: *Monasteriologia* Kaprinai nyomán 1. köt. 127. l.

³⁾ Szintén hasonló nevű kolostor létezett Felső-Magyarországban: *Abbatia Beatae Virginis de Kolos*; birtokai egyrésze a Garam folyó mellett — iuxta fluvium Gron — feküdtek, mint azt a nyitrai káptalannak 1327. évi Károly királyhoz írt határjáratási jelentése igazolja; lásd Fejér: *Codex. Dipl. Hung.* Tom. VIII. vol. 3. pag. 231. — Így Ipolyi: „Csallóköz Műemlékei“ az *Archaeologiai Közlemények* 1. köt. 103. lap. Komárom megyei *Kolos-Némá*-ra vonatkozólag azt gyanítja, hogy itten néma barátok (carthausiak) kolostora létezhetett egykor.

⁴⁾ Fejér: *Codex. Diplom. Hung.* Tom. III. vol. 1. pag. 386.

⁵⁾ Theiner: *Vetera Monumenta Histor. Hungar. Sacr. Illustrantia* 1. köt. 95. lap.

⁶⁾ Fejér: i. h. Tom. III. vol. 1. p. 386.

négy hó eltelte alatt ez ügyről őt kellően értesítsék, és az illető feleknek határidőt szabva, azokat vagy személyesen, vagy felhatalmazottjaik által színe eleibe idézzék. Eközben az erdélyi püspök elhalt, és mi lett végeredménye e pernek, nem tudom; — azonban ezen elkövetett méltatlanságok kiegyenlítésére, némű vigasz, és talán elégtétel jeléül történhetett, a midőn 1225-ben második András király kérelmére, *Honorius* pápa az apát személyére a süveg és gyűrű használatát engedélyezé: „personae tuae mitrae ac annuli usum de speciali gratia duximus concedendum.”¹⁾

A püspökség és monostor közti viszály és versenyzés egyébként meg nem szűnt; bizonyos per, melynek tárgya az illető okmányban²⁾ részletesen érintve nincs, 1228—1230. évek között az akkoriban Magyarországon időző *Egyed* subdiaconus és pápai káplán előtt folyt, ki előtt mind a két félnek abban történt megállapodása következtében: hogy vagy személyesen, vagy ügynökeik által képviselve mindenszentek napja nyolczadán a pápai szék előtt megjelenni tartozzanak, — a püspöki ügynök meg is jelent, de az apáté elmaradt. Ennek folytán *Basilius*³⁾ csanádi püspök által Boldog-asszony születése napjára mind a két fél újból megidézettvén, az apát ügyvivője ismét meg nem jelent, s így a végítélet következtében az apát a conventtel, a püspök által tett költségek fejében, elmarasztaltatott. *Gergely* pápa tehát követének, *Jakab* prenestei püspöknek, kit 1232-ben Magyarországra a végre küldött: hogy az egyház viszonyait rendezze, egyszersmind meghagyá, hogy ezen ítéletet az illető felekkel közölje.

Alig volt ezen ügy befejezve, újabb bonyodalmaknak jutunk nyomára, melyek részint a tized-szedésből, melyhez a püspök szintugy mint a convent igényt tartott — eredt, részint abból: hogy a püspök panaszt emelt az apát és szerzetesei ellen, kik az iránta köteles tiszteletről és engedelmességről megfejtkezve, oly jogok gyakorlatát tulajdonítanak magoknak, melyek hatáskörükhöz nem tartozván, fenhatalmát elismerni nem akarják.

Ezen ügy *Jakab* prenestei püspök eleibe lett terjesztve. A megidézett apát feleletül adá: hogy a tized-szedés őt elévülés nyomán illeti, a többiekre pedig tartja magát azon reá nézve kedvező ítélethez, melyet *Albert* orodi, néhai *Péter* fehervári és *Florentinus* szebeni prépostok már ez ügyben egyszer hoztak. Míg a tanúk kihallgatása folyt, s mielőtt ez ügy befejeztetett volna, a prenestei püspök megbizási ideje is lejárt; ez a további nyomozást a kunok püspökére bizá. Eközben egyik peresfél, *Rainald* az erdélyi püspök, jobb létre szenderült⁴⁾, és e tárgybani auditor Rómában: O. Sancti Nicolai in carcere Tulliano Diaconus bibornok lett, ki előtt jelenté az apát ügynöke, hogy idő hiányából a felelkezésekkel el nem készülhetett; de látván másfelől a curia is, hogy ezen ügy minden oldalról még kellően nincsen annyira felderítve, hogy végítéletet lehessen benne hozni, nevezetesen pedig: mivel a néhai püspök által előállított tanúk között olyanok is valának, kik tanúvallomást tenni képtelenek, és vallomásaik a prenestei püspök által is már megegyeztetettek, — ezen okból IX. *Gergely* pápa 1235-ik évben a kunok püspökének, a csanádi prépostnak, és de Bethleem — keresztnéve az okmányból kikopva — erdélyi prépostnak, a későbbi hírneves Bethlen család egyik tagjának, ez ügyben kiküldött biztosoknak meghagyá, hogy

¹⁾ Fejér: i. h. Tom. III. vol. 2. pag. 57.

²⁾ Fejér: i. h. Tom. III. vol. 2. p. 306.

³⁾ Az okmányban a csanádi püspök neve nem áll, Batthyány, ki a: Series Episcoporum Csanadiensium című munkájában 12. l. szintén ugyanezen okmányt közli, ez évre *Basilius* püspöket említi.

⁴⁾ Szereday: Series Episcoporum Transilvan. cum observationibus criticis Comiti Josephi Kemény, a kolozsvári Múzeum kéziratárában.

mielőbb a tanukat kihallgatnák, a peres feleket pedig vagy békítsék ki; vagy, ha ez nem sikerülne az illető okmányokat szent Mihály napjára a végítélet kimondására terjeszszék fel. ¹⁾ Fájdalom ezen ügy végeredményéről sincs tudomásom.

Negyedik Béla király idejében 1241-ben a vad mongol csoportok elárasztván az egész országot, e kolostort se kímélék meg, azt feldúlván elégették, és a szerzetesek nagy részét felkonczolák ²⁾. Hogy azonban ezen pusztítások oly nagyok nem voltak, mint azt velünk krónikásaink elhitetni akarják, számos építményből, mely fennmaradt ez idő előtti korszakból, észlelhetjük. — Itten tárgyunkra vonatkozó tudósításaink egyszerre megszűnnek, és történeti fonalunkat csak 1282-ben vehetjük ismét fel.

Ekkor negyedik *László* ült a királyi széken, kinek a katholika hitbeni ingatagsága, és a *kun* nemzet iránti hajlama és pártfogása, melynek szokásait is magáévá téve, azoknak botrányos életmódját utánozva, az egész országban, de főleg Rómában, maga irányában nagy ellenszenvet gerjesztett. — Ezeket harmadik Miklós pápa orvoslandó: *Fülöp* firmai püspököt, mint a szentszék követét, oly teljhatalommal felruházva, milyennel kevés követ dicsekedhetett, 1278-ban Magyarországra meneszté. Ez 1279-diki júniusban oda is érkezvén, buzgalma és tevékenysége által reábirta végre a királyt, hogy a kunok ellen fegyvert fogjon, kiket Oldamur főnökük alatt 1282-dik évben a *Hód* tava mellett, Kolozsvár közelében, le is győz. ³⁾ — Igen valószínű: hogy ekkor *Pál*, okmányilag ismert első apátja ezen monostornak, ⁴⁾ a királylyal találkozhatott, kinek kérésére, királyi parancs folytán, az erdélyi káptalan ugyanezen év apostolok oszlása előtti első ferián, *Somogy János*, *Péter* fiával a király apródjával — juvene aule vestre majestatis — mint királyi emberrel és *János* kanonokkal, *Máriatheleken* és *Kájánthón*, a kolostor birtokain kiszállván, azokat minden ellenmondás nélkül meghatározta, mint azt az erről szóló jelentése igazolja. ⁵⁾ — Három évvel később, 1285-ben a tatárok, talán az elűzött kunok által késztetve, Erdélyben nagy pusztításokat vittek véghez ⁶⁾, mire a szerzetesek újból elszéledtek, s így semmi ellentállástól nem tartva, a monostorra és hozzá tartozó birtokra a világiak tevék kezeiket; míg végre 1296-ban *Henrik* apátnak, egyszersmind harmadik *András* király udvari káplánjának sikerült e zilált állapotnak és erőszakoskodásoknak a királynál tett lépések folytán véget vetni, ki nem csak készséggel hajlott e kérés teljesítésére, hanem hogy e szerzet iránti hajlamát tanúsítsa: *Mártont*, *Kényi* fiát, udvari katonáját — aule nostre miles — mint királyi embert küldé le a visszaadott birtokok beigtatására ⁷⁾, az erdélyi káptalannak 1296-ik évről szóló jelentése szerint, ebben a monostor mint hiteles hely — locus testimonialis — először fordul elő. — *László* erdélyi vajda rendeletére e birtokok határai 1297-ben is körüljárattak. ⁸⁾

Ez időtől fogva barátságosabb viszony és jobb egyetértés kezd alakulni; azon

¹⁾ Monumenta Hungar. Histor. Codex. Diplom. Arpadianus continuatus 2. köt. 33—34. ll.

²⁾ Fridvaldszki: i. h. 58. l., és Fejér: i. h. Tom. IV. vol. 3. p. 106.

³⁾ Kéza, Thuróczi a *Hód* tavát említik minden tájékozás nélkül. — Engel: Geschichte des Ungr. Reichs 1. köt. 426. lapon *Hódmező-Vásárhely* tájékára teszi. — Ráth Károly: Magyar Királyok Hadjáratai 37. lap, a *Hód* tavát Kolozsvár közelébe helyezi.

⁴⁾ Fridvaldszki: i. h. ezen apátot lajstromában nem említi.

⁵⁾ Széchenyi Codex. Tom. III. Nro 54. másolat.

⁶⁾ Engel: Geschichte des Ungr. Reichs. 1. köt. 430. lap.

⁷⁾ Szegedi: i. h. 356—358. lapok.

⁸⁾ Széchenyi Codex Tom. III. N. 84—85.

viszály, mely a főnhatalom gyakorlatából, mint feljebb láttuk keletkezett, s melyet magának az erdélyi püspök jogosan vagy jogtalanul a monostor felett követelt, valószínűen a pápai végítélet által már ki lehetett egyenlítő, még pedig az által : hogy e monostort közvetlenül az esztergomi érsek hatósága alá helyezé ; igaz, hogy erről csak IX. Bonifáczius pápa 1400-ik évről bullája nyomán értesülünk, ¹⁾ mi azonban nem akadályozza, hogy az esztergomi érsekség főnhatalmát már sokkal régebb időktől fogva e monostor felett ne gyakorolta legyen, mit a bullában előforduló ezen szavak bizonyítanak : „Et quod Archiepiscopi Strigonienses in pacifica possessione, vel quasi iuris exercendi superioritatem et iurisdictionem huiusmodi in monasteria . . . praedicta — ezek közé a kolozsmonostori apátság is soroltatik — a tanto tempore fuerat, cuius contrarii memoria non exstabat.“ — Továbbá a püspökség nagy kiterjedésű birtoka nyugat felől : *Gyalu*, régi nevén *Golo* vagy *Golou*, a hozzá tartozó részbirtokokkal : *Kapus*, *Tyre* most *Türe*, *Fenes*, *Vistha*, keletre pedig *Klusvár* most *Kolozsvár*, az apátság birtokaival : *Monostor*, *Kájánthó*, *Máriathelke*, *Bewna* vagy *Bénye*, *Egeres*, *Leske*, *Szentgyurgy*, *Tyburczhelke*, szomszédos levén, határszéleik mindenütt érintkeztek, pontatlan határ kijáratásokból, és kétséges birtoklati jogokból folytonos surlódások és perek keletkeztek. Ezeknek véget akarván vetni Péter, erdélyi főpásztor : „ut Dei Ecclesia in suo statu tuta permaneat, et in suis bonis sit tranquilla“, mint mondja azon cserelevél, melyet László apáttal 1299-ben kötött; ennél fogva : a püspök Nádos és Bugarthelke (Bogártelke) birtokait, melyek a monostornak úgy is inkább kezéiggyében feküdtek, cserében adja, és kapja ezekért : *Leske* és *Szentgyörgyet* oly feltétellel, hogy az apátság ezen túl is, a kolostor és hozzátartozó építményekhez a szükséges fa-készletet a *leskei* erdőből vág hassa; ezen birtokokba László vajda parancsa következtében s ennek folytán az erdélyi káptalan tett jelentése szerint, még ugyanez évben Mera Miklós és Mihály fehérvári kanonok az illetőket be is vezették. ²⁾

E század folyama alatt alapítottatott ugyanezen tájékon a Benedek-szerzetbeli Gyerő-monostor is, Gereu, a most is virágzó Kemény és Kabós családok törzse által, s így annyi viszontagságok után, melyek nem egyszer kockáztatták e szent telep létezését, sikerült azt, a szerzetesek ébersége és erélye által, a végenyészettől megmenteni, s egy nyugodalmasabb és biztosabb állapotot eszközölve, felvirágzását elősegíteni.

A tizennegyedik század, talán még első tizedében látjuk keletkezni Egeresen a monostor birtokán, az anya-kolostorból kiszakadt fiók-apátságot, mely mainap csak még romjaiban áll fenn. ³⁾ — Mig a püspökséggel a jóegyetértés szilárdulni kezd, addig a szomszédos világi birtokosokkal újabb bonyodalmak keletkeznek. — 1314-ben László apátot még életben találjuk; ez a kájánthói birtokához tartozó *Zylwatelek* nevű kaszálóját, nevezetesen *Mihmathkása* és *Gemjemathkása* felől, Báduky Péter kiküldött királyi ember, és János gyulafehérvári mester kanonok által meghatároolja. ⁴⁾ — Ezen kájánthói birtok kelet felől Kolozsvárnak határával érintkezvén, délfelől Macskásy család birtokával, Papfalvával szomszédos levén, hosszadalmas éveken át tartó hatalmaskodási perekre, és határkérdésekre adott

¹⁾ Pray : Specimen Hierarch. Hungar. T. 1. pag. 13—20. Datum pontificatus nostro anno undecimo, mivel Bonifácus 2. november 1389. lett pápa, anno undecimo : tehát 1400-diki év.

²⁾ Monumenta Hungar. Histor. Codex Dipl. Arpadianus continuatus Tom. 5—216—221. II.

³⁾ Bartalis Antal : Notitia Parochiae Jegenyensis pag. 14. a régi kolostornak nagy része egybeomolva, mostani birtokosai : a gr. Haller és báró Szentkeresztiék; az egykori egyház jelenleg a protestánsoké, benne a Bocskay Gábor 1550-dik évről sirfelirata.

⁴⁾ Kolozsmonostori Convent levéltára. Littera K. I. szám.

alkalmat, melyeket, habár valamely nevezetesebb eseményről nem is tudósítanak, de fel-
említeni a történetek folyama alatt azért nem tartom feleslegesnek, mert ezek egyedüli kút-
források, melyekből az apátok, kormányzók és egyes szerzetesek neveiket szemelhetjük ki;
továbbá régi magyar helyek nevei is fordulván elő azokban, bizonyítják: hogy Kolozsvárra
és környékére szászok lettek telepítve, mainap pedig ezen faluk többnyire oláhok által
lakatnak; mindamellett is az első telepedők magyarok voltak, kik bár az idő mostoha
viszonyai között elfogytak, emlékek mégis a helyek neveiben fenmaradt. — A kiváltsá-
gok és birtokokról szóló okmányokat nagyobb biztonság kedvéért időnkint megújítani
szokásos lévén, István apát 1324-ben Robert királyhoz történt folyamodása következtében
az 1263-ik évi ujadomány, valamint az 1296. évi igtatóleveleknek megerősítését nyeré. ¹⁾

A Macskásy nemességek pernek első nyomait látjuk 1339-ben keletkezni, a mi-
dön: Machkásy József fiai: Domonkos és Miklós, a monostor kájánthói birtokához tartozó
Zylwásthelkeberke, melyet a Machkásy nemések másképp József-berkének neveztek — szom-
szédóságában fekvő Kájánthopada nevű szénarétjét erőszakosan foglalák el; ezek ellen Já-
nos apát, a Farkas családból eredő ²⁾ Tamás vajda előtt panaszt emelt, a vajda ez ügyet,
szent Antal napján Tordán tartandó országos összejövételre — congregatio generalis nobi-
lium — halasztá, hol a peres felek a vajda felszólalása, és némely nemések közbejötté
következtében aképen egyeztek meg: hogy a Machkásy nemések a Kájánthopadnak egy
részét a hegy élétől kezdve az erdőig, hossza és szélességében az apátnak engedik át; akár
melyik megmásoló félnek ötven marka büntetési terhe alatt, miről azután Péter-Pál napján
a felek az erdélyi káptalan által okmányt adatnak maguknak. ³⁾ — Ugyanezen János apátot
Erzsébet királyné 1341-ben udvari káplánjának nevezi ki, és a monostort legmagasb véd-
nöksége alá veszi, ⁴⁾ ez azon okmány, melyet feljebb már említék, s melyben szent László
e monostor alapítójának neveztetik. Ezen királyi kegyekkel elhalmozás és kitüntetés, a
szerzet méltányolt érdemein kívül, aligha nem volt egyszersmind a szomszédok erőszakos-
kodása ellen is intézve. — 1342-ben a hatalmas András ült az erdélyi főpásztori széken,
ki alatt a már feledésbe ment viszály ismét megújulni látszék, a midőn a püspök a kolos-
tor némely birtokait dézsmáival és malmával elfoglalá, és azokat a monostor nagy kárá-
val visszaadni vonakodék, János apát személyesen meg nem jelenhetvén, maga nevében
István custost a királynéhoz küldé, ez erőszakoskodás ellen orvoslást kérni; a királyné
tehát Miklós vajdának megrendeli, hogy az apátot azokba, ha másképp nem, törvény útján
is helyezze vissza, és a monostort a maga, valamint a király tekintélyével megvédeni
parancsolja. ⁵⁾ Volt-e a vajdának elég hatalma e parancsot teljesíteni? Alig hiszszük, ha
meggondoljuk, hogy ugyanezen püspök 1349-ben, midőn első Lajos király Erdélyben tar-
tózkodott, őt a gyulafahérvári várból kizárva, be nem bocsátá. ⁶⁾ Igaz, hogy ezért befoga-
tása elrendeltetett, és birtokai lefoglaltattak; de úgy látszik kegyelmet nyerve, még 1356-
ban is e magas egyházi állásban találjuk.

¹⁾ Fridvaldszki: i. h. 71. lap. — Szegedi: i. h. 359. l. — Fejér: Cod. Dipl. Hung. Tom. VIII. vol. 2. pag. 518.

²⁾ Benkő József: Transsilvania: 1. köt. 170. l. és 6. számú jegyzet a 174. lapon.

³⁾ Kolozsmonostori convent levéltára. Littera: K. 4. szám.

⁴⁾ Fridvaldszki: i. h. 76—77. l. — Fejér: i. h. Tom. VIII. vol. 4. pag. 508.

⁵⁾ Szereday: Series Antiquorum Episcop. Transsilvaniens. pag. 80.

⁶⁾ Kolozsmonostori convent levéltára. Littera: E. 20. szám 1350. évi átiratban, és Felmer Histor. Transsil. cum obser. Eder 43. lap. megemlitve.

1356-ban Tordán, Minden-szentek nyolczad napjára, *András* vajda által hirdetett országgyűlésen, *Péter* deák — litteratus — a monostor jegyzője, *László* apát nevében megjelenvén, tiltakozik *Kallyán* János fia: *Kallyán Márton* ellen, ki *Bewia* nevű *Kajántho*hoz tartozó birtok-részt elfoglalá; előmutatván egyszersmind az erdélyi káptalan két rendbeli iratát, melyek egyike néhai *István* alvajda, a másik az imént említett *András* vajdához volt intézve, a monostornak e birtok iránti jogát bizonyítván, de ez okmányok teljes próbául nem szolgálván, minekutána a szintén jelen lévő *Kallyán Márton* a kérdéses birtokot a maga örökségének vallá, azon határozat kelt: hogy a jövő vizkereszt nap nyolczadán *Szent-Imrén*, birtokos négy szomszédjával személyesen megjelenve, az esküt tegye le. ¹⁾ E pernek további folyamát, okmányok hiányából, nem kísérhetjük; azonban eredményéről szól egy igen elrongált hártya ²⁾, melyből kiderül: hogy 1358-ban *Domonkos* alvajda ítélete nyomán *László* apát e birtokba vissza lett helyezve, *Kallyán Bertalan*, *Márton* testvére minden ellenmondása daczára, *Papfalvai Lőrincz* fia *Miklós*, és *János* káptalani ember által bevezetve.

E monostornak tekintélyét akarván emelni, *Lajos* király az azelőtti évben, 1357-ben Visegrádról, Nagycsütörtök napon kelt szabadalmi levél ³⁾ által, az apát és convent ügyei feletti biráskodást egyenesen a vajdára ruházá. — Ugyan ezen gondos apát kérésére, a váradi káptalan, királyi ember *Szomordoky Lászlóval*, és a szentkeresztii egyház plebánosával, *Kozmával*, 1360-ban *Egeres*, *Bogártelke* és *Monostor* határait körüljártatá ⁴⁾ és ugyanezt ismétlé a monostori és szent-benedeki birtokaira nézve ⁵⁾ 1361-ben.

1368-ban egy, mint már feljebb láttuk, még 1339-ben a *Machkásy* család által elkövetett erőszakos tettét, megújulni tapasztaljuk, a midőn: *Machkásy József* fia: *Machkásy Miklós*, fiaival egyetembe, a *Kajánthopa* nevű szénarétet ismét elfoglalá. *Otto* az akkori apát kérésére, *Péter* ⁶⁾ alvajda parancsa folytán, az erdélyi káptalan társkanonoka *Mihály* mester, és *Zumurduky* Miklós mint királyi ember, a hely színére kiszállván, az illető nemeseiket innen kitiltá. ⁷⁾

Ugyszintén láttuk *Kallyán* családnak *Bénye*, vagy másképp *Been* birtok elleni igazságtalan megtámadását is 1358-ban, mely biróilag vissza lett utasítva; huszonegy év eltelté mulva, 1379-ben ugyanezen birtokot, mely másképp *Tyburcztheleke* név alatt is fordul elő, a *Kyde* család támadá meg, azt magáénak vallván, valamivel még előbb *Otto* apát magát *Tyburcztelkébe* bevezettetvén, *Kyde* Jánost, *Kyde* Gergely fiát, mint ellenmondót, *Lépes* János alvajda eleibe idézé, kinek határozata folytán, a birtok az apátnak oda lett ítélve. — Ujabb háborítás következtében, *László* vajda által 1379-ben hozott e tárgybani ítélet ellen, ki e birtokot szintén az apátnak, mivel az ellenfél jogát érvényesíteni nem tudá, oda ítélé — *Kyde* János *Lajos* királyhoz főlebbezett; a váradi káptalan, királyi parancs folytán, a kiküldött királyi ember: *Macskásy Miklós* fia, *Macskásy Balázs*, és a maga embere *István* clericus által, megkeresvén 1381-dik évi Virágvasárnapján az apátot, őt, okmányaival együtt husvét nyolczadára a király eleibe idézé. A reá következő szerdán szin-

¹⁾ Széchenyi Codex Chartae Transilv. LV-e Collec. Martini Cornides T. 1. pag. 30.

²⁾ Kolomonostori Convent. levéltár. Littera K. 10. szám.

³⁾ Széchenyi Codex 72. szám Collect. Hevenessianae Tom. V. pag. 195.

⁴⁾ Bartalis: Notitia Parochiae Jegenyensis pag. 65—69.

⁵⁾ Széchenyi Codex Chartae Transilv. 88. szám.

⁶⁾ Péter alvajda neve Benkőnél: Transsilvan. nem fordul elő lásd 197. lap.

⁷⁾ Kolozsmonostori Convent levéltár Metal. Littera K. 26. szám.

tén megtalálván *László* vajdát, felszólítá : hogy *Kyde* János okmányait, az általa hozott ítélettel, a maga pecsétje alá zárva, embere által, a fennevezett határnapra a királyi curiába kézbesitse, mire a vajda azon megjegyzést tevő : hogy ezen ügyet érdeklő okmányokat ő az ítélet után az apátnak átadá. — Ennek következtében a vajda ezen eljárását igazolandó, személyesen, vagy képviselve, valamint a peres felek is, az erdélyi káptalan által egy újabban kitűzött határnapra, tudnillik : ker. szent János születése napja nyolczadára, a curiára idéztettek. — Ekkor az apát meg nem jelenhetvén, ez ügy tárgyalása elhalasztatott. Az erdélyi káptalan, újabb parancs folytán, a *szent-mihálytelki* lelkész *András*, mint a maga, és *Bodásy* Miklós fia *Bodásy* Péter, mint a királyi ember által, szent Máté evangelista ünnep előtti napján újból fölkeresvén az apátot, a jövő szent Mihály nap nyolczadára, valamint a vajdát is megidéztték. A kirendelt határnapon megjelenvén a király előtt : *Kyde* János személyesen, *Otto* apát pedig szerzetese, *Gergely* custos által képviselve, azt adá válaszul : hogy a kérdéses okmányok, valamint az ítélet az apát birtokában nincsenek ; mire a szintén jelen lévő vajda ügynöke, *Gallus*, azon feleletet adá : hogy az okmányok a vajda kezénél vannak, a király tehát újabbi parancsa következtében ezen okmányok előmutatása a jövő, tehát 1382-ik évi szent György nap nyolczadára, minden haladék nélkül elrendeltetik.

Eljövén végre a határnap, minden okmányok be lettek mutatva, de mivel a királyi tanácsosok ekkor együtt nem voltak, azok egy szekrénybe zárva Demeter bibornok és korbátnok pecsétje alatt, *Gallusnak*, a vajda ügynökének visszaadattak, azon meghagyással, hogy azokat a jövő kitűzött szent Mihály nyolczadán, mint ez ügy felett tartandó végítélet határnapján, újból mutassa elő ; e közben a király — Nagyszombatban 1382-dik évi sept. 11-én — jobblétre szenderült, és ez ügy tárgyalása a jövő évi (1383) Vizkereszt nap nyolczadára ismét elhalasztatott, a midőn *Kyde* János és az apát személyesen megjelenvén, *Gallus* mester a vajda nevében az okmányokat újból előmutatá ; de mivel az apát okmányai csak hiteles átiratok és nem az eredetiek voltak, *Kyde* János pedig az eredetiek előmutatását követelé, azok bemutatására újabb határidőül a jövő szent György nap nyolczada lett kitűzve. ¹⁾

Itten a per rendes folyama megszakad ; 1388-ban újabb nyomai vannak *Kyde* János megidézttetésének, ez nem sokára elhalván, két hason nevű fia : *Péter* az öregebb, és *Péter* az ifjabb, *Tyburcztelkét* erőszakosan elfoglalák ; *Pál* apát 1393-ban a hatalmaskodókat *Veres* Péter ²⁾ alvajda ítélőszéke eleibe idézteti Boldogasszony nap születése nyolczadára ; kik a kitűzött időre dezmeri *Mykola László Germanikus*, és *Dobokay* János által képviselve meg is jelentek. Az alvajda előre figyelmeztetvén őket arra : hogy az erdélyi törvények értelmé szerént, az ő törvényszéke előtt hozott ítéletek nem a vajdához, hanem a királyi curiához egyenesen föllebbezhetők ; erre az ügynökök az alvajdát kérték, hogy az akkoriban *Déván* időző vajda *Bebek* Imre eleibe terjesztené ezen ügyet, de a vajda el levén foglalva az ország ezen részében kitört zendüléssel — propter mocionem pridierne guere in his partibus Transsilvanicis — az egészet az alvajdára bizá, azon megjegyzéssel : hogy a felek fölfedezése esetében, utasítsa őket a királyi curiához, s így tehát a kijelelt határnapon Szent-Imrén, az alvajdák székhelyén — in sede nostra iudicaria — ezen ország része nemeseivel összetülve, azon oknál fogva, mivel a *Kyde* család tagjai semminemű, jogai-

¹⁾ Kolozsmonostori Convent levéltár. Metal. Littera K. 21. szám.

²⁾ Az alvajda neve az okmányban ki nem betűzhető, mely helyenkint el van kopva, azt Benkő : Transsilv. nyomán pótolám, hol 1394-ik évre *Veres* Péter fordul elő. 1. köt. 197. lap.

kat igazoló okmányokat előmutatni nem tudtak, továbbá, mint erőszakoskodókat, kik a kérdéses *Bénnye* vagy *Tyburczelki* birtokot huzamosabban elfoglalva birták, oda ítélé az apátnak, az ellenfél pedig az elkövetett méltatlankodásokért, minden birtok és jogok elvesztésében, melyek egy harmada az apátnak, két harmada pedig a bíróságnak jutott osztályrészül, marasztaltatott el. ¹⁾

Történt-e az ellenfél által felebbezés? nem tudjuk; mert ezen ügy végeredményéről semmi adat nem maradt.

Cossa Boldizsár, huszonharmadik *János* név alatt ismeretes pápa, a fenemlitett *Pál* apátnak 1411-ik év körül történt elhunytá következtében, az apát kinevezését ezen egy esetre, mint mondja az okmány, magának tartván fen, az esztergomi megyebeli *Szent-Benedek* zárda apátját, *Henriket*, érdemeit méltányolva, ebben a minémiségben Kolozs-Monostorra tévé át, pontificatus anno secundo kalend. septembr. ²⁾ — Kormányzásának elein 1411-ben *Thwsan*, *Semjén* fia, *István* és *Thwsan Tamás* fia, *Mátyás*, a monostor: *Bathus* (talán *Dathus*?) és *Lekenchee* nevű birtokait foglalák el, ezek ellen *Monostory Lőrincz* fia *Monostory Pál* által, *Nádasy* László alvajda előtt erélyesen tiltakozik. ³⁾

A konstantzi zsinaton, mely 1414-ik évben november 5-én vette kezdetét, s mely az egyház csökkentett tekintélyének helyreállítására, és újabb szervezésére hivatott egybe, a magyar clerus küldöttjei részéről *Henrik* apát is jelen volt, ⁴⁾ hol folyamodása következtében, mivel sem az apáti kineveztetéséről szóló okmánya nem volt, sem pedig a szokott esküt még senki előtt le nem tette, a zsinat elébb 1415-ben őt *Zsigmond* király pártfogásába ajánlva, 1416-ban néki engedélyt ad akármely fölszentelt püspök előtt ezen esküt letehetni, és annak ily alkalommal egybekötött áldását fölvehetni, ⁵⁾ ekkor a monostor, mint ez az idézett okmányból kiderül, az erdélyi püspöki megye hatósága alá volt helyezve.

Az apát távolléte alatt 1415-ben, a kolozsváriakkal, közel hatvan éven át, időnként megújult hatalmaskodó perfolyma vevé kezdetét, tudnillik: szent Márk evangelista napja körül, *Műn* Miklós kolozsvári bíró, néhány polgárral a monostor birtoka: *Kajánthó* határait jelelő dombjait, nevezetesen *Theulgespathak* felől, melyről a város határával összeér, széthányatá. *Ferencz* custos, és *György* szerzetes, az apátot képviselve, *Fülep* és *Jakab* apostolok nap előtti ötödik ferian, az erdélyi káptalan előtt e határdombok elrontása, valamint a birtok netaláni elfoglalása ellen erélyesen tiltakoznak; ⁶⁾ és egyszersmind panaszt emelnek *Nádasy* László alvajda előtt is, kinek *Szent-Imréről*, sz. *Mihály* megjelenése nap utáni szombaton kelt, az erdélyi káptalanhoz menesztett parancsa folytán, *Zomordoky* *Jakab* ⁷⁾ mint királyi ember, a káptalan emberével *Mihály* mester kanonokkal *szent Ilona*

¹⁾ Kolozsmonostori Convent levéltár. Metal. Littera K. 10. szám.

²⁾ Széchenyi Codex: Litterae Regum. Praelat. Baron. Regn. Hung. Codex Secul. XVIII. in append. 9—13. lapok.

³⁾ Széchenyi Codex: Chartae Transsilv. XC. ezen tiltakozás kelt *Szent-Imrén*, Sedecimo die octavarum festi Epiphaniarum Domini a. d. 1410-ben; itten nyilván tollhiba lehet és 1411-nek kellene állani; mert *Cossa* Boldizsár 1410-ben május 17-én lett pápa, és mint feljebb láttuk *Henrik* apátot pontificatus anno secundo, tehát 1411. folyama alatt nevezte ki kolozsmonostori apátnak. Kalend. septembr. és így *Henrik* apát 1410-ben még nem tiltakozhatott.

⁴⁾ Fejér: Codex Diplom. Hung. Tom. 10. vol. 8. p. 558. és Ungarisches Magazin 4. k. 243. l.

⁵⁾ Széchenyi Codex: Koppi: Miscel. Diplom. Codex XVIII. p. 97. et in Appendice p. 9—13.

⁶⁾ Kolozsmonostori Convent-levéltár Littera K. 19. és 20. szám.

⁷⁾ Ez ügy megvizsgálására kirendelt homo regiusok nevei még ezek voltak: *Zomordoky* *György*, *Imre*, *Balázs*; *Zwchák* *Mihály* dictus *Beschi*, *Machkásy* *Mihály* dictus *Darabos*, és *Alzy* *Miklós* fia: *Domonkos*.

királyné ünnepe előtti második ferián a hely színére kiszállván: tett jelentések szerint az apáti képviselők panaszához képest, mindent megegyezőleg találtak. ¹⁾ Ez ügyről többet egyelőre nem tudunk mondani; azonban lesz alkalmunk vele lejjebb bővebben megismerkedni.

Henrik apát, a zsinat végét, mely 1418-ban április 22-én rekesztetett be, be nem várható, legalább annak folyama alatt 1417-ben újból hon találjuk peres ügygyel elfoglalva: *Papfalvi* László, Jakabnak fia, *Baath*, vagy másképp szent János nevű, a monostorhoz tartozó birtok területén fekvő erdőt, és némely szántóföldeknek részeit elfoglalá. — Az apát ez ügy elintézését a baathi közbirtokosságra bízta; ez az erdőt *Lászlónak*, a szántókat az apátnak ítélte oda; Zsigmond király erről értesülve, még Konstantzból 1417-ben szent Vit, és Modest vértanúk ünnepe után legközelebbi szombaton kelt parancsa ²⁾ következtében meghagyta *Csáky Miklós* erdélyi vajdának, hogy a fenemlített Lászlót karhatalommal is a birtokból üzze ki, erélyesen tiltakozva az egyházi birtoknak ily ítéletek nyomán történhető elidegenítése ellen — őt a törvény rendes folyamára utalja. A parancsban előforduló ezen szavak: „considerato potissimum quod venerabilis dominus frater *Henricus* abbas monasterii B. M. Virginis de Clusmonastra de litigionariis processibus, et patvariis regni sit minus bene informatus“ feljogosítanak talán azt hinni, hogy ezen apát külföldi származásu lehetett.

1418-ban *Gergely* perjel és *György* custos az egész szerzet nevében, *Deesy* Ilyés fia *Máté*, a monostor jegyzője által képviselve, *varaskemi Lépes Loránt* alvajda előtt tiltakoznak: azon kötendő, vagy már meg is kötött egyezmény ellen, melyet *Henrik* apátjuk *Machkásy* István- és Péterrel a végett tervez, hogy a *Kajanthó* és *Bénye* közelében fekvő darab földbirtokhoz, melyet a fennevezett *Machkásiak* erőszakosan elfoglaltak, könnyebben juthasson, ha t. i. nekik, a monostor nagy kárával, ugyanazon peres föld nagyobb részét ³⁾ átengedné.

1423-ban a monostor apátja *Balázs* volt, ennek kérésére, Zsigmond király, *Chaaky* Miklós vajdának meghagyta, hogy védje az apátot azon alkalmatlankodók ellen, kik az előbbeni apátok által tett adósság, és általuk elkövetett bántalmak miatt, a monostort most háborítani kívánják. ⁴⁾

Megemlítendő, hogy 1436-ban a bozsniai minoriták generalis vicarius: *Picenus de Marchia* Jakab, kit Zsigmond császár ekkor Magyarországra hívott, Erdélyben is a Hussiták, de nevezetesen a görög nem egyesültek térítgetésében, túlbuzgóságától elragadtatva, a legnagyobb kegyetlenséget fejtett ki. — Ez, valamint a nemességnek a parasztok elleni nyomása, pörzendülést idézett elő. — 1437-ben a lázadó pórhad, és nemesség között *Alparétnél* történt véres, de eredménytelen összeütközés, s ennek következtében *Apatiban* október 6-kán a rákövetkező békeegyezmény se csillapította le a felizgatott lázadók kedélyeit. Kolozsvár környékén újabb dühhel tört ki, *Nagy* — *Magnus* — *Antal* vezetésével, ki a Kolozsmonostor falai alatt, a nemességtől legyőzve, darabokra vágatott ugyan, de e közben a felkelők Kolozsvárra húzódtak, míg a nemesség e várost körül fogva, e monostorból 1438-dik évi január 9-kén kelt levelével a szászokat szólítja fel segítségre. ⁵⁾

¹⁾ Kolozsmonostori levéltár, Littera K. 14. szám.

²⁾ Fridvaldszki: i. h. 95—102. ll.

³⁾ Kolozsmonostori levéltár, Littera K. 30. szám.

⁴⁾ Széchenyi Codex: Litterae Regum, Praelat. Baron. 167. szám.

⁵⁾ Mart. Felmer: Primae Lineae Histor. Transsily. cum observ. Josephi Eder. 72. 75. és 95. ll. és Engel Geschichte des Ungr. Reichs. 2. köt 363. lap.

A kolostor ekkor valószínűleg fallal körülkerített, megerősített hely lehetett. — Ugyan ezen év június havában a törökök *Murad* és *Vlad Drakul* által vezetve, a Vaskapunál Erdélybe betörve, nagy pusztításokat vittek véghez. — 1439-ben újabb betöréstől tartva, a kormány az általános fölkelést elrendelék; *Erzsébet* királyné különös kegyelménél fogva *Antal* apátot, kinek szintén más nemesek példájára a harcmezőn kellett volna megjeleni, e teherből fölmenté. ¹⁾ — 1451-ben ugyanezen *Antal* apát, pápai parancs következtében, *András* gyulafehérvári prépost ügyében ítéletet mond, és őt feltételesen, ha tudniillik a 25 marka pénz tartozását le nem fizeti, kiközösíti. ²⁾

Itten egy ideig az apátok sorozata megszűnik; helyökbe kormányzók lépnek, az egyházi birtok jövedelme már a tizenötödik század elején, a királyok által pártolt hivek kezei közé kezde szivárogni, az elpazarolt királyi, és hivtelenektől elkobzott javak ezek lekenyerezésére már elégségesek nem lévén, amazokhoz kelle nyulni. — 1445-ben a várnai szerencsétlen ütközet után, Pesten tartott országgyűlésen többi között megengedtetett ugyan az országos kapitányoknak, egyházi javadalmakat birhatni; de ellenben elhatározatott: hogy minden kolostor saját szerzetbeli apátja által kormányoztassék. ³⁾ — Ennek daczára 1454-ben, igaz kilencz év múlva, mely alatt sok minden megváltozhatott, — e monostor kormányzója — gubernator — *Gotthard* volt, az okmányban venerabilis-nek czímeztetetik. Egyházi személy volt-e, avagy e czím a monostor főnökségi méltósággal kapcsolatban járt-e? meghatározni nem tudom, *Benedek* szerzetbeli aligha lehetett. Ennek kormánya alatt a *Tölgyespatak* iránti per megújul, *Tharkewi Rikalf* fia: *Tharkewi* György és *Bromslaus* voltak, ekkor erdélyi alvajdák; ezekhez *Gothárd* azon kéressel járul: hogy a *kajánthói* birtok, és a kolozsvári terület között, *Tölgyespataka* nevű völgy képezvén a határt, ennek pontos kijelölését eszközölnék, annál is inkább, mert ezen völgy nagyobb részéhez igényt tartván a város, azt elfoglalni akarja. A kolozsmegyei tisztviselőség tehát oda utasítottatott: hogy vagy *Zwkháky Antal* fiát: *Zwkháky Mihályt*, vagy *Gewrgfalway Jánost*, mint királyi embert, magához vevén a káptalani küldöttet, ez ügyet vizsgálja meg, és eredményét jelentse fel. ⁴⁾ — Ezután hat évig ez ügyről nem hallunk semmit, a midőn 1460-ban a kolozsváriak *Zilági Mihály* ⁵⁾, Besztercze örökös grófja és Erdély kormányzója — gubernator — előtt bevádolják *Berthalan* monostori kormányzót, ki az okmányban: venerabilis és doctornak — de miben tudor? az feljegyezve nincs — czímeztetetik; az iránt: hogy a már fennemlített *Tölgyespatakát* újból elfoglalta. Ez tehát *wyngarthi Geréb* János alkormányzóra — vice gubernator — bízta ezen ügy megvizsgálását; ki ennek folytán pathai *Desew Antal* kolozsmegyei főispánnak meghagyá, hogy e tárgyban intézkednék. Ez egybehíván a szomszédos nemeseket, ugymint: *gyereumonostori Kemény Istvánt*, *Zenthpáli Lászlót* és *Pált*, *Zuchaky Nagy — Magnus — Fabiánt* Kolozsmegye biráját, *Buda Pált*, papfalvai *Choronk Pált*, *Zuchák Mátyást*, *Feyérdi Jorgolán Istvánt*, *Zomordoky Domonkos* és *Istvánt*, *Buda Györgyöt*, *Machkásy Jánost* és másokat, kik midőn igaz hitökre fogadnák: hogy *Thewlgespathak* lenne a város és a *kajánthói* birtok közti határ, mint azt *Berthalan* erősíté, a peres földet a kormányzónak oda ítélé szent Lőrincz vértanu ünnep

¹⁾ Széchenyi Codex: Litterae Reg. Praelat. Baron. Codex XVIII. in append. pag. 42—43.

²⁾ Szereday: Notitia Capituli Albensis pag. 95.

³⁾ Engel: Geschichte des Ungr. Reichs 3. köt. 1-ső része 89. lap.

⁴⁾ Kolozsmostori levéltár. Littera K. 15. szám.

⁵⁾ Szilágyi Mihály; a személy és hely-nevekben az eredeti írálymódot tartom meg.

előtti ötödik ferián 1460-ban. ¹⁾ — Azonban a fennemlített *Geréb* János parancsa folytán, a midőn szent Mihály nap előtti harmadik ferián ennek jegyzője *Themeswáry* János deák — litteratus — mint királyi ember, az erdélyi káptalan részéről pedig *János* bacalaureus in decretis, és *Cuyatha* Mihály kanonokok a helyszínén megjelenvén, az első határdombot felállítának, *Domonkos*, benedeki szerzetes, *Berthalan* kormányzó nevében ellenmondott. ²⁾

Az előtti évben 1459-ben Mátyás király, Monostor helységét országos vásári joggal adományozá meg. ³⁾ — *Berthalan* után kormányzó volt dengeleghi *Pongrácz* László, ki szintén venerabilisnek czímeztetett, ez 1463-ban elhalván, ugyanezen évben e kolostor egyik szerzetesét *Péchévárad*i Pétert nevezé ki apátnak Mátyás király: „ne regulari ac professo abbate viduata (sit)“, mint mondja a kinevező okmány. ⁴⁾ Ezen *Péter* elébb 1461-ben az egyház custosa volt. ⁵⁾ — Közte és a szomszéd kolozsváriak között nem uralkodott a legjobb egyetértés. Ugyanis: Nagy Lajos király 1370-ben engedélyt adott a kolozsmonostori jobbágyoknak, hogy elébb az illető díjt — terragium — az apátnak lefizetvén, a városba költözhessenek. ⁶⁾ — Ezen szabadalmat az apát megszorítván, a kolozsváriak panaszoltak ellene, a király 1465-ről kelt parancsa következtében rendeltette: hogy az apát e tilalomtól elálljon. Ekközben az apát vagy harcias jelleménél fogva, vagy titkon talán az elégtelenségekkel szövetkezve, a monostort erődkkel körül fogva, megerősíté; a király pedig 1466-ban a kolozsváriakhoz küldött rendelete folytán, ez erődek lerombolását megrendelé. ⁷⁾

1473-ban pünkösd utáni negyedik ferian *Magyar* Balázs erdélyi vajda Kolozsvárt időzvé, őt *Péter* apát felszólítá, hogy a *Tölgyespatak* birtok iránti perben az ítéletet mondaná ki. A birtok kiterjedése, mint az okmányokból kiderül, közel három ezer holdnyi volt. — Kereszt. szent János születése nap előtti második feria lett tehát határnapul kitűzve. Barabás ap. nap előtti negyedik ferián az apát a vajdát meglátogatván a város bírása az előjárósággal fel akarva használni ez alkalmat, a *tölgyespataki* perben való végítéletnek kimondására kérte fel a vajdát. Az apát eleinte ebben beleegyezni vonakodott, mivel úgyszólván a vajda által kitűzött határidő már távol nem volt; de barátjai által unszolva beleegyezett. A kijelölt határnapon, a vajda, szent Miklós püspökről nevezett székesfehérvári prépost *Domonkos*, *Dobo* János archidiaconus és többen az illetőfelekkel a határt megjárván, az ítélet kimondására a jövő nap jelöltetett ki; de ekkor a városiak, tartva a részökre kedvetlen ítélettől, ennek elhalasztását kérték, mibe a vajda, az apát ellenmondása daczára, beleegyezett. Ez ellen az apát, *István* egeresi szent Márton püspökről elnevezett egyház plebánosa által képviselve, az erdélyi káptalan előtt, ker. szent János utáni második nap tiltakozott. ⁸⁾

Az újabb kiszabott határidőre megjelenvén Kolozsvárt a helyszínén *Zegen* János városbíró, *Ambrus* litteratus, *Zechy* Jakab esküdt polgár, a vajda ezekkel és már a fennemlített személyzettel, úgy szintén az apát, *György* custossal a hely színére kiszállván: elő-

¹⁾ Kolozsmonostori levéltár. Littera K. 1. szám.

²⁾ Kolozsmonostori levéltár. Littera K. 16. szám.

³⁾ Széchenyi Codex: Chartae Transilv. 5. szám.

⁴⁾ Fridvaldszki: i. h. 115. szám.

⁵⁾ Szereday: Notitia Capit. Albens. 99. lap.

⁶⁾ Eder Károly József: Christianus Scheseus 218. lap és Felmer: i. h. 242. lap.

⁷⁾ Kolozsvár város levéltárában.

⁸⁾ Kolozsmonostori levéltár. Littera K. 23. szám.

szőr a város által bemutatott, Lajos királynak Székely-Vásárhelyről a Szentháromság ünnepén 1377-dik évben kelt határlevele szerint történt a határ megjárása, azután az apát okmányai nyomán ezt ismétlék. Azonban mind a két fél más határokat mutatván fel, másnap a bíróság egybeült; ekkor a városiak ez ügy felterjesztését a királyhoz kérék, miben a vajda újból megegyezett, az apát pedig tiltakozott.

Végre a király erélyes parancsára szent Mihály nyolczada lett határidőül kitűzve, a midőn a városiak meg nem jelentek, s így az ügy feletti tárgyalás 1474-dik évi Vízkereszt nyolczadára elhalasztatván, ekkor a bíróság, minekutánna az apát az esküt letette: „Juramentum per ipsum dominum abbatem, et suos coniuratores in facie earundem terrarum in uno videlicet locorum metalium modo premissis ostensarum, *resolutis cingulis, et discalciatis pedibus*, ipsoque domino abbate vestibus suis pontificalibus induto comparendo ac terram pariter cum coniuratoribus suis *supra caput levando prout moris esset iurare, super terram*, coram homine nostro et deponendo.“ A birtok a monostor részére lett oda ítélve, mi ellen *Katona György*, a város ügynöke, a curiához fellebbezett. ¹⁾

1493-ban *Polnár* vagy *Polner Gábor*, az apát és egyszersmind bozsniai püspök ²⁾ — 1502-ben lett sirmiai püspök ³⁾ és az volt egész 1504-ig. — *Ulászló király* által különböző közügyek elintézése bízott reá; a Benedek szerzetnek tagja volt-e? nem tudom. —

1509-ben *Thomory Pál* fogarasi várnok ⁴⁾ első, tudtom szerint, világi kormányzója e monostornak, azonos lehet azon *Thomory Pállal*, ki vitéz tettek által magát kitüntetve, nevezetesen: 1516-ban Buda várát, az ostromló Szápolyai párt ellen erélyesen védte, 1522-ben a minorita szerzetbe lépve kalocsai érsek lett, és 1526-ban a mohácsi ütközetben vérzett el. ⁵⁾

1528-ban *Nagyszombathy Mártont* — *Martinus de Tyrnau* — találjuk az apátok sorában. ⁶⁾

1549—1551. között pedig a hirneves bibornok *Martinuzzi Györgyöt* ⁷⁾, mint apátot feljegyezve olvasom.

Némelyek az apátok közé sorozák: *Megyesi Ferenczet*, ki muzsnai lelkész, és dobokai archidiaconus volt; de ez nem áll: mert a hitújítóktól elüzetvén, lett gyulafehérvári kánonok, és az erdélyi püspökség vicarius, tam in spiritualibus quam in temporalibus administrator. ⁸⁾ — *Ferdinánd király* 1553-ban 29-dik májusról kelt levelében, melyben neki meghagyja: hogy az ujonan kinevezett erdélyi püspök *Bornemisza Pálnak* a püspökséget és a gyulafehérvári várt adja át, őtet *Episcopus Csanadiensis, Praepositus major és Vicarius*

¹⁾ Kolozsmonostori okmánytár. Littera K. 5. szám.

²⁾ Felmer: i. h. 226—260. és Pray: Hierarch. 2. köt. 437. l.

³⁾ Pray: i. h. 389. lap.

⁴⁾ Bartalis: Notitia Paroch. Jegenyensis 62. l., és Benkő: Milkovia Tom. 2. pag. 273. In quibusdam litteris familiae Boér de Rétse de anno 1509. exaratis reperio, in districtu Fogaras: Nos Paulus de Thomor Castellanus Castri Fogaras nec non Gubernator Abbatiae Kolosmonostra; in aliis: Nos Paulus de Thomor Capitaneus Castrorum Fogaras et Munkács, nec non Camerarius Salium Regalium partium Regni Transilvanarum ac Administrator proventuum Abbatiae de Colosmonostra anno 1509.

⁵⁾ Engel: i. h. 3. Rész 190. 239. 297. ll.

⁶⁾ Jakab Elek: A Kolozsmonostori Apátság; a Magyar. Akad. Ért. 1865-dik évi foly.

⁷⁾ Szegedi: Synopsis Vitae Belae IV. p. 375.

⁸⁾ Szereday; Notitia Veteris et Novi Albens. 172. l.

Ecclesiae-Albensis Transsilvaniae és Consiliarius noster-nek czimezi ¹⁾; midőn ugyan ez évben a minden oldalról szorongatott katholika hit ügyében, Monostoron át, Ferdinand-hoz sietve, párnái között fojtatott meg, és a kolozs-monostori egyház főoltára előtt temetett el ²⁾ s így ötöt az apátok közé aligha sorolhatjuk.

1551-ben, július hó utolsó napjaiban tartatott e monostor falai között a kiskoru Szapolyay János Zsigmond, és Ferdinánd király leánya Johanna közti menyegzői ünnepély, procuratio által, a hova Isabella királyné fiával együtt, kevéssel az előtt, a magyar szent koronának Castaldó és a Ferdinánd többi biztosainak Kolozsvárt történt átadása után, leverttten és megtört szívvvel vonult volt vissza. ³⁾

1556-ban a Kolozsvárt tartott országgyűlésen hozott végzés következtében, az egyházi vagyon a kormány részére legfoglaltatván, a zaklatott szerzetesek elszéledtek. Ez után még egy apátnak nevével találkozunk ugyan, de ennek a pusztá czimmel kelle megelégedni, és ez 1557-ben volt: Kolozsvári János, elébb domonkosi szerzetes, azután csanádi püspök és theologiae magister. A fenn említett évben Oláh Miklós esztergomi érsek, a nagyszombati zsinaton vizsgát tartva, az apátok és prépostok egyházi javadalmainak mi czimeni bírása felett, egy harminczkilencz éves domonkosi szerzetes, kinek pápai engedélynél fogva, más szerzetbeli apátságot is birni joga volt, de kinek neve feljegyezve nincs Péterffinél ⁴⁾, azt állítá: hogy a kolozsmonostori apátságot Ferdinánd király adományából birja, a megerősítést Oláh Miklós érsektől nyerte, ki őt Pozsonyban fel is szentelé. Nem csalódunk, ha ez enszemélyben, a fennemlitett *Kolozsvári János* domonkosi szerzetes és egyszersmind kolozsmonostori apátra és választatott csanádi püspökre ismerünk, ki 1561-ben april 23-ára hirdetett nagyszombati zsinaton, a magyar clerus részéről képviselőül választatott a trienti zsinatra, a hová 1562-ben február elején a hirneves *Dudich András* választott tinini püspökkel egyetemben ⁵⁾ meg is érkeztek. De mivel csak választott püspökök voltak, a tanácskozásokban és congregatiokon részt nem vehettek; azonban Rómából értesítettván a bibornok-elnök megerősítésükről, az april 6-kán tartott congregatióban a zsinati atyák sorába felvételtek, és május tizennegyedik napján tartott második gyűlésen, mint már megerősített püspökeknek ⁶⁾ megbízó leveleik felolvastatván, a magyar clerus követeinek elismertettek. — *Kolozsvári* apát még a gyűlés folyama alatt 1562-ben november 24-kén Trientben halt el. ⁷⁾

Némelyek: mint Bod Péter Magyar Athenásában 144-dik lap., Katona István Histor. Crit. Reg. Hung. Tom. XXIII. 874. lap, Erdősi Jánossal, ki a bécsi iskolában zsidónyelv tanító volt, s ki Sylvester álnév alatt adta ki munkáit, tévesztik össze, de ez a Tudomány Tár 10. kötet 224. 125. lapokon már meg van czáfolva.

Pius pápának 1561-ben — talán 1562-nek kellene állani — kelt és *Kolozsvári*

¹⁾ Szereday: Series Episcoporum. Albens. 203. lap.

²⁾ Szereday: Nat. Vet. et Nov. Capt. Alben. 153. lap. Bzenszky Rudolf Jezsuita: Syllogimaea Transilvaniae Ecclesiae An. 1699. nyomán.

³⁾ Engel: Geschichte des Ung. Reichs 4. Rész 114. l.

⁴⁾ Sac. Concil. 2. Rész. 8. és követk. ll.

⁵⁾ Magyar Sion 1863-ik évi foly. 329. lap. Pray azt hiszi, hogy: Cognomentum Kolozsváry probabiliter ideo illi adhaesit, quod Abbas Claustri Monostoriensis esset. Specimen Hier. T. 2. pag. 301. a) jegyzetben.

⁶⁾ Magyar Sion 1863-ik évi foly. 498—499. 500. 589. ll.

⁷⁾ C. Batthyány: Episcopi Csanad. 149—154. ll.

Jánoshoz intézett iratából ¹⁾ ezen szavak állanak: „post deliberationem quam cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te Abbatem monasterii Colosmonostrae Sancti Benedicti, vel alterius ordinis, Strigoniensis dioecesis, Ordinem fratrum Praedicatorum expresse professum. . . . Magistrum in Theologia et in presbyteratus ordine constitutum . . . direximus oculos nostrae mentis . . . eidem Ecclesiae Csanadiensi . . . in Episcopum praeficimus et pastorem ita tamen quod propter hoc eidem monasterio, cui ex dispensatione Apostolica praesse dignosceris praesse ne desines, sed Ecclesiae praesul et monasterii huiusmodi Abbas verus existas.“

János Zsigmond választott király 1569-ben a monostori zárdát, és birtokai közül: *Monostort, Bács, Bogártelke, Jegenyé, Kajántó és Tyburecz* praediumait *Forgách Ferencz* korlátnokának adományozá; ennek utód nélküli kihalta után ismét az állam kezére kerültek vissza. *Báthory István*, mint erdélyi fejedelem pedig, azok közül: *Kajántót, Tyboreczot és Bogártelkét Blandrata György* orvosának adományozta, ki azokat részint *Kendy Sándornak*, részint *Bánffi Farkasnak* adá el, kiktől *Báthory Kristóf* újból visszaváltván, s *Báthory István*, mint már lengyel király, ezekhez még három birtokát úgy mint *Monostor, Bács és Jegenyét* hozzáadván, azokat 1581-ben a kolozsvári jezsuitáknak az általok felállított academia számára ajándékozta ²⁾, kik midőn ide bevonultak, az egyházat, valamint a kolostort épen fentartva vevék át. ³⁾ — 1588-ban innen száműzetvén, 1594-ben újból visszanyerék. — Nagy kiterjedésű, a Szamos folyóig kinyúló kert volt a monostorhoz kapcsolva, melyet a jezsuiták, még az egykori benedictinusoktól örökölték, mainap is az ugynevezett jezsuita kertben kiszáradt halastavak medrei erről tanuskodnak, és hajdani kellemetességeit csak sejtetik, ubi iuxta templum eorum — a jezsuiták — habitatio in loco eminenti, et amoenissimo cum horto egregio ad ripam fluvii Szamos exstabat, mint írja Bethlen Farkas. ⁴⁾ Itten 1594-ben mulatván a sötét jellemű *Báthory Zsigmond*, közlé *Bocskay István, Geszti Ferencz, Kornis Gáspár és Józsika Istvánnal* ter.ét, a törökkel tartó országnagyoknak kivégeztetéséről.

1598-ban nagy vihar alkalmával a lecsapott villám az egyház fedelét elhamvazá, és tetemes rongálást is okozhatott ⁵⁾; mert még ez évben az egyház helyreigazításáról *Báthory Zsigmond* fejedelem neje: *Maria Kristierna* főhercegnő gondoskodván, e végett mesterembereket az ország különböző vidékeiről hivatott össze, a felügyeletet pedig *Kabos Sándorra* bizta. ⁶⁾

1606-ban a jezsuiták újból kitiltattak az országból, és *Báthory Gábor* fejedelem 1609-ben a kastélyt — castellum — *Kamuthy Farkasnak* adá; 1633-ban pedig a várt,

¹⁾ Batthyány: Episcopi Csanad. 150. l. — Pray György: Index Rariorum Libr. Bibl. Budensis 1. köt. 47. lap. Sz. Ambrus milani püspök 1538-dik évi kiadásu művének ezímlapján ez van felírva: Servit fr. Joanni Coloswarino Abbati de Colosmonostra emptus Vienne taller 2. qui sua manu haec adnotavit — mint Pray jegyzi meg.

²⁾ Szegedy: Decreta et Vitae Reg. Ungar. 380. lap.

³⁾ Ugyan ott: 383. lap.

⁴⁾ Histor. Transylv. libr. 8-us p. 439.

⁵⁾ Erdélyi Történelm Adat. 1. köt. 177. lap.

⁶⁾ Marquardus Herrgott: Monumenta Domus Austriacae Pinacotheca Princip. Austr. Tom. 3. Pars. 1. pag. 115 és 116: Templi, in oppido Colosmonostoriensi . . . nuper conflagrati, reaedificatio egr. Alexandro Kabos commissa est . . . et quia magistros, fabros, architectos, aliosque artifices mechanicos necessarios, et peritos ex medio vestri (possessionum saxonicalium) evocari debebit, idcirco committimus vobis. etc.... Datum Albae-Juliae a. 1598. die 1. mensis augusti.

mely alatt a monostort kell értenünk, *Jegenyével* együtt és a *Merában* lévő rész birtokokkal beírás — inscriptio — nyomán *Mikó* Ferencz nyéré el. — Ezen birtokok jövedelmét 1649-ben *Kékedy Zsigmond* a kolozsvári ev. reform. tanuló ifjak élelmezésére adományozá. *Monostor* egy részét birta *Zolyomi* Dávid, *Rákóczy* Zsigmond, első *Rákóczy* Györgyné, *Lorántfi* Susanna. Mind a mellett, hogy a jezsuiták innen, többszörösen megújított törvényezikkek nyomán ki voltak tiltva, még is 1653-ban *Derkay* György jezsuita *Kolozsmonostoron* tartózkodott ¹⁾ az országgyűlésnek e szerzetre nézti kedvezőbb határozatát várván.

Végre *Apaffy* Mihály fejedelem adományából 1664-től egész 1693-ig testvére *Anna*, vajdaszentiványi *Gilányi* Gergelyné bírá, a midőn Erdély az ausztriai ház uralma alá kerülván, az ország rendei *Monostort*, birtokosaitól tizenöt ezer forinton visszaváltván, azt a római katolikusoknak, az egyház és iskolák szükségének födezésére adák át; *Leopold* császár pedig az ismét vissza jött jezsuita szerzetnek adományozá.

Károly császár 1733-ban engedélyt adott, azon még 1606-ban elszakasztott öt falu visszaválthatására; ennek folytán a jezsuita tanoda: *Bácsot*, másképp *szent Jánost*, *Jegenyét* és *Tyburczot*, gróf *Bánffy* Györgytől; *Bogártelkét* báró *Szentkereszt* Andrásról, s *Kájántót* még az előtt 1732-ben báró *Barcsay* Gergelyné született *Naláczy* Sárától visszaváltotta; mely fejedelmi intézkedést az ország rendei is helyben hagytak 1744-ben.

1773-ban e szerzet eltöröltetvén, *Mária Terezia* királyné 1776-ban az általa alapított *nagyszombati* árva növeldeinek; *Ferencz* császár pedig 1799-ben a kath. tanító alapnak — fundus studiorum — adományozák ²⁾. — A birtokosok egyre változván, természetes, hogy az építményekre, azok fentartására kevés gond fordítatott; 1787-ben az egyház magtárul szolgált. — 1794—1795. között fedele újból zsindelyeztetett, és egyik tornyocskája megújítatott, — 1801-ben vihar következtében történt kisebb hiányok kiigazítottak; míg végre 1818-ban az egyház hajója, a szentélyen kívül, merően lebontatván, a kolozsvári Lyceumnak építkezési anyagnak szolgált ³⁾. — S így mit a vandalok megkimélték, azt keresztény kezek megsemmisíték.

A monostor viszontagságairól, a szentély homlokzatában befalazott feliratu kőlap ekkép értesít: Abbatiae P. P. Benedictinorum de Kolosmonostra, quondam a Bela I. fundatae, a s. Ladislao confirmatae, templum regnante Uladislao II. anno 1508. auctum et binis Turribus consummatum (ezen adatot honnan veszi nem tudom) lapsu temporis cuncta mutare sveti, a Principe Transilvaniae et Rege Poloniae Stephano Báthori una cum dominio Monostor pro scientiarum Academia patribus S. Jesu anno dni 1581 collatum brevi scholis in urbem translatis fere absque usu semper tamen orthodoxum, post interitum P. P. S. J. in annos magis desertum et ruinae praximum — tandem anno 1818. Caesare Austriae et M. Principe Trans. Francisco. Gubernatore Ex. D. Georgio C. Bánfi L. B. de Losontz. Episcopo Transil. et supremo scholarum catholic. per. M. Princip. direttore Exc. ac Rdiss. D. Alexandro Rudnay de eadem et Divék-Ujfalu maxima sui parte in usus Lycei recens aedificati conversum, hac vero sui portione Divino cultui relictum, et apparatus anno domini MDCCCXIX.

Ide igtatom az apátok névsorát, mint az a fen irtakból össze állitható, a hiány-

¹⁾ Veszelyi Károly: Erdélyi Egyház Történelmi Adatok. 1. köt. 265. lap.

²⁾ Jakab Elek: Kolozsmonostori Apátság Tört. A Magyar Akad. 1865-dik évi Értesít.

³⁾ Kovács István: Nemzeti Társalkodó 1841-dik évfoly.

zókát, és egyes év számakat is, Fridvaldszky idézett munkája lajstromában pótolván, ki azt, mint mondja hiteles, de előttem ismeretlen, adatok nyomán dolgozó ki :

Pál ... 1283-ban

Henrik ... 1296-ban. András király udvari káplánja.

László ... 1299—1214. között.

Miklós ... 1315. ¹⁾

István ... 1324 ... Perjel : János ²⁾ 1321-ben

János ... 1329—1343 között; Erzsébet királyné udvari káplánja.

Custos : István 1342-ben.

Jordanus ... 1347—1348 ³⁾

László ... 1356—1361-ig

István. 1361-ben ⁴⁾.

Otto ... 1362—1382. — Custos Gergely 1382-ben.

Pál 1391—1402 ... fratres conventuales: Joannes Porem, et Antonius 1393-ban ⁵⁾
és Antonius cantor presbyter 1404-ben. ⁶⁾

Henrik 1412—1418. A konstantzi zsinaton jelen van 1415-ben. — Perjel : Gergely; 1418-ban Ferencz custos 1415-ben, — frater Georgius 1415-ben ⁷⁾ és 1420-ban is.

Balázs ... 1423-ban.

Antal ... 1426—1451-ig, frater Emericus 1447-ben és Domonkos 1453-ban. ⁸⁾

Gothart ... 1454-ben kormányzó.

Bertalan ... 1460-ban kormányzó. — Fr. Dominicus 1460-ban.

Dengeleghi Pongrácz László 1463-ban kormányzó. Custos : Petrus 1461-ben. ⁹⁾

Pécs-váradai Péter rendes apát 1463—1466-ig. — Stanislaus custos ecclesiae 1466-ban. ¹⁰⁾ György cust. 1474-ben. Fr. Georgius 1482. ¹¹⁾

Szamosfalvi Mikola Ferencz rendes apát 1494-ben? ¹²⁾ talán valamivel előbb.

Polnár Gábor 1493—1504-ig bozsni, azután sirmiai püspök, egyszersmind ez apátság commendatarius. Fr. Balázs 1493-ban. Fr. Barabás 1496-ban. ¹⁴⁾

Thomory Pál 1509-ben az apátság kormányzója, Fogaras és Munkács várainak kapitánya, s végre kalocsai érsek. Fr. Barabás 1508-ban. Sebestyén 1512-ben. — Mátyás 1517-ben. ¹⁵⁾

Nagyszombati Márton (Martinus de Tyrnau) ¹⁶⁾. — Fr. János 1533-ban. ¹⁶⁾
Frater : János 1535-ben. ¹⁷⁾

Martinuzzi György 1549—1551-ig Bibornok. — Fr. János 1553. ¹⁸⁾

Kolozsvári János 1557—1562-ig domonkosi szerzetes és csanádi püspök.

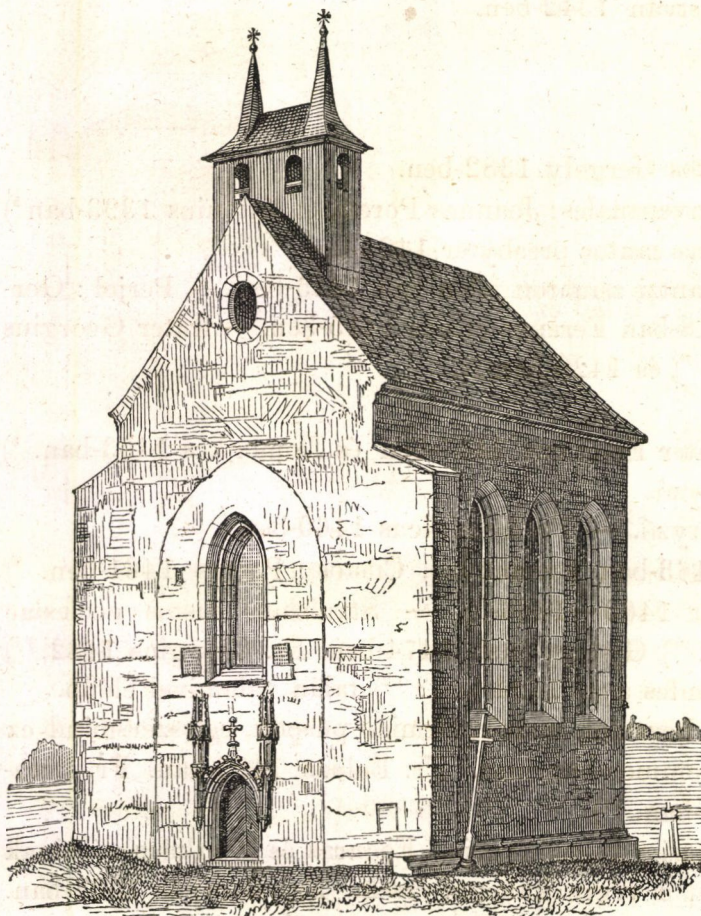
Delpini János Theophil címz. apátja e monostornak és a n.-szebeni árvaöveldeknek igazgatója 1776-ban, Mária Theresia által kinevezve. ¹⁹⁾

¹⁾ Fridvaldszki. — ²⁾ Szereday : Not. Capt. Alben. 29. l. — ³⁾ Fridvaldszki. — ⁴⁾ Szereday : Not. Capt. Alben. 49. l., ezt Fridvaldszki nem említi. — ⁵⁾ Not. Capt. Alben. 60. l. — ⁶⁾ Ugyan ott 69. l. ⁷⁾ Ugyan ott 76. l. — ⁸⁾ Ugyan ott 93—96. ll. — ⁹⁾ Szereday : Not. Capt. Alben. 99. l. — ¹⁰⁾ Ugyan ott 103. lap. — ¹¹⁾ Kolozsmonostori levéltár : Ep. Alben. litt. E. 16. sz. — ¹²⁾ Genealogia familiae Mikola auctore Ladislao Mikola Claudiopoli an. 1702. — ¹³⁾ Kolozsmonostori levéltár. Episc. Alben. litt. E. 8 és 18. sz. — ¹⁴⁾ Not. Capt. Alben. : 127—129—133. ll. — ¹⁵⁾ Jakab Elek : i. h. — ¹⁶⁾ Kolozsmonostori levéltár : Episc. Alben. littera E. 15. szám. — ¹⁷⁾ Not. Capt. Alben. 154. l. — ¹⁸⁾ Ugyan ott 153. l. — ¹⁹⁾ Benkő József : Milkovia II. köt. 517-dik lap.

Szabó János címzetes apát és károlyfehérvári olvasó kanonok 1819—1858-ig.
Keserü Moyzes címz. apát és k.-fehérvári olvasó kanonok 1867-ben.

Mint feljebb láttuk már 1296-ban e monostor hiteles hely volt: locus testimonialis. A levéltárnak történetét tüzetesen leírta Jakab Elek, közölve a Magy. Akad. Értesítő 1865. évi folyamába; — hiteles pecsétének ábráit közli a : Magyar Történelmi Tár 2-dik köt. 78—79. számok alatt.

A régi kolostorból, helyenkint látható alapfalain-, és pincze maradványain

(I. ábra.)

kivül semmi sem maradt fenn; szemközt az egyház homlokzatával, délfelőli szárnyából egy pár ölnyi magas fal látszik ehez, támasztott kunyhó az egyház órének szolgál most lakásul. Ennyi volna tehát mi a hirneves, és hatalmas apátok egykori fénylakából reánk szállott.

Az egyházból csak polygon végű szentélye áll (I. I. ábra); ez a 8-szög 3 oldalából alakul, a homlok-boltozatán kívül, három ivholdnyira terjedő kerekívű kereszt boltozattal, és üres zárkövekkel; hevederjei lemez- és horonyokból állanak, és részint körte alaku diszművezet nélküli válkövekre, részint kerek féloszlopokra nehezednek; ezek fejezete: alól megkerekített henger és gyűrű tag, tapazata ismét nagyobbra kiszökölő henger, mely gyűrű által érintkezik a fél oszloppal. — Evangelium oldalán leszelt hármass ívű, tagozott ajtó a kijárás nélküli csúcsíves boltozatu sekrestyébe vezet, valamint ezen oldalba alkalmazott

fülke, melynek mélyedésében kis vért mutatkozik, szentségház lehetett, ugyszintén az epistola részén, kerekívű vakablak-szekrény áll-helyére utal.

Az ablakok záródása csak kevésbé megtörve, inkább csak béletében: mely részsut és lemezből képződik, lehet tompa csúcs alakját észlelni; diszművezetők ki van törve, és csak egyben fentartva kis kört mutat, homlokzatát a befalazott csúcsos diadalív, a hajó keleti zárfalával egyetemben alkotja, ebben a zárfalban áll egy bevakolt, kerekívű, az egyház legrégibb ablaka.

Portaléja tompa csúcsu (I. ábráját II. sz. alatt) a régiből összeillesztve. ¹⁾ Magas-

¹⁾ Rudnay erdélyi püspök 1818-ban január 29-ről kelt, a kir. kormányshoz tett átiratában az ide vonatkozó passus így hangzik: . . . arcuati item postes portarum, ac fenestrarum frontispiciis sanctuarii ad stylum gothicum erigendo, quoad opus erit, conserventur. . .

sága hét láb és öt hüvelyk, szélessége öt láb és hat hüvelyk; levélsomókkal szegélyezett kerete tagozva, az ív teteje páleza-féle művezetettel díszítve, a szokásos keresztvirággal van ékítve. — Jobbra és balra tám-tornyocskákat látunk, melyek állatszörny alaku vállkövekre nehezedenek, egy díszesen dolgozott, szabadon álló nyílt száju lombos kutyafő ez ajtózat legjobban fentartott része, ez is valami műkedvelő által a mult évben letöretvén, elvitetett.

Támfalai ledöntvék; alsó párkányzata a megfordított karnies; egyik ablak fölött egy ódon kinézésű oroszlán alakja, nyugvó helyzetben, van alkalmazva. Az egyháznak ugyanezen déli falán napóra van, de melynek *minuscúlákból* álló felirata ki nem betűzhető.

A főoltár előtt nyugszik a *felőri Nápolyi* család egyik tagja eltemetve. — A homok kőlap az egyház talajába van beeresztve; rajta a család czímere: pelikán, mely csőrével mellét vágja fel és fiait vérével táplálja, fölötte sisak és czikornyás takarója; keretezve szőlő-venyige-, gerezd- és levél-fonadékkal.

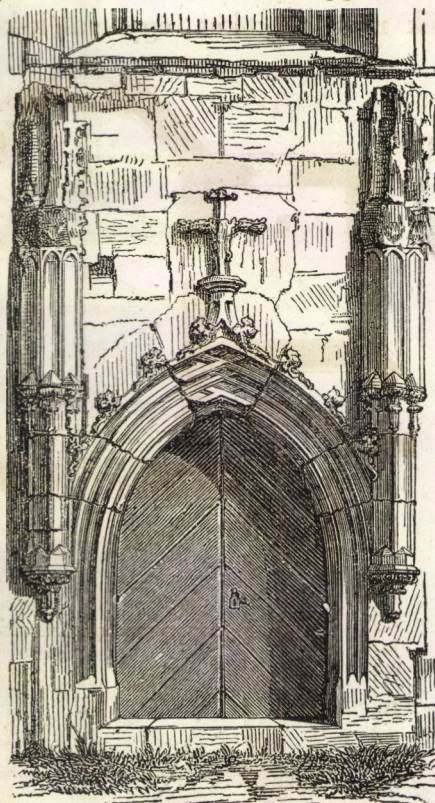
A töredékes sírirat ez:

S///M PATRIE GENEROSAM IN GEN DÑO GEORGIO
NAPOLY DE FELŐR MORS PRESCIDIT ET HIC
MORITVR (R)OBVSTVS ANNO ÆTATIS 32
CHRISTI SALVATORIS 1642 QVEM PIA
CONIVNX HOC VENERATA MONVMENTO.

Egy más kőlap az egyház homlokzatába illesztve, egy jezsuitának emlékét tartja fen:

IPŌ RP. THADÆVS MANNER AVSTRIAC. NEOSTAD.
OLIM SOC. JESV RELIGIOSVS: A QVA SVPRESSA
AD OBITVM INPIGER IN K. MONOSTOR VA
LACHORVM QVORVM LINGVAM IMPROBO
LABORE CONDIDICIT OPERARIVS: ANNO DOMINI
M. DCCVIII. XXVII. DEC. NATVS ZELO ANIMARVM IN
CLYTVS EIQVE V. MARTII. M.DCCLXXXV. IMOR
TVUS. A LABORIBUS APOSTOLICIS HIC REQVIESCIT.

A Boldogasszony tiszteletére szentelt főoltár eleibe temettetett 1553-ban vallása mellett buzgólkodó musnai lelkész: *Medgyesi* Ferencz, kit ellenfelei e kolostorban párnái között fulasztottak meg. ¹⁾ — Itten nyugszik *Kovacsóczi* István erdélyi korlátnokon kívül, *Sennyei* Pongráczné *Dóczi* Anna, eltemetve 1625-ben ²⁾, továbbá *Kamuthy* Balázs, doboka-

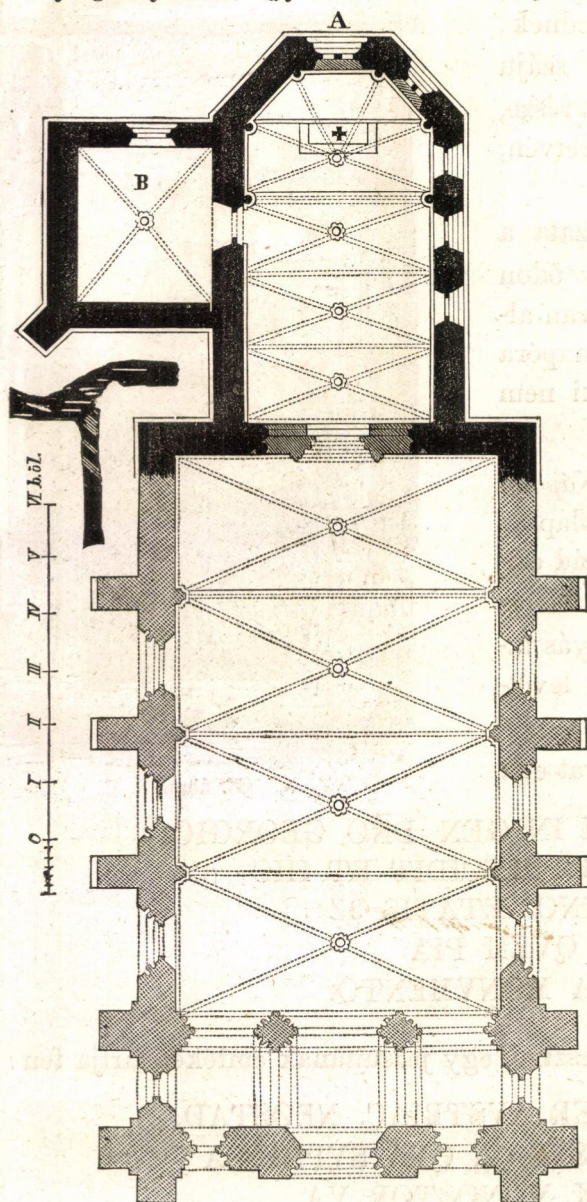

(II. ábra.)

¹⁾ Szegedi: i. h. 374. lap.

²⁾ Erdélyi Történelm. Adat. 4. köt. 193. lap.

megyei főispán, eltemetve 1629-ben február 22-én ¹⁾ és Kornis István jezsuita. ²⁾ Ezeknek, valamint e kolostor különböző apátjai, és szerzetesek sir-feliratait, kik szintén itten lelheték nyughelyöket, egy emlék-kő se tartja többé fen.

(III. ábra.)

A volt templom mérték arányai, belső világában, Böhm János építész mérései szerint, ezek: hossza 38', szélessége 22', magassága 30'. — Szélessége az egykori hajónak, mint a fenálló alapfalai részletéből kivehető 5 öl 3 láb. (l. III. ábr.)

A domb ormain, melyen e kolostor fekszik, sánczok- és bástyáknak nyomai mutatkoznak, mint az egykori erődítés maradványai.

Ezen egyház régi ábráját, Báthory István lengyel király, mint a jezsuiták pártfogójának, talpig festett arczképén ³⁾ láthatni, a hol a kolozsmonostori egyház mintáját (l. IV. sz. ábr.) kezében tartva van előállítva. Ha ezen ábrát a fen leírt egyház maradványaival összehasonlítjuk, szembeszökő különbséget fogunk a kettő között találni. Ugyanis: feltűnik a karkhely egyenes záródása, a kerekíví ablakok, és mellék-ajtózat; végre a torony, mely a feljebb közlött homlokzati felirattal ellenkezőleg, nem kettőt, hanem csak egyet mutat; s mind e mellett kísértünk meg lehetőleg ez ábrában a régi egyház alakját valamennyire föllelni:

Hiteles szemtanuk állítása szerint, kik az egyházat egész alakjában fenállva még 1818-ban gyakran látták, a hajó egész szélességének megfelelő egy toronyra, el-

látva két kisebb toronynyal (Dachreiter) mint az az ábrán szemléltető, emlékeznek. ⁴⁾ Rudnay püspök is az 1818-ik év január 29-én kelt, a kormányshoz intézett felterjesztésében, melyben az egyház elbontásának szükségességét fejtegeti, csak egy toronyról szól: eas itaque feci apud officiolatum dispositiones, ut sanctuario, cujus fundamentum in parte subfossus est, ante omnia firmato, e vestigio primum quidem cincturae templi, et exteriori, nullius usus sacello ⁵⁾ deinde turri (tehát nem turribus) navique ecclesiae demoliendae, ac solo

¹⁾ Erdélyi Tört. Adat. 4. köt. 196. lap.

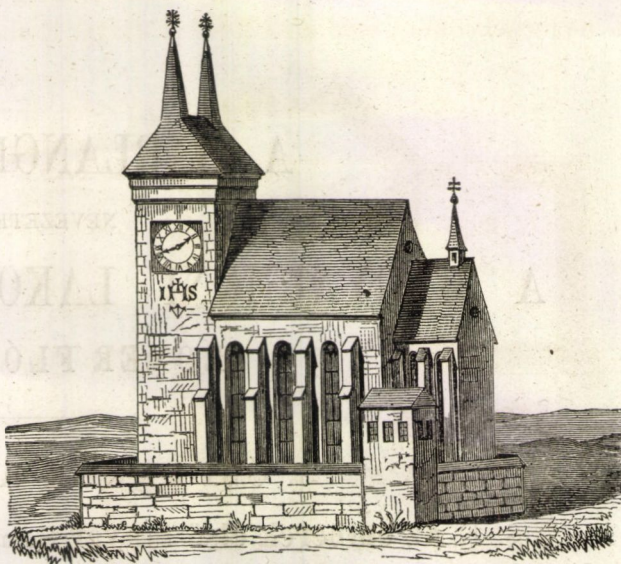
²⁾ Hodor: az erdélyi Báthory egyetem tört. Kézirat az erdélyi muzeumban. 81. lap.

³⁾ Ezen kép a kolozsmonostori urilakban őriztetik, és ha nem is az eredeti, bizonyára egy 1581-dik év körüli eredeti után készülhetett.

⁴⁾ Az óra ekkor már hiányzott.

⁵⁾ Az ábrán látható egyház melletti kis házacska, mely Rudnay idejében kis kápolnává volt átalakítva.

aequandae manus admoveatur ¹⁾ — 1581-ben is, ha ezen ábra csakugyan a k. monostori egyház mintáját tartja fen, csak egy toronyot észlelünk két Dachreiterrel; innen azt lehetne következtetni, hogy 1508-ban az egyháznak nagyobbítása alkalmával történt két toronynyali ellátása, mint azt, az 1818-ban készült felirat, ha csakugyan az illető okmány nyomán ez adatot hiven közli az okmány — vagy a felirat készítőnek téves állításán nyugodnék, a két kis tornyocskát, két toronynak vélvén, hol valósággal talán csak egy torony volt.

(IV. ábra.)

Nagyobb nehézség merül fel a mostani polygon apsist a hajdani egyenes kar záródásával egyeztetni, — ennek átalakulása 1581-dik éven innen történhetvén, — csak is 1598-dik évben jöhetett létre, — a midőn *Maria Krisztierna* parancsára az elhamvadt egyház helyre igazítása rendeltetett el. Egybe rongálása egyedül fedelére nem szorítkozhatott, mint azt Enyedi Pál az erdélyi veszedelmekről irt énekében állítja ²⁾ a vallásos gyűlöletnek némű keserűsége is vegyül e leírásba, miből bajosan lehet kiigazodni, hogy mennyire terjedt a pusztító elemi csapás hatása az egyházra ki. Azonban a fejedelemasszonynak az ország különböző részeiben menesztett rendeletei ³⁾ melyek a mesteremberek egybeseregését parancsolják, világosan egy terjedelmesebb és nagyobbyszerű építkezést tanusítanak, mint sem a fedélnek egyedüli helyreigazítását. E tájt készülhetett a polygon apsis is, de a jesuitáknak aligha volt alkalmuk, idő és pénz hiányából, nagyobb építkezéshez fogni, egész a mult század elejéig, mely időszakban azonban, hogy ily nagyobbyszerű építkezés történt volna, nem értesültünk. A hajó keleti zárfalában mainap is látható kerekívű, nagyobb dűledésű, és kisebb mélyedésű horonnyal tagozott, bevakolt ablak sejteti velünk, hogy a hajó egykor merően ily alaku ablakokkal volt ellátva.

S ha bár e képen az egykori egyház egészen *hű ábráját* nem is leljük fel, mint-hogy a festésznek figyelme inkább az előállítandó király arczképére volt irányozva, miértis az alkotvány rajzára kevesebb gondat fordított, mindazonáltal nem lehet tagadni, hogy legalább körvonalaiban az akkori templom hasonmását előállítani igyekezett.

¹⁾ Kovács István : Nemzeti Társalkodó 1821-dik év 139-dik lap.

²⁾ Erdélyi Tört. Adat. 1. köt. 177. lap : 1598-ban. Az monostori templomot Kolozsvárnál az menny megüté; kinek héjjazatja mind elége, az köfala megmarada. Az pápások így irták, hogy tiszta időben ütötte volna meg; de nem igaz, mert esős idő és fergeteg, dörgés vala. Ezt is hozzá mondják : mikor Petrus Majorius az jezsuiták pater rectora ezt megértette volna Kolozsvárban, így jövendölt felöle, hogy, minthogy az templom az magyaroknak régi templomok, és az felső része mennyütés mia elégett, de az oltár megmaradott, ez okáért nagy iszonyu veszedelem jő az országra, ki mia csaknem elvész. De minthogy az oltár megmaradott és az fundámentum, ismét az veszedelemből békességbe jut és megépítetik. De ez szó, mind szó fia szó, melyben semmi verosimile nincsen, emberi okoskodás stb. Nem csak az oltár maradt meg, hanem egészen a templom köfala.

³⁾ Hergott Marquard : a Monument. Dom. Austr. Pinacotheca Princip. Tom. 3. Pars 1. pag. 115. több rendeletek közül kettőt idéz, állítván, hogy : több ily rendeletek küldettek különböző hatóságokhoz.

A BARLANGLAKÓKRÓL,
NEVEZETESEN
A MAGYARHONI LAKOTT BARLANGOKRÓL.
RÓMER FLÓRISTÓL.

I. ÓSI LAKOK ÁLTALÁBAN.

§. 1) **Az emberek első tanyái.** Semmi sem természetesebb, mint hogy az ember, ki a *középkorra*, de még az *ó-világ* legtávolabbi korszakaira is némi fényt volt képes árasztani, a történelmi idő előtti vizsgálatokra adja magát, és törekedjék azon fátyolt föllebbenteni, mely odáig az emberi-nem létének legelső hajnalát födé.

Nehéz munka; minthogy a mai életviszonyok, az elfogultság, és a nemzeti előtelettek alig engedik meg, hogy e messze távolban tisztán lássunk; a nyomok pedig, melyekben bizhatnánk, oly kopottak, oly csekélyek, hogy egy egész képnek biztos összeállítását alig engedik meg.

Az ember, csekély szükségleteihez képest, első időben alkalmasint állati ösztönét követte, és valamintháttérként, úgy ruházatára és menhelyére nézve is, nem igen válogathatván, ahhoz nyult, mi efféle kelékekül önkényt kínálkozott. Romlatlan érzékekkel és figyelő tehetséggel ellátva, sokban az állatok ügyességével vetélkedhetett; míg a gyakorlat, s az események taníták, miképen kellessék nem csak szükségzeit pótolni, de kényelemeiről is, a mi főleg a tűz-élesztés feltalálása után bekövetkezhetett, gondoskodni.

Az emberiség első bölcsőjét okszerűen nem kereshetjük másutt, mint a hol az ember természetesen kifejlődhetett. E fejlődésnek sem a forró égél kiállhatatlan verőfénye, sem az éjszaka dermedt hidege nem felelt volna meg. A mérsékelt éghajlatu *Ázsiában* keressük tehát az első embereket, kiknek itt, nem csak keletkezésükre, hanem első nevelésükre nézve is feltaláljuk a legszükségesebb kellékeket. Itt maga a természet nyújtja önkényt a sokféle táplálékot; itt a ruha nem is szükséges, itt minden lombos fa, minden sűrű bokor elég védelmül szolgál az égő nap kábító nyilai, valamint a beálló hosszú záporok verései ellen.

De ezen gondnélküli tengőélet csak is ezen *édenszerű* tájakon tarthatott egy ideig. Mert midőn a szaporodó embereknek, akár a szükségétől készítve, akár a támadt viszályok miatt, távolabbi, éjszaka felé eső vidékekre is kelle nyomulniok, hol az éjnek rendesen hidegek, az esős hónapok dermedtök, midőn a ragadozókkal való harc is beállott, a fázókban és éltüket féltőkben a meleg ruha és a biztos hajlék utáni vágy is felébredett. Valamintháttérként a ruha akkor az elejtett állatok bőreiből állott, melyet eredetileg tüskékkel összefűztek, *)

*) Erre a *schleswigi* lápokban talált, ilyen módon vart bőrökbe takart vázak szolgálhatnak tanúkul. (I. Sacken, Culturepochen Mitteleuropas 23. l.)

faháncs szalagokkal vagy állatbélből sodrott kötőkkel megerősítettek, úgy hajlékaik is bizonyosan igen egyszerűek lehettek, leginkább pedig a terebélyes fák odúi elégíthették ki a kurta készletű háztartás szerény igényeit.

§. 2) **Viskók, barlangok.** Ezen természetadta menhelyek után legegyszerűbbek voltak a különféle *viskók*, melyeket mint a mai esőszők vagy halászok gyepes gunyhókat vagy nádas ¹⁾ tanyáikat, mesterség nélkül egy ős fa tövéhez, vagy egy védő pARTHoz támasztották. Ezekhez sem az anyagnak készítése, sem nagy művészet nem szükségeltetett. Tökéletesítette és áthatlanabbá tevé későbbben az állatbőrökkel való takarás, vagy a font sövénynek sárral való betapasztása, mi minden esetre a haladásnak magasabb fokát árulja el; és e módok az ős építészetnek és gyakorlatnak minden tudományát foglalják magukban.

De ezen könnyű, szellős és sok tekintetben nem eléggé biztos tanyákon kívül lehetetlen, hogy az emberek egyszersmind a meleg, kényelmes, tartós és mindenekelőtt biztos menedéket nem ismerték és fel ne keresték volna a hegyekben messze benyúló *hasadékokban*, és gyakran palotaszerű nagysággal kinálkozó *barlangokban*, ²⁾ melyek rendszeren nem csak egyes családoknak, hanem egész nemzetségeknek is biztos rejtekl szolgálhattak.

Míg a férfiak a terhes, sok erőt, tapasztalást és edzettséget feltételező *vadászaton* tölték napjaikat, az asszonyok a gyermekekkel és öregekkel e biztos rejtekekben tartózkodának és végzék házi teendőiket. A férfi csak a nyugalomra tért vissza sziklavarába, vagy a védelemre.

Azonban semmi sem ellenzi, hogy az említett két lakásmódot össze is kössük, a mint azt sokszor mainap is sok barlanglakónál találjuk, hogy t. i. az ember a kedvező időt szellősb *viskóban*, a zordonabbat barlangjában visszavonulva töltse, mi gyakran bizonyos kényelemmel az által is elérhető, ha a barlang szája elé, hol lehet, egy könnyebb, faágakból hevenyészett sátort, mint előcsarnokot épít. ³⁾

Minden esetre alkalmasabb és sokszor kényelmesebb is volt a sövénygunyhó és nádviskó a *barlangnál*, már csak azért is, mert azoknak elkészülése nem igen nagy fáradságba került; t. i. a kiválasztott területben elfogyván a vad és a hal, le-legeltetvén a rétek, más e kellékekkel kinálkozó vidékeken ismét könnyen volt felállítható, hogy így az állat-

¹⁾ Hogy az izraéliták is kákából és nádból készítenék gunyhókat tudjuk; és hogy ez az őskorban másutt is történt, arról tanuskodik Ovid. Metam. I. 121. v. mondván: domus antra fuerunt et frutices et vinctae cortice virgae.

²⁾ A régi irományokban akárhány barlangnak nyomára akadhatunk, mely rejtekhelyül vagy lakásul szolgált. Vulcant és Aeol, Dianát és Egeriát, Calypsot és Didót, Cacust és a Cyclopsokat barlangokban találjuk. Az oraculumok székhelyei, a mysteriumok színpadjai a barlangok voltak. Mithrast barlangokban tisztelték; Zoroaster a mindenség alkotójának gyönyörű forrásokkal bíró barlangot szentelt. Barlangokban és körülöttük emelkedtek későbbben oltárok; itt keletkeztek az Istenségek legkedvencebb tartózkodási helyeik.

³⁾ Hiszen mainap is mennyi a tekintet az időjárás és éghajlat kívánalmára! — A földmives télen a setétes, alig egykét piczi ablak által világított és könnyen fűlő házát (szobát) keresi fel, melyet nyáron kerülvén, valamint nappal a tornácot, eszterhaalját és a *szakálszárítót* az utcaajtó előtt szereti, úgy éjjeleit vagy az udvaron vagy a csűrökben tölti. — És nem úgy teszen-e az úr is? Mig télen a kaputól lakószobájáig egész háza zártan fűl, — addig nyáron a hegyek oldalaiban fekvő szellős kélakokba vonul.

tenyésztésnek, a kereskedési viszonyoknak elég tétessék, vagy a polgári függetlenség az ellenséges szomszédok ellen fentartassék.

Ilyen fogalmakat megállapítván, azt hisszük, hogy az első emberek lakjairól, és az akkori állapotokról, helyesen ítélünk. Tanuságot tesznek erről a legsűrűbb őserdőkben, az egészen elhagyatott vadonokban elszórva, vagy együttesen nagyobb mennyiségben talált kő- és bronzeszközök, durva edénycserepek és sirhalmok; tanuságot a barlangok állati- és növényi poszládéka közt talált nagy mennyiségű kovaszerszámok, szén és hamu rétegek, melyek mind e helyekre véletlenül nem juttottak.

§. 3) **Az ősemberék nem temetkeztek a barlangokba.** Feltűnő azonban, hogy az emberi nem fejlődésének eme szakában még a barlangok *temetkezési* tanyákkul nem szolgáltak, mint ezt a későbbi időben oly gyakran és oly általánosan találjuk. Mert azon, itt-ott, a barlangokban, vagy a cölöpépítmények maradványi közt talált emberváz nyomok ritkasága éppen azt mutatja, hogy azok, a hol találtatnak, vagy véletlenül a halál által ott érettek el, a nélkül, hogy kimultukról rokoniknak tudomása lett volna, vagy, hogy a másik esetben vízbefuladtak, a nélkül, hogy tetemöket megtalálhatták volna, mi itt annál nevezetesebb, mivel e csontok többnyire gyerekvázak maradványai.

Bizonyos tehát, hogy a legősiebb időben, a hol *lak- és menhelyet* találtak, az emberek egyidejűleg nem temetkeztek, hanem a tetemeket vagy elégették, vagy halmok alá temették, vagy talán — mint ezt mainap is némely vad törzsökök teszik — csak amugy összetákolt magas faállványokon az enyészetnek engedték át.

Ezt itt egész általánosságban említjük, mivel arra, *hogy e barlangok állandó temetőikül kiszemeltettek volna, a fémek előtti szakokban, példákkal nem igen vagyunk képesek bebizonyítani.* És valóban ott, hol eddig barlangokban emberi vázakat találtak, azoknak oly igen nagy régisége rendszeren kétségbe vonható; míg ellenben a kőeszközökkel talált sírok, halmok és köemlékek, az e korbéli eltakarítási módokról eléggé biztos adatokul szolgálnak.

Nem akarjuk itt azt mondani, hogy *barlangokban egyáltalában emberi maradványok elő nem fordulnak*; sőt erre az egyes példák nem is hiányzanak, mint a belgiumi, angol és a francia üregekben, hol a kőszerszámokkal és állatmaradványokkal, mint p. o. az Aurignac-iban mintegy 16 egyén csontjait is fölfedezték; de ezek nem valami véletlenségnak voltak-e áldozati, és csak kivételnek elfogadhatók-e? — míg más adatokkal nem birandunk, itt nem merjük eldönteni. Hasonlítsd, Sacken: (Culturepochen Mitteleuropas 30. l.)

§. 4) **Barlangok nemei.** A *barlangokat* egyáltalán két nagy osztályra különböztethetjük meg, t. i. olyanokra, melyek *természeti mivoltuk miatt* *) lakhatlanok, és így már magában véve a mi tárgyalásunk alá nem is eshetnek; és olyanokra, melyek mintegy a természettől magától arra rendelvek, hogy állatnak, embernek *men- és buvóhelyül* szolgáljanak. — Ezek leginkább a *mész- és homok-hegyekben* fellelhetők, és vagy csak a szikláknak előhajlása által fülke alakú üreget képeznek, vagy a hegyek belsejében óriási alagutakkal, nagyszerű termekkel birnak, és az embereknek 1) természetes *lakást*, és *buvóhelyet*; 2) *erődöt*; sőt igen gyakran 3) *sírt* is adtak; a keresztény korszakban pedig *egyházi* célokra is használtattak.

*) Természeti sajátságuk miatt nevezetesebbek a jég-, csepegőkő-, szél- és öldöső légű barlangok, mint p. o. a szadellői, aggteleki, domiczai, tufnai, detrekőváralljai sat., melyeket lakásul felhasználni még senkinek sem jutott eszébe. Ezekről, az ausztriai birodalmat tekintve, legjobb felvilágosítást nyújthatna Sartori és Schmidl tanár szakmunkáik.

I. Polgári rendeltetésű sziklabarlangok.

§. 5) **Sziklalakok, sziklavárosok.** Hogy a *mesterséges sziklalakok* leginkább csak akkor készülhettek, midőn az emberek már a fémekkel való bánást ismerték, kétségbe sem vonható; mert a legkeményebb kő-, csont- vagy fa-eszközzel is aligha képesek lettek volna szükségükhöz képest a legpuhább sziklát is átidomítani. Az eszmét a természetes üregek nagyobbítására adhaták: a lakott hajlék kedvező fekvése, az abban régóta töltött élet, és talán némileg a körülötte fekvő birtoknak elfoglalása is.

Egy család tagjai megszorodván, a törzs főlakja mellé telepedtek le, társasági ösztön és a kölcsönös segedelem és védelemből — az atyafiak, a vérrokonság, s így kezdtek lassankint az egyes üregekből egész faluk, városok és védhelyek támadni.

De mi ösztönözheté az embereket — kérdi Haxthausen: „Transkaukasus, und Studien über Russland“ című iratában — a lakoknak a sziklából való kíváására, főleg akkor, mikor még elég alkalmas szerszámokkal nem is bírtak? Miért nem építettek inkább a nyers kővel házakat, mintsem hogy az aránylag még is mindig szűk és kényelmetlen közelíthetőségű barlangokba rejtődztek? Egy népfajkészíté-e ezeket? mire a munka egyenlősége és jelleme utalni látszik; — vagy sok népnek volt-e ez szokása? mint ezt oly ropant területen való elterjedésből (t. i. Tibet- és Indiától a Fekete- és Középtengerig) következtetni lehet? — Ez az ősi történelem egyik megmagyarázhatlan rejtélye, — mert a mesék és regék csak halkkal és határozatlanul tudósítanak bennünket a *trogloodytákról*.

Leginkább a keleti utazók ¹⁾ munkáit kell némi figyelemmel forgatni, hogy minden lépten-nyomon sziklavárosokra akadjunk, vagy a földbe *vájt patri-telepeket* találjunk.

a) **Afrikában.** A mivelődés alsóbb fokán álló *Trogloodytákat*, barlanglakókat, látunk a lybiai sivatagokban *Mela* városánál, *Aethiopiában* az egyiptomi határtól az arab öböl kezdetéig, hol *Midoë* barlangvárost említenek. Hogy ezek üregei a melegebb éghajlat alatt kellemes tartózkodási helyekül szolgálhattak, kétséget sem szenved; mert elég árnyékkal bírván, amint a forró nyári szakban hívesek valának, úgy az esős idő alatt sem hültek ki annyira, hogy lakhatlanokká lettek volna.

Mindenesetre való az, hogy a barlangok nagyításával, vagy a nagyobbszerű kőbányák kiaknázásával az emberek kettőt nyertek, t. i. *anyagot* egyéb fényes lakások készítésére, és *üregeket*, melyeket a szegényebb sorsuak szintén lakásra vagy elbúvársra használhattak. — A barlangok hasznosak voltak a fa-szükségben szenvedő vidékeken is, főleg a keleti sivatagokban, hol, a kevés fűtő anyag miatt a lakosság az által is iparkodik meleget előidézni, hogy lakszobáját az istállók közé helyezi. ²⁾

Egészen másképp tűnnek fel az *egyiptomi* és *indiai* sírbarlangok; mert ezen népek a földi lakásokat csak *szállodáknak*, ideiglenes *mulatóhelyeknek* tekintették, míg a valódi építményeket, főleg pedig a temetkezéseket *óriási, örökké tartó sziklapalotákba* helyezték.

¹⁾ Ajánljuk: *Ritter* Erdkunde II. 872., die Höhlenstaedte, Utsch, Hissar und Suanli Deze in Klein-Asien; *Wetzstein*: Reisebericht über Hauran, *Dubois*: Voyage en Caucase sat.

²⁾ A syont-i (Lycopolis) *hypogae*-ak remek rajzát a hegy nyugati oldalán, a description de l'Egypte IV. kötet 43-ik lapján, a sírok belső elrendezését pedig és alaprajzait a kk. II. lehet tanulmányozni. — Ugyanott a 62 és 65-dik sat. lapokon ajánljuk a Heptanomide rajzait, melyek ezen sziklaépítményekről élvezetes tanúságot tesznek.

b) **Ázsia.** Mindnyájan tudjuk, hogy Afrika északi részében számosak a *barlangok*, azonban a barlangtelepek valódi hazája *Ázsia*, a hová az őshagyomány az emberiség első telepjeit is helyezi. Ezen terjedelmes hegyláncokban, kopár sziklavölgyekben igen is gazdag világrész mintegy ösfészke ezen sajátságos lakásmódnak, mely igen sok vidéken hagyományilag egészen a mai napig megtartott.

Ha mint sz. hitünk bölcsőjét — legelől *Palaesztinát* vizsgáljuk, csak Sepp: „Jeruzsálem“ című munkáját kell némi figyelemmel forgatnunk, hogy mondatunk igazsága bebizonyodjék. ¹⁾

Illésnek barlangja a karmeli hegyen több osztálylyal bir, s ajtók valamint ablakok is sziklából vannak kivájva. Mindjárt alatta folya *jósló-kútja*; *Tiberiás tavánál* feltűnik 4 vagy 5 *fekete barlang*, az úgynevezett *Montagna del Castello*, melyet őskori történelme nevezetessé tesz. A *genezarethi* lapály nyílásánál egy egész *barlangváros* által lepetünk meg. Nevezetese a *Siloi* falu ²⁾, a *tekoai* tömkeleg és a *quarantani* barlanghegy. — *Beth-Gibrin*-ben, a férfiak városában, csodáljuk a kupola és harangformára kivájt barlangokat és tömkelegeket. Egész *Jeruzsálem*, mint a világ egy városa sem, körül van véve természetes Chorei és barlanglakók üregeitől, kőbányáktól és kisebb nagyobb sirboltoktól van körülvéve. Sepp, *Jerusalem* I. 236. Említést érdemel az *óriásbarlang*, mely sokféle elágazó mellékutczáival elégséges kőanyagot szolgáltatott Jeruzsálem építéséhez. Még szemlélhetők itten azon *fa-ékek*, melyek megnedvesítése által 5—6 láb hosszú, 4 láb széles, 2 láb vastag dúczok elválasztattak a nagyszerű építményekhez. A barlang mintegy 110° hosszú, 10—50—100 ölnyi szélességű, s az asszyriak betűtése ellen a népnek menhelyül szolgált. A kő maga könnyű faragású, mint a montmartrei krétaszikla. ³⁾

Igen nevezetes az, mit Mordtmann: „Die Troglodyten in Cappadocien“ ⁴⁾ című értekezésében mond:

Kaissarie (Caesarea Cappadocia) és Newschehr városok között van egy kerület, mely a puha tuffkúpok sokasságával mint egy be van hintve Ezen kúpok többnyire csoportosan emelkednek, bár találhatók egyesek is. Ha az ember közelebb lép, a kúpok legnagyobb részében nyílásokat vehet észre, melyek ajtók, ablakok, és galamblyukak gyanánt tűnnek fel, és könnyen meggyőződhetik arról, hogy ezen tuffkúpok belől ki vannak vájva és többször 3—4 emeletet képeznek.

Ily barlangok nem csak egyes falukat, hanem egész városokat képeznek; Ürgüb és Üts Hissari ezen kerület legjelentékenyebb helységei . . .

¹⁾ Már a birák könyvében olvassuk, hogy Izrael fiai a hegyeken hasadékokat kerestek, és barlangokat s hegyvárakat készítenek. VI. — A *Choriták*, a *seiri* hegységben, igen lakályos sziklaüregekben tartózkodtak és tartózkodnak, főleg a nyári havakban, hogy így a munka-ido közt földjeikhez közelebb legyenek.

²⁾ Ezen falut, úgy mond Sepp, az utazók kikerülték, de ez többé ne történjék; mert ezen hely az őskor emlékei által épen oly nevezetes, mintha Ramses Sesostri idejéből romjai közé lépnénk. . . A siloiak, most is, mint 3000 év előtt, parittyákat használnak, s az idegent néha kissé kellemetlen közáporral előntik. . . A sziklákban az ember és a barom együttesen laknak egymás mellett. A lakok, mint a fecskéfészkek csüngnek a levegőben. . . 232. . . II.

³⁾ Mily nagyszerű a jeruzsálemi templom alatt létező *vízfogó-barlang*, az úgynevezett *Királytó*, melynek vízszíne 736'-nyira terjed 42'-nyi mélység mellett. Ezen barlang mennyezete roppant szikladuczon nyugszik, és gyűjté a templom tetejéről lefolyó vizet, melyhez 44 kő-lépcsőn lehet lejutni. — Erről már Tacitus és más régi írók megemlékszenek. — Ehhez valami hasonlót bár kicsinyben a budai várban is láthatunk azon vízfogó üregekben, melyek egyike az országházzal szemben a Fortuna-utca végén fekvő földszinti ház pinczéjében létezik.

⁴⁾ Sitzungsberichte der kön. bair. Akad. d. Wissenschaften zu München 1861. II. kötetben és Weiss Costümkunde II. 463.

Bizonyos, hogy e kerület elvitázhatlan nevezetességét a kivájt tuffkúpok teszik, melyeket alig lehet valahol az ismert földterületen oly nagy mennyiségben együtt találni, mint itt ...

A tuffkúpok alakja a méhkas és czukorsüveg. A kőzet oly puha, hogy annak műveléséhez már a közönséges szerszámok elégségesek, és hogy szegyet is lehet bele ütni. Egy közép nagyságú, 2—3000 köblábnyi szobát egyes ember képes egy hónap alatt kivájni és lakályossá tenni. A kúp terjedelme és magassága szerint két, három emelet található; a legalsóbban az istálló, konyha, élestar és fogadószoba foglaltatik; a másodikban, hová akna, vagy kéményalaku ürege át juthatni, vannak a család lakaszobái: legfelül a lomtár, galambház sat. alkalmaztatik.

A kúpok nagyobbjaiban a templomok, mecsetek helyezvék el, a nyilvános építményekkel együtt, és gyakran nem csekély mesterséget árulnak el. Így találunk *Merdsau* faluja mellett, ugyanazon nevű völgyben — két egészen a sziklából vájt templomot, melyek a görög szertartás szerént oltárt, szószéket, püspökülést, oszlopokat, női osztályt, előcsarnokot, és pedig ezeket mind kőből faragva, tartalmazzak; a falak, bolthajlások, mennyezetek, valamint más görög templomokban, fresco festményekkel díszítvék, melyek szent képekből, bibliai történetek és szentek életeiből vett előállításokból, utolsó ítéletből sat. állanak és oly jó karban vannak, annyira ujjaknak tetszenek, mintha csak nem régen készültek volna.

Ezen sziklák egy része a lakóknak utolsó nyughelyül is szolgál; mivel a sirüregek bennük kivájják. Ezek közül sok későbbben kinyitott és kiraboltatott; de a bennük fellelhető faragványok és falfestmények, valamint egyéb szerkezetük is, rendeltetésüket kétségen kívülnek teszi, 1—3 lap. Sajátságos, hogy ezen barlangtartománynak a régi íróknál semmi nyomára nem akadunk, és hogy még Wieland is, midőn Lukás Pál francia utazó természetű leírását olvasá, azt mesének tartá! *Leo Diakonus*, ki Tzimisce János görög császár idejében, a X. század utolsó tizedeiben élt, tesz erről: *Ἰσοριάν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς τελευτῆς τῶν αὐτοκρατορῶς χωριστινοῦ* sbt. III. könyv. I. fejt. említést. Azonban ezeknek koráról a szorgalmas Mordtmann sem volt képes valami határozottat állítani, mert sem a falképek, sem a felírások biztos támpontokul nem szolgálnak.

Ázsia belsejében, *Tibetben*, *Indiában* és *Perzsiában* a hegyek szikláin és a folyosók partjain a kivájt barlangok sok ezerét látjuk. — Hogy az emberek eredetileg sziklaüregekben laktak, és főleg téli időben — eső és a kemény zordon idő visszontagságai elől oda menekültek, már *Diodor* tanúsítja: *Homines veteri more, ut ferae in silvis et speluncis et nemoribus nascebantur.* 1. 8. — *Vitruv. Archit.* II. I. I.

Strabo X. 5. említi, hogy a kaukasszi északi meredeken *Hypanis* (Kubán folyó) táján barlanglakók vannak. Lakjaik később rablók buvóhelyeivé lettek. *Bakunál* találnak faragott sziklakat, mesterséges üregekkel; *Beth Bermák* (ötujju hegy) hasonlít óriások által épített *tündérvár*hoz; van itt elég barlang, sziklafal, lépcső, fülke sat. *Ani*, armeniai főváros mellett vannak sziklalakók, melyek a legtávolabbi időkig visszavezethetők. A mostani *Ghori* Grusia fővárosától néhány mérföldnyire *Uplas Zichi* egészen kőből faragott város, paloták, templomokkal, melyekben román- és góthstil maradványai láthatók, sőt itt még valami bazár-nemű is mutatkozik.

Északkeletre tekintvén, mindjárt a *Dubois*-féle munkának geológiai részében, a XIV-ik táblán, a kaukasszi barlanglakók *Ka tchikaléne* városának (*ville troglodytique*) egy része van lerajzolva, hol többnyire kerekboltozatu barlangok látszanak, két-három emeletnyire egymás fölött. VI. köt. 297. lap.

A *Série Pittoresque* XV. táblája 2-dik rajzán előfordulnak a *gumi* barlangok, melyekről Dubois: Voyage autour du Caucase III. 164. lapján ezt mondja: „Ici par un luxe particulier, presque toutes les maisons sont bâties en entier avec toit et murailles dans l'intérieur d'une série des plus vastes de ces grottes dolomitiques, qui se suivent en file au pied du rocher. Une deuxième rangée de ces grottes était perchée au-dessus, le long d'une légère corniche qui servait de rue. Il n'y a plus dans celle-ci que l'église du village qui quoique assez vaste et commode, est bâtie aussi tout entière sous la voûte de la plus grande des cavernes.... On peut faire tout le tour de l'église. Il y a même eu assez de place à côté pour y bâtir une petite chapelle.... Derrière l'église, dans la grotte qui a 50—60 pas de profondeur, se trouvent, outre cela un caveau rempli d'ossements, et à côté un grand bassin muré, dans lequel on a fait entrer une eau très-abondante... Továbbá: Cette dolomie de la *Kovrila* se distingue par la multitude de grottes dont elle est percée; on peut les compter par milliers. Le plus grandes ont servi de refuges aux habitants du pays dans les époques d'invasions, telles que celles des Tatars et des Turcs. (u. o.)

Egyes barlangok láthatók a XXXVI. táblán az *erovantagerdi* romok fölött; mások a XLIX. táblán a *kisilkobai* vizesés közelében vannak; a *Série Archéologique* I. és III. tábláján, valamint egyéb krimeai tumulusok XIX. sat. tábláin — mint igen érdekes látvány tűnnek fel az *ouplostszikhei krypták* Georgiában, melyeknek nem csak roppant száma és *katakomba*-szerű elrendezése nagyon érdekes, hanem általános berendezésök is meg-egyez a többiekével, melyek Ázsiában találtnak azonban a csinos detailléok miatt, melyek több táblán előfordulnak, különös figyelmet érdemlenek.

Különösen festői kinézésű *Vardsie* barlangváros, nagyszerű sziklába vájt lépcsőjével, bolthajtásos, oszlopos alagútjával (I. a XXIII. táblát), számtalan barlangjaival, melyekhez csak a meredek sziklába vájt lyukakon, melyek hágesóul szolgálnak, lehet jutni — Dubois ezt mondja II. 317. lapon: On passe par plusieurs étages de grottes avant d'arriver à celui où sont les hypogées et édifices principaux, rangés de long d'une saillie qui tient lieu de rue. Le plus considérable est une grande église que Thamar, dit-on, fit tailler dans le roc... a királyné tágas sziklapalotáinak leírása után így szól: Les grottes qui criblent le parois blanchâtres sont innombrables; les unes servaient de boutiques, de magasins, d'écuries; d'autres formaient de grands appartements... Une troisième église est aussi taillée dans le roc... Eme kivonat után láthatja mindenki, mennyire érdekes ezen város leírása!

E barlangvárosnak semmit sem enged sajtósága voltára nézve az *Assomption*-féle *monostor Baktchéserai* mellett Krimeában, melyet Uspenski Monastir név alatt ismernek, s melynek építményei egy sziklabarlang *utca* fölött kivájt mélyedésbe vannak festőileg alkalmazva és egy kis faluhoz hasonlóak. — Egy a sziklába vájt lépcsőn 50'-nyi magas sziklaterületre lehet jutni, onnan pedig szintén 50'-nyira van a főbarlang, a kolostor bejárása. E mellett számos kápolna van. — Lehetőleg meredek parton felkúszva, a szabad téren a *Zsidóváros* emelkedik; az itt található kamrákat és *erődítéseket* aligha a zsidóknak lehet tulajdonítani; — ezek igen tökéletlen szerszámokkal, számos évek alatt, sokkal régiebb időben készülhettek. Sepp. i. h. — *Série pittor.* XLVI. tábla; a LXI. képen, függélyesen, alkalmasint emberi kéz által így idomított *inkjermani* sziklafalban látható üreg csoportozatok, melyek 6—8 emeletet foglalnak — és kamrákból, kápolnákból, tornyokból álló várost képeznek. I. Sepp. Jerusalem II. 162....

Végre még csak egy példát e világrészről: „In einem Berge nördlich vom *Cabulfluss* und dem Dorfe *Bassul* bemerkten wir einige weite Aushöhlungen im Felsen, welche den *Kafirs* (d. h. einer vormuhamedanischen Zeit) zugeschrieben werden. Die Aushöhlungen

sind in einzelnen Gruppen, jede mit einem besonderen Eingange, etwa von der Grösse eines gewöhnlichen Thorweges. Sie mögen eben so viele Dörfer gebildet haben, da es in einem grossen Theil Asiens gewöhnlich gewesen zu sein scheint, in solchen Höhlen zu wohnen, wie man aus den Berichten verschiedener Reisenden über die Troglodyten ersehen kann. Daraus, dass diese Gewohnheit in verschiedenen Laendern herrschend war, laesst sich kein Schluss auf das Volk machen, da es selbst ganz rohen Völkern einleuchten musste, dass eine Höhle in einem Felsen bei einem so unruhigen Zustande der Gesellschaft eine sicherere Wohnung sei, als eine Hütte auf der Ebene.“ Burnes Reise nach Buchara. I. 152.

c) **Europában.** Ámbár eddig azt mutattuk meg számos példával, hogy Ázsia a barlanglakók hazája par excellence, még sem hiányzanak ily barlangok Európában sem, főleg ha a) Olaszországot vesszük tekintetbe. Ide számítandó Egeria barlangja regényes forrásaival, és Neptuné, melyeket Petit-Radel leir „Voyage historique II. köt. 384. és 432. lapján.“ Ide a pausilippóit ¹⁾, a kötélgyártókét ²⁾, a polignanóit ³⁾ a manduriumit ⁴⁾, a kecskék ⁵⁾ barlangját szükség sorolnunk. Mily bámulatosak a syracusai régi kőbányák, roppant üregek, a mennyezetet támogató természetes, meghagyott oszlopokkal, l. Voyage pittoresque, ou description des Royaumes de Naples et de Sicile. IV. II. Plan 113. 114. 115. 116.

Ezen tátongó barlangokban szintén laknak emberek, itattatnak ösvérek, és egyáltalában a promontori lyukakra emlékeztetnek.

Legnevezetesebbek mégis az *ispicai üregek*, melyek mintegy világhírűekké lettek. ⁶⁾

¹⁾ „La Grotte de Pausilippe a été creusée au travers de la montagne du Pausilippe dans la longueur de 363 toises, et environ 50 pieds de hauteur sur 18 de large. Le temps ou cet ouvrage a été fait, précède même la domination des Romains . . . et comme cette entreprise est très hardie et très difficile à exécuter, elle prouve que ce beau pays était dès-lors très peuplé!“ Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. I. 81.

²⁾ „La grotte immense des Cordièrs creusée dans la montagne de Pizzo Falcone est dans Naples même, et près du Palais de l'Ambassadeur de France. On ne peut douter qu'elle n'ait été creusée très anciennement pour en tirer du tuf propre à bâtir : mais depuis long-temps son étendue l'a mise dans le cas de pouvoir être utile, et de pouvoir servir d'atelier à des Fileurs et Fileuses de cordes qui s'y sont établis. Sa hauteur perpendiculaire dans sa plus grande élévation, est de 50—60 pieds, sa profondeur de 175 — sur 125 de large, ce que forme une immense cavité, dont l'étendue est imposante.“ U. o. 91.

³⁾ „La grotte de Polignano, nommée dans le pays Grotta di Palazzo, est vraiment curieuse à voir. Elle est sous la ville même, dominée par des grandes rochers sur lesquels les maisons sont bâties. En y entrant nous fûmes surpris de sa grandeur imposante, car elle peut avoir 250 pieds de profondeur sur plus de 80 de hauteur. Comme elle est absolument baignée par la Mer, on ne peut y aborder qu'en bateau. . . .

Le nom Grotta di Palazzo fait penser qu'il y avait autrefois quelque Palais bâti au-dessus et c'est d'autant plus vraisemblable que l'on voit encore des restes de Décorations“ u. o. III. 44.

⁴⁾ „A Mandurium se trouve une grotte forte célèbre dans ce Pays à cause d'une Fontaine dont parle Plin et qu'il cite comme une curiosité naturelle. Cette grotte paraît formée par la nature . . . elle est à peu—près ronde, de 30 pieds de diamètre environ“ u. o. III. 67.

⁵⁾ „... nous arrivâmes à la fameuse Grotte des Chèvres, sorte d'ancre ou de cavité, formée par la croûte ou la bouffissure d'une ancienne lave; . . . rien n'est si chétif que cette retraite, à peine peut-elle tenir six personnes à l'ombre, et elle est même si basse qu'on ne peut presque s'y tenir debout“ u. o. IV. 84. — Ezen barlang nagy hasonlatossággal bír a kárpáti barlangokkal, melyekben nyugszanak az utazók, hogy korán reggel a nap fölkelte előtt a lomniczi csúcsra érkezhessenek; mi okból Nacht- vagy Feuerstein-oknak is hivatnak. A kecskék barlangja is ugyanazon czélra szolgál.

⁶⁾ „Dans la Vallée, appelée dans le pays Castello d'Ispica près de Syracuse nous vîmes dans la partie latérale exposée au midi, et fort dégradée par les injures et l'impression de l'air, une multitude

Bár az előbbiekkal távolról sem versenyezhet, de mégis ide számítandó a β) *maastrichti* barlang, melyben 6 órányi hosszú és két órányi szélességre nyúló folyosók találhatók; ezek levegőt és világosságot terjesztő lyukakkal el vannak látva, és a háborus időkben rejteklül használtattak.

Előfordulnak ilyenek γ) felső *Pfalzban* is, hol folyosók, barlangok, utak a legkeményebb sziklából kivájják; nem hiányzanak példák δ) *Lieflandban* és ϵ) *Skotiában*, hol a munkaerő az idővel nagyszerűen párosítva, rendkívüli kitartással, ily óriási műveket volt képes létrehozni. — Mit mondjunk τ) a *tyroli* barlangvárarról, *Lueggról*, mely egy roppant sziklaüregbe helyezve, a világ egyik legsajátságosabb látványául szolgál.

Hogy *házánkban*, főleg Erdélyben is vannak *barlangok*, melyeket az emberek lakásul használtak, vagy melyekbe az ellenség elől visszavonultak, nem csak természetes, hanem igen gyakran a szájhagyomány által is be van bizonyítva. Honi képes-folyóirataink és ujságaink igen kedves tárgyként adják ezeket, úgy, hogy itt elégséges lesz csak némelyiknek nevét felemlíteni: például a muzsajt, kicsesóit, szemilukait, a kubrai és borostyánkői, úgy nevezett zsivány-barlangokat; a sulyovit, almásit, bőlít Erdélyben sat. a *szekcsői* agyagba vájt — talán pincze — szoros lyuk, melyről a nép sokfélét regél; a *tatárülés* nevű rejtekhely, a baghi erdőben, állítólag a tatárok előtti buvőüreg; a *földvári* függélyes part alatt látható s agyagba vájott putrik tanúságot tesznek a lakott barlangokról. *Hont* megyében a *palásthy* határban és *Teszér* mellett vannak barlangok, melyekbe a tatárjárás alatt az emberek visszahúzódtak; az előbbiben mondja ifj. Kubinyi Ferencz, hogy kőpadok is léteznek, melyek ágyakul szolgálhattak. Legnevezetesebb azonban e tekintetben egy posonymegyei fehérhegyi falucska, melyről *Ipolyink* ezt írja: „Istvánfalva (Stepanow) őskora egy sajátságos emlékével bír. A magas halmon álló templom alatt, a hegyekbe befúrt különös lakocskák és házikók egész csoportját csodálhatja az utas, melyek vagy négy sorban valóságos terraszirozott utczákat képeznek,

infinie de petites chambres, qui étaient entaillées dans la Roche par étage de dix à douze l'une sur l'autre. La partie opposée n'avait pas été moins travaillée, ni moins habitée, mais étant plus à l'ombre, elle avait souffert moins de dégradations dans les ouvertures qui se trouvaient le plus à notre portée, nous y trouvâmes des chambres entières, dont les embrasures des portes étaient conservées, et avec une coulisse de chaque côté, pour y glisser vraisemblablement des planches avec lesquelles les habitants s'y renfermaient.

Presque toutes ces chambres sont à-peu-près carrées, avec des angles arrondis, et peuvent avoir environ 18 pieds de long sur 6 de large et 6 de hauteur. Vis-a-vis de la porte l'on voit une espèce de niche, et dans chacune de ces niches est figurée à peu-près une mangeoire, avec un anneau entaillé dans le Roc, qui servait sans doute à attacher ou une vache ou une chèvre: à côté de la porte il y avait une espèce de baignoire ou de *bassin creusé dans le sol*, et au dessus une ouverture à hauteur d'appui, pour laisser entrer le jour et l'air, quand la porte était fermée; dans presque toutes les chambres, on voit encore sur des faces latérales une excavation de 3 ou 4 pieds de profondeur sur 6 de long, qui suivant toute apparence devait servir pour y coucher.

A l'entour de chacune des chambres, nous vîmes d'espèce d'*anneaux* grossièrement taillés dans le mur, pour suspendre différents ustensiles, et de petites *entaillées creusées* de quelques pouces, pour y poser des lampes ou autre chose. Nous trouvâmes dans quelques autres une espèce de *buffet*, sur lequel il y avait une petite plateforme ronde avec un canal à l'entour, et un échappement pour les eaux, mais le tout si dégradé et originairement si mal fait, qu'il est bien difficile d'en deviner l'usage.

Tel est le plan et la forme du plus grand nombre des ces sauvages habitations; elles n' étaient au reste séparées entre elles pour la plupart que par un cloison très-légère, et de l'étage supérieur par un plancher également mince. Les petits *sentiers* qui conduisaient aux portes de l'étage d'en bas étaient

s mindamellett hogy csak homlokuk épült falból — sajátos meglepő festői kinézést nyújtanak.

Lehet, hogy ezen dombok közé szorult félreeső régi faluban talán a nép ősi építkezésének egyik legrégiebb emléke maradt fön. (Vas. Ujs. 1860. 162 lap.). Györmegyeben is a *Sukoroi* hegyekben és a *Pázmánd* felé eső hegyszorosokban, az úgynevezet *horgosokban*, igen gyakran találkozunk egész sor bor- és krumpli-pincézéssel, sőt szőlő- és lakházakkal is, melyek az agyagba vagy apoka-kőbe vájattak.

De mind ezeknél sokkal érdekesebbek reánk nézve azon üregek, melyek valódi lakásokul szolgálnak. Így hozzánk legközelebb esnek a *budai* és *promontori* lakott barlangok, és ez utóbbi helység fölött létező *sziklalakok*.

Midőn 145 év előtt a törökök szerteszét az országban uralkodtak, és Pesten a *szürke-barátok* klastromának nyoma sem volt, a szűz Máriáról nevezett atyák *Budán* és a vidéken erélyesen működtek mint hitküldérek. Minthogy lappanganiok kellett, a *barlangokban* kerestek rejtekhelyet.

Nem kell tehát a távolban azt keresnünk, a mit szemünk előtt mindennap a *Gellérthegy* alján láthatunk. A *rácsvárosi* házak fölött több sötét lyuk mutatkozik, melyek az alattok elterjedő házakkal összeköttetésben levén: kamrául, pinczéül, lomtárul szolgálnak. De van egy nagyobb üreg is a *rudas* fürdő fölött, melyben néhány épült ház látható, s melyben egy pár igénytelen *család*, jelesen egy kötélgyártó, mint a grotte des Cordiers-ben (l. fennebb) a szél és eső ellen földél nélkül is elég oltalmat, télen melegebbet, nyáron hűsöb- bet — mint egyéb gyarló házikókban talál.

A főváros közelében ily *troglodytákat* találni valóban érdekes; de vannak úgyhiszem a *kolosvári várhegy*, a *pannonhalmi vár* alatt is ilyen szegény gyarmatok, melyek itt sziklától nyert, ottan a földből vajt lyukakban laknak.

obliques, et masqués de brossailles et d'épines ... et quant aux étages élevés, il est certain qu'on ne pou- voit y monter ou en descendre que par les échelles de corde.

Nous parcourûmes trois milles de la longueur de cette Vallée qui, à ce qu'on nous dit, en a plus de huit, en trouvant toujours les mêmes excavations dans le même ordre et de la même forme: quelques-unes cependant avaient une seconde chambre derrière, à la première, et d'autres qui communiquaient à l'étage supérieur par une ouverture ronde. ... La seule chose qui nous étonna beaucoup, fut de trouver dans des demeures aussi rustiques et aussi sauvages, des *fragmens de Vases de terre grecs de la plus grande finesse*. Dans le fond de la Vallée nous vîmes plusieurs *Tombeaux*, creusés dans des pierres longues de 5 pieds quelques pouces sur 15 pouces de large, et dans l'intérieur de ces Tombes, des os pétri- fiés avec une grande quantité de fragmens de Vases d'une grosse terre rougeâtre.

En continuant nos recherches dans la Vallée, nous fûmes bien étonnés de rencontrer plu- sieurs de ces grottes encore habitées, comme elles avaient pu l'être dans les plus anciens temps, et par des êtres tout aussi sauvages.

Au *Chateau d'Ispica* les Rochers sont escarpés et coupés à pic dans toute leur hauteur. Tou- tes les premières chambres y paraissent avoir été ouvertes par la chute du Rocher. On en peut compter huit dans cet état, dont on ne voit que le fond. ...

Le nombre infini de ces cases, creusées dans les Rochers qui bordent cette Vallée, depuis *Spacafurno* jusqu' à *Modica*, ne peut laisser aucun doute qu'elle n'ait été occupée autrefois par un peuple très-nombreux, qui y avait sans connaître ni employer d'autre manière de se défendre, et d'autre ruse, celle de se cacher, en s'escarpant et s'incrutant pour ainsi dire dans le Rocher. — Voyage pitt. de Naples et de Sicile. V. 314.

Sepp ezeket phoenikiai eredetűeknek tartja, szintén úgy írja le, t. i. hogy a sziklakamrák több emeletnyiek — és jelenleg többnyire pásztorok által lakatnak — Jerusalemben. II. 160.

De ezen *budai* barlangok csak csekély előképei annak, mit a *promontori* hegyekben találunk. Már a kőbányák maguk, melyek a serényen emelkedő fővárost igen alkalmas építési kővel ellátják, természetes lakást nyújthatnának; azonban meglepő a bánya fölötti róna tér, melyen távolról egyedül füstölő kéményeket veszünk észre, és csak közelre látjuk a part oldalába illesztett, vagy rendes, mélyebben fekvő kőutczákban két oldalról kivájt, csinosan bemeszelt, elég takaros házakat. Igaz, hogy itt gazdagok nem laknak; kőfejtők, napszámosok, szőlőművelők lakjai ezek, de elég tiszták, kényelmesek, és sok fővárosi — az utczakövezet alatt fekvő pinczelaknál bizonyosan egészségessebbek.

Valóban érdemes ezen XIX-dik századbeli troglodytákat felkeresni, és meggyőződni arról, hogy ily primitív és nem csak olesó (körülbelül 400 forintért kapható) hanem örökké tartó házban is boldog lehet az ember — ha sorsával elégedett.

Ezek a *nap alatt* élő barlanglakók. Vannak egyébiránt itt nagyobb mérvű üregek is. — Egyike mintegy negyedóránnyira vezet be a hegy gyomrába, és oly tágas, hogy egy négylovas kocsi megfordulhat benne. Itt az ipar megtett mindent, hogy a természetől hagyott üreget pinczévé alakítsa. A mennyezetet hatalmas oszlopokkal erősíték a külön ágakat bolthajlásokkal láták el — a talajt kiegyengették, szóval: oly hajlékot teremtettek, melyben több ezer akó bort lehet eltartani.

A hol a *budafoki* szikla a Dunát legközelebb éri, a falu alsó végén, a házfödelek fölött két sötét üreg tűnik fel az utazónak. Ezen üregek a sziklautezának, ki- és bejárásai; 1864-ben az egésznek alaprajzát elkészítettem — és valóban jól tettem; mert a két év előtt történt nagy sziklaomlás óta, mely egy-két ily fedél nélküli házat agyonnyomott, e barlangot többé lakni nem engedi a hatóság, s így lassankint ezen, nálunk maga nemében *unicum* — lassankint el fog hagyatni és egészen el romlani. E barlangot a felmérés alkalmával ilyennek találtam: az egész barlangnak hossza 60° lehet, és egy sziklafal körül görbén kanyarodik, úgy, hogy a barlang egyik végétől a másikig látni nem lehet. A falutól lejövén, a felső torkolat előtt balra egy ház áll, melynél a mély szekérút kezdődik, és ez 8—10 ölnyi szélesség közt változik. A füsttől egészen feketedett torkolat alatt behatván, jobbra egy ház van, melynek rácsozatos udvara van, tovább a másik következik, mely terasszon áll; majd ismét 3 más ház jön, de úgy, hogy az utolsó már ismét a kimenetnél a sziklába van vájva, és nagyobbbrészt a barlangon kívül fekszik.

Ezen házsorral szemközt, a két nyílás közé eső sziklához ismét öt ház van ragasztva, úgy, hogy ezek részint a tág torkolattól, részint a bemenettől jobbra eső és jó magasan vájt kerék-nyílás által nyerik a világosságot. A házak úgy néznek ki, mintha leégtek volna, mivel házhéjuk nincsen; mi egyébkint azért nem szükséges, mivel a szobák a sziklában foglaltatnak, s így a szikla-mennyezet által, mely 2—4 ölnyi magas, az eső ellen biztosítvák. De ha az eső víznek felülről való behatása ellen meg van is óva, egy más veszély fenyegethetné e barlanglangtelepet, t. i. a *gyűlő esővíz által való elárasztás*. Az út t. i. mind a két nyílástól be- és lefelé kanyarodik, s így mind a két oldalról bele is foly a víz; de ezen baj ellen is van segítség; t. i. a legmélyebb ponton, közel a kijáráshoz, van egy csatorna, mely az útnak szélességét hasítja és az utolsó előtti (jobb oldali) háznál egy szikla üregbe fut, melyen a víz alkalmasint egy föld alatti hasadékba lefoly.

Ha a *promontori* barlang, természetes nagyszerűségénél fogva — nevezetes, még nevezetesebbek azon *sziklapinczék*, melyek a homok pusztán, mely Pesttől keletre elterül és *Kőbánya* név alatt ismeretes — a róna alatt egész kis várost képeznek, és a *Dreherféle* sör-üz-

letnek egyik fődiszét, de egyszersmind, hús voltuk miatt, egyik főkellékét teszik. Ezeket leírni egész monographiát igénylne, és mivel nem tulajdonképeni emberlakások, és ilyesféle nagyszerű pinczék hazánkban a *budai* és *pannonhalmi* uradalomban, *Gyarmaton* Győr megyében, a *tihamyi* szigeten és *Szántódon* sat. sat. előfordulnak, itten részletezni nem is akarjuk, s csak mellesleg említjük meg.

Hogy barlanglakók a birodalomban másutt is léteznek, bizonyos *Csuk* urtól, ki mint III. éves jogász hallgatóm volt, hallottam, és pedig hogy *Bukovinában*, *Vatra-Dorna* helység táján, sziklába vájt falakkal, ablakokkal, ajtókkal ellátott palota létezik.

Legnevezetesebb szikla-lakaink közé tartozik még a *pesterei* barlang a töröcsvári kerületben, XVI szobával; ez 1839-ben fedeztetett föl és le van írva a Vasárnapi Ujság 1861. 55. l. — A Bucesd egyik sziklaszorosában rejtett barlang, a *Jalomicza* mellett, meglep bennünket kis imaháza, és 7 görög orthodox baráttól lakott czellája által, melyek mind a barlangban rejlenek. — A *károlyvári* parancsnoksági területen van a *busimi* barlang, mely a hegy oldalán, nem messze a régi vártól fekszik. A benne látható falak és gerendákból gyaníthatjuk, hogy itt valamikor emberek tanyáztak. Windisch Magazin III. 443. — Horvátországban, a *thuni* várral szemközt van egy kettős barlang. Még 1783-ban itt egy 4' vastag falat lőrészekkel, vas ajtósarkokat sat. lehetett látni. A bemenet fölött a kőbe vésett lyukak vannak, melyekhez a barlang belsejéből lehet jutni. Ezek az elbuvóknak alkalmasint őrtanyául szolgálhattak. Az alsó barlangból, a sziklába vájt lépcsőken lehet a felsőbe menni. Hajdan itt négy emelet létezett faszerkezetből, mert a gerendák üregei mainap is láthatók u. o. III. 462.

Az *Ogradina* mellett, a hegy oldalában nyíló roppant nagyságu barlang van, melyet Traján munkájának tart a köznép, mely azonban bizonyosan természeti, s hogy embereknek is lakásul és védhelyül szolgált, általán ismert dolog. Bővebben emlékezik róla a : *Geschichte der Veteranischen Höhle*, 1789-ben Frankfurt- és Lipcsében kiadott munkácska.

§. 6) **Sziklavarak.** Hogy mind ezen felszámolt közelíthetetlen sziklabarlangok, egyenes sziklafalakba vájt, és csak kötelek segítségével, nagy veszély közt elérhető üregek egyszersmind igen biztos *menhelyekül*, erővel be nem vehető, csak éhség és szomjúság által átadásra készíthető *varakul* *) szolgáltak, nem is kell említenem; miért is ezen részt bevégzettnek tekintvén, a barlangok egy más neméhez mehetünk át, mert a föld fölötti lakján kívül van az embernek egy tartós lakása az anyaföld gyomrában, a *sír*.

§. 7) **Sziklasírok.** A *sziklasírok* bizonyosan a természetes *barlangokban* és *hasadékokban* találják eredetüket, hová t. i. a holttesteket leginkább fel nem avatottak szemei elül elrejtették. Sziklák közé temetik a palesztinaiak halottjaikat mind, a *poklosokat* kivéve, kiket nem kellett a ragadozó állatok ellen védeni; miért is a szántóföldekbe is takarították. — A *sírok* vagy a város középosztályáé, vagy a gazdagabb családok együttes sirjai. Az előbbieket egy keskenyszáju, alól szélesbedő és kővel földött üreg képezé,

*) Halljuk csak, mit mondanak ezekről, a melyek Judaeában, Arabiában, leginkább pedig Trachonitis-ben találtnak: Erant hae speluncae sitae in montibus abruptissimis: ac in media circiter altitudine angustos et praecipites habebant aditus acutis undique cinctae rupibus. In harum igitur cavernas sese abstrahentes trachonitae cum domesticis universis delitescabant. Rex autem arcas in eos comparatas militibus replet et catenis ferreis de vertice montis machinae subsidio demittit: quandoquidem nec et inferiore loco ascendere poterant milites propter erectum montis fastigium, nec e superiore ne reptando quidem ad eos devenire. Josephus Antiquit. XIV. 27. hasonlítsd: *Brömmel*: De Cellis Sacris. Longo Salissae 1710.

az utóbbiak közé számították a királyok, jósok, költők hirnevesb temetkező helyeiket. (L. Zeitschrift für allgem. Erdkunde 1864. szeptemberi füzetben.)

a) **Afrikában.** Ugy látszik, hogy az *egyiptomiak* voltak az elsők közt, kik a *lélekvádorlás*¹⁾ tana miatt nem csak az embereket, hanem a *farkasokat*,²⁾ *macskákat*³⁾ sat. bebalzsamozták és kősirokba rejtették.

b) **Azsiában.** Minthogy a *szentföldön* a talaj majd mindenütt igen sziklás, csak is a *sirboltokba* rejthették el az emberek halottjaikat. Így a *Cedron* völgyében létezők sok águak és szabályosak; a *hakeldamaiak* talán hajdanta kőbányául vagy pinczékül szolgáltak; itt terjedelmes csarnokok vannak, melyekbe a tetemek lyukakon át leeresztettek, hogy a szabad levegőn elenyésszenek. Ezen kemenczeszerű tolókáslyukak a phoenikiai és kananeai barlanglakók telepítvényezéséhez igen hasonlóak. Sepp: Jeruzsálem I. 241. — *Bethlehem*től 2 órányira fekszik azon hirneves *barlangtömkeleg*, mely ezen előbbi tartomány legkiterjedtebb katakombáit foglalja magában; ezek két ki- és bejárással birnak, és az arabok véleménye szerint Hebromig tartanak. A folyosók, melyek csak egymásután ásattak ki, 4' magas és 3' szélesek és Tobler által 1845-ben felmértvén, 4 órányira nyulnak. — A sirok egyáltalán érdekes támpontot nyújtanak a régi lakott helyek meghatározásánál.

Nevezetese a *Tyrus* mellett fekvő *adnuni* (*ad-nonum*) sziklasirok, melyek már csak azért is birnak reánk nézve nagy érdekl, mert a *tihamyi remetelakokhoz* annyira hasonlítanak, miszerint azokat egymással a rajzok után felcserélni is lehetne. Vannak templomszerű teremek is, és olyan kiterjedésű sirboltok, hogy azokba egész családokat lehetett kényelmesen elhelyezni. l. Sepp. i. h. II. 390.

A *palaesztinai* siroknál végre még azt is felhozzuk: hogy a keletiek szívesen engedik, hogy a galambok és madarak a sirok mellett fészkeljenek, és a halottaknak mintegy társalkodóik legyenek. Számukra különösen házikókat építenek fülkével és vízdenczékkel, és a Bava Bathra c. 2. 5. szerint ezen rendelet áll: A galambházat csak 50 singnyi távolban szabad a városban felállítani. Sepp. Jerusalem. I. 232. l.

Ugyanazon divat, hogy halottjaikat sziklasirokba temessék, divatos nem csak a kurdoknál, a sivatagok lakóinál (l. Layard: Ninive és Babylon című munkáját) hanem a

¹⁾ „Wegen der Lehre der Seelenwanderung sorgten die Egypter nicht allein durch Einbalsamirung die Körper zu bewahren, sie bestrebt sich auch für dieselbe durch *Felsengrüber* und *Pyramiden* ewige, unverwüstliche Wohnungen zu schaffen. Die Grabstätten waren daher *Hypogeen*, tiefe, senkrechte Schächten, die sorgfältig verschlossen wurden. — In diesen lagen die Mumien, in den verschiedenen, verbundenen Kammern auf steinernen Bänken; — die *Katakomben* sind horizontale oder gesenkte Gänge, die in die kreideweichen Felsen eingeschnitten wurden; — endlich sind die *Syringen*, kleinere Familiengräber, auch einzelne, oft mehrere Stockwerke übereinander enthaltende Grotten bildend.... Während man in der hochberühmten hundertthorigen Ammonstadt keine Spur mehr von Wohnungen der Lebenden findet, hat man Gräber zu Tausenden gefunden. Die Egypter bauten nicht für das Leben, sondern für den Tod, oder vielmehr für das Leben nach dem irdischen Tode.“ (Uhlemann: Handbuch der Egyptischen Alterthumskunde 2. 319.)

²⁾ „*E' syout*, the ancient *Lycopolis*, hat no conspicuous ruins, but in the excavated chambers of the adjacent rocks mummies of *wolves* are found, confirming the etymology of the name.“ (Rosselin Description de l'Egypte Antiquités II. 13. és Kenrick: Ancient Egypt. I. 46.)

³⁾ „To the north of Antinoe ... are the grottos of *Benihassan*; az ott levő templom melletti hypogeaák teli vannak mumiákkal, melyek *macskáktól* és *kutyáktól* erednek. Ilyen barlang mintegy 30 van. — A kilencz mértfölddel alább fekvő *Koum-el-Ahmari* sem nagyságra, sem szépségre a fenebbiekkel nem mérkőzhetnek.“ (U. o. 47.)

perzsáknál is uralkodott, mert *Persepolis*-ről írja Bonomi : „Niniveh and its Palaces“-be 107. l. „On the eastside of the citadel, about 400 feet distant, stood a mount called the Royal Mount for here are all the sepulchres of the Kings, many apartments and little cells being cut into the midst of the rock; into which cells there is no direct passage, but the coffins with the dead bodies are by instruments hoisted up and so let down into these vaults.“

Ha innen nyugat felé tartunk, valódi feltűnést okoznak *Cyprus* szigetének azon keresztény kor előtti műmaradványai, melyek *siroknak* használtattak. Ide számíttatnak a larnaki, paphosi, amathusi, kerynceiai sirbarlangok és föld alatti kivájások, melyek néha egyes 2—4 öles főkamrákból és mellékes kisebb oldalhajlékokból állanak és ritkán szabályosan, hanem többnyire ide-oda, majd egymásfölött is bevésve fordulnak elő, mint azt a helyi viszonyok megengedték.

Elrendezésükre nézve sokat hasonlítanak a syriai és egyiptomi sirboltokhoz, de sem valami felírás, sem ipar- vagy műi- czikkek nem jöttek elő, s így korukat sem lehet, még közelítőleg sem meghatározni. L. Mitth. der k. k. Central Comm. für Baudenkmale 1865. XLIII.

c) **Európában.** Igen érdekesek a *Delphiben* létező és Donaldson építész által rajzolt és felmért *sziklasirok*, melyek az „Annali dell' Instituto di Corrispondenza Archeologica“ 1835-dik évi kötet 186-dik lapján leírvák. A sirboltok néha csak egy hajlékból állanak, néha több fülkét foglalnak, melyekben egy-egy sarcophag áll egy lépcsőn, vagy a temetkezési hely egy mélyedésből áll, mely a szokott sírfedelekkkel egyenlő kőlapal van elzárva.

Ha áttekintünk *Afrikába*, ott a partokon valamint *Cyrenaicaban* is elterjedt nem csak pogány de keresztény sirbarlangokra is akadunk. Az algeriaiak köralakuk által feltűnők. — De visszatérvén Európába, találunk barlangsirokat Asturiában és Provence ban is, valamint a kiewiek is ismereteseek Oroszországban. Allg. Bauzeitung 1846. IX. 249.

Végre mint régi temető-helyeket említjük a római, nápolyi és syracusai catakombákat, utcáikkal, kerek palotaszerű termeikkel, melyekben a nagyobb-kisebb üregek a halottak temetésére szolgáltak. (L. Voyage pittoresque des Royaumes de Naples et de Sicile IV. II. Plan. 118. 119.)

De ide tartozik még a *Hallein* meletti *Dürnberg* is sziklatemetőjével, mely mint a salzburgi vidéknek egyik legrégebb helye, még a görög-celta műkorszakba helyezendő. (Allgem. Bauzeitung. 1846. 243.)

II. Szent hajlékok.

§. 8) **Keleten.** A világ minden írója tudja azt, hogy az elvonult, magán, elmélkedő élet leginkább Keleten vert mély gyökeret, hol a budhista barátokról épen úgy olvas-

suk, hogy *Viharakba*, barlangokba, visszavonultak a világ zajától, valamint az egyiptomiak ¹⁾ is sziklatemplomokat készítenek. ²⁾

Már szent könyveinkben is találjuk gyakran annak nyomát, hogy az istenfélő emberek a kietlenekbe vonultak, és sziklaüregekbe rejtődztek. Vagy nem az *odollai* barlangot keresé fel *Dávid*? ³⁾ és nem a *carithi* hegyipatak sziklái közé rejtődzött-e *Illés*? ⁴⁾ nem barlangokba vonultak-e *Antiochus* elől az izraeliták? ⁵⁾ nem az *Essenusok*? nem oda ker. sz. *János*? és maga *Üdvöztőnk* nem született-e a *bethlehemi barlangban*? ⁶⁾ és nem vonult-e a pusztába — alkalmasint barlangba — tanítása kezdete előtt? A *sinai* és *carmeli* hegyek ⁷⁾ épen oly alkalmasak levének a visszavonulásra Ázsiában, mint az *athosi* Thessaliában, — a *Saint-Mont* Franciaországban.

Az ellenségektől való félelem, nem egyszer, arra készteté a remetéket, hogy oly hozzáférhetlen helyeken telepedjenek le, melyekhez csak kötelek segítségével juthattak; de nem mindig kényszerültségi lak- vagy menhelyek voltak ezek. Inkább látjuk benők a vezeklés erős akaratával bírónak önkénytes számkivetési helyöket, találjuk azon elragadó ihletségű keleti szellemet, mely a kereszténység legelső századaiban az építészetben, a vallási és tudományos nézetekben a higgadtabb és hidegebb nyugatra is átesapott. (L. Allgem. Bauzeitung 1846. IX. 249.)

A IV. század buzgó hívei seregesen követék sz. *Antal* ⁸⁾ apát példáját, és mint *szerzetesek*, vagy, mi a társas életnél még tökéletesbnek tartatott, mint *remeték*. Ilyen visszavonult élet viselésére igen alkalmasok voltak Palaestina, Arabia, Armenia, főleg pedig Egyptom kietlenei, melyekben sok régi barlang találtatott, részint magától a természettől kínálkozván, részint emberi kezek által asanyarú élet szükségleteihez képest elég lakályos hajlékokul kivájva. Mig a Keletnek és Egyptomnak fa-szegény vidékein a gypsz- és mészhegyek alkalmas anyagul szolgáltak számos, természetes hasadékaikkal, addig más erdős, berkes lapályokban az odvas fatörzsök, vagy az ág akból font kalibák választattak ki men-

¹⁾ Zu *Meschakit* in Nubien befindet sich eine in Fels eingehauene Kapelle der Anuke welche aus der Zeit Ramses des Grossen herrühren soll. ... *Isis* hatte zu Buto einen 10⁰ hohe Vorhof und einen Tempel aus einem Stein von 40 Ellen Höhe und Breite. (Uhlemann: Handbuch der ägyptischen Alterthumskunde. 180.)

²⁾ A *Marguti* barlangról *Dawriában* az áll: „Erman Archiv. für wissenschaftliche Kunde von Russland“ X. kötet 329-iki lapján: Als das Kaiserhaus *Thai-dsunn* (386—550. Kr. u. közt) noch in der Wüste des Nordens residirte, besass es einen in *Felsen gehauenen Tempel*, um seinen Vorfahren Opfer darin zu bringen. Dieser Tempel lag nordwestlich von Ulocheu; er war 70' hoch und 90 Schritt tief, 40 Schritt breit. ... Der Tempel muss aber hundert oder mehrere Jahre vor Christus ausgehauen worden sein, wie aus der darin befindlichen Inschrift zu folgern ist.

³⁾ Királyok I. XXII. — II. XXII.

⁴⁾ Ugyanott III. XVII.

⁵⁾ Macchabb. I.

⁶⁾ Cum esset Bethlehem in saxeo colle sita videntur pleraeqe domus in saxis fuisse excisae ... és — esse in illo tractu multas domus saxo incisas, vel potius *cellas*, in quibus homines incluserunt sese religionis causa. (Casaubon. Exert. II. I. 121. l.)

⁷⁾ E hegyen magán 1000-nél több ily barlang létezik. — A ki ezekről többet akar olvasni, keresse föl Robinson „*Palaestina*“ című munkáját. — *Illés* barlangja kis keresztény templom, de egyszersmind muhamedán imola is, melybe csak mezétláb szabad belépni. (Sepp. Jerusalem II. 459.)

⁸⁾ Antoine avait auprès de sa cellule un petit jardin; qu'il cultivait de ses propres mains. Il en tirait de quoi procurer quelques rafraichissements aux personnes qui, pour arriver jusqu'à lui, étaient obligées de traverser avec beaucoup de fatigues un vaste désert. (Migne Encycl. Anachorètes.)

helyekül. Így tudjuk a toursi sz. Mártonról, hogy társaihoz egészen hasonló, keskeny, s veszzőkből font hajlékban élt. Sulp. Sever. Vita beati Martini.

Itt tölték életüket a világuntak vagy világkerülők — földműveléssel és kézimunkával. ¹⁾ — Ilyen életet fest *Agincourt* egy művében található képen, melyen a szikla-üregekben lakó szentatyák egyike kosarat fon, míg a másik lakatoskodik; ilyen a párisi császári könyvtár egyik gyönyörű kéziratán előlapul a szent Cassián János szerzetes szabályaihoz al almazott miniature, hol a szentek ily egész csoportozata a sziklás puszták közepében látható.

§. 9) **Nyugaton. Olaszthonban.** a) Egyesek. A többiek előtt sz. *Benedek* kell, mint a nyugati szerzetesek alapítóját felemlítenünk. Az V. században, még ifjú korában elhagyván a világ zaját, a mostani pápai államokban, *Subiaco* ²⁾ alatt, a *Thalasus* hegyben levő *Sagro Specoban*, sz. barlangban élt, melyhez oly nehéz volt a közeledés, hogy az ételt csak köteleken lehetett a remetéhez lebocsátani — és mint sz. Illésnek, és sz. Pál remetének, — a hollók hozák el kenyérét.

Ezen elterjedt szerzetnek legnagyobb tapintattal szerkesztett szabályai felhívják a tagokat, hogy néha a magányba vonulva lelki gyakorlatokat és elmélkedéseket tartván, a tökélynek nagyobb fokán fényeskedjenek. — E remete-cellák hasonlóak az *athos-hegyi*

¹⁾ Nem kellett annak birtok adományul, ki saját munkásságával keresé csekély táplálékát, és szabadon mozoghatott egyik helyről a másikra; ki mindenütt föltalálta igénytelen hajlékát! mert:

Illis summa fuit gloria, despici;
Illis divitiae pauperiem pati,
Illis summa voluptas
Longo supplicio mori!

Hogy ez nem csak régen így volt, hanem mainap is a szigorúbb szabályu szerzeteseknél így van, láthatjuk a trappisták, a carmeliták celláiban. Egy szerb barát kolostorról pedig így ír a többször idézett Allg. Bauzeitung 1846. 247. l.: „Eine Pritsche für eine Bettstelle, Haengebretter für Wand-schraenke, Holzlaeden für Fensterscheiben...“ Eledelük milyen? azt tudják azon utazók, kik főkép a böjt alatt ilyen szerzeteseknél megfordultak. — Halljuk csak, mit mond erre nézve Piter, Thesaurus absconditus 172. l. „Ex Chronico MSS. Cosmae Decani Pragensis: Ipsis autem (5. fratribus eremitis) talis erat virtus abstinentiae, ut alius semel in sabbato, nullus tamen dietim sumeret cibum. Cibus autem erat olus, propriis elaboratum manibus, panem raro habuere, sed piscem nunquam. Legumina aut milium non nisi in Pascha sumere licuit, lympham incorruptam, et hanc bibebant ad mensuram, carnis esca eis abominabilis, et faeminae visus execrabilis, vestis hirta et aspera contexta de cauda et equinis jubis, in lectulo lapis pro sustentaculo capitis et mata pro lectisternio vetus nimis et singularis, nec fuit ulla quies, stant tota nocte lugentes tam proprium, quam plebiculae scelus atque reatum. — Ha valaki kérdi, miért teszik ezt, ha nem kénytelenek vele? Azoknak feleljen *Migne* Encyclopaediája az *Anachoretákról* irt cikkével, hol a többi közt ezt is olvassuk: „S'il est vrai, comme on pourrait le croire, dit *Chateaubriand*, qu'une chose soit poétiquement belle, en raison de l'antiquité de son origine, il faut convenir que la vie monastique à quelques droits à notre admiration. Elle remonte aux premiers ages du monde;... és: Il ne faut pas croire que nous soyons tous nés pour manier le hoyau, le mousquet, et qu'il n'y avait pas d'homme d'une délicatesse particulière, qui soit formé pour le labeur de la pensée, comme un autre pour le travail des mains.

²⁾ Une caverne affreuse dans le désert de *Subiaco*, a 40 milles de Rome, fut sa première demeure. *Migne* Encyclop. St. Benoit. 333. l. S. Benedictus ad eum locum, qui *Sublacus* dicitur in *abditissimam speluncam* 14 annos natus se contulit, nemine conscio, nisi Monacho nomine Romano; qui et secretum tenuit; et pauca, eaque jejuna juveni *Anachoretæ* alimenta subministravit. In hac eremo ad omnem virtutem instructus, et omnem disciplinam a Spiritu sancto edoctus, circa annum 529 *Cassinum* migravit. (Czinár Monast. I. p. 1.)

laurákhoz, melyek egyáltalán „*Officinae virtutum et Seminariaperfectorum*“-oknak hivattak; mert valóban nem csak a latin egyházban találtattak szent férfiak, hanem a görög vallásuk remetéi amazok számát, lehet, hogy még felül is mulják; és ezen a magányt kereső ösztön még nagyobb mérvben fejlődött ki a török és hindu barátoknál.

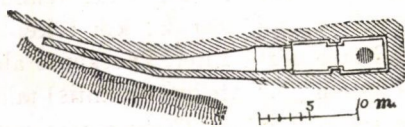
Talán nem igen térünk el az igaztól, ha azt állítjuk, hogy a társas szerzetes életnek mintegy alapeszméje az egyes remetéskedő szent férfiak barlanglakaiban keresendő. Egyes, keresztény tökéletesbülésre vágyó elmélkedők odahagyák a nagy világ zaját és vadonokba húzódtak. — Szent életük hire csakhamar terjedett, és ellent nem állhattak, hogy ugyanazon pályára jelentkező híveket társakul ne fogadjanak. — Az odvas fát, a szűk sziklaüreget hajlékul senki sem irigylette, senki nem kívánta elfoglalni; az erdők vaczkorai és az édes gyökerek sovány eledelül, a források italul mindenhol bőven és ingyen kínálkoztak.

De épen ezen sanyarú élet csodálatra készítése a legdurvább barbárokat is, szelídíté erkölceiket, és eszközle, hogy eme szent magányosoknak gond nélküli létet biztosítsanak. — S így történt, hogy a magányos czella mellé a másik, a harmadik csatlakozott, míg egyszerre a szabályozott társulatot látjuk e szerény kezdeményből kikerülni.

Igy volt ez hajdan, így van ez mainap is. Hogy csak hazánkból hozzak fel példányokat: tagadni nem lehet, hogy a zabori, szkalkai, zebegényi és tihanyi kolostorokat az ottan sokkal előbb népesített remetelakok előzték meg; bár nem akarjuk tagadni, hogy viszont mindig találkoztak ismét a kolostorokban kiváló szentségű egyének, kik a magány magasztosabb élvezetei után sovárogtak és azokat a test sanyarításában fel is keresték.

Ritka eset az, hogy a szentek barlangjai eredeti alakjaikkal birjanak. Természetes, hogy a későbbkori szerzetesek, vagy maguk a buzgó hívek is, némi változtatásokat, szépítéseket vittek véghez, melyek ezen őszent helyeket gyakran egyszerű tiszteletre méltó voltukból kivetkőztették.

Azok közt, melyek még eredeti minőségükben fennmaradtak, legelől említendő

(1 ábra.)

a *gironde-i* megyében fekvő *saint-Aubin-i* remetelak. (L. 1 ábra). — Ez mintegy 10 ölnyi keskeny folyosóból áll, melyet a keskeny sziklafal egy vele majd egyenközűleg, de visszafelé futó végénél mindinkább táguló sikátortól választ el. A szent hely legbelseje, három téglá heveder által három osztályuvá válik.

Senki se gondolja azonban, hogy csak a vadonokban, a hegyek ormain, vagy a sziklaszorosok rejtélyeiben laktak ily *remeték*; a vallásos buzgóság és a tökély keresése a zárda falai közt is képes volt oly magányt alkotni, melyben egyedül Istennek és a munkának éltek a választottak. Ilyen szerzetesek *elzártak*, *reclusi* név alatt ismeretesek. *Magányuk* vagy abból állt, hogy a kerítés egyik szögletéhez egy szorosabb cellát, ¹⁾ — mint a klastromokban élő rendtartásaké volt. — építettek, melyet rendesen egy kis kert övedzett. Ezen kerítésből az elzárt sohasem jött ki. — Ha az elzárt a templom falához ragasztotta lakhelyét ²⁾ ez három ablakesével volt ellátva, melyek egyike a szentélybe szolgált és az

¹⁾ Sz. Márton cellája, melyet társai egy mészhegy partja fölött a sziklából kivájtak, oly keskeny volt, hogy benne csak bajosan állhatott vagy feketett egy ember. (De Moléon, Voyages liturgiques de France. p. 113.)

²⁾ Szép például szolgál erre *Saint Saturnin* remetelakja. — A keresztalaku szentélylyel bíró

áldozást tevő lehetségessé, a másik ellenkező oldalon az étel befogadására volt rendelve, a harmadik pedig üregeken vagy vékony csontlapokon át a napfényt ereszté be. (L. Ipolyi „A deákmonostori XIII. román Basilika“ 75 és kk. II.)

Még sokkal nagyobb szigor alá estek azon szent nők, kik férfi kolostorok falai közé vonultak, mert cellájuk ajtaját befalazták, és csak egy nyílás maradt bizonyos magasságban — melyen a lég behathatott és az ételt nyújták. Csak egyiknek halála után juthatott egy másik helyére. Ezen szokás adhatott alkalmat azon sok mesére, melyet a befalazva talált csontvázokról birunk, s melyek mindig valamely borzadályos büntetettel lőnek kapcsolatba!

§. 10) b) **Társasak.** De nem mindég találjuk a sziklabarlangokat elszigetelve, igen gyakran fordul elő az eset, hogy ezek egymáshoz közel esnek, hogy a remeték nem csak a közös imára egyesülhettek, hanem egymásnak segítségére is lehettek. ¹⁾ Minthogy pedig alig lehet gondolni, hogy az ilyen, ha mindjárt szent társulat is, bizonyos szabályok nélkül létezhessek, természetes, hogy az önkényt összeseregülő magánosokból lassankint a szerzetes életnek határozott alakjai fejlődtek.

Az ilyen társas barlangokat épen oly könnyen lehet Európában fölfedezni, mint azokat a Keleten egymásután láttuk keletkezni.

§. 11) **Spanyolhonban.** Így szolgáltatja a társas együttlétnek egy igen jeles példáját a *Mont-Serrati* remete-gyarmat, mert a főmonostor körül különböző csúcsokon és különböző magasságon, majd egyenkint itt-ott elszórva, majd kettesével, hármasával, közeli csoportokban összpontosulva találjuk a különféle szenteknek védszárnyai alá helyezett 16 remete-üreget, melyeknek elfoglalásában azon rend uralkodik, hogy a legifjabb magányos e gyülekezet legtávolabbi, majd örökös felhőkbe rejlett hegymagaslat sziklahajlékát foglalja el, melyből lassankint, társai halálózása által megűrült, a zárdához közelebb fekvő cellákba leszáll, míg végre magába a szerzetesházba befogadtatik.

§. 12) **Franciaországban.** A keresztény *Franciaország* a többi európai tartományok mögött el nem maradhatott. A IV. század végén sz. Honorat a cap-rouxi barlangba visszavonulva, a Frejus melletti lérinsi szigetben annyi tanítványt és követőt nyert, hogy az egyiptomi sivatagok szent családjai számát elérte.

Franciaországban érdekes példák erre még a keleti Pyrénéekben *Saint-Antoine* de Calamus, egy magas hegláncznak egyik hasadékból emelkedő kolostor, a mögötte nyíló üregekkel és a Rhône szája nevű megyében fekvő la *Sainte-Baume*.

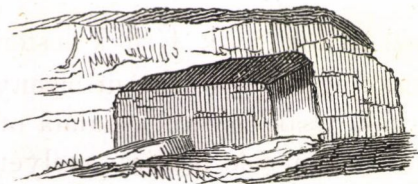
A társas barlangok közt nevezetes helyet foglalnak a *l'indrei* megyében *Du-Blanc* városa mellett még mainap is épen fenálló sziklaüregek is, *cellák* ²⁾, melyek későbbben

kápolnácskához keletről két fallal kerített cella van ragasztva, melyek közt az, mely délkelet felé esik, még előudvarral is bir. (L. Lenoir : *Architecture monastique* I. 9.)

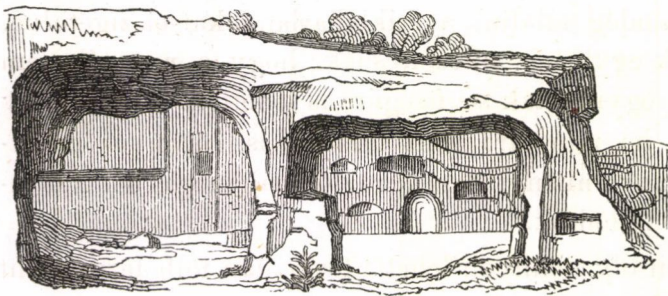
¹⁾ Ezen egyesülésre készteté az embereket a társadalmi ösztön, a munka és annak élvezményei közösítése, a gazdálkodás, a lelki gyakorlatok és az egyházi szolgálatnak és szertartásoknak föllevenítése. Ezen okok azok, melyek hajdan az örökké hallgató, világunt carthausiakat egyesíték, és mainap a világkerülő trappisták egyedüli érintkezési pontjait képezik.

²⁾ Minthogy a nagyszerű kolostorok többje ily csekély hajléknak, *cellának*, köszönheté keletkezését, természetes, hogy régi nevét is effélékről vevé és meg is tartá! Így a *Cella Maxentii*, *Cella sancti Eusicii*, *Cella Mauriaci* Franciaországban, *Cella Paullina* Thuringiában, *Cella Blasii* a hennebergi kerület-

alkalmasint a szép *font-combaudi* ¹⁾ apátság alapítására adták az első eszmét. Ezek vagy *egyesek* (l. 2. ábra), vagy több osztályból állók (l. 3. és 4. ábrát).

(2. ábra.)

(3. ábra.)

(4. ábra.)

§. 13) **Olaszországban.** Akármily gazdag volt ily remete-lakban Gallia, mégis mérkőzhetett vele tekintetben a szentek hazája Olaszország, mely a nyugati szerzeteseknek, a benczéseknek bölcsője vala.

Ugyanazon szent Benedek rendjéhez tartozott a *cavai* magány, melyről ezt olvassuk: „Le triste désert de la *Cava* fut dans son origine la retraite des Habitans du Canton dans le temps de l'invasoin des Sarrasins. Le Moine Alphieri, parent du Comte Drogon le Normand, auquel la Principauté de Salerne tomba en partage, rassembla les habitans épars et fonda la Ville et le Convent de la *Cava*, appelé ainsi à cause de la *Grotte* qui leur avoit d'abord servi de retraite.... L'ancienne Abbaye de la

Cava était de l'ordre de Saint *Bénoit*. Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. III. 169. — Egészen hasonló rendeltetési volt sz. Vid apátsága, melyről u. o. 44-dik lapon ez áll: „L'abbaye S. *Vito* a un *Désert*: ce sont des Rochers percés de *Grottes* dont l'aspect est aussi sauvage que le reste des Pays est riant.“

A *magán-élet* nem fejeztetett be a legtávolibb századokkal; inkább a remete-életre való váagnak későbbben is találjuk nyomait, a *Grotta ferrata* történetében; mert „La *Grotta ferrata* c'est un endroit fortifié de hautes murailles, avec fossés et grande porte. C'est un *couvent* qui fut habité, vers le commencement du onzième siècle par des moines grecs venus de la *Grande-Grèce*, sous la conduite de saint *Nil*,

ben, és mások Szászországban és Misniában; így Stajerhonban *Cellae Marianae*: nagy Mária-Czell*); — hazánkban a *dömölki* apátság: *Kis-Czell*.

¹⁾... De là (a reauxi monostorból): mondja De Moléon: Voyages liturgiques de France 113. l.) je retournerai à saint Savin, d'où j'entrâi dans le diocèse de Bourges. — La première abbaye que je rencontrai sur ma route, fut celle de *Fontcombaud*. — Elle doit son origine au bienheureux Pierre de l'Etoile, qui s'étant retiré dans une caverne sur le bord de la Creuse, y assembla quelques disciples auxquels il bâtit une chapelle sous l'invocation de saint Julien évêque du Mans. — Le nombre de ses disciples s'étant considérablement augmenté, il passa de l'autre côté de la rivière, et y bâtit un monastère qui subsiste encore aujourd'hui. — On voit la chapelle et les grottes des premiers religieux du bienheureux Pierre; et il n'y a pas long-temps qu'un saint hermite s'y étant retiré, y vécut pendant quelque temps dans une grande pénitence, et ne quitta la place que pour éviter les visites que sa vertu luy attirait.

*) Anno a partu Virgineo 1284. pusillus hic locus, uti altare b. Virginis Mariae in sinu Ecclesiae situm, *Cella* erat cum primis devoti Monachi, et Conventualis monasterii (S. Lamberti) cui curam animarum Abbas ibidem commisit, in hac *Cella* idem Monachus diu noctuque ante sacratissimae Matris imaginem, hodieque extantem ... fundebat preces l. „Saeculum sextum inchoatae ad Cellas Marianas s. peregrinationis. Styrae 1772. 31. l. — Egyébiránt tüzetesen ír a barlangokról, főleg a keletiekről: Brömel Keresztély „De *Cellis Sacris*, Longo-Salissae 1710-ben kiadott szakmunkájában.

leur abbé, lorsque les Sarrasins, en l'an 1000, ravageaient la Calabre où ils s'étaient fixés. *Les bâtimens ne sont point d'une grande beauté*; les murs en sont très-solides, fortifiés par Jules II. lorsqu'il n'était encore que cardinal: aussi ce lieu servit-il de défense dans le temps de l'irruption des Goths et des Lombards... P. Petit-Radel, Voyage historique... en Italie. II. 448., — akadunk nyomaira sz. Rozalia életében is, mert: „*Sainte Rosalie* quitta la cour du roi *Roger* dans le commencement du XII-ème siècle, pour aller passer sa vie dans les antres et les creux des Rochers. Son histoire dit qu'elle s'étoit d'abord retirée sur le Mont Quesquina, qui est a quelque distance de Palerme, mais qu'elle perfera ensuite cette grotte humide du *Monte Pelegrino*, où elle mourut fort jeune. — La grotte, formée par la nature est masquée par un petit Hermitage que l'on a construit depuis quelques années. L'on voit dans le fond du Rocher, au milieu de plusieurs Autels et d'une multitude de ciérges, la figure de la Sainte.“ ... Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. IV. 150.

És hogy e barlangdús országban nem csak remetelakok keletkeztek, hanem a sziklákba vájt nagyobb templomok sem hiányzanak, erről tanuskodik a *sutri* templom, melyről ezen leírást találtam: „*Sutriban*, néhány mértföldnyire Romától, a Viterbói uton, van sziklából kivágott három egyenlő magasságu hajóju *templom*, előcsarnokkal, szentélylyel sat. 80 láb hosszú, 22' széles és 8' magas. — Tíz-tíz pillér választja a hajókat, melyek lapos boltokkal összekötvék és közös talapzaton nyugszanak. A középhajó mennyezete kevésbé kivágott. Talappad futja körül a mellékhajókat, sőt az előcsarnokot is, és ezek épen oly *tetenválukkal* vannak ellátva, mint a Maximus imolája. All. Bauzeitung. 1846. IX. 249.

§. 14) **A catacombák.** Azon hirneves *olaszországi* sziklaüregeken kívül, melyeket az olvasó világ úgy is ismer, legyen szabad még a *veronai catacombákat* *) is említenem, melyek a *San-Pietro* és *San-Felice* nevű váracsak közt nagyszerű barlangokból és hosszú folyosókból állanak, és eredetileg a vidék első lakóinak hajlékokul szolgálhattak, később pedig védelmi és harezi célokból egészen betömettek és befalaztattak. Az egész érdekes földalatti tömkelegből jelenleg csak egy négyszögű szoba látható, mely sárga mésztufba vágva, most kertésszerszámok tárául szolgál, hajdan pedig a kőbe vágott

*) Mióta G. B. Rossi a „Roma sotteranea Cristiana“ című világhírű munkájával a római földalatti temetőket megismerteté, nem szükséges e tárgyról itt bővebben nyilatkoznom, minthogy értekezés sem főcéljától úgyis távol esik, és az emberek rendes lakául aligha szolgáltak; azonban nem lesz talán fölösleges, ha ama tévedés ellen, mintha e földalatti üregek egyedül keresztények által és pedig kizárólag vallásos célokra szolgáltak volna — e következőket ide igatom:

„On croit assez généralement que ces vastes souterrains auxquels on donne à Rome et à Naples le nom des Catacombes, ont été creusés par les Chrétiens de la primitive Eglise, pour y pratiquer secrètement leur culte. Il parôit effectivement que dans le temps des persecutions il sont pu s'y retirer; et l'on voit bien que plusieurs endroits de ces souterrains ont été destinés, soit à la Prédication, soit à célébrer la Messe *sur des autels* grossièrement taillés dans le roc même, et qui existent encore.

Mais il est plus vraisemblable de penser que bien avant l'établissement de la Religion Chrétienne, le besoin des matériaux nécessaires pour construire les villes, a été l'origine de ces immenses excavations. . . .

A Naples un double objet a produit de temps immémorial ces excavations, la *pierre* et la *pozzolane* qu'on y allait chercher.

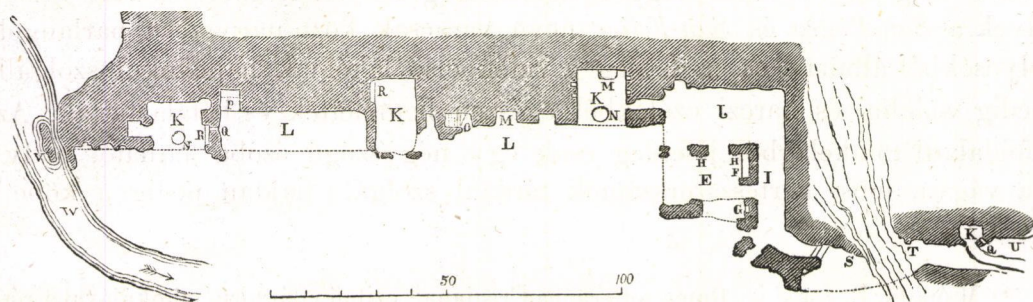
Que ces excavations aient servi de retraites aux Chrétiens persécutés ... est naturel et plus vraisemblable, que de penser, que les seuls Chrétiens persécutés aient creusé ces souterrains, puisque de si grands travaux n'auoient pu se faire secrètement, et ne leur auroient pas été permis.“ (Voyage pittoresque de Naples et de Sicile. I. 80. — Igen jelesen ír a Catacombákról Brömel, i. h. 29. és kk. II.)

cathedráival és alig kivehető elhalaványult festékü, szentfényü fej-ékkel egy régi rejtett keresztény imolául volt használva. Ide menekülhetett 199—238-ig Verona IV. püspöke S. Proculus, mert rejthelyük „nem messze a város falaitól, a bozótok által eltakart, magasabban fekvő helyen volt.“

Midőn a keresztény vallás általánossá lett, e helyen S. Pietro in Castello nevű templom épült, melyhez már a legrégibb korban S. Nazár és Celsus pártfogása alatt álló Bencez-kolostor volt csatolva, minthogy mint tudva van, épen e szerzet volt keletkeztétől fogva ily szent barlangok egyik főre és fentartartója. (L. Mitth. der kk. Central-Commiss. für Baudenkmale 1865. XXXIX.)

§. 15) **Angliában.** Hogy ezen korszak jellemző egyházi építményeiben Anglia, mely a kereszténységet oly korán, de egyszersmind oly buzgón követte, hiányszenvedett volna, alig hihető. Bizonyáságul pedig szolgálnak a *cratcliff-i* s *nottinghami* sziklaüregék, melyeket a *keletfelé irányzott* oltárok ellenére *druidák* barlangjának kereszteltek el a pseudo-archaeologok!*) *John-Carter*: „The ancient architecture of England“ London 1795, czimű munkája I. kötet XII-ik folio táblájának köszönjük az angolhoni szerzetes-üregék rajzait, és elég sajnós, tulságosan rövid leírásait is.

Legfelül látjuk a *Winster* (Derbyshire megye) melletti *Cratcliff*-ben fekvő sziklaüreget. A déli oldalon egy természetes bolthajtás alatt bejutunk a szent helyre, melyben a keleti oldalon, a sziklából durván kivágott, és már nagyon is sértett nagy fészületet találunk a sziklaoltár fölött. A kereszttől balra ablakszerű fülke van, mely a szertartási készletek befogadására szolgálhatott. A kis hajlék kilencz lábnyi magasság mellett 14 láb hosszú, és 11 láb széles.

(5. ábra.) Alaprajz.

De ennél sokkal érdekesebb a következő rajz, mely a *nottinghami* vártól nyugatra, *Lin w* folyó partján fekvő sziklafalak déli oldalába vésett barlangok alaprajzát állítja elénk. (l. 5. ábra).

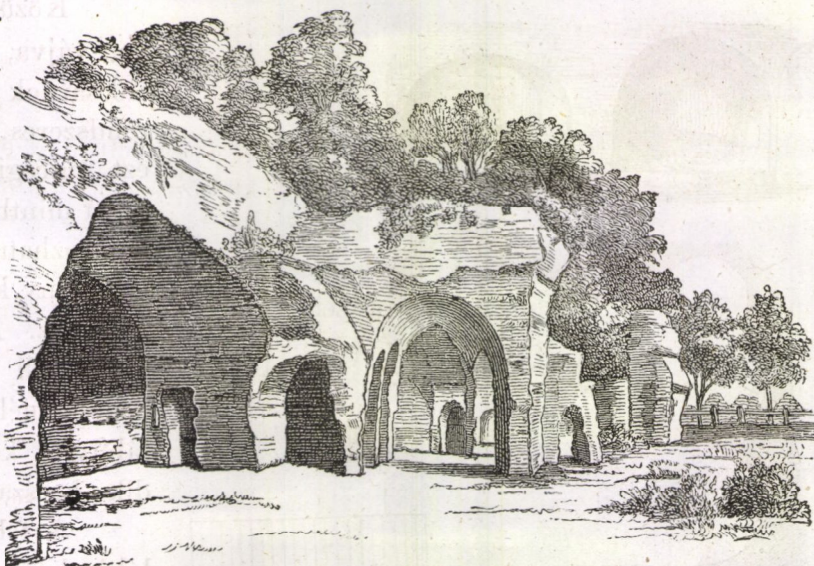
A sziklafal nyugati végén, a vizmosta parton kezdődnek a *lakh ülékek* kemen-

*) *Nottingham*. Eine Viertelstunde von der Stadt liegen in grosser Menge theils kleinere theils ausgedehntere Höhlungen, welche man Druidenhöhlen zu nennen pflegt. Sie sind in Sandsteinfelsen sichtlich durch die Kunst eingearbeitet, liegen theils vereinzelt, theils sind häufig mehre, ja viele derselben mit einander verbunden, selbst die kleinste hat Raum für eine zahlreiche Familie, wenn die Bedürfnisse derselben auf keine luxuriöse Räumlichkeit gerichtet sind, was bei den Troglodyten schwerlich der Fall gewesen sein wird. Die ganze Gegend ist auf diese Weise ausgehöhlt selbst unter der Stadt findet man eine Menge solche unterirdische Wohnungen, welche von den Besitzern der Häuser, die über ihnen erbaut sind, zu Kellern benützt werden. Es ist zweifelhaft ob diese sogenannten Druidenhöhlen wirklich Behufs der Bewohnung ausgearbeitet worden sind, und ganz vergebens haben sich die Alterthumsforscher bemüht, der Sache genauer auf die Spur zu kommen.“ (Meyers Conv. Lexikon).

jükkal, füstüreggel, kőpadokkal, felső emeletbe vezető kőlépcsővel s egymásközti közlekedő ajtókkal. A fal a déli oldalon majd egyáltalán hiányzik, alkalmasint a vidék emberei használhatták fel, mint másutt is, építő anyagul. A hátulsó és közbeeső falak sziklamaradványok, még megvannak. Feltevéen azt, hogy a végső nyugati fülkék falának kezdetétől a a kelet felé álló kápolnáig egyenes fal létezett, akkor ezen *szikla-monostor* alsó részében öt lakszobát foglalt, melyek közt kettőt hosszú termeknek lehet elnevezni. Kettő közülök K, K kemenczével és füstkürttel van ellátva, tanúsága annak, hogy télen is lakták, kettő kőpaddal és fülkével bir. Két lépcső vezet a felső emeletbe, melynek falain kisebb világító-lyukak, falán pedig nagyobb ablakok láthatók.

A homlokzatot keletről a keresztben álló kápolna (l. 6-ik ábra, az alaprajzon E) zárja, melyben kelet felé egy sziklafalhoz illesztett oltár F létezik. Nyugati és déli oldalain egy-egy nagy körvü nyíláson esett be alkalmasint a világság, míg az északin két fennmaradt románkorú oszlop állt a folyosóra vezető ajtó oldalán.

A kápolnán túl folytatva látjuk a hajlékokat, melyeknek azonban egy része ST-nél bedőlt. Ezekből egy alacsony lépcsőn juthattak azon folyosóra SI, mely az imolának sziklás oldalait körülvette, és a nyugati lakszobákkal L, L közlekedett. — Alig hibázunk, ha azt hisszük, hogy itt egy nagyobb társulat volt telepítve, melynek elöljárói külön szobákkal birtak, a szerzetesek azonban közös munka-, ét- és hálóteremekben összejöttek.

(6. ábra.)

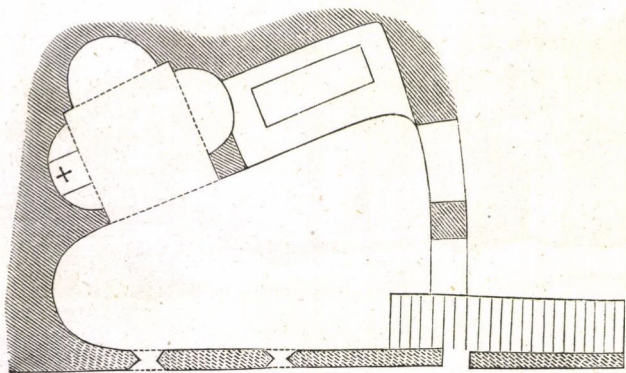
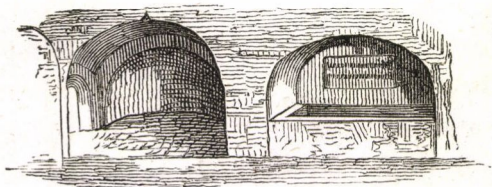
§. 16) **Német- és egyéb szomszéd országokban.** Tagadhatatlan, hogy *Németországban* is van igen jeles *Remete-barlang*. Erről az Allg. Bauzeitung. 1836. IX. füzet 248. lapon így ír : Ezen ősi temetkezési hely — sz. Maximus sirja Salzburgban — archaeologiai tekintetben is érdekes. Mindenek előtt meg kell jegyezni, hogy a római-keresztény művelődés nyomai a Rhenus-és Danapartjain egyáltalán ritkák. Eddig ilyeneket csak öt ponton találtam ilyen csoportban : *Trier- és Köln-ben* Germániában, — *Sis eken és Pécsen* Pannoniában, és e két tájék között *Salzburgban*. *) Azonban sziklaemlékekre, milyen a

*) Erről ugyanazon lapnak 243-dik oldalán ez áll : „Die Herrschaft der Römer war in den siebziger Jahren des fünften Jahrhunderts zu Ende gegangen. Aber eben noch ehe sie ihr völliges Ende erreicht hatte, sah man hier zu Salzburg ein Denkmal christlicher Baukunst errichten, wie es ihrer nur wenige, und so viel ich weiss, in den nördlichen Laendern gar keines mehr gibt. Es ist dies die *Klause* oder die sogenannte *Einsiedelei des heiligen Maximus*, welche sich in dem Haupttheile der Stadt, am Fusse des Mönchsberges findet. *Rupert*, welcher in die Fusstapfen des *Maximus* trat, baute unterhalb der *Klause* desselben eine zweite, und bald darauf eine grössere Kirche und ein Kloster.

Maximus imolája, sem az említett pontokon, sem más némethoni tartományokban nem akadtam; és ha ilyesmiket akarunk találni, sokkal lejjebb délnek kell mennünk.

A *salzburgi remetelak* előtt állván, először a *kereszt-kápolnába* jutunk, melyben semmi nevezetes; ennek hátsó részéből a sziklába vájt lépcsőn feljutunk a második sz. *Rupert* kápolnájába, melynek keletkeztét az irók az 582-ik év tájára helyezik. Innen, mintegy hatvan lépcsővel magasabban az egyik bemenetnél szabadba lépünk, honnan a legszebb kilátás kínálkozik a városra.

Az említett lépcsőzet egészen sziklába van vésve, és 100 lépcsőt számlál. Egy 6'-nyi magasságu folyosó, mely a sziklától szabad oldalán vékony falazattal bír, a legfelső (szent *Maximus*) a középső-, (szent *Rupert*)- és a legalsó (szent *kereszt*-) kápolnáit köti össze.

(7. ábra.)

képez. Ezen négyzet föleje három oldalán félkörű fülkék vannak, melyeknek kagylós boltjaik majd a talapzatnál kezdődnek.

Közülök a két első egészen sziklába van vájva, a középső legnagyobb, mivel előcsarnok által tágított, de nem oly rendszeres, mint sz. *Maximuszé*, miért is ezt legrégebbnek kell tartanunk, nem azért mintha részleteiből korát biztosan határozhatnók, hanem mivel ezt a hagyomány követeli.

Sz. *Maximus* kápolnája (l. 7-dik ábra), áll nagyobb hajlékból, mely a bemenetnél 16 lábnyi, de vége felé 8 lábnyira keskenyül, míg körbe végződik; hossza 30, magassága 9 láb.

A fél-kör belső végénél egy mellékszoba nyílik, melynek közlekedési iva 8 lábnyi széles és magas; mélysége majd szintén annyi, s a belső tér négyzetet

Die *Klause* liegt auf dem sogenannten Kirchhof bei der Kirche St. Peter, eben derjenigen, welche aus der bei der Klause ursprünglich gestifteten Kirche erwachsen ist. ... Am Fusse eines mächtigen, schraeg geschichteten Nagelfluhe-Felsens sieht man einen dunklen Arkadengang im Bogen herumziehen. An dem einem Ende desselben steht ein Thurm mit Kapelle; darüber sieht man ein anderes Kapellengemäuer, und weiter oben ein drittes der Art. Man fühlt, dass man sich hier auf dem Boden einer fernen Vorzeit befindet, der mit den übrigen Baugestaltungen der Stadt in gar keiner Verbindung steht ... denn die Kapellen und Arkaden an der Felswand des Kirchhofes in Salzburg sind in einem viel kleineren Massstabe als alle übrigen Gebaeude der Stadt, selbst der naechst gelegenen wie z. B. die Peterskirche.

A 244-dik lapon ezt olvassuk: „Die Kapelle am Eingange der Klause verdankt ihre Erhaltung nur der Heiligkeit des Ortes, der eigenthümlichen Geschütztheit desselben, und sie zeigt uns daher ganz eigentlich den Charakter jener Mehrzahl der Kirchen des Hochmittelalters, welcher kein anderer als der den Kleinheit und Miserabilitaet ist.

Das Innere der Kapelle ist in romanischer Bauart; indessen so wie das Ganze von Aussen sich in seinem Charakter darstellt, besonders denn auch die zweite oder mittlere Kapelle, wird man es immer als ein Bauwerk des heiligen *Rupertus* ansehen müssen, welcher um das Jahr 600 lebte. Dies ist dann das aelteste Gebaeude des Mittelalters in Deutschland.

Ezen alaprajzból látni, hogy ezen térnek fülkéi, melyek egyikében az oltár áll, kezdetől fogva szent célra készültek. Ugyan ezen oldalon találhatók folytatólag egy másik bolthajtásos nyílás, melyen kétszernyi szélesség és félannyi magasság és mélység mellett, első tekintetre temetési boltozatra ismerünk. A talap néhány lábnyi magas, és tulajdonképen sirváltut képez.*) A munka ezen szikla-teremekben rendetlen, bár az alsóbbakkal hasonlítva, rendesnek látszik; külső részét, hol a sziklafal állhatna, terméskőből készült fal áll, melyben apróbb ablakok láthatók. A bemenetnél a lépcsőtől jobbra még vannak apróbb, szabálytalan helyiségek, melyeket nehéz lenne idomukra nézve leírni.

Sz. *Rupert* — helyesebben sz. *Gertrud* — imolája kevesebb érdekese; többszöri változtatás és tágítás után 1178. szenteltetett fel, különben nagyon szabálytalan. (p. 249. IX. 1846. Allg. Bauzeitung.)

Vannak Magyarországon is szikla-imolák, melyeket itt függelék gyanánt felhozunk. Így írja le *Hont* megye régiségeinek fáradhatlan buvára, *Höke Lajos*, a *zebegényi* imolát. „Még csak annyit mondunk, így szól a *Sürgöny* 1866. Deczember 15-iki számában, hogy széles és hosszú e házában nincs párja a *zebegényi*, ugynevezett templomnak; nem azt a statiókkal rakott hegyi kápolnát értjük, mely a vasuton menőnek is feltűnhetik, hanem azt, mely a faluban van. Ha kis keresztes toronyka nem volna tetején, pinczének vélnéd, mert sziklaüreg elé van építve. És valóban, ha bemegy e házikó ajtaján, egy kis kereszten, egy kis katedra formán kívül nincs, mi arra emlékeztetne, hogy katolikus templomban vagy. A téglából épült előtemplom háttére sziklába van vésve, mely barlang egykor egyik *zebegényi* remetének szolgált menhelyül; még most is azon hely feketés a füsttől, hol a remete a tél hidegében tüznél melegedett, vagy kis ebédét főzte.“

Ezekből kitűnik, hogy *Höke* urnak sem a *szalkai szikla-imoláról*, sem az *ompítaliról*, (*Ottenthal*, *Nagyszombat* mellett,) tudomása nem volt. Ennek rajzát és leírását *Ipolytól* várhatjuk. Itten nekem csak annyit szabad előlegesen említenem, hogy az ottani barlanghoz egy 27' hosszú, 21' széles polygon apsisu szentély van építve; a bolthajtás zárkóvén pedig Magyarország czimere korona nélkül, a kettős kereszt hármason állva tűnik fel. Vajha ezen jelentés után, tudós hazánkiai a netán még itt-ott létező ilyes imolákról tudósítanak!

§. 15) **Csehországban és Morvában.** Hogy a mi hozzánk közel eső *Morva- és Csehországban* és *Szerbiában* a remetéknél a sziklabarlangokban való lakása nem volt ritkaság, kitűnik a következőkből: A csehországi *Ad aquam bonam* (*Dobravoda*)ról ez van följegyezve: „Superius stat Ecclesia parva omnibus Sanctis Sacra, olim nonnisi rude antrum seu spelaeum vulgare, cui tuguriolum olim suum D. *Guntherus* superstruxerat, quem locum a sancto habitatum maiorum pietas in hoc tempellum convertit“ *Thes. abscond.* 95. — *Gradič*ről *Olmütz* mellett szintén ezt olvassuk: „Hac etiam tempestate ritu ante *Rayhradii*, ubi quoddam Castrum desertum erat, in quo quidam primi *Brzeznovien*ses monachi *Heremitae* velut in cavernis habitabant gratum Deo famulatum exhibentes, usitato, castrum quoque desertum erat prope *Olomucium*, cui *Grad* nomen, quo pii illi *Ascetae* et *Contemptores mundi*, (ita ea aetate dicebantur *Benedictini*) eiusmodi cavernis ante asveti insinuarunt sese, qui more suorum antecessorum et *B. Guntheri* vitam austeram sanctamque ducentes usque *Ottonis I. M. Provinciae Moraviae Principis* illo loco perstiterunt. (U. o. 183.) — Továbbá:

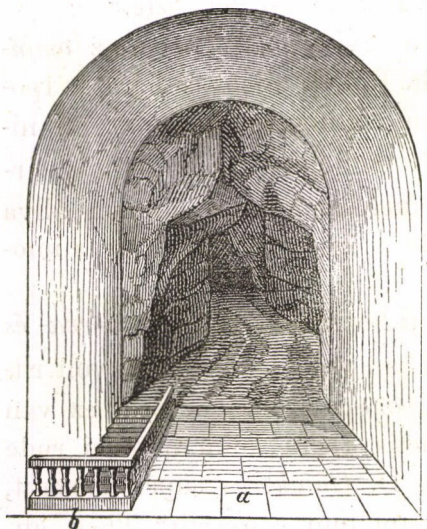
*) Ez lehetett a szent férfiak rendes fekhelyük, folytonos emlékeztetés a halálra. — Voltak később is istenfélők, kik koporsókban aludtak.

Brecislav herczeg atyja helyébe a kormányra lépven, Istennek és Ker. sz. Jánosnak a *barlangi imolát*, Capellam S. Joannis, *de Rupe* adá. u. o. 151. 153. — *Mikulesch* cseh országnagy bencze csuklyát felöltvén, *Opatovicon* az ott emelt *Celli*-ban szent életet élt, u. o. 192. — A *grüssebori* remeték pedig Csehországban a legsűrűbb magányba vonultak: *repperunt se in locum vastissimum inter densissimas arbores et rupium umbras* — alii in silvas et *Cavernas de Polizno* loca pariter horrida sat. u. o. 197....

Hogy *Szerbiából* is egy-két példát felhozzunk, említjük, hogy a *preobráženje* szerb kolostor fölött egy barlangból a *szent viz* a néptől *szavina voda* — szent *Szava* *vízének* keresztelve ered. Mondják, hogy a barlangban *böjtlölő* barátok „*posnici*-k” éltek, ki élethosszáig *hust* nem ettek.

Egy másik barlang „*Turčinovac*” a törökharcok alatt a megszorult keresztényeknek buvóhelyül szolgált, és a mai nemzedéktől különféle vitéz mondákkal költőileg tétetik érdekessé. (Mitth. der kk. Central-Commission 1865. 26). — Legjelesebb lenne ezek közt a *goranjávi* templom, mely sz. *Sava* tiszteletére a *mlavalni* hegyszorosban egy szikla-üregében épült; de mivel Kanitz ur „*Serbiens byzantinische Monumente*” czimű jeles munkájában egyedül vignette-féle képét adja e templomnak, leírás nélkül, róla többet e helyen én sem említhetek.

§. 17) **Magyarhoniak.** — a) **A szkalkai remetelak.** Kevés pont van hazánkban, mely regényes fekvésére valamint történelmi emlékeire nézve kitünőbb lenne mint *kedves Vágvölgye*; bár nem lehet mondani, hogy tájakban és az emléktáblákra

(8. ábra.)

mélto vidékekben épen szegények lennénk; azonban bizonyos az is, hogy mind e helyeken az ősi vallásosságnak a magyar birodalom kezdetétől fogva sűrű nyomaira akadunk. — A hatalmas *trencsényi* vártól nem messze, a tulsó parton, egyházi építmények maradványai állanak, melyek a hajdan eddig elterjedt szent *Benedek* rend egyik apátságát képezék.

Ezen apátságnak *Jakab nyitrai* püspöktől 1224-ben történt alapítását megelőzte a helynek szent hire; mert a *szkalkának* (sziklácska) elnevezett hegyoldalon levő üregben (l. 8. ábra), a kereszténységnek Géza vezér és sz. *István* alatt e vidéken való elterjedése idejében itt két remete élt visszavonultan, t. i. a X-dik század utolsó tizedeiben Géza vezér alatt Lengyelországból bejött *Enare* és tanítványa *Benedek*, melyeknek utóbbikát a zsványok, sok pénzt sejtven nála, 1012-dik évben megölték és a barlangból kihurezolván a Vágba fojtották, azon szikláról, melyen mainap a románkori kis templomnak maradványi állanak. Ezen szent hajlék két toronynyal és kerek apsissal valószínűleg az apátság alapításával egykoru; a szentély hosszu $4\frac{1}{2}$ °, majd olyan szélességgel; a hajóé 8°, 5 ölnyi szélesség mellett. *)

*) Ezen templomnak rajzait, valamint a vidék tájképét és az apátságra vonatkozó történelmi adatokat tek. *Lits Antal* uradalmi kormányzó úr szives közbejárása folytán, a dubnitzi, báró *Sina-féle* uradalmi számvevő tisztjének, *Kerekes János* urnak és *István* fiának köszönhetem.

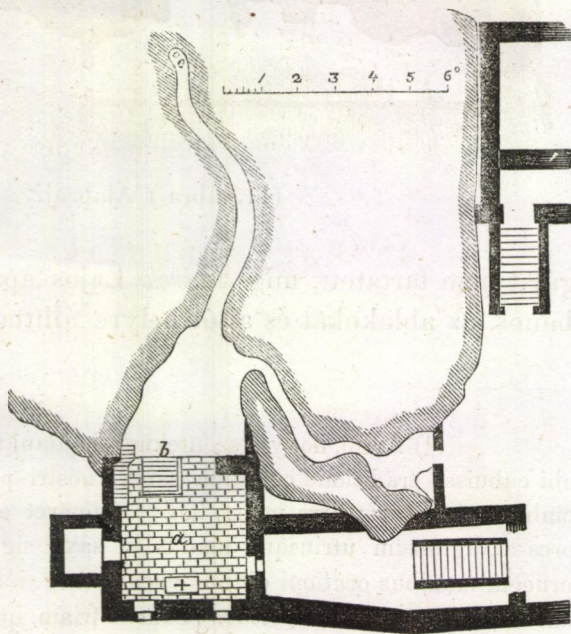
E kinszenvedés megörökítésére emelkedett az apátság, melynek romjai mai napig is búcsuhelyül szolgálnak; de vannak a báró Mednyánszky-féle levéltárban okmányok, melyek azt tanúsítják, hogy itt 1198-ban a templomosok letelepítették és talán mansió-képen 26 évig birták.

Az alapító püspök az új telepnek az ujezdói birtokon kívül a szkalai majort kellő felszereléssel, 2 szőlőt és püspöki dézsmájának ötvened részét ajándékozta, és ezen ajándékot még 1228-ban a dézsma negyedével szaporította. Mind a mellett az apátság aligha fenállhatott eddigi ellátásával, ¹⁾ mert 1238-ban a *gesztei* birtokkal, mely a szomszéd erdők közt feküdt, és később *Apátfalvának* kereszteltetett; 1290-ben pedig a *zliechóival* gyarapíttatott.

A mohácsi vész ezen szent helyre nézve is szomorú következményű volt, és birtoka, majd a szapolyai, majd a császári seregektől megszállatván és kiperdáltatván, alkalmasint szerzeteseitől elhagyatott; azonban a kegyuri jogot elődei alapítványa fölött *Fodmaniczky* nyitrai püspök 1528-ban Ferdinánd királytól nyerte el, mely 1553-ban *Thurzó* Ferenczre át is ruháztatott; azonban később, nem tudni miképen, ment át ezen jog az ország primására.

Az apátság birtokai 1644-ben a jezsuitáknak adták át, kik az apátsági épületeket a trencsényi ház nyaralójául tarták; de 1773-ban a szerzet eltörlése után a birtok a *kir. kamarának*, 1780-ban pedig a *tanulmányi alapítványnak* adatott át, — mely mai nap is kezeli.

A fennemlített, ugynevezett *kisebb Szkalán* álló, románkorú templomon kívül, mely hajdan sz. *Dorottya* tiszteletére volt emelve, és melyet 1520-ban *Thurzó* gróf javíttatott ²⁾ és a bold. szűz mennybemenetelének felajánlott, állanak még a hajdani Sz.

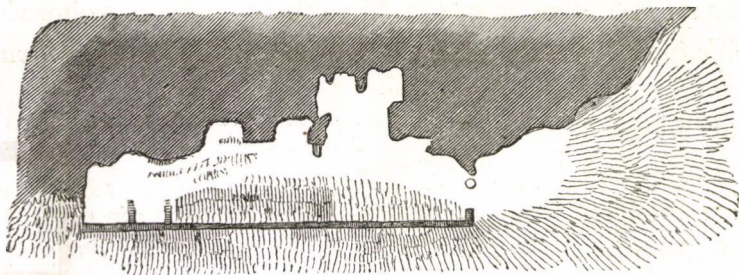
(9. ábra.)

¹⁾ IV. Béla király meglátogatván ezen kolostort, a trencsényi várbirtokhoz tartozó *Gesztesnek* felét adja át; mert ad locum Szkalaka divertens observavit: „fratres nimiam penuriam et indigentiam pati.”

²⁾ Alig lehet hinni, hogy ezt *Thurzó* építé; mert ha ő ex fundamentis emelte volna, azon kor izlése szerint polygon apsisu imola maradványaira akadnánk. Ezen most romban sinlő építménynek köveit a tanulmányi alapítvány igazgatója, mint majd mindenütt, hol ezen lelketlen főtiszteknek befolyásuk volt, áruba bocsáták e század harmadik tizedében, és íme mi történik? Boldogult *Springer* Ignác kir. kamarai főerdész a kamarának a **16 váltó forintot** kifizette azon kikötéssel: „hogy ezen már régiségük által tiszteletre méltó imola-romokat soha senkinek helyükből mozdítani szabad ne legyen.” — Ime egy tiszt védi meg, urasága vandalismusa ellen, pénzáldozattal a hazai műemléket! — Legyen áldva és tiszteletben neve az utókor előtt! — Több évi tapasztalás után mondhatom fájdalommal, hogy a kamarai birtokokon aljas nyervágyból legszebb emlékeink egészen a legújabb ideig elpusztítottak. Fog-e ennek a vallás- és közoktatási minisztérium erélyes intézkedése véget vethetni, a jövő fogja tanítani. A honi emlékek baráti csak ohajthatják azt, hogy már ezen tekintetben is valahára az európai civilizált nemzetek sorába lépjünk, és a kormány a nemzetnek jobb előpéldányul szolgáljon!

Benedeknek és minden szenteknek nevére felszentelt zárda építményei is a sziklahegy olda lához tapasztva; előttük keletre a Vág foly, északra pedig a falukban és városkákban gazdag lapály terül el. Itt kényelmes nyugvóhelyet találtak a Jézustársasági atyák 1645-től fogva; 1803-ban gf. *Szapáry* Pál, mint ezen uradalom bérnöke lakta.

Azonban mi reánk nézve ezen apátságnál legérdekesebb, az a kolostor keleti részén található hasadékszerű barlang, ¹⁾ melynek végén a szent remete kőszobra a néptől

(11. ábra.) Alaprajz.

tiszteltetik. ²⁾ — E keskeny sikátornak kezdetén a természet egy elég tág csarnokot, kápolnát, a) alkotott; (l. 9 ábra) ebben áll egyik oltár szemközt a barlanggal, a másik pedig a kápolna alatti cryptában van, hová b) lépcsőn le lehet jutni. Ezen oltárok a remete szenteknek *Benedeknek* és *Zoerardnak* ajánlvák. 1790-től fogva ezen imolákban isteni szol-

gálat nem tartatott, míg *Sztárek* Lajos apát és kanonok † (1863-ban,) mint trencsényi plebános, az ablakokat és ajtót helyre állíttatván 1856-ban, ismét misézett.

¹⁾ Arról, hogy a szenteknek hajdani fekvőhelye látszanék „visuntur hic vestigia dura in saxo ubi cubuisse traditione continua sancti nostri perhibentur“ Czinár Monast. I. 259. *Kerekes* úr semmi említést nem tesz; arra pedig, hogy: Apparet etiam petra ab assiduis genuflexionibus excavata et appressa digitorum utriusque manus in saxo signa ad quod se sustentasse perhibentur, dum expansis in crucem manibus orationi diutius vocabant ... i. h. vagy *Kerekes* úr közlése szerint: „Communicatio Speluncae huius cum monte *Zobor* penes Nitriam, quam traditio vulgat — ad fabulas referenda; — non ab-similiter vestigia ambarum manuum in Petra speluncae eiusdem intrinsece conspicua, quae fugienti ante latrones ethnicos Martyri pia Plebs adscribit, *nihilo maiorem fidem merentur*“ szavakkal felel.

²⁾ A szkalkai (sziklai) barlangot így írja le költői ihletséggel báró *Mednyánszky* Alajos „*Mal-erische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn*“ című munkája 78. lapján: az útazó a csapkodó hullámoktól elébe vitetik azon szorosnak, melynek jobboldalu pillérjéhez odaragasztva, a hajdan gazdag jelenleg csak névszerint fenálló benzések szkalkai apátsága épületei ég és föld között rejtélyesen lebegnek. A magas erdő, mely a hegyet tetőtől talpig fedi, kellő közepében és minden utat, minden közlekedést a világgal rejt, csüngnek a meredek lejtőn a több emeletű lakások, hogy a messze kinyúló sziklától fentartassanak, vagy a legközelebbi perczben lerázassanak? És mégis lefolyt sok millionyi percz és a végzés nem közeledett; mert egy fél ezred év piczi örömeivel, és kimondhatatlan bajaival lebegett el földünk fölött — mióta az ájtatosság az első köveket boltokká összehajlani készítet. — De még sokkal előbb építette a természet azon mély boltokat a kemény sziklába, melyek a kereszténységnek egy hit-hirnökét fogadák, és a későbbi építményeknek ezen vadonban első lakóivá lettek ... a kolostor majorságánál a sziklából fakadó üde forrás a szomjuhozót élénkíti; mintegy 180 lépcsőn kellett felmászunk, míg a keskeny szikla kapuhoz érhattünk ... alig 4 lábnyi magas nyílás vevé igénybe figyelmünket ... most sötét sziklasikátorba léptünk, melynek vége mintegy 6 ölnyi terembe tágul; ez keletfelé fallal záródik és imolául szolgál. — Egy oltár maradványi, igen középszerű festményekkel és a nyílt sirbolt lépcsőzete eléggé fejezik ki ezen tág csarnoknak. — A folyosó folytatása jobbra még egy jó darabig elhat; nedves és sikamlós, minthogy a csepegő viz piszkosszürke, helyenkint sötétbarna földet hoz magával, ez a falakat és a talajt valamint részletenkint azon kőszobrot is mázolja be, mely a háttérben Benedeket, ezen barlang lakóját, ábrázolja, és egyszersmind a vándorlás végpontját mutatja.

A szkalkai apátok közt csak ezeket ismerjük :

1297. *Paulus* ennek megerősíti Paschasius nyitrai püspök az alapítványt.

1318. *Stephanus* kiközösített, mert Csák Mátéval, ki maga is kiközösített vala, bensőbb barátságban élt, neki misézett és 1319-ban a halottak szentségeit feladá.

1565. *Radecz* Istvánt, későbbben egri püspököt nevezé ki Oláh Miklós primás.

1586. *David* Pál, vácsi püspök † 1630.

1630. *Telegdy* János, nyitrai püspök neveztetett ki Pázmán Péter által.

1644. *Püsky* János szintén nyitrai püspök *Lippai* Györgytől nyeré el.

Az újabb apátok közt *Krainer* Antal budai várbeli lelkészt kell említenünk.

b) **A zobori remeték.** Igen regényes vidéken fekszik a zobori remetelak is; ezt *Szkalka* után nem azért említjük, mivel a néphagyomány szerint a zobori barlangot a szkalkaival alagutttal összekötöttnek hiszszük, hanem mivel ezen barlangnak szent remeteje *Zoerard* Endre, Magyarország egyik nemzeti szentje, szent Benedeknek, a szkalkai martyrnak barlanglakó társa és mestere vala.

A nyitrai vár- és városhoz közel fekvő, messze ellátszó hegyet már 893-ban, a királyságától megfosztott *Zwentibald* egészen titokban fölkeresé, hol három remete társával ismeretlenül élt, és csak kevésse halála előtt nyilvánította ki-létét. Ez által e hegy rejtekjének hírnevet szerezvén, oka lehetett annak, hogy sz. István itt egy sz. Benedek rendű apátságot alapított. Mindjárt az első apát, *Fülöp* alatt ide költözött *Zoerard* és a rend ruháját felvevén, a szkalkai magányba vonult.

c) **A zebegényi apátság.** A ki a visegrád-esztergomi országuton halad vagy a gőzhajón menvén, *Dömössel* szemközt levő hegyre felnéz, lehetetlen, hogy a sűrűség közt, mintegy a hegy közepe táján, az ottan tátongó sziklaüregeket észre ne vegye. A barlangok puszta maradványi a hajdani bold. szüzlől címzett *zebegényi* apátságnak. Csak nagy erőlködéssel lehet a Duna-parttól a két hegy közt mélyedő vizmosáson, melyet görgeteg kavicsaival útnak csufolnak, azon pontig érni, hol balra fordulva, egy keskeny gyaloguton, sűrű bozótok közt a fürkésző a barlangokig eljuthat. Mily gyönyörű kilátás nyílik itt, ezen elhagyott szent tanyáról, melyen az ember mindent elpusztított, mit csak elpusztítani lehetett. —

(10. ábra.) A 11. ábra 136. l. mint alaprajz ez alá való.

Egyedül egy egyenes fal alapja, melytől a hegy felé itt-ott egy-egy keresztfal nyoma kivehető, mutatják azt, hogy e helyen emberi lak, hihetőleg a mindenfelé keresett, de eddig nem talált, apátság állott, mely a két ölnyi magas és elég tágas sziklaüregek elé olyan módon volt építve, mint a szkalkai és némely külföldi apátságok, melyek a szent sziklahajlékok védjeül tekinthetők.

A mit azon rövid időben, melyet a fáradságos mászás után e czélnek szentelhettem, lerajzoltam, felmérhettem, e mellékleten nyujtom. (1.10. és 11. ábrákon) Ez, mint hiszem,

bizonyítékul szolgálанд arra, hogy addig, míg az apátság biztos nyomai nem találhatók, e helyet a zebegényi apátságnak tartsuk.

d) **A bakonybéli magány.** Hogy sok apátság, mely könnyebben közelíthető volt leromboltatott és mintegy a föld színéről eltűnt, érthető; — de hogy az annyira eldugott, a külvilággal csak nagy bajjal és veszélylyel érintkezésbe tehető bakonybéli régi apátságnak és templomnak épen semmi nyoma fel nem található, valóban a rendkívüliségekhez tartozik. A régi monostor helyéről csak bizonytalan hagyományok élnek, melyek azt a mai temető tájára teszik; többet és alaposabbat látszanak tanúsítani azok, kik sz. *Gunther barlangját*, remetelakját azon sz. kut fölé helyezik, mely mai nap is három külön forrásból eredvén, *Borostyánkútnak* neveztetik. Ezen, eredeti sűrűségében meghagyott, dombon mutatják a helyet, melyre sz. *Gellérd*, sz. *Gunther* és sz. *Mór* visszavonultak, de egy gödrön kívül mely jelenleg is látható, itt egyebet föl nem lelünk. Nincsen itt a sziklabarlangnak semmi nyoma, a mint e hegységben az *advaskőin* kívül nem igen léteznek nagyobb üregek; valószínű tehát, hogy e különben a remetéskedésre oly annyira czélszerű helyen, alkalmasint a forrás szomszédjában, vagy fölötte sövényből font vagy deszkákból összeállított gunyhókban laktak az említett szentek.

e) **Tihanyi remetelakok.** Midőn a magyarországi *remete-sziklalakokról* szólunk, szükséges, hogy végre a *tihanyi remete-gyarmatnak* hajlékait is bővebben felemlítsük:

Ezekről *Czinár Mór* Monasteriologiájának I. 172. lapján ilyenformán ír: „Itt emlitenünk kell azon nevezetes és épen bámulandó szent üregeket, melyeket a legkeményebb sziklából kivájtak. Eredetileg *Uruzkő*, vagy *Üreskönek* hívták, jelenleg *Remetelakásnak* nevezik; hanem miután a helvét hitvallás Tihanyba behatott, *Leány-lakásnak* *) iparkodtak elnevezni, hogy ősi nevét és rendeltetését elfelejtessék. De ez nem sikerült; mert a nép még mindig régi nevét használja.

Ezen *magán* észak felé néz, azon helyen, hol a 40—50 ölnyi hegy a Balatonból elébb lejtősen, majd később függélyes sziklafallal emelkedik. Az üregek, melyek a sziklafal aljára nyílnak, nem csak átfurvák, nem csak mesterségesen kivájják, hanem valóban óriási munkával készült hajlékot adának, egyenetlen távolságban ott, hol a kő már magától hasadékot mutatott, vagy aránylagos puhább volta miatt a könnyebb munkát megengedé. Az ülőhelyek, az asztalkák mind a sziklából vannak. — A mult századnak közepe táján ezen cellák egyikében, a sziklába vájt sirgödörből, két férfi-vázát emeltek; azonban a koporsónak semmi nyoma nem volt.

Két hajlék szélesebb: ezek egyike az volt, mit a sz. Benedek szabályai *oratoriumnak* neveznek, és jelenleg *Capitulumnak* hivatik. A bemenő bal kezére esik az imola,

*) *Horváth Bálint* „a Füredi Savanyuvíz“ czimű munkájában 54. l. ezt mondja: A *leánylakás* elnevezésnek, mint hiteles, élő bizonyságok szájából többször volt alkalmam hallani, története ez: Bizonyos *Keszi Ferencz* nevű kath. szegény zsellér, özvegy ember, éldegélt egy hajadon leányával a mult század dereka táján, mintegy 1740—50 közben, ezen úgy nevezett *leány-lakások* fölött; valamint egy hozzá hasonló más szegény embernek is szomszédtságában együtt szőlejük lévén, a remetelakásokhoz vezető gyalog-út elején, a partban két pince forma üreget vájának, ott tarták szőlő-terméseiket is. — A második lyukban jelesen a főntebb említett *Keszi Ferencz*, leányával együtt, több éveken által lakását tartotta; végre meghalálozván öreg *Keszi Ferencz*, leánya, mint hajadon aggastyán, ott folytatá pártában hátra levő napjait, és erről, a több évekig ott lakott hajadonról, különösen a második barlang, melyben ő lakott, *leánylakásnak* kezdett neveztetni, s időjárástával, mint történni szokott, a szomszéd barlangra is ráragadt a leánylakás név, s maiglan is (1848-ban) e két *barlang* leánylakásnak, vagyis *Keszi lyukának* neveztetik.

melyben a szikla oltárasztal látható. Ez közepében egy mélyedéssel bir, a szentek ereklényének elfogadására, mint azt az egyház szertartása követeli. Az imolából két ajtóüreg nyílik, melyeket egy sziklaoszlop választ el egymástól; ezeken a nyílásokon az oratoriumba jutunk, hová az ájtatos szerzetesek istenies beszélgetésekre és imádságra gyülekezének.

Ezen kívül még egy más imola is egész épségben maradt fenn, melyből egy magán cellába, vagy hajlékba be lehet jutni.

E helyről a hajdanból csak egy okmány létezik, ebből azt tanuljuk: hogy 1270-ben a tihanyi szigeten, *Unizkőn* vagy *Üreskőn* ¹⁾ sz. *Miklósról* czimzett *perjelség* létezett, *Salomon* nevű *perjel* alatt.

Hogy akkor a sziklák erősebben ragadtak egymáshoz, valószínű; most csak arra figyelmeztetjük a kíváncsi buvárokat, hogy ezen üregeket inkább kívülről bámulják és távolabbról nézzék, mintsem hogy bemenvén, a bizonyos halálnak veszélyét fölkeressék; mert nem ritkán azon tábláktól, melyek e hegynék rétegeit képezik, több mázsányi súlyuak válnak el. Így p. 1859-ben, mondja *Czinár*, én ki ezeket irom, borzadalommal tapasztalám, hogy azon üregben, melyet előtte való nap öt vendéggel, semmi veszélyt nem sejtván, vizsgálgattam, reggelig egy öt láb hosszú, majd 4 láb széles és 1 láb vastag kőlap zuhant le, melyet — mint mint mészködűcöt — legalább 18 mázsára kellett becsülnöm.“

Ezen sziklasornak tetőül szolgálnak a szőlők, melyek venyigéi, mivel a sziklába karókat ütni nem lehet, egymáshoz kötve, egymásnak viszontámul szolgálnak. A *remetelak*, valamint majd az egész félsziget, kutnak hiányában van, ²⁾ miért is a vizet, főleg téli időszakban, csak nagy nehezen képesek a nők, kiknek ez tisztjuk, fejeiken a Balatonból felvinni!... Ezen baj már a *törökök* alatt is megvolt, mint Horváth Bálint: „A füredi Savanyuviz 61. lapján olvasható.

¹⁾ *Unizkőt* hibás olvasásnak tartom: *Uruzkő* helyett; az *Üreskő*-nek fonák magyarázatáról alább bővebben szólnok.

²⁾ Ez újabb időben igaz; de régi *remetelakot* viz nélkül nem is képzelhetünk. Ezen állításunk igazolásul szolgál az, hogy a nottinghami, szkalkai, zebegényi folyók mellett keletkeztek, mások, p. o. a morva eremita *Jurik* in *Silva ad Polich* 1200 táján *inter alta rupium ad Rivulum in valle aliquantum resedit*. l. *Piter Thesaurus absconditus* 143. l. — 1213-ban III. Premizl némely remetének in loco solitario et deserto *Poliz* területét adja, melynek határát három folyó teszi, és benne *Rozotatecz* nevű barlang talál-tatik. u. o. 144. l. — *Monasterio Szaviensi* flumen a *Milobuz* usque ad *Speluncam* vulgo *Zuolnica* datum u. o. 177. l. A *preobrazenye* barlangban ered sz. *Száva* vize; de hogy a tihanyi remetelakok alatt is bugyogott forrás, mely azonban a mai kopárság miatt kiszáradt, bizonyítja *Bél Mátyás* „*Commentarius Saladiensis*“, fol. kézírata, az Esztergomban levő Batthyányi-féle könyvtárban, mely az érseki könyvtárnak egy részét teszi, mert ottan a 61. lapon ez áll: „*Aquae perennis Scaturigines, hinc et illinc prosiliunt, quarum praecipua vix ad Selopi unius jactum ab arce manat, ubi et habitaculum quoddam petrae incisum visitur. Omnia quae domicilio necessaria sunt e Saxo cavata jucundum praebent habitaculum. Hypocaustum majusculum est, inde paullo minor cella, penuria, vinariaque, post focus coquendis cibis idoneus, ultra sacellum, cubiculumque. In hoc mensa, et lectus lapidei operis, quo auctore facta sint, haud liquet; sunt qui Eremitarum specum fuisse opinantur. Alioquin opus vetus est, et antiquo more factum. Nihil praeterea in peninsula hac desideres, quod degendae vitae commodum, necessariumque esse possit. etc.*“

Igy tehát *Zeiler* midőn 1644-ben azt mondja, hogy van forrás, mely a tihanyi vártól egy puskalövésnyire esik, nem a füredi savanyuvizet érti, hanem a remete-lakok alattit; a mi *Lover* 1694-diki munkájából is látható, ki így ír: *Félórányira* a szigettől s vártól talál-tatik a tihanyi savanyuviz-forrás. — *Puskalövésnyire* — és *félórányira* közt nagy különbség van! (l. *Orzovenszki Károly*: *Balaton-Füred* 37. l.)

Az, amit a hajdankorból remetelakjainkról tudunk, igen kevésbe összefoglalható. Szerencsénkre fennmaradt IV-ik *Kelemen* pápa 1266-ban kelt bullája, melyben a *tihanyi apátság* birtokai felszámoltatván, első helyen áll: *Locus ipse, in quo praefatum monasterium situm est, cum omnibus pertinentiis, 2-do Uruzkö* ¹⁾ (seu *Üreskö*, modo *Remete-*

¹⁾ Hogy *Uruzkö Üreskönek* olvastathassék, azt már diplomatikai szempontból is lehetetlen-ségnek tartjuk, hanem vagy *Örösz*, *Ürüszenek* vagy *Orosznak* kell, hogy olvassuk. Én ezen utóbbi olvasást fogadom el következő érvekből:

1. A XIII-dik századbéli okmányokban az orosz nemzet neve többnyire *Vruz*-nak iratik: p. o. 1217-től 1269-ig *Vruz* és *Wrüz* hely- és személy neveken; *Vruzca* 1219-ben, most Göncz-Ruszka; *Vruzvár* 1258-ban Oroszvár Moson megyében; *Vroz-falva*, *Vros* vagy Oroszfalva (*Jerney*, magyar nyelv-kincsek 101 ... és 149. ll.)

Hurusi 1332-ben a pápai lajstromban (l. *Bárány*, Torontál várm. hajdana 70. és függelék 5.) *Oroszi* helyet, mely nevét a hajdankorban alkalmasint a bevándorolt oroszoktól vette.... A *h aspiratio* olasz-dézmáló papnál épen nem feltűnő.

Nagyon jól tudom, hogy az *U*-t ezen korban *Ö*-nek is használták. például: *Uruztun* 1019-ben *Öröztün* = Eresztvény; *Vkurd* = Ököröd 1237-ben; *Vnüd* = Ünöd 1211-ben sat.; de hogy ugyanazon *Orosz* nevet az akkor igen tétovázó írásmód szerint *Oros-falva*, *Orochi* = *Oroszi*, *Oroszlan*-hida, — talán *Orosz-lyán*-hida — *Orozvarban*, így is írták, és hogy itt nem *Üres-ségről*, hanem valószínűleg *oroszok* által lakott *remete-tanyáról* vagy szóról, abból tűnik ki, mert ezen nemzet akkoriban meglehetősen el volt terjedve hazánkban, mint azt az elébb felhozott helyneveken kívül a *Ruskócz* (Ung m.), *Ruskovecz* (Körös m.), *Russani* (Verőcze m.), *Russevo* (Pozsega), *Stari Russin* (Sáros), *Ó*- és *Új-Russov* (Krassó), *Pojana-Rusuluj* (Márm.), *Ruszbach* (Szepes), *Ruszká* (Zemplin), *Göncz-Ruszká* (Abauj), Nagy- és Kis-*Ruszká* [Ruskowcze] (Abauj m.), *Regethe-Ruszká* [Ruskow] (Abaujm.), *Ruskonicz* (Szepes m.), *Ruskócz* (Trencsén és Bereg mm.), *Ruskowa* patak (Márm.), *Ruzs* vagy *Rus* és *Ruzsinócz* (Krassó m.) helynevek eléggé bizonyítják. Ezeket a magyarosított orosz-féle nevekkal még tetemesben szaporíthatják; mert alig fogja valaki tagadni, hogy *P. Orosz* (Pest m.), *Orosz-Bocskó* (Márm.); a két *Orosz-falu* (Szathm. m.), *Oroszi* (Beregh és Veszpr. mm.), *Gyöngyös-Oroszi* (Hevesben), *Kis- és Nagy*, *Nemes-Oroszi* helységek (Bars, Nógrád és Torontál mmm.), *Vámos-Oroszi* (Szathm.), *Orosz-Mokra* (Márm.), *Oroszpatak* és *Orosz-Volowa* (Zemplényben) és *Oroszvég* (Bereghben) is ide tartoznak. — Hogy *Vruzko* valóban *Oroszkönek* olvasandó bebizonyítván végre a hazai Okmánytár I. kötetének 116-dik lapján álló ezen okmányi záradék-ból: *M.CCC^o vicesimo secundo Nicolao priore de Orozku*, mely sejtelmünket tagadhatatlanul erősíti.

Ha már tekintetbe vesszük, hogy a Balaton vidéke a magyarok bejövetele előtt *szlávok* által lakott terület volt, mint azt a Balaton, Veszprim, Palaznak, Csesznek sat. fennmaradt nevek is eléggé bizonyítják; ha meggondoljuk, hogy e vidéken már régen a kereszténység virágzásban volt, mi állhatna ellene azon föltevésnek, hogy itt még a *tihanyi* monostornak alapítása előtt is már egyes szláv eredetű barátok remetéskedtek, és sz. *Miklós*, különben hazánkban igen tisztelt szentnek, társulatukat felajánlák, főleg, ha arra is tekintünk, hogy a sziklabarlangokban lakó remeték leginkább hazánk *szláv vidékein* tenyésztek, midőn ellenben a magyar tájakon a magánosak inkább a sűrűségekben és kunyhókban letelepedtek.

Ha ezt el nem akarjuk fogadni, és talán inkább az apátság alapításával szándékozunk viszonyba hozni, ismét nem szabad felejtenünk, hogy *András* király számkivetése alatt az *oroszok* közt élt, *Jaroslav* leányát *Anastasiát* birta nőül, és hogy abban épen semmi lehetetlenség nincsen, hogy neje kedvéért, talán háladatosságból is, orosz szerzeteseknek helyt engedett a *tihanyi* szigeten, mely talán már ezen tekintetből is annyira kedves lehetett e király előtt, hogy itt apátságot emelt és ide kívánt temetkezni. — Még a király gyenge jellemével sem ellenkezik, hogy ő, ki 1046-ban beleegyezett, miszerint pártosai a pogány hitre visszatérhessenek, orosz papoknak tartózkodási helyet jeleljen ki kedvencz szigetén, ha valamiképen be lehetne bizonyítani, hogy e papok görög nem egyesültek valának.

Még egy mód van, melyen ezen elnevezést származtatni lehetne, ha t. i. *Vruzko*-t *Vruz* 1217-diki személynévvel, mintegy *Vros*-telep-jével akarnók összeköttetésbe hozni. Tudjuk, hogy volt egy hírneves pannonthalmi apát *Uros*, *Vroz* vagy *Urias*, kit *Orcz*-nak és *Oros*-nak is neveznek okmá-

lakás) cum Capellis S. Michaelis et S. Dominici, S. Mariae Magdalenae et S. Elisabethae. ¹⁾ (Tihanyi levéltár. Fasc. I. 9.)

Ámbár csekélyek a mi *remetelakjaink*, hogy azokat a főlebb említett, Európán kívüli, barlangvárosokkal, vagy az olaszthoni sziklaüregű völgyekkel, összehasonlítsuk, sajátságuk miatt még is feltűnnek mindenkinek, ki valamikor a tihanyi félszigeten volt, mint az Epitome *Chuverii* p. 462-ből látszik. Ez t. i. Tihanyról így ír: „*Tihany ein vestes Schloss an der balatonischen See, gleich dabei in einer Höle eines Berges ist eine Antiquität, naemlich Stuben, Cammer, Küchen, Keller, Capelle, Tische, Bette, alles gar accurat in Stein gehauen.*“

Alig keletkezett a haladó külföld magasztos példájára 1853-ben a cs. kir. középonti bizottmány a műemlékek kutatására és fentartására, s már is hazánkra is kiterjeszté figyelmét, alkalmat adván Eitelberger Rudolf egyetemi régiségi tanárnak, hogy 1854 és 1855-ben Magyarország műemlékeit kutató kirándulásokat tegyen. — Ezen tudományos utazások leginkább csak az Ausztriához közelebb eső részre terjedtek, s így a tudós tanár ur Balaton vidékének is szentelt néhány lapot a társulat által kiadott Jahrbuch I. kötetében.

Tihanynak csekély műemlékeit felemlítve, áttér a remetelakokra is, mindazt közölve, mit Fuxhoffer a múlt század végén róluk írt, és mit vezetői neki magyaráztak.

nyaink (l. Czinár Monast. I. 69—79). Ez 1205-ik évben, mint *tihanyi apát* említették, következő évtől fogva pedig, t. i. 1206—1244-ig a szentmártoni apátságot kormányozta Pannonhalmán. Nem hozzuk fel azt, mit az idézett munkában bővebben olvasni lehet, hogy t. i. Endre királylyal Palaestinában volt, Rómában megfordult, a pannonhalmi monostort, mely elégett, majdnem egészen újra felépíté, és a tatárok ellen hősileg védelmezé sat. — Mindezekért és több, talán Tihany körül is, szerzett érdemeiért véli *Knauz* is (Magyar Sion II. II. 853. l.), hogy a *Petra-szikla*-nak, mint a trencsényi *Szkalkának* nevezett — remetelakoknak berendezéseért vagy javíttatásáért — *Vruzko*-nek nevezék. Nem kételkedem egy perczig sem, hogy erre *Vruz* apátnak érdemei lehettek, de nem tudok hamarjában, *Borsmonostoron* kívül példát, hogy valamelyik *apát* vagy *alapító* nevével hozták volna hazánkban összeköttetésbe a szent hajlékok és alapítványok elnevezéseit.

Van mindenesetre valami különös abban, hogy midőn a *kappadokiaknál*, kiket előbb troglodytáknak hittak, mivel barlangokban, lyukakban és tömkelegekben laktak, sziklabuvóhelyeken és hegyöblökben rejtődtek, *Mordtmann* kutatásokat tett, és a népmondákat is számbavevé, azon sziklakokokról ezen tudósítást vette: hogy az ozmán foglalás előtt, mintegy 400—500 év előtt, *oroszok* lakhatták e vidéket, kiktől ezen kőházak származnának. *Mordtmann Sitzungsberichte der k. bair. Akad. d. Wiss. zu München* 1861. II. köt. 7. lap. Die Troglodyten in Kappadokien című értekezésében ezen feleletet *barock*-nak találja. Összehasonlítván az *oroszok* nevű remetelakokat, valóban feltűnt ezen sajátságos eszme-hasonlatosság, vagy történelmi játék? Ugy hiszem, hogy a kiket illet a dolog, ezen érdekes kérdést tisztába hozandják. — Ezen adat gondolkodásra és további fürkészetre buzdíthatná őket, miszerint végre a valóságot megtudhassuk.

A régi *kiwi* (a ruthenek, oroszok tartományában) barlangkolostor, minden mellékleteivel egészen kőből van kifaragva, és több ezer lábnyi hosszúságra kivájt folyósókat számlál, melyhez hasonló a *pskovi* kolostor is; ezeket csak azért hozom fel, hogy lássuk, miszerint saját hazájokban a ruthen barátok sziklabarlangok előpéldányai nélkül nem voltak. (L. Sepp. Jerusalem. II. 162... ll.)

¹⁾ Nem feltűnő-e, hogy míg 1170-ben (Cod. Dipl. V. 1. 79.) a tihanyi szigeten sz. Miklós perjelsége említették *Uruzkon*, és perjelje Salomon idéztetik, négy évvel előbb erről semmi sem fordul elő? Ezen időközben lett-e ezen perjelség alapítva? — vagy itten egyedül a territoriumot számlálván elő, megelégszik a pápa a collectív *Uruzko* alatt értett perjelség egyes imoláinak felhozásával? — Azt hiszem ez utóbbi legvalószínűbb oka a perjelség elhallgatásának.

Ha a *remetelakokat* mai nap a tihanyi kolostorból indulva látogatjuk, a szőlő-hegyek alsó végén egy kis kapun át azon szűk és meredek uthoz érünk, mely a *barlangokhoz* elvezet. Tájékozásul a II-dik tábla legfelső ábrája szolgál, melyen a sötét szalag a termés-sziklát jeleli; ez függélyesen emelkedik és a tihanyi *Óvártól*, melyben a mai szőlők vannak, tetéztetik. — A *Füredről* jövőknek az *Óvár* alatt kanyaruló uton le kell szállaniok, a *várhegy* lejtőjén áthatolva, elég meredek gyaloguton a *Balaton* irányában menniök.

Ezen irányt követvén, egy sziklaöbölhez jutnak, melyben vizarányosan és függélyesen, igen különféle nagyságra szakadt, sok helyen óriási falakat utánzó, kőduczok állanak és hevernek a nélkül, hogy a ritkás füvek és cserjék a változékony színjátékot, mely az igen keverékesen benőtt kőnemektől ered, legkevésebbé elfödnek.

Legközelebb (I. I. tábla.) A barlanghoz érünk, melynek pontos alaprajza a alatt látható. Kivülről egy tátongó üreg mutatkozik, melynek homlokfalazata egészen elpusztult, úgy, hogy a kemény szikla-alapon még nyomát sem találhatjuk. A mennyezetről naponkint lehulló és elporló táblák az egész padolatot foglalják el, és a vizsgálót kényszerítik, hogy e dúczokon bajjal átvergődjék. — Feltevén, mi természetes, hogy az üreg, a mennyre a talaj engedé, egyenes fallal volt zárva, akkor ezen barlang egy nagyobb, és két kisebb kápolnát foglalt, és mint hiszszük, a kisded társulatnak oratoriumul, vagy is capitulumul szolgált, mely három oltárral el volt látva. Legkisebb az 1. hajlék. Itt a szikladucz fölött, mely négyszögü ereklye-mélyedésével oltárnak használtatott, kerek bolt emelkedik, kifelé egy ablakrézst, a szikla oldalában pedig egy fülkét látunk, mely az isteni szolgálathoz szükségelt készletek fentartására volt szánva. Az oratoriumot belül vakolták, mint a falakon látható nyomok mutatják. Alig hiszem, hogy festve is lett volna, mert ennek föltevésére semmi sem jogosít fel bennünket; és ilyen diszt talán a helyiség szegénysége sem engedett volna meg. A középső, $4\frac{1}{2}^{\circ}$ hosszú, majd 4° széles imola, melynek magassága egy ölet mindenütt haladt, de a folytonos hullás által természetesen mindig növekszik, még 30 év előtt, midőn legelőször láttam, két keskeny, kerek-ívü ablakkal birt, melyek fölött középett egy tölcseralaku kerek ablak diszlett. Minthogy ezen nyílások a falnak csak egy csekély részén léteztek, valószínű, hogy a többi falon több ilyen rés volt az ajtón kívül. Legalább mikor Eitelberger tanár 1854 és 55-ben ezen barlangokat látogatta, valamint ennek úgy a C barlangnak is több ablakai valának épségben, és a kerek ablak kövei összetörve az üreg előtt a bozótok közt heverték. Az oltár itt is keletelt és a sziklafalból lett kivájva; az oltárral majd szemközt egy kerek fülke van alkalmazva.

A 3-dik, legbensőbb hajlék, melynek 3'-nyi választó fala még mai nap is áll, a főimolának mintegy fejét teszi. Keleti oldalán a sziklába egy csekély ablak volt vésve, mely a lépcsővel ellátott oltárnak a világosságot adá át. A faltöredékben még két bejárás és egy kis kerek ablak foglaltatik, ez a keskeny folyosó világítására szolgál. Az oltár episztola részén egy kis fülke a bor- és víz-edényeknek, a hátrább levő nagyobb üreg a miseruhák eltartására lehetett kivájva.

B kettős barlang (I. I. Tábla B és b) ugyanazon magasságban A-val, mintegy 60 lépésnyi távolságra, észak felé van irányozva; A külső b hajlék hosszukás négyszög, melynek a bemenettől jobbra és a szemközti falon egy-egy fülkéje vagyon; a belső, szabálytalan, négyszögü üregben még a régi falnak, mely faragott köbös kövekből volt vastag fehér ragaszszal összeállítva, egy része megmaradt, két lőrézsídomu, egymáshoz közel álló ablakkal. A többi tért vevén tekintetbe, itt is még két ablaknak volt helye. Ezek bizonyosan azért hagytak oly keskenyre, hogy könnyeben lehessen az akkor még

drága üveggel vagy finom hártyával elzárni. A kürtnek ez üregben nyoma sehol nem látható, nem fűtöttek-e e zordon helyeken? vagy talán a télre az apátságba visszavonultak-e a remeték? — Száraz szegényes élelmüket vevén tekintetbe, konyhára szükségük nem volt; de ennek helyét sem mutathatnók ki. A falak újabb befüstölései az idemenekvő pástoroktól származnak.

Itt a sziklafal maga szögletet képez, és ha a *B* üregből *C* felé haladunk, mintegy négy ölnyivel lejjebb kell ereszkednünk, és 15 lépés után azon hármass barlang előtt állunk, melynek iránya majd keletett. Ezen üregcsoport előtt igen szép pázsitos lapály terjed el, délre pedig egy roppant szikladucz által van védve. E lakosztály tulajdonképen két részből áll, t. i. egy kettős szobából és egy külön bejárással birt rendetlen alakú hajlékból. A *c* majd 1 1/2 ölnyi szabályos négyzetű nagyobb szoba, még bir keleti oldalán nagy faragott kövekből rakott falmaradvánnyal, melynek egyenes záradéku ablakrésze fenmaradt. Keletnyugati irányban egy keskeny hosszukás gödör látszik egy sziklaüregben, melyben hajdanta csontvázat találtak. Ezen üreg összeköttetésben volt egy szabálytalan, kelet felé táguló szobával, melynek előfala egészen romba dült. *C* szobából a hosszukás négyszögű, majd szabályos vonalú imolába jutunk, melynek szikla oltára a keleti falból volt kifaragva; világosságát valószínűleg az oltár melletti két részen át kapta.

Egyiknek nyoma még ma is látható. Ezen imola déli falában ismét egy fülke létezik, mely a sziklarétegbe menetelesen van bevésve.

A különálló, de északfelé közös fallal biró, monor idomu üreg a bemenettel szemközt egy kőpaddal, déli falában pedig két nagyobb fülkével bir. Egyébb nevezetességet itt nem lehet fölfedezni.

Mivelhogy az *A* és *C* barlangokban oltárok voltak, talán nem hibázunk, ha a fenebb említett sz. Mihály és sz. Domonkos; Mária Magdolna és Erzsébet nevű kápolnákat ide helyezzük, és mivel épen csak négy oltár fordul elő, mindegyik szentnek egyet-egyet tulajdonítunk, nem gondolván szükségesnek, hogy minden egyes szentnek egy külön imolát kellett birnia. Hogy melyik szentnek, melyik oltár felelt meg, természetesen sem én, sem más nem fogja addig határozni, míg erre valami biztosabb adatokat föl nem fedezünk.

Ha a tihanyi szőlők felé tovább megyünk, mintegy 60 ölnyi távolban, a gyaloguton alul egy lapos, négyszögű hely tűnik fel, mely hajdantan sánczul használtatott. Innen ismét fölfelé kell tartanunk és 100 ölnyire eljutunk a *D*, *d* négyszögű barlanghoz, mely mintegy 7' magassággal, és déli falában, a talajtól csekély magasságban, egy fülkével bir.

e az utolsó üreg, valamint tőle nyolcz ölnyi távolságban tátongó társa semmi nevezetességgel nem bir. Alakja ferdénydedes, délnyugati legtovább nyuló szöglete meneteles, délkeleti szögletéhez közel egy szabálytalan fülke látszik. Itt is roppant szikladuczok hullottak alá, úgy, hogy magassága jelenleg majd két ölet teszen.

Ezen utolsó hajlékok *leány-lakás* név alatt valának ismerősök, s innen 35 ölnyire érünk azon kis kapuhoz, mely a regényes vadont a szőlőktől elválasztja. Hogy ezen remetelakoknak nagyon is fogyott és naponkint fogyó maradványi a tizenegyedik századbóliak, mutatja az oltárok alakja, az anyag vastag kőragaszszal való összeillesztése, a keskeny egyenes záradéku és a kerek tölcésérialaku ablakoknak emlékezete; mert ezeknek csak egy helyen van még egy kis nyoma. Itt a későbbi, talán a fényűzőbb kornak semmi jelét nem találjuk. Meglehet, hogy nem is igen sokáig lakták e magányt szent Benedek fiai; — legalább azt, hogy mikor kezdték a remetelakokat elhanyagolni és romlásnak

indulni? nem tudjuk; az ilyen helynek elég az elhagyattatás; a minek ura nincsen, annak egyszerre mindenki ura. Mutatják azt hazai váraink! — E helyen mégis sok idő kellett, hogy a külbefolyás, a gondatlanság és az emberi rombolási vágy azon pusztítást vigye végbe, melyet itten sajnálattal észreveszünk.

Azért fájdalmasan olvastam, mit *Eitelberger* tanár úr a fennidézett helyen a remete lakokról irt, s mit mivel igaz, keserű intésképen ide irok: „*Hajdanta, ugymond, ezen mesterségesen tágított üregekből több volt; de ezek jelenleg azon szerfölötti gondatlanságnál fogva, melyet majdnem egész Magyarországon a műemlékek irányában tapasztalunk, már bedültek. Azon keveset, mely még épségben van, ugyanazon sors fenyegeti, mások még meglehetősen állapotban vannak.* — Ezen szavak után jól esik, mit folytatólag, majd költőileg ír: *A tihanyi sziklaimolák kies fekvésűek. Naponkint az első napsugár őket világítja, körülöttük csendesség van és szent nyugalom. A néző lábainál a Balaton majd 2 mérföldnyi szélességgel terül el; északról a Bakony elődombjai képezik keretjét, míg délről a rónaság a távoli láthatárral elegyedik. A keleti partok alig látszanak; azt hinnők, hogy egy tengerből fekszik előttünk.* — *A partokon népes helységek terülnek el, ezek egy szép jövő elé néznek; kellemes nyaralók fognak az erdők szélein keletkezni, mert itt déli éghajlat uralkodik; a jó, csinált utak és vaspályák ezen nevezetes beltenger felé veendik irányukat. Akkor — és ezen időszakasz nem látszik igen távol lenni, — akkor fogja ezen tó maga, majdnem kísértetes, csendjét veszteni. Mig jelenleg csak ritkán az egy gözös, s még ritkábban egy-egy vitorlás hajó tűnik fel: kell, hogy itt gazdagabb élet, és jellemiesb mozgékonyosság mutakozzék, és azon műveltség fog e partokon emelkedni, mely egy királynak tiszteletre méltó sírját, az ájtatos papok kolostorát, és a csendes sziklamagányt nagyobb áhítattal fogja tekinteni és őrizni is, mint a jelen idő.*“ Ha így szól a bécsi tanár úr, mit érezzen e szent helyen a jóra való magyar ember?

1838-ban midőn *Bresztyenszky* Béla tihanyi apát a kormányra lépett, első gondjainak egyike az volt, hogy a remetelakokhoz vezető gyalogutat tisztíttassa, kiegyenlítesse, a szédelgős helyeken korlátokkal ellássa. Sűrűen látogaták akkor Tihanyt — senki sem mulasztá el, hogy a remetelakokat is megnézzék. — 1850 óta, t. i. a fáradthatlan főnök halála óta, ismét elhayagoltatott a remete lakokhozi ut, úgy, hogy az oda való expeditio csak bátrabbak által kísértetik meg. Azonban reméljük, hogy ft. *Simon Zsigmond*, a jelenlegi apát úr mindent elkövetend, hogy ne csak az ut a magányhoz jó karban fentartassék, hanem idővel a remetelakok is fentartassanak; mert a pusztulás napról napra halad, és ha a dolgon mielőbb segítve nem leend, idővel már ezen nevezetességnak is egyedül helyét fogjuk az egykedvűségünket bámuló és korholó utódoknak mutathatni.

Füred-nek naponkinti emelkedése, lehetetlen, hogy annak legszebb, leggyakoriabban látogatott kirándulási helyére üdvös ne legyen. Pedig Tihany, a hirneves királyi temetkezési hely, alig bir a távolból jövő látogatónak egyéb nevezetességet mutatni, *visszhangjánál*. A főoltár alatti alttemplom ódon egyszerűségéből ki van vetköztetve, egyedül a keresztes sírlap az, mi annyi visszontagságból, annyi elhaladt század után fennmarad. Az ezen kornál eredetüknél fogva még talán régiebb, építészetükre nézve, mennyire a csekély falmaradványok után itélni lehet, bizonyosan egykoru remetelakoknak bizony nem sok kell, ha azokat ismét, ha nem is hajdani rendeltetésüknek, legalább szent multjuknál fogva tisztességesebb állapotnak vissza akarjuk adni. — Itt nem fényes mozaikokról, nem eleven üvegfestményekről, nem gazdag készletekről van szó, hanem a mennyezetnek fentartásáról, a homlokfalaknak sztilszerü emeltetéséről, néhány tuczat ólomba foglalando kerek üvegtábláról, és a szükséges ajtókról. A szent helynek ilyes módon való megóvása fölköltené a tihanyi buzgó népben ismét őseik kegyeletét, és a rideg kalvárián és temetőjü-

kön kívül lenne egy szent hajlékuk, hová vasárnap- és ünnepnapokon, a nagy böjtben és egyéb sz. napokon vigasztalást keresendők zarándokolhatnának.

A hol annyi a kő a barlangok közelében, a hol a kő magától oly könnyen hasad, a hol a nép maga rakja kőházait, ott csak buzdítás és egy kis segély kell, hogy a szent hely újra felviruljon, és egyrészt az ájtatosságnak, másrészt a látogatók kényelmes nyugvásának visszaadassék.

Mily szép lenne, ha a tihanyi apátság kezdene a különben ily régi műemlékekben annyira gazdag *Zalának* utmutatóul, buzdítóul szolgálni, mikép kell a még fenlevő csekély maradványokat az enyészettől megóvni! Egy perczig sem kételkedem, hogy a jó és hazafias példa utánzásra fogna találni!

Lesznek ugyan, és maradnak örökké, kik, mint a keszi úton állott, maga nemében egyetlen sz. *Ferencz-késése* nevű imolát, vandali őrvöngéssel és mintegy kérkedve pusztítandják; kik mint a *pécseli* község a XIII-ki század ritka *falképeit* minden kérelem daczára, a honi művészet és tudomány gyalázatjára lerontják; de lesznek oly ritka emberek is, kik paraszt-gazda létükre a honi régiségeket úgy tudják tisztelni és kimélleni, mint *Csökör András* uram, kit midőn 1861-ben arra kértem, hogy a szöllejében álló *ecséri* templomromot, melyen még egy festett sz. *Kristóf*, a nép *Goliátnak* keresztelése, látható, el ne pusztítsa, azt felelé: *dehogynem bántom én e régi hagyományt; inkább még 100 forintot ajánlok, ha valaki kegyességből felépítené. Magam is szeretném inkább, ha az emberek ide imádkozni járnának; pedig én evangélikus vagyok!*

Sok embert elhíreszteltek már az ujságokban sokkal csekélyebb dolgokért; én, mint régész, nem ismerem más illőbb módot, *Csökör András* uram iránti elismerésemet, a magyar valódi emberség és vallásos türelem nevében kifejezni, mint hogy nevét mások buzdítására ide igtassam, és kívánjam, hogy gazdag és magasabb állásu uraink ezen egyszerű szőlősgazdát minél gyakrabban utánozzák!!

Igy kevesebb lesz a rom, és több az utókornak átadható műemlék! Így nem csak szóval, de tettel is fogjuk bebizonyítani azt: hogy a dicső ősök emlékeit tiszteljük, és a reánk hagyott örökségre méltók vagyunk!

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

I. A szamosfalvi egyház.

Kolozsvártól félóránnyira, a Déeesre vezető országutban fekszik Szamosfalva, a kihalt régi Gyerőffy és Mikola családok egykori ősi birtoka; utóbbika innen: de Szamosfalva is iratá magát. Figyelemre méltó kis egyházában*) léteznek Mikola család sirkövei; maga az egyház sz. Erzsébetnek, második András magyar király leányának, Lajos

(1. ábra.)

thuringiai gróf özvegyének tiszteletére emelve, egy hajóval bir; szentélye a nyolczszög három oldalával alakul, kerekívű kereszt-boltozatának egyik zárkóvén a Mikola czimer látható, (lásd az 1. sz. alatti ábrát), a másik üres; a falból félig kiálló letört két oszloprész egy régibb boltozatnak támul szolgálhatott; az epistola felőli oldalfalban létező, a körnek szelvényével fődött fülke, a szent olajok szekrényének állhelye lehetett; ugyan ezen oldalfalba van egy töredezett, és ujjabb időben olajfestékkal bemázolt kőlap illesztve, ily felirattal:

OPUS EGREGY DOI
LĀL////SLAI MIKOLĀ D
////OFALVA VIC VVD
VKT VIC OMR
MOR ANNO 15

az az : Opus Egregii Domini Ladislai Mikola De Szamosfalva Vice Wajvoda **); a többi nem értelmezhető; az évszámból is csak az ezer ötszáz vehető ki. Ha az utolsó Mikolának, ki a mult század első tizedeiben családjának történetét írta meg***) hitelt lehetne adni, ugy ezen évszám 1530-ra lenne kiegészítendő. Ezen felirat világosan valamely nagyobb szerű, az egyház körül tett igazításokra utal inkább, mint sem keletkezésére. Mit a fennemlitett családi feljegyzés állit, ez ellen szól az egyház egész szerkezete: mélyen leloggó, tagozatlan, kerek diadalív választja el a szentélyt, az egy lépcsővel lejjebb fekvő hajótól; kétszeresen tagozott fődélí felérő támfalak övedzik át az egyházat kívülről; a nyugati homlokzaton állók rézsutasan helyezvék, s egykori boltozatot tételeznek fel, melyet mai nap egy egyenes gerendás mennyezet pótol.

Az ablakok zárodása tompa csucsív; béléte lemezek- és kis mélyedésű horonyokból áll; a zárodás alatti tér csak kevésbé van áttörve. A szentélyben kis hármás

*) 1280-ban e birtok feletti osztálylevélben már előforduló egyház, a Mikola és Gyerőffy birtok közti választó vonalat képezé.

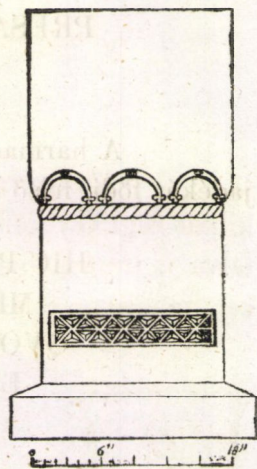
**) Lásd lejjebb sirkövének feliratát.

***) Genealogia Familiae Mikola de Szamosfalva et ab unico superstite haerede eiusdem Familiae compendio adornata Anno 1730. pag. 5.

félkör alak, vagy láncozat fordul elő, míg a hajóbani ablakokon kis kereknyílás képezi az átmeneti korszakot jelző nehézkes diszművezetést.

A hajó déli oldalába kis kerekívíű ajtózat van alkalmazva, béléstét három pár henger alaku, alj nélküli oszlop képezi, melyek gyűrű tag által érintkeznek a kehelyszerű növénydiszítványú fejezetekkel. Kerek födezetének tagozása erőteljes henger, és kisebb mélyedésű horony, a nyugati, főbejáró többszeresen tagozott csucsvet képez, melyen némely ujitások mutatkoznak. Tornya nincsen. Okmányok hiányában, a leírt részletek után ítélve, ezen egyház a koragóth időszakban, mely nálunk körülbelül a tizennegyedik század közepe, épülhetett.

Érdekes a román stílus, homokkőből faragott keresztelő-medence, mely az egyház keletkezésével egykoru lehet. Felső része tizenöt és fél hüvelyk magas, és tizennyolcz hüvelyk átmérőjű öbles henger, ennek alsó részét nyolcz dombor félkörű pánt szegélyezi, melyeknek szárai végők göcses, az iv felső része pedig kis kereszt, vagy lemezzel felváltva vannak diszítve, mintha ez edénynek fülét (manubrium)-át képeznék (lásd a 2-dik sz. ábrát). E henger, és ez alatti négyszegű oszloptő között mint közvetítő szolgál egy hüvelyknyi és két vonal széles csavart hajókötel alaku — cable, torsade — normandromán-féle diszítvány. A négyszegű oszloptőnek, mely szintén tizenöt és fél hüvelyk magas, téreit befelé vésett pálczamú — Rautenfries-Lozenge-szalag — cordon — diszíti; talapzata: négyszegű öthüvelyknyi vastag lemez, melyet az oszloplábbal foszlány — Schmiege — köt egybe, és így a medence magassága összesen: 37 és fél hüvelyk; belső rovázatja mutatja, hogy egykor födele volt.

(2. ábra.)

A főoltárkép sz. Erzsébetet ábrálja, hátsó részén ez áll: B. Jozsinezi Sándor, Gáborffi Erzsébet 1807, az adományozók nevei lehetnek; és Fra. Bergmann pinxit. A hajóban van két oltár, észak felől Nep. sz. János képe, dél felől sz. Mihályé a donátor nevével: Spectabilis ac Generosus D. Michael Szilágyi de Somlío A. 1717; czimere: egy koronából kinövő vörös magyar ruhájú férfi, jobbában villogtató görbe karddal.

Ez egyházban van három sírköve a Mikola családnak, kettő a hajó déli oldalába falazva. Sima keretezett kőlapok ezek, egyikén ezen felirat áll a lap keretén:

FRANCISCUS MIKOLA LADISLAO PATRIS
LADISLAI NEPOTI FILIO CARISSIMO POSVIT
1559. (Mikola czimer.)

A mellette lévő ez áll a kőlap keretén:

FRANCISC MAIOR NATV FILIVS PATRI
CHARISSIMO POSVIT ANNO DOMINI 1557.

a kőlap felső részén:

NON MVLTO VIDENT VIRTVTVM NOMINE CLAROS
QVI PATRIAM STEMA NOBILITATIS HABENT
NEC FACILE EST GENERIS CONECTERE FACTA DECORI

(közepén a Mikola czimer)

CŮ RAPIUNT MVLTO PESSIMA FACTA DVCE
AT LADISLAVS MIKOLA CVM IVRA MINISTRAT
IVSTITIA POPVLOS DIRIGIT IPSE SVOS OFICIVM

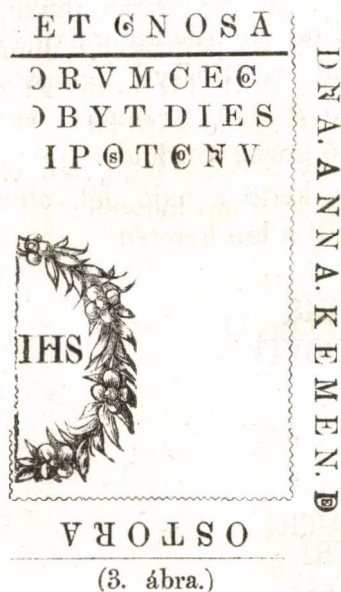
(sic.)

PRESATISQVE VICEM WAIIVODE*) PIA CVRA GRAVATVS
CÖSILIO PATRIAM SVBLEVAT IPSE SVAM.

A harmadik sírkő az egyház északi falába bevakolva, a Mikola család vég-fisarjadékát fűdi, felső részén a megfordított családi czimer:

HIC POSITVS EST PVLVIS ET CINIS ID EST LADISLAVS
MIKOLA DE SZAMOSFALVA ILLVSTRISSIMORVM
QVONDAM PROGENITORUM SVORVM HÆRES VNICVS
ET VLTIMVS- DELICTA ET IGNORANTIAS EIVS
NE MEMINERIS DOMINE SED SECVNDVM
MISERICORDIAM TVAM MEMOR ESTO EIVS
IN GLORIA CLARITATIS TVÆ OBIIT IN DOMINO
ANNO 1732 DIE 16 APR AETATIS SVÆ 78
REQVIESCAT IN PACE. **)

A többszörösen említett Mikola czimer áll egy acanthus levelű öt gombu koronából félig kinövő ágaskodó dámvadból; az utolsó Mikola czimerében a dámvad fejénél czimer-tanilag jobb felől, fél hold, balra nyolcz sugaru csillag van, mi a régiben hiányzik; úgy színtén az ujabban a dámvad mindkét lába látható, a régiben a két láb egybeforr.

(3. ábra.)

Vége egy, több darabokra tört, hiányos sírkőnek része a szószerűnek lépcsőül szolgál, míg a másik a diadalív alatti lépcső talábjába van illesztve, rajta a lombozott koszoru között (IHS. Jes.) monogramja van ily töredezett felirattal: (l. a mellékelt 3. ábrát.)

Miből e betűzhető ki: Et Generosa Domina Anna Kemén de (Gyerő mon)ostora (Sicul)ORUM VICE-COMes ob-iiit dies post conu(bium).

A betűkről ítélve a tizenhatodik századból való felirat lehet, még pedig utolsó tizedeiből.

*) Ladislaus Mikola de Szamosfalva, in Regno Transsilvaniae Vice-Locumtenens Regius Anno 1544. írja *Benkő József* Transsilvaniajában: 1. köt. 198. lap.

**) Mikola László családja történetében, sírkővének feliratát előre megírva, közli ugyan, de az a fentebbitől némileg eltér.

Az egyház mérték-arányai ezek :

Hossza belső világában: 74 láb 5 hüvelyk; ebből a karhelyre a szentélylyel együtt esik 25' 6", a hajóra 48' 11"; szélessége a szentélynek 18 láb és 1 hüvelyk, ahajónak 23 láb.

II. Dózsa György vaskoronája.

A győztes Szapolyay János szétvervén 1514-ben Temesvár alatt a lázadók seregét, Petrovich Péter által elfogott vezérükön, Dózsa Györgyön tölté ki bosszuját.

Nem szándékom ezen undok és adász kivégeztetést, melynek Istváni elég részletes leírását adja, ismételni; szorítkozom egyedül azon vaskorona leírására, mely ez alkalommal megtüzesítve illesztetett a felkelők vezérének fejére, s mely a Kolozsvári város levéltárában őrizve, hagyományilag több századokon át, mint Dózsa György koronája ismeretes.

E koronáról természetesen művészi szempontból nincs mit mondani, érdekes azonban mint a tizenötödik századból fennmaradt hajmeresztő büntető eszköz, s bár a kegyetlenség nemzetünknek nem tulajdona, Dózsának ily adász módani kivégesztetése, ama század vad és féktelen korát sajátságosan jellemzi. Elszigetelve ugyan ebben mi, szomorú vigaszunkra legyen mondva, egyedül, nem állottunk; mert hogy Európának ezen időszakból csak két műveltebb nemzetét említsem: az olasz és spanyolt, melyek egymás

közt a fokenkénti kínzó eszközök feltalálásában versenyeztek — nem ugyan nagy dicsőségükre — első helyen állottak.

(4. ábra.)

Áll e koronának abroncsa (lásd 4-dik ábrát) egy 10 vonal vastag körben össze hajtott lemezből, melynek átmérője belső világában 9 és fél bécsi hüvelyk, mi roppant főre mutat, e körből felfelé nyúló tizenhat lemezdarab a korona tetején egybehajtva egymást átvágják, s így 15' magas zárt koronát — corona clausa-t — képeznek. *)

Gr. Eszterházy János.

*) Valami, e koronához hasonlót látni lehet Didron Aine Annales Archéologiques XXI. kötet 43. és 113. lapjához csatolt rézmetszvényén, hol a Conques-i apátság birtokában levő, a IX. században készült és aranyból vert, drága kövekkel gazdagon ékesített *Sainte Foi* (Sancta Fides) ülő szobrának feje tetején, csak hogy ezen corona clausa alacsonyabb és kevesebb lemezzel bír.

R.

III. Registrum *) seu Inventarium omnium rerum existentium in dominio Episcopatus Agriensis Consignatarum per Manus Revdi D. Thadei Lardi, Custodis Agriensis. Revndo et Illmo D. Domino Herculi pio, de Sabaudia, Gubernatori generali Agriensi etc.

<i>In primis supra Vina: In Cellarys Agriensibus.</i>		Item <i>plumbi</i> mase, vel libre quattuor	4.
In Cellario penes Coquinam vina integra viginti tria	23.	Item <i>Arvina</i> antiqua unum vas cum medio	ij.
Item in Cellario <i>Rosthelos</i> vina integra quinquaginta quinque	55.	Item <i>Arvina</i> nova medium vas	j.
Item in fovea lapidea unum medium vas vini unum	1.	Item Sales in toto mille quingentos quinquaginta. 1550.	
Item in Cellario <i>Spiritus Sancti</i> vina integra quindecim	15.	<i>Inventarium in Stabulo Agriensi.</i>	
Item in Cellario <i>Saros</i> vocato vina integra viginti sex	26.	Item equi Curriferi sedecim	16.
Item ibidem tria vina magna, tria	3.	Item lodices duodecim	12.
Item in primo <i>Boltho</i> vina integra octo	8.	Item Selle quinque	5.
Item in <i>Boltho</i> secundo media vina decem et septem	17.	Item Currus <i>Kolya</i> vocati tres	3.
Item ibidem unum integrum vinum, unum,	1.	Item Currus <i>Comunes</i> ferrati tres	3.
Item in <i>Boltho</i> tertio vina integra duodecim	12.	Item Currus <i>Koczy</i> unus	1.
Item ibidem vina media quattuordecim	14.	Item Currus parvus unus	1.
Summa vinorum integrorum vasa Centum quadraginta tria Media vero triginta duo faciunt in totum vasa	157.	Item Cathene ferree due	2.
Item vasa vacua integra centum viginti sex	129.	Item <i>vehiculum</i> de assere factum unum	1.
Item vasa media vacua viginti duo	22.	Item vehiculi <i>Comunes</i> duo	2.
<i>Item vina distributa ac educilanda ad possessiones ad festum Nativitatis domini :</i>		Item ladule ad Currum due	2.
<i>Demyend</i> vas unum	1.	Item <i>Zoblo</i> pro pabulis equorum duo	2.
<i>Sarvod</i> vas unum	1.	<i>Registrum super numerum equorum per Michaellem Fekethe, et Ioannem Ewlvvedi de transservania ductorum.</i>	
<i>Nana</i> vas unum	1.	Item Equi flavei Coloris satis magne quantitatis septem	7.
<i>Halaz</i> vas unum	1.	Item Equi nigri <i>fekethe pey</i> vocati mediocres duo	2.
<i>Mezewhydwegh</i> vas unum	1.	Item equus flaveus mediocris unus	1.
Item larda antiqua quadraginta quatuor	44.	Item equi rubei <i>pyrospey</i> vocati mediocres duo	2.
Item larda nova octuaginta novem	89.	Item lodices equorum sex	6.
Item <i>Caules Salsati</i> cum vasis viginti	20.	Item Cooperimenta equorum <i>pokroch</i> vocata sex	6.
Item <i>Mel</i> media vasa plena sex	6.	Item Selle equorum tres	2.
Item duo parva plena : et Duo alia parva usque ad medietatem.		Item frena equorum tres	3.
		<i>Registrum in Arce Zarwakedew super inventarium factum :</i>	
		Item Baliste septem	7.
		Item <i>Thekerwen</i> unum	1.

*) Az Archeologia barátinak valódi szolgálatot vélünk tenni, midőn ezen B. Nyáry Albert ő méltóságától nyert fölőtte érdekes másolatnak, melynek eredetije a modenai könyvtárban létezik, egy a honi házi életre és a hazai művészetre nézve is világot vető részletét kinyomatjuk. Itten csak még azon ohajt kell kifejeznünk, vajha sikerüljön mielebb Hippolyt bibornok udvartartására vonatkozó kéziratokat is nyomtatva birnunk.

Item Bombarde <i>Zakalos</i> decem	10.	<i>Czeeph</i> *) ferrati duo	2.
Item pixides quinque	5.	Cuspides ducenti triginta quinque	235.
Item Cuspides decem et novem	19.	Sagitte balistarum in bona Copia	
Item <i>Trazk</i> medium	j.	<i>Laptha</i> ignea magna decem et octo	18.
Item Sagitte cum vasculis quattuor	4.	<i>Laptha</i> ignea parva novem	9.
Item pulveres cum vasculis uno cum medio	ij.	Sagitte ignee tredecim	13.
Item Globi <i>thrazh</i> de lapidibus quinquaginta	50.	Clipeum vulgo <i>Tharpaiz</i> unum	1.
Item Caldar wlgo <i>Ewsth</i> unum	1.	Secures <i>Baard</i> vocati sex	6.
Item Capree tredecim	13.	Forme globorum ferree tres	3.
Item Asini quattuor	4.	Morderium satis magnum, et rotundum Cupre-	
Item Mensalia duo	2.	um valens pro saletro, seu pulvere Bom-	
Item Mense decem	10.	bardorum, et pixidum unum	1.
Item Capisteria magna duo	2.	Bombarda wlgo <i>Thrazk</i> due	2.
Item Capisteria parva quattuor	4.	Rotte Bombardarum quattuor	4.
Item serramentum wlgo <i>wasrwd</i> unum	1.	Pixides de Cupro cum Caletis et omnibus atti-	
Item <i>tharaczk</i> unum	j.	nentys quinquaginta	50.
Item pavones decem et octo	18.	Item Baliste magne due	2.
Item media vasa aceti duo	2.	Baliste minores quinquaginta tres	53.
Item vina integra cum medio, quinque	5.	<i>Thekerween</i> quindecim	15.
Item Caules Salsati unum integrum vas	1.	Arcus sine Cordis triginta tres	33.
Item Caules Salsati cum parvo dolio unum	1.	Clipei octo	8.
Item larda sex	6.	Pharetre <i>Theghed</i> vocate due	2.
		Cordule alique pro incensione bombardarum	
		Selle Italice due	2.

*Inventarium in Capella S. Nicolai episcopi in
arce Zarwaskew constructa.*

Item Altaria cum indumentis duo	2.
Item Casula una	1.
Item Calix argenteus unus	1.
Item Missale unum	1.
Item Psalterium unum	1.
Item Ampulle quattuor	4.
Item Candelabra cuprea quattuor	4.
Item Tabula super altarem una	1.

*Registrum super inventarium bombardarum
Cuspidum Balistarum Arcium pixidum alia-
rumque rerum, et attinentium pro defensione
Castri Agriensis In primis :*

Pixides <i>Zakalos</i> vocati de ferro ducenti sexa- ginta novem	269.
Saletrum cum vasculis quattuor cum medio	iiij.
Sulphurea cum vasculis quattuor cum medio	iiij.
<i>Fenyewzwrok</i> cum vasculo unum	1.
Carbones cum una media Tunella, et super pa- vimentum in Copia	1.
Sagitte arcium cum Tunella una	1.
Aliqua ferramenta cum attinentys ad bombar- das, et pixides apta.	
Pixides <i>Zakalos</i> vocati de Cupro, viginti quat- tuor	24.
Globi ferrei mediocres cum ladulis octo	8.
Globi ferrei maiores cum tunella una	1.
Pulveres cum Tunellis duodecim	12.

*Inventarium in ambabus portis Castri
Agriensis :*

Item in porta magna, et in porta parva cuspi- des viginti sex	26.
Item in porta magna bombarde quattuor	4.
<i>Tharpaiz</i> duo	2.
In porta lignea apud S ^m Stephanum bombarde quinque	5.
In turri fabrorum bombarde due	2.
In turri Supra Carcerem bombarde due	2.
Item Juxta domum prepositure S. petri bom- barda una	1.
Juxta domum S-te Crucis super magnam por- tam bombarde una	1.
In domo doleatorum pixides wlgo <i>Thraczk</i> et <i>hophyncha volem</i> (?)	2.
Item in anno domini Millesimo Quingentesimo octavo in festo beati Nicolai Episcopi Domino Reimo Strigoniensi presentavi- mus pixides <i>Zakalos</i> decem	10.
Item eadem die Cuspides decem	10.
(Non Rev-mus D. Strigoniensis habuit : Sed D. Stephanus Barberius de ragusio habuit: mutuo et ipse obligatur restituere etc.)	
Mensa Rev-di Domini Gubernatoris.	
Mensa Domini provisoris.	

*) Talán *csév* ?

Mensa dominorum presbiterorum scilicet quattuor Capellani domini prelati. Rector scole : Succustos. Organista et Succenctor

Prebendam.

Item Coci quattuor, et duo aqueductores.

- " pistoriibus duobus.
- " Stabularijs decem.
- " Doleatoribus duobus.
- " Pulsatori ad personas duas.
- " Sartori ad personas duas.
- " Pellifici ad personas tres.
- " Procedentes sex : qui missam beate Virginis Cantant.
- " Portarys viginti octo.
- " Ad allodium ad personas novem.
- " *Ortolano ferrarum* ad personas duas.
- " Magistro *paller*, duas pintas vini.
- " Lotrici ad personas duas.
- " Confessori uni.
- " Pauperibus tribus in Castro residente.
- " Ceteri pauperes de pane, et vino habent prebendam

Registrum super Inventarium Coquine Agriensis :

Item Olle de ferro satis magne quantitatis tres	3.
" Una ex eisdem est antiqua	
" Olle de ferro mediocres tredecim	13
" Cultri ferrei pro necessitate Coquine duo	2
" Coclearia de ferro tria	3
" Cultrum de ferro <i>bawd</i> (uotum) uocatum unum.	
" Caldar de ferro unum	1.
" Crebrum Cupreum unum	1
" Quoddam ferramentum admodum Crebri pro Caseo factum	1
" veru de ferro magni duo	2
" Mortarium mediocre Cupreum unum	1.
" Craticule de ferro une magna, altera mediocris due	2.
" Olla terrea vienensis una	1.

Registrum super inventarium in allodio Agriensi :

" Fruges prompte vasa duo	2.
" Acervi quinque	5.
" Acervum Sextum inicianunt, et tritulant media pars stabuli et plena cum frugibus	
" Porci viginti duo	22.
" Agnelli ducenti quinquaginta quattuor	254.
" Currus duo	2.
" Cathene ferree quattuor	4.
" Boves Jugales decem et octo	18.
" Pulli sexaginta	60.

Registrum super inventarium Abbatiae Beel.

Item Calices argentei deaurati octo	8.
" Corporalia quinque	5.
" Pacificale rotundum argenteum unum	1.
" Casule solennes quinque	5.
" Casule feriales undecim	11.
" Ampulle plumbee duodecim	12.
" Pixis magna cum reliquys una	1.
" Crux magna cum reliquys una	1.
" Alia Crux minor argentea una	1.
" Monstrantia argentea deaurata una	1.
" Ampulle argenteae due	2.
" Sigillum argenteum conventus unum	1.
" Missalia tria nova et impressa unum ordinis et duo Secularia	3.
" Antipendia altaris quinque	5.
" Vasculum plumbeum pro aspersione aque benedictae unum	1.
" Tapeta tria	3.
" Suprapellicia tria	3.
" Ferramenta ad pistandum oblatos duo	2.
" Turribulum unum	1.
" Infule due	2.
" Bacculus pastoralis unus	1.
" Libri Comunes octuaginta quinque	85.
" Scutelle plumbee due	2.
" Secures due	2.
" Discus plumbeus unus	1.
" Canteri plumbei tres	3.
" Picarium plumbeum unum	1.
" Morderium Cupreum unum	1.
" Pelium parvum Cupreum unum	1.
" Pulvinaria quattuor	4.
" Cussini tres	3.
" Lodices tres	3.
" Lodices veteres due	2.
" Currus unus cum bobus quattuor	4.
" Vacce quattuor	4.
" Vituli tres	3.
" Vacca ad mactandum una	1.
" Porci magni et parvi octuaginta	80.
" Auce*) triginta octo	38.
" Pulli quinquaginta	50.
" Vina vasa integra plena pertinentia ad abbatiam sunt in toto quindecim	15.
" Vasa vacua quattuor decim.	14.
" Caules Salsati cum vasis tribus	3.
" Scutelle plumbee quinque	5.
" Canteri plumbei duo	2.
" Olle de ferro quattuor	4.

*) *Aucca* = anser. Molnár e szónál ezt mondja : *Auce* a quibusdam accipitur pro anser e sed sine auctoritate. R.

Item Pelium de Cupro duo	2.
" Mense sex	6.
" Morderium Cupreum unum	1.
" Catena de ferro una	1.
" Vina vasa integra de warboweglie in boltha sunt quindecim	15.
" Vasa vacua triginta quinque	35.

Registrum super Inventarium possessionis Zykzo:

Item Agnelli istius anni quattuordecim Centi- naria cum medio	114.
" Boves Jugales triginta	30.
" Vacce viginti novem	29.
" Vituli quinque	5.
" Porci quinquaginta	50.
" Acervi decem	10.
" Currus tres	3.
" Auce decem	10.

Inventarium in possessione Mezewhydwegh.

Item Oves cum agnellis sexingente quadra- ginta novem	649.
" equaces viginti novem	29.
" istius anni octo	8.
" boves Jugales viginti duo	22.
" Vacce septuaginta sex	76.
" Vituli annorum quinque triginta unum	31.
" Vituli istius anni triginta septem	37.
" Porci triginta tres	33.
" Auce triginta quattuor	34.
" pulli sexaginta	60.
" acerui quinque	5.

*Registrum super rebus in Gyengyes pyspeky
habitis.*

Item In cellario Vasa integra vinorum quin- quaginta septem	57.
" In cellario Solmos vasa vinorum integra triginta	30.
" in orto Pyspeky acerui quinque	5.
" Boves arrabiles decem	10.
" Vacce due	2.
" Vitulus unus trium annorum	1.
" Vituli duo quattuor annorum	4.
" Porci insimul sexaginta	60.
" Auce viginti quinque	25.
" Pulli centum decem	110.
" Fruges triturate quartalia centum viginti octo	128.
" Quartalia avene quadraginta	40.
" Currus unus ferratus	1.
" Cathene due	2.
" Mense quattuor	4.

Item Strata tria	3.
" Aceti duobus vasculis	2.
" Farine duobus vasis	2.

*Registrum seu Inventarium omnium rerum Con-
signatarum per Reverend. D. Thadeum Lardum,
Custodem: Revdo et Illmo D. Domino Herculi pio
de Sabaudia, Gubernatori Agriensi :*

In primis Camaracia (?) de lana sex in arce agriensi	6.
Item lectos de pluma octo	8.
" Saccones de palea tres	3.
" Cervicalia octo	8.
" Copertas pro lectis sex	6.
" Linteamina tredecim	13.
" Tapeta magna et parva bona et tritia undecim	11.
" Curtinas cum figuris duas	2.
" Curtinas de pano pro finestrīs magnis et parvis septem	7.
" portiones sexdecim de pano rubeo	16.
" Antiporti vulgo Curtine ante portam cum figuris duo	2.
Item Candelabra magna de Cupro pro stuphis duo	2.
" unum vexillum magnum cum tafeta rubeo Copia sive lancia magna et pomo deau- rato, et sella una	1.
" Capse, sive ladule pro Curribus due	2.

In Credentia :

Item Scutelle magne et parve de plumbo vi- ginti sex	26.
" Mensalia septem	7.
" Manutergia magna octo	8.
" Manutergia parva triginta quattuor	34.
" Disci de plumbo triginta quattuor	34.
" Cantari de plumbo magni et parvi novem	9.
" Cultelli duodecim	12.
" Cupe de vitro tres	3.
" Bacile unum, cum boccale de ottone	2.
" Candelabra de Cupro duo	2.
" Vexilla parva cum tafeta et cum armis. Una vestis de gebellinis pro Revmo	1.
" Vexilla tria de tella varium Colorem cum Sancto Joanne et armis Revmi et Illmi Domini nostri Estensis	3.
" Vexilla tria pro tubicinis de tafeta : cum armis Revsmi et Illsmi Domini nostri, quae sunt adhuc in manibunis tubicinatorum	3.
" multe mense, et scana que hic non sunt annotata.	

Sequitur registrum Argentorum Consignatorum Revdo et Illustri D. Herculi pio Gubernatori agriensi per manus magistri Jacobi pignate ab ipso Revdo D. Thadeo Lardo ipso tunc notatum per D. Gorrum gorini, quae argentea erunt notam tam in pondere quam informa et pretio : Latius quam hic mihi videtur ipsi domino Gorro in inquerendo registra introitus, et exitus episcopatus Agriensis per ipsum D. Thadeum notata, et scripta : dum ipse rexit, et gubernavit etc.

In primis habuit D. Sua Revda, et Illustris unum pelium Satis grande cum Costis de argento cum aliquibus partibus deauratis *modo raguseo laboratum* cum armis domi Stephani barberio de *smalto* factis, et bochale de argento similiter pro ipso pelui : de argento albo, et cum parte de aurata cum relevo.

Item unum pelium cum uno boccale de argento plano cum aliqua deauratura laborato *modo neapolitano, vel francigeno.*

Item duo vasa de argento magna pro confestionibus *modo raguseo* facta et laborata.

Item aliud vas de simili genere laboratum et de argento minoris forme et ponderis.

Item Duodeci disci de argento mediocris forme.

Item Duodecim *Coclearia* satis magna de argento cum *puero in superficie*, et scuto in manibus.

Item Decem *Coclearia* ex pluribus modis et pondere laborata de argento.

Item duo parva Cantera de argento aliquantulum de aurata.

Item una Cupa magna et alta cum floribus et *smaltis* de aurata *modo transsilvano* *) cum suo Copertorio.

Item due Cupe de argento deaurate cum suis Copertorijs cum aliquibus figuris non relevatis in *transsilvania* preparate.

Item due Cupe de argento deaurate cum suis Copertorijs : cum Costis laborate.

Item due Cupe de argento de aurate : cum suis Copertijs de plano laborate.

Item alia Cupa aliquantulum minor de argento deaurata sum suo copertorio : cum Costis laborata.

Item tria pocula de argento albo varia forma laborata.

Item due Tacie simplices de argento albe.

Item unus Calix magnus cum patena de argento de aurati.

*) Valóban érdekes lenne *aranyművészetiünk* tekintetéből a ragusai, nápolyi, főleg pedig az *erdélyi* ötvösség jellegét meghatározni.

Item due ampulle de argento de aurate satis magne.

Item unum pelium pro ipsis ampullis de argento deaurato pro servicio misse.

Item una parva pixis de argento de aurata pro servandis ostijs.

Item una marcha et media de argento non laborato.

Item. Ego Thadeus Lardus per manus pti magistri Jacobi assignavi die tertia post adventum pti Revdi D. Gubernatoris : ipsi Revdo et Illustri D. Herculi pio Gubernatori florenos mille et trecentos in *monetis parvis hungaricalibus*. Item Eidem Domino Gubernatori vigesima quarta martij. 1509 assignavi per manus Egregij, D. Blasij *Jolathij* Provisoris agriensis florenos duo millia quingentos, et nonaginta tres, et denarios noyem faciunt in toto floreni tria millia noningenti, et quadraginta tres, et denarij novem. Et nota, quod primi mille et trecenti floreni dati sunt ei in fine mensis decembris 1508 etc. vcz. (videlicet) P. 2943 S 9.

Item per errorem dimisi florenos quinquaginta, quia in prima assignatione fuerunt mille trecenti et quinquaginta, quos habuit cum eis Sua Revda et Illustris D. faciunt.

Item pro dicto Revdo et Illustri D. herculi per manus mri Jacobi *pignate* assignavi florenos quattuor fl. 4.

Item de frugibus anni 1508. decimatis per omnes comitatus et in valle agriensi sunt assignate : cum vernalibus ad manus predicti Illustris et Reverendissimi Domini *herculis* a pluribus et ab omnibus decimatoribus Capetie frugum et vernalium septuaginta una milia et septingente et una cum media : quj decimatores eidem Revdo domino debent rationem reddere de apibus et de redemptione apum et *Christianitatis* (?) quare de similibus anno isto nihil cum ipsis decimatoribus feci compartum ut videtur in introitu dictarum frugum et in vernalium locis suis antea in libro hoc etc.

Cape (Capetie) (Lxxjm vijc.) LXXImille VIIgente I.

Item pater Thomas de harsan tenetur reddere rationem ipsi Illustri domino de octingentis et viginti duobus cubulis frugum et vernalium falcatis in comitatu *Zarand* anni 1508.

Cubulj (*vujc xxij.*) VIIIc XXIj = 822.

Et nota quod in supradictis frugibus vel capetijs non intelliguntur multi acervi qui sunt notati hic antea esse assignati in pluribus locis S. Illustri Dominationi sicuti est in *Idwyg* (Hidvég) in *Pusta-Syxo* in *Pispekij* et in alodio agriensi ut locis suis videtur etc.

Az esztergami érsekség 1487. évi szolgálati bérkönyve.

4° sötét vörös bőr kötés.

A könyv végén olvasható ezen, a magyar ötvösségre nézve igen érdekes adat :

Argente fatte pr la venuta de mons. Rmo.

Inprimis die XXIj^o augti 1487. so state lavorate In cremnitia pr mano de sarlo yános pisetario et officiale de lo archi-epato pservire ala mensa da esso mon. s. Rmo p. mano delo. s. Castellano. *piatte duj.* dele grande de argento, quale pesano march. sidice et pisete trenta nove, quale mar. 16 p. 39 ad racion de ducatum cincho et *den.* trentatre la marcha saranno duc. ottanta none et *den.* sexanta sej. et piu p. la lauoratura de essi platti *duc.* decesette pagate p. mano de essi *dtto Johe.* quale argto et manu-factura pditte fanno in tutto *du.* Cento et sej. et *den.* sexanta duc. 106. den. 66.

Eod. die so state fatte in esso cremitie p. mano de *dtto Johe* per lo uso dela mensa delo pfato mon. s. doj *Coppe* de argto de peso march sej. ch. aditta racion so *duc.* trenta duj. et p. lo lauor de qtte *duc.* otto et per la decoration, *duc.* quattordice. ch. tutte in sieme fanno de *duc.* Cinquante quattro dela quale *duc.* 54. refalcandade *duc.* vinte uno et *den.* settanta sette p. lo prezo de march quattro et pisetj quatro de argte Riceuuto p. esse *Johe* p. una coppa de argte Indorata vecchia ad se consignata p. lo. s. gub. de esso archiepato. et *duc.* sej per lo oro separato de ditta coppa. Che so in tutto *duc.* vinte sette *den.* settanta sette. quale *duc.* 27. *den.* 77 abattute dale p. diti *duc.* cinquanta quattro p. lo Przo delle ditte doj coppe nove lavorate. resta hauer pagato esso gub. de contanti *duc.* vinte sej et vinte tre *den.* duc. 26. den. 23.

Közli B. Nyáry Albert.

IV. Bereg megyei régiségek.

Gyűjteményekben következő római érmek *) vannak, mik időnkint Beregmegye területén és vidékén találtattak :

1. Nagy, vastag, homoru bronzpénz, egyik oldalán *Janus* kettős feje, másikán egy hajóorr s alatta a szelvényben e szó „Roma“ látszik.
2. *Caes. Traian . . .* göndör haju szakálos fej,)(*P. m. Tr. Cos j. n.* álló nő, bb. lánzsát, jb. más tárgyat tart.
3. *Hadrianus Augustus* bn. férfi arcz)(*Cos III;* vállra vetett tógás alak, jb. ösméretlen tárgyat, bb. vesszőcsomót tart.
4. *Imp. Caes. Ner. Trajan.* germ . . .)(*P. M. Tr. P. Cos IIII. P. P.* szárnyakon emelkedő alak (*Victoria*) jb. koszorút tart.
5. *Imp. Domit. Aug. germ. cos XV.*)(*Moneta Augusta.* Közepén egy nő jb. mérleget, bb. bőség-szarvat tart. *S. C.* (nagy réz pénz).
6. *Hadrian . . .* bn. férfi fej.)(egy alak ülő helyzetben látszik, nagyon kopott bronz monoru pénz)
7. *Antoninus Aug. pius pp.* bn. ffi fő,)(*Cos IIII. jn.* álló nő, bb. caduceust, jb. olaj ágat tart, (ép ezüstp.)
8. *U. a.*)(*Cos IIII.* bn. nő, jb. csemete, bb. bőség-szarv. ezüst.
9. *Antoninus Aug. pius. pp.* *Imp. XVII.*)(oszlopos csarnok : „*Templum div. aug. rest,* *Cos IIII.* ezüst
10. *Antoninus Aug. pius. pp. . . .*)(*jn* álló nő, jb. kalászkat tart; kopott ezüst.
11. *U. a.* bn. férfi arcz.)(*jn* női alak oltár előtt, melyről kigyó emelkedik, a nő jobb. koszorút vagy csészét tart bb. lánzsát. *S. C. Cos III.* rézpénz.

*) Emlékei ezek a rómaiakkal való kereskedelmi összeköttetésnek. Bár kapnánk egyéb, a Kárpátok alatt fekvő megyékből is ilyen hiteles közleményeket, melyek képesek ezen vidékek és homályos történetére némi fényt árasztani !

12. U. a.)(széken ülő jn. jb golyót tartó nő. ezüst.
13. *Lucilla aug.* . . . bn szép női fej.)(szűk öltönyben álló nő, jb golyót, bb földig érő pajzst tartó kopott ezüst.
14. *Lucilla aug. Antonini Aug.* bn női arcz.)(*Diana Lucifera*, jn. álló nő, két kezében egy lándzsát tart.
15. *Imp. Caes. Domitianus Aug P. m. trp. VIII.* bn bkosz ffi fej.)(*Imp. XIX. Cos XIII.* cenri pp. Hajón álló vivó hős, jb. dárdát, bb. pajzst tart.
16. *Diva Faustina* bn igen szép női arcz.)(*Augusta* . . . jn álló nő, jb golyót, bb égő fáklyát tart. Ezüst
17. *Faustina Augusta*, bn szép női arcz.)(*Liana Lucifera*, lándzsát tartó nőalak. Ezüst.
18. *L. Verus Aug.* göndörhaju bn szakálos ffi arcz.)(*prov. Deorum TRP Cos. II.* jn nő alak, jb golyót, bb. bőségsz. tart. Ezüst, találatott Ugocsa megyében, *Veresmarton*, a gk. templom alapásánál.
19. *Severus Alexand. Aug.* fffi arcz.)(*Virtus Aug.* ffi alak, jb lánzsát, bb pajzst tart. Ezüst.
20. *Licinius jun nob Caes* bn bkosz ffi fej.)(két szárnyas alak oltár mellett áll s áldoz. Köriratából csak ezt betűzhetém ki : *Actori . . SIS.* (sárgaréz)
21. *Imp. Caes Trai. germ. Cos Aug . . .* bn, bkosz. ffi fő)(Egy férfi alak mellett Victoria áll. Szelvényben *S. C.* (nagy. homoru s. r. pénz)
22. *III. P. C. Probus Aug.* Szeges korona a jobbra néző fön, palástján s öltönyén a cifrázatok jól kivehetők, kezében jogart tart.)(*Concordia militum*, közepén jn alak, mely mindkét kezében diszes póznát tart; jobbról van egy k, lent *P.* és *XXI.* (igen jó karban levő rézpénz.)
23. *Fecunditas Augustae S. C.* jn álló nő, bb bszarv. jobbra alatt gyermek áll)(bn hátrafésült haju nő, „(Mam) *maea Augusta.*“ (nagy r. pénz.)
24. *Imp. Caes. Gordius pius Aug.* bn ffi fő)(*PMS COL, VIII.* Egy alak körülveve oroszlányoktól. Szelvényben *AN VII.* (réz)
25. *Imp. Jul. Philippus Aug.* bn ffi fő.)(Egy álló alak két oroszlány közt. *PMS COL VIII.* Szelvényben *AN VIII.* Réz.
26. *DN Valen . . . sPF Aug* bn bkosz. ffi arcz.)(*Gloria Romanorum.* Egy bb. diszjelvényt tartó vitéz lenyom jobbjával egy férfit. Szelvényben : *DOSISC.* (kis r. pénz, jó karban.)
27. *Dn. Valentinianus PF Aug.* bn. gyöngyszalagos ffi arcz.)(*Gloria Romanorum*, balra haladó hős, jobbjával egy térdelő férfit lenyom, bb. diszjel (labarum), szelvényben *DBSIS.* (Réz pénz.)
28. *Dn Valens PF Aug.* bn ffi arcz.)(*Securitas reipublicae*, jobbra haladó nő, jb koszorut, bb lobogó szalagot tart. Oldalán *P. M.* szelvényben *M . . SIS* (rp).
29. *DN Valens PF. Aug.* bn gyöngyszalagos ffi arcz.)(*Securitas reipublicae.* Jobbra haladó Victoria *R. S.* jobbról a térdénél *A. A* szelvényben : *ASISCV.* (rézp.)
30. *DN Magnentius.* bn fő,)(Egy hős bukó lovast szúr dárdájával. „*Fel temp reparatio.*“ (középnagy rp.)
31. *Imp. Maximianus Aug.* Ormos Kor. fő.)(*Concordia militum*, két alak kezét fogva, azon egy golyón álló kisdud alakot (Victoriát) tart. *A.* (rézp.)
32. *Imp. Philippus Aug.* Sugaras kor.-fő)(*Securitas Aug.* Egy kecske a közepén (sárgaréz.)
33. *Claudius PF.* sugár kor. fő.)(Egy női alak. (Kopott ezüstp.)
34. *Arm. Jupiter Obog. ger.* bkosz. ffi fő.)(Egy kigyót szájában tartó sas nyíllal átlöve. (Vastag bronzp.)
35. *Imp. Caes. Ner. Trajano Germ. Aug.* bn. fej.)(álló női alak, jb. diszes póznát vagy csemetét (?) tart. „*Dacia S. C.*“
36. *Crispina Augusta.* bn fő,)(*Concordia* jn nő, jb csésze, bb. bőségsz. *S. C.* (r. p.)
37. *Sept Geta cos . . . jovi.* — bn. gyermek arcz.)(*Principi juventutis*, férfi alak jogarral, háta mögött *tropaeum* (sárgarézpénz).
38. *DN Honorius PF Aug.* bn. gyöngyfüzérés ffi arcz.)(Egy vitéz ballábbal egy földön fekvő alakra lép, jb. diszjelvényt, bb. golyót s rajta Victoria vagy Fortunát tart. Körirat : *Victoria Aug ggg.* Szelvényben *CONOB.* (Aranypénz, jókarban).
33. *Constantius PP. Aug.* bn. gyöngyökkel átkötött fejü ffi,)(*Votis xxx multis xxxxx.* Ezüstp. jókarban.
40. *Constantius jun. nob. C.* — bn. fonthaju ffi arcz.)(*Fel temp. reparatio.* Egy hős leterített lovas vitézt szúr dárdájával. Szelvényben *NSISN.* (rp.)
41. *Constantius P. F. Aug.* bn. ffi fő *A* betűvel.)(*Fel temp. reparatio.* Egy pajzsos hős lovas vitézt leterít. Közepén *LXXI.* Szelvényben *AOP. . . .* (2 péld. rp.)
42. *DN. Constantius P. F. Aug.* bn. gyöngyszalagos ffi arcz.)(Egy lovas vitézt szúr le egy hős s egy pajzsra tapos.

43. *Constantius PF. Aug.* — bn. ffi arcz.)(*Spes novis votis*. Közepén Mars áll, jb. golyót, bn lándzsát tart. (rézpénz).
44. *Constantinus jun. nob. C.* jn bkosz. ffi.)(*Caesarum nostrorum*. Közepén szalagos koszoruban: Vot X. szelvényben D. CC. (rézp. jó karban.)
45. *Constantinus PF. aug.* bn. bkosz. ffi fő.)(*Gloria exercitus*. Közepén két dárdás vitéz közt katonai diszítvény. Szelvényben: RSISCX. (2 péld. rp.)
46. *Constantinus PF. Aug.* bnfő.)(Közepén egy pálmaág felett két szárnyas nemtő (Victoria?) koszorut tart. Körirat: *Victoriae DD. Aug. Coh. R.* Szelvényben SIS. (kis rp. jókarban.)
47. *Imp. Constantinus P. F. Aug.* — bn páncézl- és sisakos szakálltalan ffi arcz.)(két Victoria oltár fölött paizst tart, melyen e szó áll: *Votum*. körirat: „*Victoriae laetae princ perp.* (rp.)
48. *Constantinus Aug.* bnfő.)(*Concord. et Constantia Militum*. — Koszoruban: „Vot. XX. (rp.)
49. *Constant. P. F. Aug.* bkosz. fő,)(2 vitéz közt kat. jelvény; körirat: „*Gloria exercitus*.” Szelvényben: „Dac.” (rp. két péld.)
50. *Constantinus.* bn bkosz. ffi fő,)(*Providentia Caes.* — Egy koczkás erődítvény, kapuval, rajta három disz áll. F.
51. *U. a.* bn. ffi arcz.)(*Providentia Aug.* Közepén: egy koczk. erődítvény kapuval. Alatta SIS. (kis rp.)
52. *Imp. Constantinus P. F. Aug.* bn. ffi arcz.)(jobbra néző meztelen alak hátravetett palásttal, jobb lábánál sas, baljánál más ismeretlen tárgy (?), jobb kezében Victoria, bb. lándzsa. Körirat: „*Jovi conservatori Aug... C.*” Szelvényben „SIS.” (rp.)
53. Két kopott ezüstpénz férfi arczezal, az egyikén)(ülő, jn. bb. lándzsát tartó nő; a másik darabon)(egy meztelen álló nő.
55. Egy kis homoru pénz sárgarézből; egyik oldalán egy dús hajú szép női arcz,)(egy állat (oroszlán, kutya?) előlábaival sziklán áll. Szelvényben: „CVIRIVS.”
56. Egy homoru kis bronzpénz, egyik oldalán sugaras koronás férfi fej,)(egy hegyes kalapu álló férfi, jobbában póznát, bb. más tárgyat (?) tart. Szelvényén: „Dac...”

Ezekon kívül van gyűjteményemben Beregmegyében talált négy darab vastag, homorú, *barbár* ezüstpénz, melyek mind külön veretűek, jöllehet lényegesen nem igen térnek el egymástól. A domború oldalon van, az egyikén borostyánkoszoruzott, bajusz- s szakálltalan, kettőn szakállas és egyen torzonborz szakállu s bajuszu férfi arcz, erős, durva kinyomattal, ellenben a homoru oldalon egy-egy kis férfi ül nyergetlen idomtalan lovon. E pénzek közül egyet 1838-ban a *Munkács* közelében levő *Gallis* nevű szőlőhegy déli oldalán, lapos kövek képezte sírban, 30 más hasonló pénzzel, *három nagy emberi csont mellett* találtak. A többi *Kovácsó* és *Búcsú* helységek határában léltek. E pénzek görög érmek utánzatai s II. Fülöp, macedoniai király korából († 336. Kr. e.) valók s így most 2204 évesek. Ez kétségtelenül tanúsítja azt, hogy már akkor e vidék kereskedelmet ismert és távol vidékiekkel közlekedett.

De leginkább *bronzkorbeli* (így nevezem folyvást, Rónay J. minapi elnevezése daczára) műtárgyakkal van Beregmegye bőven ellepve, mi szintén a mellett bizonyít, hogy e vidék már akkor, több ezer év előtt, lakott volt, s hogy e megyén keresztül kelet s észak Orosz- és Galiczia-felé közlekedési út húzódék. E régi lakosok — mint ezt több alkalommal körülményesen előadám — a hegyes tájakon szintűgy, mint a sík földön ellaktak; sőt, minthogy néhány év előtt (1862.) a szomszéd Ugocsa megyében lévő *Akli* nevű helység mocsáros térein is találtak egy súlyos bronz-csákányt más tárgyakkal együtt, — a mocsáros, vizenyős helyektől sem idegenkedtek. A most említett téren különben is egy régi erődítvénynek nyoma maiglan is látszik.

Régi sírok, halmok szintén nagyszámmal találatnak, melyekben égetett, durva, különbféle szinezetű s vastagságú cserepek közt elhamvadt csontok, szén és némi bronz tárgyak előfordulnak. Ha Isten megengedi, ezidén több általam kiszemelt helyen megkísértem az ásatást s reménylem, miszerint vágyamat a kívánt siker kielégítendi. — A megye különböző tájain eddig talált bronzművek leginkább vésűkből, késekből, sarlókból, lándzsákból, fokosokból, csákányokból, fűrészekből, sodronyos karvédőkből (tekercs), gombokból és különféle alakú és nagyságú karpereczekből s más apró tárgyakból állanak, mik majd ráspolyozottan és használat által elkoptatott, majd egészen új, nem használt, sőt nem is ráspolyozott állapotban és gyakran nagy mennyiségben jönnek elő. — Egy örlő domború kő s egy más köszörű alakú csillagokkal diszített serpentin-kő a munkácsi határban, a Szarka nevű szőlőhegy alatt találatott.

E leletek biztos adatul szolgálnak arra nézve, hogy a legrégibb idő óta *Beregmegye* folytonosan tanyául szolgált az áradatként egymást felváltó különféle népeknek....

De előjönnek itt különféle újabbkori pénzek is, hazánk régibb királyaitól kezdve le a Habsburg-ház uralkodása korszakáig; sokszor egészen ismeretlen alakúak is fordulnak elő, melyekből 3 ezüst pénz példányt van szerencsém gyűjteményemből Nagyontisztelendő urnak meghatározás végett tisztelettel átküldeni. *) — A szomszéd Lengyelország egykori királyainak ezüstpénzei, hármass garasai, különösen a XVI. és XVII. századból, itt-ott egész halmazban gyakran találhatók.

Munkács, 1868. január 30.

Lehoczky Tivadar.

V. Egger D. Párisban kiállított ezüst lemezei. **)

A legfeltűnőbb tárgyak közt, melyek a régiségek osztályában a *párisi világtárlaton* ki voltak állítva, kitűnő helyet foglaltak *Egger*, régiség-kereskedő úr nagy ezüstlemezei. Borsod megyében egy disznóól ásatása alkalmával találtattak; a lelet részleteit, a tudomány legnagyobb kárára nem ismerjük. — Ezek közt kettő már a *louvrei* világhírű gyűjteményt díszíti, a másik kettőt *Egger* úr a pesti nemzeti múzeumnak szánta, ha az intézet illő áron megvenné. A lemezek közt a kisebb a) 88 c; b) a rövidebb 83 c. számlál; mind a kettő lapát idomú, végükön 20 c. szélesek, kördedek, keskenyebb oldalukon a) 6.2 c., b) 6.6 centimetryire vékonyulnak, és mivel itt el vannak törve, azt lehet gyanítani, hogy két-két ilyen lemez egyet tett. Bár a fenmaradt darabok nem egészen összeillők, mivel köztük egy körülbelül 5 centimetrynyi darab hiányzik, mégis ha azt közbeillesztettnek képzelünk, valamint a cifrázatok, úgy a szélek is egészen össze fognának esni.

A díszítések elrendezését vevén tekintetbe, áll ez egyegy lemezen 14 két c. 1 mill. átmérőjű, 0.6 magas kerek dudorból, és két egész a) n 19-ig, b) n 18-ig egymás mellé illesztett pontos vonalokkal alkotott cifrázatokból; 42 c.-nyire a lemez kerekded végétől a dudor középpontjáig számítva, ott, hol a lemez 12 c.-nyire keskenyül, áll egy dudor, 8.5 centnyi távolban vége felé 4.5-nyire egymástól, áll más kettő, 9.8-nyi távolban ezektől, 7.8 egymástól ismét egy pár, úgy hogy ezen dudorok . . . egyenszáru háromszöget képeznek. Innen 4.5-re közepett ujon egy dudor következik, melytől a 8 centnyi, és 4.5-nyi átlók végén álló dudorokkal . . . egy dülényded támad. Ezen második alaktól 3.2-nyi távolban, természetesen mindig középpontot középpontig számítva, következik egy ferdényded trapezoid, mely 4.7 c. magassággal, befelé álló 10.8, a vele egyenközű vonalon 9.5 hosszúsággal bír, és az átlók középpontja is . . . egy dudorral van jelölve.

Ezen három dudorcsoport közt és a lemez síma részén alig van hely, mely sajátos izléssel és számító összevetéssel ne lett volna földiszítve. Majd a legfelső dudorig terjed 1.2 c. távolban a szélétől egy 18- vagy 19-soros 1.8 — 2 c. széles pontozott vonalakból álló keret, (a rajzon a művezeti nehézség miatt alább is kevesebb vonal fordul elő), melynek felső vége két benyuló vonal által, mintegy 30° szög alatt elvágatik. A kerethez hasonló szélességű, de ittott 20-soros szalagok kerülnek el a ferdény- és dülényded között, úgy, hogy a támadó három- és négyszögek, valamint a beugró szögű sokszögek mindig a dudorokat körülveszik. — Az egyenoldalu dudor-háromszög hosszában, a dülényig két

*) Ugynevezett *frizatikus*-ok. — R.

**) Felolvasatott a m. tud. Akadémia ápril 20-án tartott szakülésében.

dülény foglaltatik, melyeknek tördelt átlóin kívül még egyegy egyenközü szalag vagyon. Az alsót vagy 10-soros teli szalagok, vagy kétsoros szegélyek úgy metszik át, hogy felváltva pontozott és üres dülénydedek származnak. A felső 6-soros tördelt szalagokból van alkotva, és a másikinál egyszerűebb. Ezen ferdény felső végén és a széles keretnek kajszán elvágása közt két oldalt egy-egy A betű forma diszítmény áll, melynek 3-soros vonalai körökkel végződnek.

A lemez síma részének szegélye egy-egy paszománt-ból áll, mely 2 c-ről 1-re vékonyúl és váltogatva aránylagos 6 — 3·5 c. átlóju ferdényeket foglal, melyeknek közeit 9 — 5-soros három szögek töltik ki. Ezek közt, valamint a lemez széléig részarányos, a dülények oldalaival összeeső kétsoru vonalokból alkotott dülények és háromszögek terjednek el, és az egész diszítménynek stilszerű befejezéséül szolgálnak.

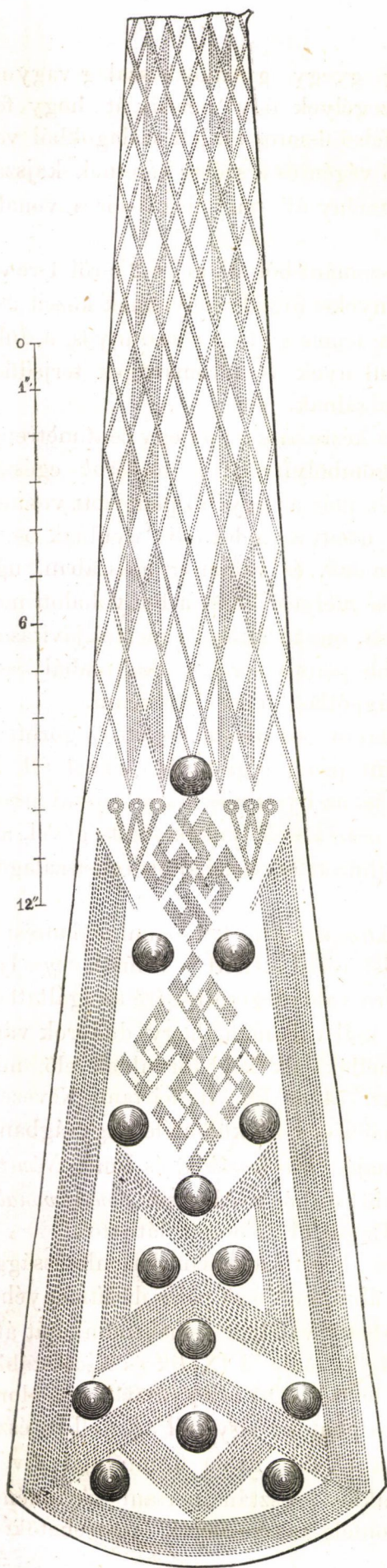
Ezen műdarab művezete meglehetősen ügyes kézre mutat; az egy centimètrenyi szélek köröskörül érdességüktől megfosztvák, azaz gömbölyítvák; a dudorok egészen egyenlően és szabályosan ki lettek domborítva, midőn már az egyébb pontozott vonalok megvoltak, mi abból tűnik ki, mert a szalagok csúcsai itt-ott a dudorokba nyulnak be. A művész igen finom tüvel előkarcolá a szalagok szélső vonalait, és valamint hosszában, úgy szélétben is látni lehet e jelző vonalokat, melyekből és melyek körül a bonyolodott mestermű keletkezett. Hogy a művész biztos kézzel dolgozott, onnan látható: mert a javításoknak semmi nyoma, ámbár az is igaz, hogy a rövidebb pontos sorok sokkal szabályosab, bak, mint a hosszabbak, melyek közt itt-ott némi hézagpótlást lehet észrevenni.

Az egész lemeznek tekintete ódonszerű, egyáltalán összevissza hajlott és görbített, mi egyrészt alkalmasint a találók által történt, részint pedig régi tördelésekből áll, mi onnan is kitűnik, mivel a széleken valamint középett is, az ilyen részenként roszul összeforrasztott és kikalapált törések oldalain álló, szabályosan kerek lyukak segítségével, alarakott és szegezett ezüst pántok, részint a lyukakon áthúzott és összehajtott ezüstszalagok használtattak.

Azonban nem hiányzanak elyukak a lemez közepén sem, hol semmi régi törésnek nyoma nincsen, úgy mint az egyoldalú háromszög felső része mellett is vannak egyes lyukak, melyek hajdan, talán e lemezeknek valami bőraljra való megerősítésére szolgáltattak.

E lemezek művezetét vevén tekintetbe, azt kell vallanom, hogy dudorok vagy púpok ezen ezüst lemezeken épen olyanok és olyan mellékletek közt fordulnak elő, mint azokat az „Archaeologiai Közlemények“ V. köt. I. füz. 74 és kk. II. leirtam. Nevezetes hogy az idézett aranylapok, mindig ugyanazon elrendezéssel, de különféle nagyságban, a magyar nemzeti muzeumban ismeretlen lelhelyről; majd Orlovinyákon, és ismét Németujhely mellett „an der langen Wand“ mellett fordultak elő; és hogy a két sor pontos vonal is épen úgy kiegészítő része a diszítménynek, mint az Egger ur lemezein láthatók.

A főnebbi aranylemezek leírásánál említettem, hogy azok némi hasonlatossággal birnak az „Atlas for Nordisk Oldkyndighed“ B. V. 2 ábráján létező pajzs diszítményéhez; ma pedig, midőn b. Sacken „Das Grabfeld von Hallstadt“ valóban remek munkáját átlapozgatom, lehetetlen észre nem vennem azon rokonságot, mely a IX-dik és X-dik táblán előforduló bronzövek és Egger úr ezüstlemezei közt létezik. Ott is egyáltalán a dudorok körül izlésteljesen elrendezvők a két- és három-soros pontok; egyedül azt kell itt észrevennünk, hogy a hallstadti lemezek czifrázatában a IX-dik Tábla 6. mintáját kivéve, mely csakugyan legközelebb áll az itt leirt lemezeinkhez, tisztán mértani diszítményei miatt, a többiben már inkább a szabadkézrajz és különféle kacskaringók észrevehetők.

Nem vagyok oly heves yérű, sem el nem kapatom magamat oly könnyen egyes vonalak hasonlatossága által, hogy tüstént axiomákat állítsak fel egyes korszakok vagy nemzetiségek meghatározására; de itt lehetetlen meg nem lepetnünk hasonló tárgyakon t. i. lemezeken, majd rideg következetességgel használt gazdag, lehetne mondani, valóban jóízű diszítésen.

B. Sacken munkájában nem tud, minden alapos tanulmányozás mellett, mely a legrégebb írókat is kimeríté, határozott eredményhez jutni a hallstadti temető lakóira nézve; mi nem is csoda ha azt vesszük tekintetbe, hogy mily határozatlanok azon csekély adatok, melyeket a nem épen pontos régi írók nyújtanak, és mennyire el van mosódva azon határ, mely az e tájakon élt népek egyik és másik, ha szabad így mondanom, rétege közt létezik; hát ki fogja még a csekély műemlék-maradványok után ítélve azon népek vagy fajok egymásutánját meghatározni?

Időelőttinek kell tehát minden, igenlegesnek tetszeni akaró véleményt, nyilvánítanunk; de azért távolról sem azt akarom kihozni, hogy kutatásinkat, összehasonlításinkat, észleleteinket ne közzöljük, sőt ellenkezőleg az bizonyul be: hogy minden egyes rajz, minden egyes lelhelynek megállapítása egy új láncszem, mely a különben oly laza és szétszórt egyes tagokat összefűzi, és végre mégis azon eredményt fogja szülni; hogy legalább az *alak* és *anyag rokonságánál*, és a *feltalálási viszonyoknál fogva* azt fogjuk kimondhatni: hogy ezen tagok nem lehetnek kiegészítői egy bizonyos gyűjteménynek, míg mások egymáshoz való tartozását be fogjuk határozottan bizonyíthatni.

És mindezt nem tartom fölöslegesnek, vagy eredményt nélkülöző munkának; sőt épen ez az, mi mindenkit a folytatott észlelésre még inkább és inkább ösztönözhet. A földértett igazságot elismerni és a mások verejtékével simított úton járni — nem nagy mesterség; de a tiszta fémet a salak között kiválasztani, és az ösvény nélküli kietlenben kalauzul szolgálni, férfias foglalkozás és öntiszteltet gerjesztő vállalat, akár kövesse ezen fáradságot az értelmiség ösztönző helybenhagyása, akár csóválják fejeiket és mosolyogjanak a

tompaszüek. — Az hogy ezen tekintetben még másutt is homályos a láthatár, soha se riasszon vissza bennünket; mert, miért ne lennénk mi arra hivatva, hogy a hazánkban oly sűrűn talált régiségek ismertetésében és meghatározásában épen oly *eredetiek és függetlenek* legyünk, mint a kis északi népek, saját honi műemlékeikre nézve, tekintélyek. Miért kelljen mindig csak azt utánimádnunk, mit előnyösb viszonyok közt mozgó szomszédaink már előttünk kihirdettek?

Mind az, ki Párisban e feltűnő lemezeket látta a francia tud. akadémia legkitűnőbb régészétől kezdve, a legifjabb archaeologiai műkedvelőig, százszor és százszor azt kérdezé: *mire valók voltak e lemezek?* és ugyanannyiszor azt kellett mondanom: nem tudjuk! — Mindazonáltal, míg valaki szerencsésebb lesz nálamnál, azt állítom: hogy ezen lemez is, valamint *) II. Tábla 5-dik sirjában fekvő csontvázon látható, talán vitézőv gyanánt, egyik vállról a tulsó ágyéig terjedő ékítményül szolgált. Ez csak eszme; mert igaz ugyan, hogy a többi bronzövek végein, rendesen a kapocsra volt szükség, hogy a test körül megszoríthassanak; de ha feltesszük azt, mit feltennünk az övön talált lyukaknál fogva szabad, hogy ezen lemezek valami bőrre vagy más kelmére voltak fűzve, és föltevén, hogy a hónon már nyugvó-pontot találtak, ugyhiszem a vélemény nem foglaland semmi lehetlent vagy képtelenséget, annál kevesebbé, mivel a régi törések is az alsó szélesb, a nyomásnak inkább kitett részekben láthatók. Egyébiránt várjuk meg, mit mondanak az e téren jártasabbak, mielőtt e véleményt alaptétnek elfogadjuk! Azért, hogy e lemezek a szokottaknál nagyobbak, alig kell mindjárt a *lőszerszámhoz* folyamodnunk, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy a vademberek, és a miveltség alsóbb fokán álló népek a diszítvány szépségét nem annyira a művezet tökélyébe, az alakok kellő arányába, hanem az ékszerek nagyságába, és a hol lehet, nemes-éreczből való létükre fektetik!

VI. Első obsidian-eszközök Magyarországon.

Néhány éve annak, hogy Dr. Szabó József egyetemi tanár úr beható tanulmányai egyik tárgyává tűzé ki a Tokaj-vidéki földtani képleteket, főleg az *obsidian* mindenféle alakban való előjövését. **) Ugyanezen tanár úr figyelmezteté a magyar közönséget a külföldön oly nagy mennyiségben talált *kovakő-eszközökre*, melyeknek honunkban is előjöttét akkor még nem is gyanítók.

1865-ben egyszerre találták Szabó József és a bécsi cs. kir. földtani társulat Magyarországon kutató tagjai az első durva, lepattogatott kova- és obsidian eszközöket. Ugyanis Szabó tanár úr szíveségéből bir a m. kir. egyetem régiségtára két obsidian eszközt, melyeket június 16-dikán 1865-ben Erdőbényénél, a barnamályi szántóföldek táján talált. — A nagyobbiknak (l. 1. ábra) hossza 4·9, legnagyobb szélessége 2·2 centim. Alul lapos, széles hátának magassága 0·8 cent. teszen. Egészen átlátszó, szürkés, szélesebb sötét vonalokkal és (1. ábra.)

*) Sacken idézett munkájában.

**) Igen jeles értekezése a m. o. *obsidianokról* kijött a M. o. Földtani társulat munkálatai III. kötet 147 és kk. ll.

pontokkal. A kisebbik darabnak (1. 2. ábra) hegye el van törve; hossza 3, legnagyobb szélessége 1·7 centim. Míg a másiknak átmetszete trapez alakú, ez egyen-szárú háromszög átmetszettel, 0·6 centim. magassággal bír. Egyik lapja az ere-deti mart mélyedési felületet mutatja.

(2. ábra.)

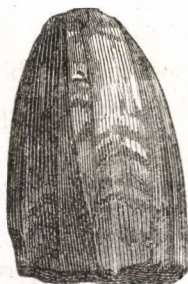

(3. és 4. ábra.)

Mily nagy volt örömöm, midőn Szabó Samu marosvásárhelyi tanár úr, a Párisból intézett felszólalásomra egy gyönyörű *obsidian nucleust*, azaz a kés-alakú pengék lepattogása után fenmaradt *kőmagot* kiállítás végett át-adott, le nem írhatom. Ezen valóban gyönyörű darabnál (1. 3. ábra oldalt, 4. ábr. alulról tekintve) csak egy nagyobb, de egészen hasonló alakú volt az olasz tárlatban; az egész régészeti világ pedig nem is gyanítván, hogy a magyar birodalom területén ilyesmi előfordulhat — *meixikói régiségnek* tartá. A darab magassága 10·2 centim. tesz, talapja, mely tojásdad idomú, 4·5 és 6 cent. közt ingadozik; színe fekete, szé-lein igen keveset áttetsző. Alul egészen lepattogtatott, kagysós felületű; csúcsán még az eredeti megrágott felületet lehet észrevenni. 10 oldala szélesesebb, 3 keskenyebb; ezek talapzatától fölfelé lepattogtatvák; 4 pedig felülről lefelé keskenyebb és így fölülről lett lepattogtatva.

Kócsi Károly, a kolozsvári ref. főtanoda tanára, ki e darabot kiállította, ezt mellékelte a nucleushoz: „Egy darab *ütögetett obsidian*, 1864-ben fordult fel szántás közben Erdélyben B.-Hunyad mellett, a magyar-bikali határon.“ Beküldő az előfordulási helyből, különösen némely e darabéhoz hasonló rajzokból ítélve, kőkori fegyverrésznek tartja, melyet tövé-nél erősítettek nyeléhez. Közlő a nevezett faluval határos helyen *Ursus spelaeus* fejet is talált kövülve, s ezt, mint a kőkor egyik állatját, említi fel. Az *obsidianon* a találatás óta semmi változás nem történt.“

Midőn még Párisban Szabó Samu tanár barátommal közlém, milyen feltűnést okozott a kolozsvári *obsidian nucleus*, megemlékezett arról, hogy a marosvásárhelyi mu-zeum is bir ilyen *maggal*, és azt legnagyobb előzékenységgel küldé el lerajzoltatás végett. — A marosvásárhelyi nucleusnak, (1. 5. ábra oldalt, 6. alulról tekintve) melynek színe sokkal feketébb a kolozsvárinál, ma-gassága 6·8, tojásdad alja 3·3 és 4 centim. közt mér. Ez is, mint előde, kúpalakú. Lapjainak száma 15 *), melyek közt három 1·5 centim., a többi különféle keskenységű. Ezek közt négy a csúctól lefelé keske-nyebb, tehát onnan lett lepattantatva. Ennek talajzatánál is fris a törés, míg tetején itt-ott a régi *rágott felület* feltűnik. — Sajátságos, hogy mindenütt a lepattantás kezdetén a kagysós törésnek igen sűrű vonalai látszanak, míg azok a pengék végei felé, az ütés hatását ke-vésbé érezvén, majdnem *sima* felületűek.

(5. és 6. ábra.)

E darab a marosvásárhelyi muzeumnak 58-dik száma alatt mint *obsidian* fordul elő, sem lelhelyéről, sem eredetéről semmi sem tudatik. **)

*) Ezen lapok majd végig egyenközűek és a csucsánál hajlanak egymás felé; innen az egész *nucleusnak* majd hengeres, felül összehajló alakja.

**) Szabó tanár úr jelenti Mártz. 17-én írt levelében, hogy már egy harmadik *nucleusnak* is akadt nyomára. Csak *rajta!* másutt is lesz még több is a hazában!

Nem csekély meglepetéssel találtam nem rég, egy bár sokkal kisebb, talán nyílhegyek készítése után fenmaradt *nucleust*, Szalay Ágoston ő méltósága becses régészeti gyűjteményében. Ezen eddig Magyarországon egyedüli (l. 7. és 8. ábra) darab *) találtatott Ároktőn, Borsod megyében, a Csörsz árka mellett. Magassága 3 centim, szabálytalan alakú, lapnak nem nevezhető, hanem külön magasságu talapzata majd dülényes és 2.5 centim. szélességgel bir. Lapjainak száma 9; ezek közt 3 egyegy centimètrenyi, és három 0.3 centim. Egyik szélesebb lapja az eredeti bibircsós felületet mutatja. Ott, hol az ütések a pengék lepattantására történtek, ezen a példányon, a sok kagyos völgyeletet észre lehet venni, míg tovább a felület egészen síma.

(7. és 8. áb.)

*) Mikor ezen sorokat irtam, ezen állításom igaz volt, de ma már legnagyobb örömmel azt kell jelentenem, hogy előbbi sejtelmem valósággá vált, és az obsidian *nucleusok*, ismertetésük után, egymásután kezdenek fölmerülni.

Ugyanis a kő- és bronz-régiségeknek egy régi szenvedélyes gyűjtője, Kelecsényi József ur, egy egész bőrönddel hozott ilyesféle régiségeket Nyitra- és Bars megyékből, és azokat a m. n. muzeumnak felajánlta. Akadályozva levén, a választásnál jelen nem lehettem, s így a muzeum számára egyedül a teljesebb és ép darabok választatván ki, a hulladék számomra maradt fenn. És ime ezen számos fúrás, közet és sajátságos alak által annyira feltűnő, mintegy 60 darab közt, valódi benső öröömre, az egyetemi régiségtár számára szerencsés voltam két Obsidian-magot nyerni. Egyik 6 c magas, s így a találtak közt nagyságra nézve a 3-ik; talapja tengelyének legnagyobb szélessége 4.3 c.; 12 lappal bir és az eredeti rágás több helyen látható; a kisebbiknek m. 2 c., leghosszszabb tengelye 2.5. Ez csak 5 lepattogatott lappal bir, a többi felülete természetes állapotban vagyon. Van még ezen kívül egy szép földtani darab is, mely az előbbiekkal nem csak a régészeti, hanem a földtani látkört is tágítja.

Nem rég Horváth Antal pécsi jogász ur, kinek két év óta a n. muzeum és az egyetemi régiségtár oly sok érdekes darabot köszönhet. Szilvásról (Baranya m.) egy obsidian-nyiltörédket adott, melynek hossza 1.5, széless. 1.3. cent. — Ugy hiszem, hogy ez nem lesz utolsó jelentésem ilyesféle előjövetelekről, csak legyenek, kik a népet ezekre figyelmeztetik!

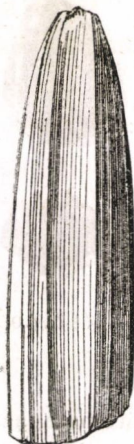
Rendkívüli öröme, és egyszersmind megnyugtatósomra szolgál az, hogy e sorok miatt már a nyomtatás alá adott cikkemet vissza kellett vennem. Tudniilik egypár nap múlva, midőn a Kelecsényiféle *nucleusokat* kaptam, mintegy odavetőleg kérdém Hantken Miksa muzeumi ásványtani ör barátomat: nincsen-e a keze alatt olyan obsidian darab, melyen az emberi idomítás észrevehető? Menynyire örültem, midőn igenlőleg mondá: hogy igen nagy darab létezik az obsidianok közt, és azt legnagyobb előzékenységgel tanulmányozás végett át is küldé! De mennyivel növekedett örömem, midőn magát az eddig látottak közt e legnagyobb, mondhatnám óriás *nucleus-t* kezembe vettem. Már mint pusztá obsidian is fölőtte becses e darab, és csak egyszer láttam hasonló czipó alakú, fejnyi nagyságu darabot a pozsonyi akadémiai muzeumban.

A n. muzeum ezen valódi kincsét Jámboz Mihály járási orvos ur Mezőkeresztesről (Bihar m.) ajándékozá mult évben országos intézetünknek. Ha ezen darabot Párisban kiállithattam volna, ez a legnagyobb, melyet Olaszországból Pianosá-ról kiállítottak, legyőzte volna, és bizonyosan általános bámulatot lett volna képes gerjeszteni, midőn már a kolozsváriról sem akarák elhinni, hogy nem Mexikóból eredt,

Jeles *nucleusunk*-nak (l. 9. a ábra) magassága 5'' 7''', egyenetlen, nagyon kagyos törésű talapzatának szélessége 3'' 7''' — 2'' 7'''. Alakja a többi, többnyire csúcsuk felé egyaránt vékonyodó *nucleusoktól* azért különbözik, mert egyik oldalán magassága felétől a csúcs felé, egy mély redő csavarodik, mely nem engedé meg, hogy a pengék a csucsig egyenlően lepattogjanak, miért is felső része aránylag szélesebb mint egyéb rokoninál.

A lapok közt 8 van, mely 1'' 4''' — 6''' ; 9 mely 4''' — 2''' széles. Egyes pengék 5'' 5''' — 4'' hosszúak voltak, nagyon csekély domborodással, úgy hogy mai késeink hosszával birván, domborodásuk 5''-re alig tett 2''-t. A 9. b ábr. egy ilyen eszményesített, de valóban nem létező pengét képviselne. A lapok nagyon simák, és csak itt-ott mutatkoztak pontocskák, melyek a kagyos törésnek középpontjait teszik.

Reméljük, hogy a honi muzeumok t. őrei *obsidianjaikat* kissé meg fogják vizsgálni, hogy így kezdetlegi iparunk maradványai szaporodjanak; és föltesszük azt is, hogy a bihari óriás *nucleus* jövőre az archaeologiai osztályba, hová való, az ásványtaniból át fog tétetni!

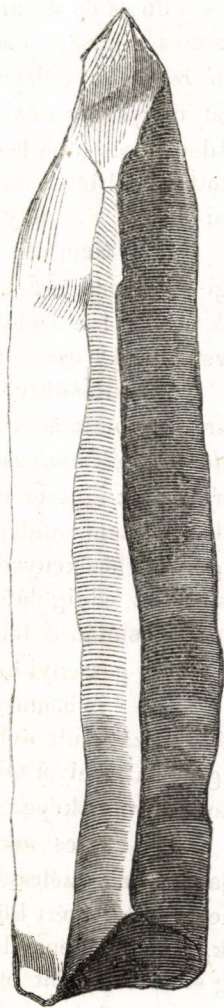

(10. ábra.)

Előttem fekszik egy mexikói *) *obsidian nucleus* gipszmintája (l. 10. ábr.), melyet nekem Roulin úr, a párisi institut könyvtárnoka, ki a világtárlat efféle készleteiből *specialitást* csinált, tanulmányozásul átengedett. — Ezen *nucleus*, valamint Roulin úr bizonyossága szerint a többi mexikói mag is, mindjárt első pillantásra nagyon különbözik az említett olasz és magyarhoniaktól; mivel ennek habitusa majd hasábos, míg a mieink kúpalakuak; a mexikói leginkább egy sokoldalú késnyélhez hasonlítható, mivel 10·5 centmnyi magassága mellett *lapjai majd egyenköziek* egész a csucsáig; hosszukás tojásdad majd egyenes *talapzatának* mértékei pedig 3·2—1·7 centim. szélesség közt ingadoznak. 14 lapja közt kettő, mely majd szemközt áll, 1 cent., három pedig 0·2-nyi, a többiek változó szélességűek. Kiténik az egészből, hogy eme obsidian sajátos törés képessége miatt az az erről lepattantott pengék majd egyenes késeket adtak, míg a mieink ívhajlásuak valának.

(9-dik a ábra.) 1/1

(9. b ábra.)

*) Nem csak Mexikóban fordulnak elő az obsidian eszközök. A peruiak régi sirjaikban pyrit és obsidianból készült tükrök találtak. Ezek némelyei *homoruak* is voltak. Peruban a *Chipana* nevű karperecznek egy homoru, fél narancs nagyságú medaillonja volt (homortükrő), ezt a főpap balkeze tövére hordozá, és midőn a nap felé tartá, és gyűpontjába finom gyapotot tett, természetes, hogy képes volt tüzet éleszteni. l. Tyler : die Urgeschichte der Menschheit 320—332. ll. Müllertől.

Mindenesetre igen érdekes lenne azon vidékeken, hol eddig nagyobb obsidian darabok találtattak, t. i. a *Hegyalján* és környékén, nagyobb figyelmet fordítani az *obsidian szálkákra* és *hasábokra*, mint ősi eszközökre. Ezek könnyen megismerhetők, ha t. i. talapzatuk lapos, átmetszetük háromszögös, vagy trapez-forma, t. i. éles vagy tompa gerinczűek, mi által természetesen a talapnál két él, felül pedig szintén egy vagy kettő származván, és minthogy végeik felé rendesen keskenyülnek, hegyesekké válván, igen jó *nyíl*- vagy *lándzsa*-hegyekül szolgálhattak.

Minden ebbe vágó tudósítást nagy köszönettel veendünk, és őskori mivelődési történetünk egyik biztos adatául jegyezzük fel.

Azonban nem csak az *obsidian szálkák* és *magok* érdemlik meg figyelmünket, a *konyha-maradékok*, az *étkezési tanyák* közt is gyakran fordulnak elő *kovakő-töredékek*, melyeket például a *bécsi geologiai társulat* Magyarországon működő tagjai némely helyen fölfedeztek, s melyeket *Hauer Ferencz*, a bécsi cs. kir. földtani intézet igazgatója és több éven át a Magyarországra tett földtani kirándulások vezetője, legnagyobb előzékenységgel néhány Morovan-on talált cserépedény fényképével együtt használatul átengedni szíveskedett. Ezek közt azok, melyek *Pöstyén* mellett, a *morovani* téglavetőnél találtattak és a földtani társulat XIV. k. 104. l. ismertettek — kovák, egyik (az 578-dik sz.) alakatlan, szélén éles; a másiknak csúcsa el van törve, hossza 2.6, szélessége 1 centim., magassága 0.1 centimnyi a gerincznél, mely 0.2 c. széles, színe sárgás-fehér, átlátszatlan. — Azok, melyeket *Sztache* úr 1865-ben *Vácznál*, a *kőhid felé*, művelt rétegekben talált, mintegy hét darabból állanak, és a fennevezett intézetbe mint élesített kovakövek beírják. Ezek közül csak három darabot lehet a francia és egyéb országok kőeszközei közé számítani; a) hegy nélkül, 2 cent. hosszú, 0.2 cent. magas, egyenszárú 3 szög átmetszetű, szél. 1 centim., fehér, sárga, barnás márványszerű foltokkal (l. a felülről, á oldalt); b) töredék igen széles háttal, h. 1.5, sz. 1 centim; hátának szélessége 0.4 c. (l. b, b' ábr.); c) 2.8 centm. h., 1.4 széles, kissé hajlott; barnás kova, melynek egyik oldala, még a természetes érdes, bibircsós felülettel bir. (l. c, c' ábr.)

Legyen szabad még négy *nyílhegyet* *) említenem, melyeket *Ebenhöck Ferencz* koronczói esperes gazdag gyűjteményéből használat végett átengedvén, szíveskedett beküldeni.

Az első számúnak (A) hossza 2.8 cent., széle alul 1.8 c., egyenkaru háromszögű; taláztatott *Csécényben*, színe barnavörös. Készült pattantás által, fogai egyenetlenek, élesek.

A második darab (B), hossza 1.7 c., szélessége fokán 1.3 cent., színe májbarna, háromszögű, de fokánál homorú oldallal, igen finom sekély fogakkal; ezt a következővel *Csécényben* találták.

A harmadiknak (C), hossza szintén 1.7 cent.,

*) *Kelecsényi* urtól hallám, hogy 2 nyílhegyet Nyitra vidékéről szintén a m. n. Muzeumnak ajándékozott, *Horváth Antal* pedig egy *kova-nyilat* adott az egyetemnek, mely 4. c. hosszú és 3. c. szélei vékonyan kipattogtatvák. Alakja kótányos.

töredezett fokánál 1.1 centim; színe a chalcedonéhoz hasonló, átlátszó, szélein alig fogas, alul csekély homoru vonallal, felül kissé tompa végű.

A negyediknek (D) hossza 1.9 centim, szélessége a foknál 1.5 centim; barnás színű, tompa szakállal, homoru fokozattal, igen csinos. Találták Börcsön. Az elsőnek vastagsága 7 mm.; a többinek pedig 4 millimetryi.

(D)

Ezek a kőkori emlékek legékesebb darabjai közé tartoznak, és igen ügyes készítőkről tanuskodnak. A bécsi cs. kir. régiségtárban hallám, hogy Eggenburg táján Ausztriában, több ilyen nyilhegyet találtak.

Rómer Flóris.

VII. A koronczói (Győr. m.) vidéknek kő-, bronz- és vas-korszaki leletei.

Közli Ebenhöch Ferencz, koronczói plebános-esperes.

Első közlés.

Rómer barátomtól két év előtt a kő- és bronzkorszaki eszközökre figyelmeztetve, azokat Koronczó környékén szorgalmasan kezdém gyűjtögetni; mily sikerrel, mutatja azon körülmény: hogy oly rövid idő alatt ezen korszaki tárgyakból egy kisded muzeumot voltam képes összeállítani. Vajha a haza minden járásában abból, mit e nemű tárgyak közül az eke és irtókapa időnkint napfényre hoz, csak ennyit sikerülne is megmenteni az enyészettől: csakhamar nagyszerű nemzeti muzeumot lehetne fölszerelni! — De így a tudatlanság a legritkább darabokat a mindent beolvasztó zsibárosok és oláh-czigányok kezére adja, avagy izzéporrá töri, vagy pedig a tudomány pótolhatlan kárával, mint haszontalan lomot ismét eldobja!

Hogy csak egy példával szolgáljak: 1866. július végén kaptam a derék bodonhelyi oskolamestertől egy bronzgerelyt, azon nem igen vigasztaló tudósítással: hogy ugyan Bodonhelyt nem rég bronz csákányt is talált egy földmives, de azt az épen a faluvégén tanyázó oláh-czigányoknak adta! — A jó mester legott utánok is küldött pháráo népének, melyet még a határban értek, de a csákányt tőlök kézrekeríteni többé nem lehetett.

Mi már az általam gyűjtött tárgyak lelhelyeit illeti: leggazdagabb bányám a téthi határban létező, és a Rába árterébe beszögellő ugynevezett Kutyor dombos dülő; — ezután jön általán Koronczó, kivált pedig ennek bábotai dülője; végül a szemerei határ némely pontja. — Nem megvetendő az sem: mit a sokorói hegynek borággal beültetett nyugati része adott! — Különösen említést érdemel azon pogánysír: mely a szemerei hegy Kutyor nevű szöllejében egy év előtt találtatott. Gróf Sigray Lázárné, a hegynek déli irányból hirtelen nyugotnak kanyaruló és azért Kutjornak nevezett északi részén a bokrokat irtatta, hogy helyökbé gyümölcsfákat ültetessen; munka közben a napszámosok csontvázra akadtak, s kincset sejtítve, a közelálló tulajdonosnénak, bár tudták, hogy a régiségeket nagy előszeretettel gyűjtögeti, mitsem szóltak, hanem a sirnak neki estek, és azt mohón ásták, miközben nemcsak a vázat, de sőt a feje mellé tett cserépedényt is porrá zúzták; — kincsnek azonban, avagy ércznek legkisebb nyomára sem akadtak,

csak egy kis cserépedény volt fáradságuk silány jutalma! — — Maga a sir, a mintegy 200 lábnyi magas hegy partjában, 10 ölnyi magasságban volt, a testet most már alig fedte 2 lábnyi föld, és lábbal keletnek volt fektetve. Az említett cserépedény a váz fejénél balkézről állott és kis *kettős bögre* volt, mind a kettő fődővel betakarva, a megmaradt egyik bögre (l. 1. ábra) idomtalan körte alakú, feneke igen szűk, s oldala ott, hol párjával összefüggött, át van furva, úgy hogy a kettős edényben a folyadék közlekedett, — és oly rosszúl van égetve, hogy majdnem nyers avagy égetlennek mondható! — — Nézetem szerint itt egy legrégibb korszaku sirral van dolgunk! Minden érz, sőt kőfegyver hiánya, az idomtalan kisdud primitív alakú és csaknem égetetlen *bögre*, továbbá azon körülmény: hogy a sir oldalai, habár ott helyben könnyen fejlődő homokkő, sőt a szomszédban mészkő is vagyon, — még sincsenek kővel sem kirakva, arra látszik mutatni, hogy ez csakugyan a legrégibb *pogánysírok* egyike; különben sirdombnak sem volt semmi nyoma! — —

(1. ábra)

Mi már a gyűjtött kőfegyvereket illeti: azok majdnem egytől — egyig már hosszabb idő óta a nép kezén házról-házra jártak: és mint csodás erejű *mennykövek* „nagy becsületben” voltak — mert a barmok — főleg a fejős tehenek tölgy-bajaiban ezeket tartja a nép legbiztosabb s természetesen legolcsóbb gyógyszernek! — Az ily kövekkel kenik-fenik a tehen megkeménykedett tölgyét — egyik *köcsákánynak*, midőn kezembe került, oly vajsza volt: hogy csak erről is könnyű volt következtetnem, miféle célra használta-tott az? E köveknek neve: *lánzos, lapos istennyila* — alakjoktól származik: a *lapos szekercék* a *lapos guta* név alatt fordulnak elő; — a *lyukas köcsákány* ez a lánzos mennykő, azért-e mert egy lánzcsemhez hasonló? nem tudom; hogy a birtokomban levő — előbbi földmives gazdájának állítása szerint — hasonló *párjával együtt* összeláncozva került ide Olaszországból: honnét azt *Barányi* nevű katonatiszt rokonja hozta; azóta házról házra járt ezen *lánzos rabpár*: míg végre egy ily orvosi excursióból a jelen példány, lánccal nélkül, és kedves társfele nélkül került haza gazdájához: ki az eltűntnek nyomára soha többé nem akadt, bármint nyomozta is azt! még a lefolyt sanyarú években, midőn pénzért mindent, még a legkegyelmebb darabját is oda adá a nép, mely alatt 40 darab kőeszközt szedtem össze — sem sikerült a *csákány* párjára akadni! Talán a nép azt hiszi az átlukasztott kövekről: hogy azokba szűkségkép lánccal volt valaha fűzve, — s onnét a *lánzos* elnevezés, ez — legalább nekem valószínűbb ok — mint a lánccsem erőltetett hasonlatossága.

Az *istennyilai* a *kövésük* (l. 2. ábra) lennének, ha nem volnának oly igen ritkák, s mint *Rómer* biztat: tudtával eddig majd egyetlen neműek példányaim!

Figyelemre méltó még egy átfurt *lapos kö*? — mely ha nem használtatott nyakba fűzve ékszerű: talán szíjra fűzve hatalmas fegyverül is szolgálhatott!

(l. 2.) ábra

Cseréptöredékeim (l. 4. 5. ábra) közül érdekes az, mely mintára tapasztva készült: belső lapján gyönyörű szövet formát tüntet elé. — Más két töredék fáradsággal és kitűnő csinnal készült mértani alakjai, ezirázatai által igen jeles: csak a kár, hogy a kiszántáskor az állítólag jobbadán ép és egész fazekat, a szántó földmives, mert benne pénzt nem talált, boszuságában összezúzta! Minden utánjárásom és személyes fáradozásom dacára öt-hat darabnál többet nem sikerült belőle megmentenem! — Ismét egy

másik irlával (graphittal) van kifényesítve! — Egy pedig azért jeles; mert az igen kedvelt, de a takaréktűzhelyek által már a divatból kiszoruló *lábásoknak* legprimitívabb alakja!

Végül még megemlítek egy vasfibulát, mert b. Sacken jeles munkájában is érdekesnek tartotta egy ilyenek lehelvét feljegyezni.

A mellékelt régiségi lajstromból csak azon számokat közlöm, melyekhez metszvényeket készíttettem; t. i.

1) *Vörös rézlemez* (l. 6. ábr.), ívmódra meghajtva, keskenyebb vége fel van kunkorodva. Az ív külsőjén egyenes, párhuzamos és összeszőgellő vonalokból alakult cizfrázat látható. Szélesebb végén törés jelei látszanak. A rajzon a két lemezdarab össze van állítva. Találtatott *Téthén* (Győr megyében).

2) Egy nagyobb és egy kisebb háromlű bronz *nyilhegy* (l. 7. ábr.), amaz *Koronczón*, ez *Téthén* találtatott, mindkettőnek gyönyörű a patinája. — Ilyen nyilhegyek találtattak a *pilini* temetőben is.

(7. ábra)

3) Bronzfibulák (l. 8. 9. 10. ábr.), *Téthén* találtattak.

4) *Fibula* (l. 11. ábr.), paizs alakban, középen: köldökszerűleg kiálló gombbal. Találták *Téthén*. Persze már hiányzik, de helye látható.

5) *Kerékboglár* (l. 12. ábr.), valószínűleg szíjdísz; átmérője $1\frac{1}{2}$ " , széle kiálló bütykökkel ékesítve, magában egy kisebb karikát foglal, mely négy küllővel bele van illesztve. Szép világos-zöld patinával — *Téthéről*.

6) *Bronz rudacska* (l. 13. ábr.); ilyenek más gyűjteményekben nagyobb mennyiségben láthatók, haszna ismeretlen.

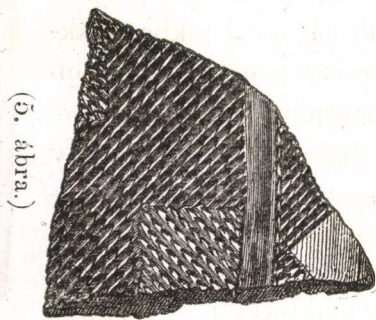

(13. ábra)

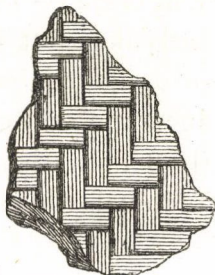
A római készletek közül érdekesebbek:

7) *Gyűrű-kulcs* (l. 14. ábra), találtatott *Téthén*.

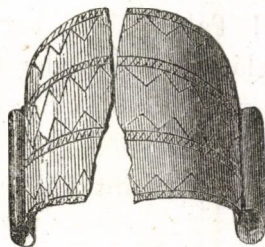
8) *Vadkan* (l. 15. ábr.), milyen a római régiségek gyűjteményeiben gyakrabban előfordul. Alkalmasint valamely a *suovetauriliák*-hoz vezetett sörtesnek jelképe, mint a testét övedző takaróból kitűnik. Hossza $3\frac{1}{2}$ " , 1" széles, és 8" magas talapzaton nyugszik, nehézsége $31\frac{1}{16}$ lat. Nyakszirtén és a farkon át van furva. Meglehet, hogy nehezékül szolgált. *Sövényházáról*.

(5. ábra.)

(4. ábra.)

(6. ábra.)

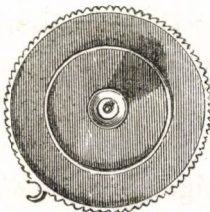
(8. ábra.)

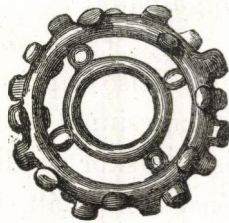
(9. ábra.)

(10. ábra.)

(11. ábra.)

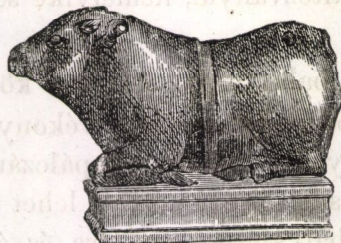
(12. ábra.)

9) *Nő-oroszlán* (l. 16. ábr.), mely előlábával bikafejre támaszkodik. Talán a Mithras-tiszteletnek jelvénye? Találtatott *Gyirmóthon*.

10) Gyönyörű *Minerva-fő* (l. 17. ábr.), valódi remek; egy hasonló nagyságu és művezetű alakocskát a Pulszky-féle gyűjteményben láttunk.

(14. ábra.)

(15. ábra.)

(16. ábra.)

(17. ábra.)

Második közlés.¹⁾

Kedves Barátom!

Büszke önérettel küldöm *kelta-kori* táram jegyzékét és annak jelesebb darab-jait; mert tudom: hogy *Te* is szívből örvendesz annak, hogy paptársadnak és barátodnak ennyit és ily ritka darabokat sikerült a bizonyos enyészettől megmentenie! —

A kőkoriak lajstromának X. osztálya 149 darabot foglal magában; a *pesti n. Muzeum hazai leletekből* alig bir többet; a *bécsi régiségtár* hasonszaku jegyzéke összesen 161 dbot számlál, s hozzá az enyimek $\frac{2}{10}$ *győr megyei*, s egészben csak 2 db *alsó-ausztriai*, a többi magyar! Kovand-eszközökből csak 4 darabom van²⁾, de más gyűjteményben talán annyi sincs, minthogy kivált a *nyílhegyek* kicsiségüknél fogva még az ex professo régiségeket keresőnek is elkerülik figyelmét. Magam is az első darabot *Csécényben* kaptam, s csak azután sikerült általam e nemű tárgyakra különösen figyelmeztetett emberemnek a *börcsi* határban a 4-ik számú igen szép, és egészen ép *nyílhegyet* találnia. N. 1. nagysága, vastagsága, a közet neme és szakáltalan háromszög-alakja által legrégibbnek, hogy kimondjam *kezdetleges* alaknak látszik, a 2—4. szám kivált finomsága és szakálla által nagy ügyességre mutat a repegetésben, *mind a négy gyűjteményem fénypontja!*³⁾

A *kőfürész*, melyet szintén mellékelek, habár *ausztriai*, igen érdekes darab, és eredetiségének kétségtelen jele (az élenyzés) által felette becses.

Ugyanazon dobozban találod 1. számú s *legkisebb köékemet* avagy vésümet, mely parányisága által kitűnő.⁴⁾

¹⁾ Kedves dolgot véltem tenni a régészet barátinak, ha barátomnak e levelét is közzé teszem.

²⁾ *Rajzaikat az obsidian-eszközökkel* irt cikkemben adtam.

³⁾ Ezek talán *egyedüli* darabjaink, legalább eddig senkinél sem láttuk Magyarországon; a *bécsi cs. muzeumban* hallám, hogy ezekhez hasonló példányokat *Eggenburgnál, Ausztriában*, találtak.

⁴⁾ Ezen darabokat a *bécsi muzeumi* ör urak is igen becsesnek tarták, épen ezen *kicsided* voltuk miatt. R.

Jeles a kő-vésűk között az 57-ik számú, mert anyaga nem kő, hanem vörhenyes égetett agyag, melyből faragva vagy csiszolva van, eredetiségre alakja és a meszes incrustációnak némű nyomai mutatnak, mellékelve találod; különben a szekerczék vagy ékek dús csoportjánál nem időzöm, képviselve van itt minden alak, s minden alkalmas kőzet, különösen a kigyla (serpentin) minden változványai, némelyike setétebb pettyekkel és csíkokkal tarkázva igen ékes.

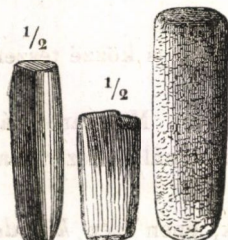
Az átfurt, és számra 6 darab, egész balta vagy csákány közül kettőt küldök lerajzolásul; az 1. számú mint kicsinded s csinos alakja mutatja, vékony nyélen vagy pálczán viselve, nem lehetett egyéb tisztí jelvéynél; hacsak sétatálczául nem használta-tott, mert alig $1\frac{4}{10}$ -nyi szűk lyukjába kis ujjvastagságnyi pálczát lehet csak illeszteni. Az 5 sz. pedig, habár egyik foka le van, törve szabályszerű csiszolása és ép, de csonka foka után ítélve, harszi csákány volt.

Gyűjteményem királya a 6-ik számú *csákány* vagy *ék*, mely a bécsit (10" hosszú) jóval felülmúlja, levén hossza $32\frac{1}{2}$ centim. vagyis $12\frac{1}{4}$ " bécsi hüvelyk! E jeles darabbal az ismeretes kuruzslás üzetett sopronmegyei *Bodonhelyen*. Többek között néhány év előtt egy vándor cigány-csapat mellfájós némbere e kő hathatós gyógyerejére figyelmeztetve az ottani lakosok által, annak birtokosához *Kausits Pál* földmiveshez el is ment s mellét a roppant kővel kenve-fenve, rövid időn meggyógyult; háladatból ezután valahányszor Bodonhelyt megfordult: *Kausits* uramat hiven meglátogatta, és a *csodás mennykővet* — — — megcsókolta! — — — Jellemző mit erről, s mint látni fogod egyéb kőbaltákról is regélnek. E balta óriás, hozzá hasonló párjával, *összelánczolva*, mindaddig kölönczül függött a kútgémen, míg az egyiket el nem lopták! — — csak azután vette le gazdája, s őrizte hajlékában, míg orvosi hírré nem vergődött! — — súlya $5\frac{1}{2}$ font. Állítólag 150 évig volt egy családban, honnét orvosi kirándulásokat tett a szomszéd falvakba addig míg végre táramba került nagynehezen.

Egy másik esetet *Pintér* barátunk említett: *Szemerén* egy embernek két mennykőve volt, mely *kölánczczal*, azaz köizekből készült lánczczal volt összefoglalva! — — — mit mondasz ehhez? — — —

A harmadik eset szintén *szemerei*! — Az ottani szőlőhegyből *Kelemen N.* több darab szekerczét küldött nekem, fájlalván: hogy azon jeles darabbal nem kedveskedhetik, melynek évek előtt birtokában volt: t. i. két mennykő, mely össze volt lánczolva, ez is orvosi utjában maradt el valahol a hegyben, és szorgos kutatás daczára sem került elő mainapig. Már most kérдем: nem valószínű-e: hogy a népnek e hiedelme keresztelte a *kőbaltákat*: *lánczos mennykőeknek*? — — A balták közül a 3. sz. jeles azért: mert lapján van átlukasztva, és így nyélre alkalmazva valóságos kapa; éle nem függélyesen, hanem háránt állván; nagysága és súlya miatt más alkalommal küldöm le. — Nr. 4., a lyuk egyik végén levén furva, a ritkábban előforduló alakokhoz számítom.

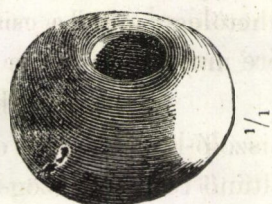
Mint láthatod a jegyzékből is, az általad helyesen *gyalunak* nevezett eszközök is tetemesen szaporodtak. Nr. 3—4 ismeretes előt-
ted; nro 5 hasonló nagyságból készült mint nr. 3; de nagyszerű mérve és élének őz-körömhez (*Rehfuss*) hasonló alakja által kitűnő. Parányi-
 $\frac{1}{2}$ sága által tűnik ki (l. 1. 2. 3. ábr.) mindhárom mellékelve, utóbbi még
nem készült el egészen, s hihetőleg kőfuró akart lenni. ... N. 6—7,
főleg az első természetes, görgetegből került darabnak látszik lenni,
noha utóbbi csiszolás, köszörülés tagadhatlan jeleit viseli.

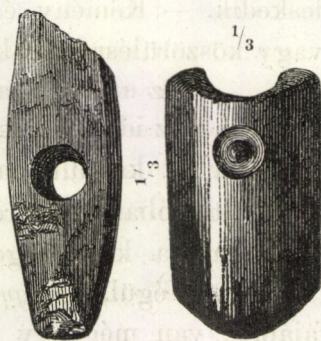
(1. 2. 3. ábr.)

F. osztályban nr. 3. érdemel figyelmet, már csak annyiból is: hogy a 100. számú szép bronz-hajttűvel együtt találtatott Koroncón, a hires *bábotai* homok-magaslaton, egy félfülű, laposfenekű, *szabadkézből idomított* agyag-bögrében, melynek gyurmája fekete, buza-árpaszem-nagyságu *kövecsekkel* vegyítve, jól ki van égetve, fenekén három kisdudor vagy bötök, a lábak helyét pótolja; füle valamint karimája le van tördelve, magassága nincs arányban terjedelmével, ez utóbbi 11 centim., holott semmikép sem lehetett magasabb ép korában sem 8 centim.-nél; egy egészen hasonló, de kisebb bögre szintén e tájon találtatott. — Az említett *hajttű* a kőgömb (l. 6-dik ábrát) lyukába volt dugva. — Habár e gömb, balta, vagy nyélre tűzve könnyen buzogány (Keule) gyanánt szolgálhatott, a rajta képződött iszap-réteg után ítélve, talán inkább súlyul használtatott akár vonóhálón, akár fenékhorgon. — Hasonló hozzá a szintén idemellékelt H. 14. számú töredék tojásdad-alaku és átfurt súlynak vagy nagyobb gyöngynek darabja. Ilyen töredéket birok égetett agyagból, mely hihetőleg kiégetés után úgy lön faragva vagy csiszolva. Lelhelye *Ravasz*, s a jegyzékben H. 10. szám a. fordul elő.

Nunc venio ad fortissimum virum! A *fúrési kísérletek* hogy ne volnának érdekesek, tanuságosak? miután csak ezekből ítélhetjük meg egyrészt a kelt-népek eszélyességét, kik oly silány eszközökkel, de kétségbeejtő kitartással furták át ércz nélkül *) a legkeményebb kőveket, másrészt pedig a nagy szükségét, mely őket megtanítá a létező egyetlen kemény anyagot annyiféle czélra felhasználni! Ily kísérlet birtokomban 4 db van; mind a négyet küldöm. N. 1. szép fekete kigyla-balta volt, de a használatban derekon, ott hol a lyuk volt, kettétörvén (l. 1. a ábr.), a fennmaradt ép darabot újból átfurván, szándékban volt használni, de bármilyen esély a munkát akadályozta és így az érdekes darab gyűrűded *fúrési kísérlettel* maradt reánk. Hogy e darab is házról-házra, sőt faluról-falura járt gyógyítani — nem kell mondanom, hisz csillogó simasága a szüntelen fenést világosan bizonyítja! Midőn megszereztem is *Lébeny-sz.-Miklóson* volt gyógyítani; nehezezen is vált meg tőle gazdája, mert hatalmas gyögyerővel birt, kivált a *mellre* és *csecsre*, mire már csecsalakú jegye (l. 1. b ábr.) — a *fúrési kísérlet* is — nyilván utalt! — N. 2. Kisdudor négyszögű hasáb-alaku fenőkö, megtörött végén kettős fúrás látszik (l. 2. ábr.), a vékonyabb furó az $1\frac{4}{10}$ centim. vastagságú kővön csaknem keresztül hatolt, holott a vastagabb furó csak középtáig hatván, a keskeny követ ketté repesztette; e rozúl sikerült lyuk mögött, nyomban egy másiknak fúrása kísértetett meg a kisebbik furóval; e jeles darab lelhelye: *Duna-Almás*, hol *Thüringer* barátom, akkori plebános, a plebánia-földön lelte. N. 3. szintén akkora fenőkö, mint az előbbi, csak vékonyabb, kevesebb szabályos, de egész és durvább szemcséjű verhenyeges kőből készült. Kissé kiszélesített felső végén van a *fúrési kísérlet* (l. 3. ábr.),

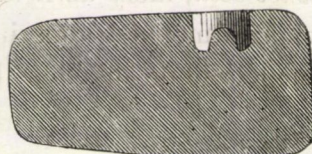
(6. ábra.)

(1. a) (1. b ábr.)

(2. ábra.)

(3. ábra.)

*) A koroncói gyűjteményből hozzám küldött példányok közt egy sincsen, mely nem fém-fúróval lett volna fúrva. Azon fúrások, melyek éles homokkal és fadarab folytonos ideoda való csavarása által eszközöltettek, másképp néznek ki; ilyenekből néhány példányt láttam Párisban a svájci és dániai gyűjteményekben, és ezeknél a kezdett lyuk közepén nem maradtak fenn a csöcsnemű dudorok. R.

mely az előbb említett kisebb a fúróhoz hasonló vastagságu, de tompa eszközzel két oldalról kezdetett meg, hanem nekünk örvendetes tanulságul csakhamar abbahagyatott. Lelhelye : *Koronczón* a bábotai magaslat.

Nr. 4. Egy kisded, szürkés márványból hatszögre finomúl csiszolt, hasábalakus alig $1\frac{3}{10}$ centim. hosszú gyöngyszem, melynek szűk, a közönséges tűzőtű gombját alig meghaladó lyukja alul- és fölülről hat középtájig, de nem találkozik, mert nem függélyesen egymás felett álló pontokból indul, ki és azért mint felfűzésre alkalmatlan, dobott el hihetőleg; mind a csiszolás, mind a furás különben a tökélyesebb műszerek ügyes kezelésére mutat. Lelhelye *Pus:ta-szent-Pál*, *Koronczó* tőszomszédságában.

Az I. rovatban foglalt kisebb-nagyobb, de kétségtelenül ókori köszörűk, fenő- és csiszoló-kövek közül csak az idemellékelt 2-dik számút emlitem, mely törésének daczára feltűnő rendes 4-szög-hasábú alakja, tompa szögben lecsaptatott vége, és itt madzag vagy szíjj átfűzésére furt elég tág, de szabálytalan, mert épen nem függélyes lyuk által, jeleskedik. — Kemény és finom szemcséjű voltánál fogva inkább csiszolásra mint élesítés-vagy köszörülésre alkalmas. Lelhelye *Koronczó*.

Az utolsó K alatti rovatból, mely jobbadán csak különféle töredékeket tartalmaz, csak az ide mellékelt két darabot emlitem. N. G. egy kisebb és valószínűleg maglából (granit) készült baltának éles-töredék-vége, mely csak néhány, alig 5 darabbal részesült abban a szerencsében : hogy csiszolatlan és köszörületlen, és azért, ha nem csalódom, a kezdetleges darabok közé sorolandó.

Végül, egy *gyalutöredék*, de a gyaluk eddig nem ismert legszélesebb és laposabb fajából; van még egy ehhez hasonló darab, mely ha amannak töredéke, és mint hihető, kiegészítő része, azt mutatja : hogy e kő-gyalu mind a két végén éles, és így mint dupla-gyalú volt használva és alkalmazva.

Bronz eszközök.

Első helyt a *fegyvereket* emlitem. A három első szám sem alak- sem anyagra nézve különös észrevételt nem igényel; de annál jelesebb a 4-dik számú *lándzsa-alakú tokos-vésű*, mely az I. táblán 2 a x 2 b. alatt van hiven és eredeti nagyságban lerajzolva, ez az átmenetet képezi a tokos-vésűből a lándzsába, mert ha széleit kivékonyítom, vagyis megélesítem, tökéletes lándzsa; dombormívű czifrázatai kitűnők és a rézöntés nagy tökélyére utalnak. Lelhelye Győr megye *Kapi* határának *Sen-dombja*, hol a 2-dik számú durva mívű és sulyos tokos-vésű is találtatott. Az 5-dik számú lándzsa, alakjára a közönségestől nem tér el, csak nagyságra.

(6. ábra.)

A 6-dik számú *sarló* (l. 6. ábrát), melyet mellékelve lelsz, ritka darab; kár hogy tudatlan kéz a szép szíronyt jobbadán lefaragta róla; árkozás alkalmával találtatott határunkban az 1704

óta emlékezetes harczhelyi dűllőben; minthogy vörös rézből van öntve, és éle nem félkör alakú, hanem inkább szokatlan módon hátra van hajtva, a sarlónak bizonyosan kezdetleges alakját, közönséges késből a nyélnek meghajtása által támadt első kísérletét tünteti elő. — N. 9. Rendkívüli nagy és erős sarlónak mellékelt töredék-darabja. A következő számokat mellőzöm, mert részint előttem ismerettest, vagy külföldit tartalmaznak. — A 7-ik számú *kés*hez hasonló II. táb. 10. sz. alatt van lerajzolva, csak hogy az enyim vala-

mivel nagyobb és nyelén egy lyukkal több van; különben ikertestvérek. A lerajzolt most már *Rosos* birtokában van, minden utánjárásom és ajánlataim daczára sem sikerült a Koronczó-gyirmóti határszélen talált darabot megkapnom! A 13-ik számú *nyíl*, mely varránya miatt mint veresréz darab jeles, táb. I. nr. 7 van lerajzolva. — N. 14. 15. 16. kitűnő szíronynyal jeleskedik! — Az ide mellékelt lapra körvonalmazott sarlók *Ravazdon* találtak, s Prágába küldettek. A nagyobbik a szokott sarló alak, s szintén rézből volt, mint a kisebbik: melynek párját kicsisége és különös alakja ritkítja.

A következő rovat *ékszereket* tartalmaz. Jeles mindjárt az 1-ső szám (az I. táblán nro 1. lerajzolva), mely *bronz nyakpereczet* ábrázol, találtak ezt a *pannonhalmi* Boldogasszony egyházát környező sirkert 1865-diki felhányásának, illetőleg a templomdomb lejtjeinek egyengetésekor a 2. 3-ik számú karperecz és 7-ik számú gyűrűvel, mely utóbbi 3 darab szintén (táb. I. 3. 4. és 8. sz. a.) le van rajzolva. Ha a volt zárdaszakácsnál régi érmek után kutatva, e jeles darabokba véletlenül bele nem botlom, az a vidéken szedett mintegy 40 darab kőeszközzel, egy fűles vésűvel és egyéb érdekességekkel együtt Prágába zárandókolt volna, hová az említett egyén egyebeken kívül egy ritka alaku *sarlót* menesztett. De hadd szóljak a nyakpereczről. Négy rézsodronyból van ez csavarva, és a sodrás mélyedéseibe hajszálnyi vékony drótból sodrott rézfonal van czifraságul eresztve; de a vastagabb sodronynyal oly lazán függ össze, hogy attól jobbadán már el is válik; ez utóbbi két helyen meg is van törve, mindamellett a nyakperecz teljes ruganyossággal bír, végén kettős sodronyból egy kapocs és egy fül van, mely az egyszerű záradékot képezi; nem annyira szírony mint inkább rozsdá fedi. — Az ugyanott lelt két *karperecz* öntött mű, és czifrázatában a nyakperecz utánzásaul tűnik, csakhogy a nyakéket a szükséges ruganyosság elérésére nem lehetett önteni, hanem tanácsosabb volt sodorni. A két karperecz igen hasonló egymáshoz, — nr. 2. vastagabb és a záradékot ábrázoló kigyófejek rajta kifejtettebbek; — nro 3. azonfelül kettétörött, holott nro 2 ép és egész; mindkettő a zárt-karpereczek neméhez tartozik, már csak öntött állapotjára nézve is. — A 7-dik számú gyűrű úgy van sodronyból csavarva; ennek ikertestvére (8 sz. alatt) ugyan *Pannonhalmáról* való; úgyszintén a 6. számú tekercs-gyűrű, mely szíronya és tekervényeinek szoros egymáshoz lapulása által a jelesebb darabok közé tartozik. — Nr. 10. hasonló mint a Kalauzban fig. 64., ez sz. *Márton-vidéki* lelet, de egy koronczói példány *Rosos* birtokában, Táb. II. fig. G. van lerajzolva. Én fülbevalónak tartom.

Strudel-, *Enns*- és a világhírű *hallstadti* sirmezőről a 100-at meghaladó gyűjtemény birtokában levén, alkalmam van az ottani leleteket a *koronczóiakkal* összehasonlítani; N. 26. *ennsi* fibula, melynek áttörött kapcsa s a rajta levő finom karczmű, azt az ékeesebbek közé helyezi. N. 27. egészen hozzá hasonló, csakhogy vége le van törve, *koronczói* lelet. Mindkettőt mellékelem.

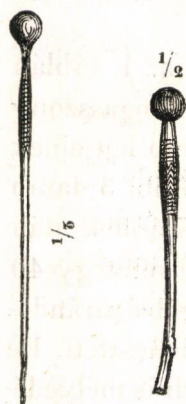
Feltűnőbb az 54-dik számú *fibula-töredék* a *Strudel* örvényéből, melynek derekán két lapocska szögell ki, gyűrű módra összehajtva; mindegyiknek végén két-két szegecske, cseppalaku fejjel, diszítményül szolgál. Ha az 55-dik számú töredék, melynek kiszögellő lapocskája hasonlólag van diszítve, szintén *fibula-rész*, úgy az ép korában legalább is 5—6''-nyi hosszú fibula volt; ennek lelhelye *Koronczó*. — Mindkettő mellékelve van. — N. 53. kicsinded, de fölötte finom mívű és karczott fibula (l. 52. ábr), peczke a csattestből készült, ruganyosságát egy csigamenetből nyervén, sajnos, hogy ez letörött; ívgerinczén három füle van, a negyedik a csat végén van. Ezekbe apró lánczokon hihetőleg kis rézboglárok voltak fűzve. Mellékelve. Lelhelye a *koronczói* bábotadomb. — N. 51. dinnyegerezd

1/2

(52. ábr.)

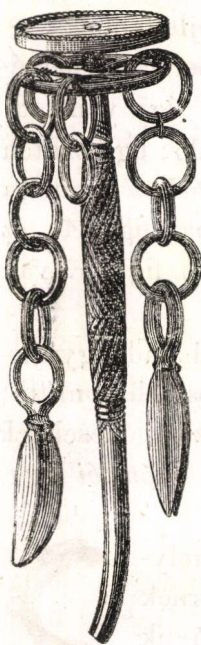
alaku fibula két vége háránt rovatokkal ékesítve, peczke nincs meg. Lelhelye *Koronczó*, mellékelve. — N. 64. köralaku, de négy kisebb kör által keresztalakuvá idomított *melltű* (broche), kised duplakörök és pontozott vonalak által ékesítve, közepett lépcsőalaku köldökkel, melynek mélyedésébe sárga zománcz-gyurma van illesztve, peczke hiányzik; mellékelve. *) — N. 65. *Boglárgomb*, hat tompa küllővel, melyeknek végei domború, háránt vonalokkal ékesek; közepét kettős kidomborodó kör és csúcsos köldök ékesíti, alul-

(91. és 100. ábr.)

(104. ábr.) 1/1

(118. ábra.) 1/2

(113-dik számhoz tartozó ábrák.)

(114-dik sz. ábrái.)

ról egy keskeny szíj átfűzésére füle van; taláztatott *Gyirmóthon*; mellékelve. — N. 67. kerekalakú lapos *részboglar*, mindkét felén cizfrázattal, t. i. az alsón görög kereszt van bekarcolva, melynek ágait és ágaközét apró körök élénkítik; a felső pedig háromszögek és körszelvények által kisebb köröket és hatágu csillagokat mutat. Lelhelye: *Koronczó*, mellékelve. — N. 91. és 100. Két igen hasonló *hajtű* (lásd 91. 100. ábr.), derékon legvastagabb; mely rész az előbbin csigamentű karcvonal, az utóbbin pedig öntött, egyenközü, és szigszög vonalak által van kiczifrázva; felső végükön jókora gomb van; az előbbiről a szíronyt lesuolták, az utóbbin pedig rozsdával vegyest fordul elő. Mindkettő *koronczói* lelet a báboltai dombról. N. 100. taláztatott a fentebb említett bögrében a kőgömbbe beledugva. Mellékelve van. — N. 104. *Varrótű* (l. 104. ábr.), mely állítólag a belefűzött két sodronykarikával (fülbevalóval) együtt taláztatott *Csécényben*; mellékelve. — N. 107. *Csákánykapa* alaku kised négyszegletes rézrudacska, oldalt többrendű mélyebb rovasok által kiczifrázva, vastagabb végén hosszúdad négyszögű, köpü alaku lyuk, melyben törött nyelecske vagy ékdarab fészkel; mi lehetett ez? Taláztatott *Koronczón*; mellékelve van, szíronya szép világos zöld. — N. 113. Két darab fekete kőgyurmából idomított rovátkos *gyöngyszem* (l. 113. ábrákat) *Koronczóról*; egy nagyobb, 3 veresre festett dudorral, és ugyanannyi fekete festett körrel szegélyezett fehérés kavics-gyöngyszem *Csécényből*, és 3 db kisebb; de mint az előbbi, dudorral ellátott és veres, fehér, fekete sőt kék festés által cizfrázott gyöngyszem — *Koronczóról*; mind a 6 egy füzében mellékelve. — N. 114. Kisebb-nagyobb, különféle alaku zöld és kék színű 9 db *üveg-gyöngy* (l. 114. ábr.), *Koronczóról* egy füzéren mellékelve. — N. 114. Husz darab különféle alaku és színű, kisebb-nagyobb *gyöngyszem* üvegből; lelhely: *Szentmárton*, egybefűzve mellékelve. — N. 118. *Részboglar* vagy bojt (l. 118. ábr.), mely hihetőleg a ló nyakában függött. 17 centim. hosszú rovátkos nyele felső végén kampóval volt ellátva, de az le van jelenleg törve; alul egy négykülsős kerék, ez alatt pedig a nyél, legvégén egy hason nagyságu, rovátkos szélű keréklap van. A kerék talpairól 4 db öt-öt szemből állott lánczon két-két darab lándzsa alaku és füles csörgő-lemez függött,

*) Ilyenek a merovingi korszakban mindenféle nagyszámmal fordulnak elő. R.

most csak két láncz egész, kettőnek pedig csak 2—3 szemből álló darabja létezik; vörösrézből van öntve, és habár öntés után, sem vésű sem egyéb éles eszköz által rajta nem történt simítás vagy egyengetés, mégis oly tiszta és szabályos az egész, és azért az öntés jól sikerült; sőt tekintve a műtani segédeszközök silányságát, remeknek mondható. Találtatott a *bábotai* homoksíkon, szántás alkalmával, 1867-dik évi júniusban. *)

N. 120. Egy centim. hosszú és 8 darab kettős-szemből álló réz lánczocska; két szem szép szíronnyal bevonva, állítólag sz. Márton táján *hamvvederben* egy kelta-fibula sodrony-tekerésébe fűzve találtatott, a többi 6 szem, mint zord rozsdája is bizonyítja a *Strudel* örvényéből való; e két külön, és egymástól messze fekvő lelhelyekről való lánczszemecskék mind nagyságra mind alakításra egymáshoz bámulásig hasonlítanak, és egyforma technikára és izlésre mutatván, ugyanazon egy néptörzsre utalnak. Az egybefűzött lánczdarab mellékelve van.

A „különfélék“ III. számú rovatában 1. sz. a. előfordul: egy nőalakú rézbáb, magassága 13 centim; durva alakítás, még durvább öntés, a vastag rozsdá- és föld-réteg daczára észrevenni a vésű vagy ráspoly avagy csiszolás nyomait; a gömbölyű fejen és kerek arczon az orr, ajak, áll, s arczsontok alig észrevehetőleg domborodnak, ki a szemüregék alig mélyednek be, a dús hajfonadék koszoru gyanánt övedzi a halántékokat, és mindkét vállról csüng alá a hónalj tájáig; emlői meglehetősen nagyok, a vállak felette szélesek, balkezével szemérmét fedi, jobbját mintegy kérdőleg kissé felemeli; lábszárai rövid, satnyák, lábafeje idomtalan, szintugy a két kezefeje is, ballába térden alul csonka. Talán nem tévedek, ha e darabot durva alakítása és öntése miatt kelta eredetűnek tartom, Találtatott *Gyirmóthon*. **) Mellékelve van. Ad vocem *Gyirmóth*, meg kell említenem, hogy itt a *menykövekkel* különös babonát üztek egy ház építésekor. Ugyanis az új lakházat e menykőtől vagy mitől? ők tudják csak, megóvándók: a ház mindegyik sarkába földtömés-kor egyegy darab menykövet (kő-szekerczét) tömtek bele! — — —

III. N. 3. Réz *forgó*, avagy fürgetyű, durva öntés, belülről a varrány nyomai-val; *Brünnből* mint magyarországi leletet kaptam, hihetőleg horog. *Madzagon súlyul*, egy-szersmind *forgóul* is használtatott. Mellékelem.

III. N. 4. *Hal-horog* rézből (l. 4. ábra); érdekes darab, *szakáll*a nincs, felső vége a mai horgok módjára megvan lapítva, és fül gyanánt vissza hajtva. A *bábotai* dombról, mellékelem.

N. 6. *réz-pálczika* mindegyik végén két-két igen feldomborodó kör alakú csucsorodás (Wulst) egy-egy széles pálczát képez. *Koronczón*, tőzeg talajban 3' (4. ábr.) mélységben találtatott, római eredetre utaló tégladarab közelében. Ily pálczikák gyakran fordulnak elő.

*) Ezen darab fölötté érdekes azért, mert a magyar nemzeti muzeumbau őrzött óriás-fibulának valódiságát, mely ellen eddig számos kifogást tettek, bebizonyítja; t. i. a lecsüngő fűz-levél alakú diszitmény ott is látható, mint csörgő-lemez. Egyébiránt a fibula ötvege is mutat azon korra, melynek tulajdonítjuk. Érdekes lenne a fibula lelhelyét tudnunk, mert az egyenlő művezet itt némi felvilágosításul szolgálhatna. Rendeltetésére nézve, alig hiszem, hogy lóékesség lett volna; a kampóféle meggörbülés gyakran előfordul a siri daraboknál, hogy a tűzben meglágyult bronzot edényekbe szoríthassák. Ilyenekről *Franks Augustus* british muzeumi ör úrtól egy egész monographiát várhatunk. — Egyébiránt a karikákkal, kerekkel ellátott diszitmény, melyről csörgő lapok lelőghattak, három egymás alatt álló késnyélen látható a *Worsaae-féle Nordiske Oldsager* 35. lap. álló 168. 169. 170. ábrákon. R.

**) Ez nem más, mint egy durva öntetű római „*Venus pudica*“, mely ezen istenségnek szokott remek előállításaitól annyira elűt, hogy barátom azt kelta-műnek nézni helyesebbnek találta. R.

N. 8. Hasonló hosszáságú lapos *pálczika*, kígyólag megsodorva, *Koronczóról*. Mellékeltem.

N. 10. Másik *pálczika*, végén kisdud *gömb*, dereka csavaralakulag beróva, *hajtűnek* vélném, ha aránylag igenis vastag alsó vége nem volna kampószerűleg meggörbitve. Ezen vége csonka; csak nem volt talán nagyobbzerű és erősebb halhorog? vörösrézről készült. *Gyűrmőthon találtatott*. Mellékeltem.

N. 16. *Fogantyú* vagy fül-alaku ivded, s végén *tulipánformájú* diszitménnyel ékes lapos réz; habár Hallstadból való, mégis megemlítem, és idemellékelem, mert Tab. II. a 14. sz. alatti töredékhez igen-igen hasonlít; emez Szőnyről való és rómainak mondatik *), a hallstadti hasonlatnál fogva inkább keltának tartanám!

N. 22—23. Ikrek, egyike *Koronczóról*, másik a sz. *Mártonról* való, vörös réz, de micsoda célra használtatott? vagy minek töredéke? szeretném tudni, — — mondd meg! **) — — Mellékelve.

N. 26. 27. 28a. 28b. ezekkel szintűgy vagyok! mind Koronczón találtattak; ezek ikereit Téthről N. 24—25 már láttad és le is rajzoltattad! — — Karvéd, karperecz, avagy fogantyú vagy lába volt valami edénynek? mondd meg! az összhangzó és csaknem egy kéztől alakított karczolás kíváncsivá tesz. Mellékelve van.

Végül számtalan, Koronczón és Csécsényben talált *ötvény-darabokból* (Roherz, — Gusstücke), melyek azt bizonyítják: hogy mind az itt talált tárgyak itt helyben készültek, csak kettőt mutatok fel, az egyik egy megolvasztott rézfibula épen maradt sodrony-tekerce, a másik egy megolvasztott finom sodronyfonadéknak, avagy láncznak az olvadékban épen megmaradt darabkája, mind a kettő *Koronczóról* való!

Következik függelékül a lerajzolt *cserepek* leírása.

Táb. I. N. 5. *Ászáron* talált, s finomabb gyurmából szabad tűzben égetett, szabad kézből idomított *kisdud csupor*, melynek szűk és alig $1\frac{5}{10}$ centim. átmérőjű, középett központi körrel, szélről lyukacsokkal ékesített feneke talpul nem alkalmas, azért inkább a magányos fülbe fűzött madzagon talán nyakba akasztva viselhette valami kényes kelta nő, benne *arczipirosító* festéket, vagy szagos *kenőcsöt* tartván; női használatra mutat czifra külseje, kelta eredetre pedig az említettem szabad tűzben való égetés, mely külsejének verhenyes színt adott, krétaszerű fogással; oldala a találó által kissé meglevén faragva, a gyurma belseje feketésnek tűnik.

A kör alakú czifra tollszárnak nyomása sajtolás lehet; a kettős vonal ellenkezőleg a puha agyagban *hegyes fa* vonása által jött létre.

Csécsényből egy hasonlót bírok; a különbség e kettő között az: hogy imez turó-zacskó alakulag csücskében végződik, páros vonalai pontozottak, félfüle nem derekán, hanem mint mai fazekainknál karimáján van, a központos diszitmény ezen is csak előfordul, mint amazon, gyurmája azonban, sőt technikája is durvább, mindazonáltal, habár szabad tűzben, de mégis jól ki van égetve. Ime tehát egy valóságos keltakori *illatbögre*?

*) Valóban római fogantyú, és két egymásfelé fordult *delphint* ábrázol; a liliomnak vélt vége a hal farkát képezi. Különféle nagyságúak Ráth György ő nagysága birtokában vannak. R.

**) Mintha oly könnyű lenne, mind ezen ismeretlen töredékekről határozottan nyilatkozni. Van elég hivatlan, ki minden egyes tárgyról a legezifrább véleményeket koholja, és a tudatlan népet azokat el is hiszi; — én ámitani nem akarok, s azért inkább azt mondom: nem tudom, — mint hogy valami hamis állítással ideiglenes nimbust szerezvén, előbbi állításaimat visszavonni kénytelenítsem. R.

vagy *kendőzőköpöcze*; alkalmas dobozka hiányában majd a következő szállítmánynyal veszed.

Tábl. III. N. 21. Kétségen kívül *római* darab, iszapolt és jól kiégetett, verhenyes színű, s porcellán erősségű gyurmája is azt bizonyítja. — Lelhelye: *Csécsény*. Tulajdonom.

Tábl. III. N. 22. Czfírázata, vastag durva falzatának idomtalan alkotása, és fekete gyurmája közé vegyített kövecseknél fogva kelta darab. *) Találtatott *Rajkán*, a keleti határszélén levő Modrovics kurián. Ez egy nagyobb tál vagy tepsi darabja; különös a füle alatt vízirányban nyíló üreg, mely a tállal nem communicál; nézetem szerint használatkor ebbe vastagabb nyélillesztetett, melynél fogva a nyers étkekkel megrakott tepsi szépen a tüzes kemenczébe tolatott, kihuzatáskor pedig ugyanazon nyél másik kampós vége az edény fülébe akasztatott, s így a megsült eledel, a még forró kemenczéből kényelmesen kivétetett. Sajátom. —

Táb. III. N. 23. Egy nagy kőkori kelta öblöny (Vase), szabad kézből durván idomítva, s szabad tűzben, tehát roszul, égetve; alján szabálytalan karczolásokkal, melyek egyedüli czfíráját teszik. *Csécsényből*; sajátom. —

Táb. IV. N. 24. Egy nagyobb kelta tál töredéke; jól ki van égetve, színe verhenyes, s bár szabad kézből idomítva, ügyes kezelésre mutat; alakja a Kalauz 27-ik ábrájára emlékeztet, a füle felett kiálló két szarv alaku dudorával. *Koronczón* kertem alatt a fővényes dombon találtatott.

Táb. IV. N. 25. A *malomsoki* határ „pádár düllőjéből“ való, kelta csupor; vastag falzata, szabad kézből idomítása, durva fekete roszul égetett és mindenféle szeméttel megkövecscsel vegyített gyurmája ily eredetre mutat, hullámos vonalczfírázata fésű-alaku eszközzel készülhetett. Birtokomban van.

Táb. IV. N. 26. Kis törött kelta-csupor, a téthi határból, gyurmája kövecscsel vegyített, jól kiégetett, verhenyes; birtokomban.

Táb. V. Ugyan egy igen nagy és szép kelta *díszöblöny* töredékeit adja. N. 27. A terjedelmes edény felső szélének darabja, mint láthatni ez edényt kissé kihajló szélén alul mintegy 13 centim. távolban egy díszes, és kettős domboru csürlőkből (Rauten) elmésen alakított perem övedzi, közvetlenül ezalatt állhatott vagy következhetett a felette díszes 28. számú töredék, mert ez is hasonló csürlő övvel van befoglalva, a. a. alatt két roppant nagyságu, és kúp-(conus) alaku dudor látszik, mely az edény belsejében ez alaknak megfelelő mélyedést láttat; e dudorokat egy göndör kör veszi körül, egymástól ellenben két csürlő-ív választja el; az edényen, a dudoroktól jobbra, tompa eszközzel vájt vonal-sor ékeskedik; a szintén meglelt, de kár, hogy összezuzott fenék is, tehát az egész öblöny szabadkézből volt idomítva; az égetés is felette hiányos, a gyurma tisztítatlan, kövecsnek semmi nyoma; a leggondosabb után kutatás daczára más czfírázott töredék nem találtatott, de sima elég, melyen a legutóbb leírt vájt-vonaloknál egyéb nem volt látható; az említett két dudornak megfelelőleg az ellenkező oldalon másik kettőnek kellett lenni, mert véleményem szerint azok fül vagy fogantyú helyett szolgálnak, a mindenestre nagy és súlyos edénynek a kézből való kisikamlását gátolók; számításom szerint az

*) A gyurma közé vegyített kovaszemek csakugyan *kelta*, vagy egyéb barbar népeknek művezetére mutatnak, de az edény belső lapján előforduló kovaszemcsék, melyek megüvegesedvén az égés alatt, a mai mázat pótolták, a római *cserép*-edényeken is igen gyakran észlelhetők. R.

edény öble legalább $1\frac{1}{2}$ láb átmérővel és 2 lábnyi magassággal birt; sajátom. Lelhelye az említett fővenyesdomb, a 24. sz. töredék közelében.

Végül még egy *kő- és egy vas-kori sír felfedezését kell leírnom!* — 1867. évi májusban, a bábotai megaslapon, *Greszler Antal* földmives saját birtokán fedezvén fel egy sírt, a benne talált öblönyt kis lánykája által nekem legott megküldé; szokás szerint a lelés körülményét kérdezve, következőket tudtam meg tőle. A szélhordta homokban egy koponya tűnt fel, előbb kezével, utóbb ásóval nyomozván a tetemet, ezt ülő helyzetben, kinyújtott lábszárakkal, arczczal é. k. felé fordítva lelte; ugyanis a gerincecsontok függélyesen a koponya alatt találtattak, a karcsontok szintén, de kevésbé oldalt, a lábszárak közel a fejhez, említett irányban. — A már említett csupor a fej bal részén, de vele csaknem színest volt letéve, tehát a halott vállára helyezve. Benne semmi eszköz, sem kő, sem bronzból, sem a tetemen, s közelében sem; a kisdud sír feneke agyaggal és az agyagba lerakott egynehány lapos kővel volt kitapasztva, az agyag megégetve; az egyik kődarab keménységének daczára símára levén zsuroolva, *malomkő-töredék* lehetett! — A koponya állkapcsával birtokomban van, orvosi észlelet szerint nőé volt, és a kihullott — kivált metszőfogak — helyét pótló fogsarjadékok 10—14-dik évet gyaníttatják; ha kivánod, a helyszínén eltemetett medence-csontot is fölvetethetem, mely aztán minden kétséget eloszlatna. *) A csupor 12 centim. magas, feneke $9\frac{1}{10}$ centim., szájöble 10 centim. átmérőjű, oldala ez utóbbin túl talán 15 centim.-ig tágul ki. *Koronczón* készült durva mű, igen vastagra hagyott fekete gyurmájában csillám (Glimmer) ragyog; külsején, kivált hol az lepattogott, a *korom nyoma* elvitázhatlan, tehát tüznél volt, s ételkészítésre használtatott! Az ifju *kelta leánykának kedves fazeka* lehetett.

E sírtól nyugatnak, mintegy 200 ölnyi távolban, ugyanazon homokos Bábotamagaslaton egy *vaskori* csontváz találtatott ugarszántáskor, szintén 1867-ben. Minthogy az ekevas a koponyát jól meghorzsolta, a szántósuhanecz ösztökéjével nekiesett s agyonzúzta, mert vágyott látni: milyen annak belseje?... Csakhamar nekiesett az ásásnak és a vázat, *mely roppant nagyságu volt — hanyattfekve* és arczczal keletnek fordítva — fel is fedezte, és a 33—37. számú vasdarabokon kívül egyebet nem talált; a jelenlétemben folytatott kutatás se lócsontokra, sem egyéb tárgyakra nem vezetett. **)

*) Mennyire érdekes lenne ezen, vagy hasonló vázat egészben birni, és a leirt állásban a muzeumban felállítani! Ugy hiszem, hogy a koronczóiak, lelkeszük által, már figyelmesb kutatásokra betanítva, hajlandók, *illő jutalom mellett*, ilyen tetemeteket, ha föllelnék, érintetlenül hagyni, bejelenteni, hogy személyesen kiáshassam — és felállíthassam. R.

**) Minthogy a tabellák korában élünk, és az eredményt számokból ítéljük, nem tartottam fölösleges dolognak, Ebenhöch barátom, illetőleg kitűnő tanítványomnak is, gazdag gyűjteményét *lelhelyek*, és az eddig elfogadott *korszakok* szerint összeállítani.

<i>Győr megyében:</i>	kő-	bronz-	vaskori eszközök:
Börcsön	1	—	—
Csanakon	2	—	—
Csécsényben	7	10	3
Gyirmóton	7	3	—
Kapiban	—	2	—
Kis-Barátn	5	1	—
Koronczón	47	35	15
Ménfőn	1	3	—
Nyulon	—	—	2

Harmadik Közlés.

Egy vaskori sir fölfedezése.

Ebenhöch Ferencz Rónay Jácintnak.

Kedves Barátom!

A szívesen küldött székfoglalóért vegye hálás viszonzásúl az általam 1868. mart. 19-én feltakart vaskori pogánysír leírását :

Egyházam északi oldalán *sínylő* s mintegy 60 darab fából álló szedreskert szé-
lében, még a mult ősszel talált egyik hívem, répaverem ásáskor, egy fekete cserép-öblönyt;
de daczára annak hogy *ócskász* szenvedélyem nemcsak a faluban hanem az egész járásban
ismeretes, s a legcsekélyebb tárgyért is néhány garas borraivalót szoktam adni, a fazokat
nem hozta el hozzám : hanem mésszel töltötte tele. Csak február derekán hallván e lelet-
ről, emberemet az öblönnyel együtt a plebániára hivattam, azt tőle megvettem, a verem
helyét magamnak megmutattam, s mert az már ismét üres volt, őtet, mihelyt ideje engedi,
annak tüzetesebb átkutatására felkértem, mi csak tegnapelőtt jelenlétemben és utmutatásom
szerint történt meg. Ugyanis a veremből a földet kihányatván, annak fenekén egy darab
római téglán kívül csakhamar egy cserépedény nyomára akadtunk, melynek karimáját
azonban $\frac{2}{5}$ részben még az őszi ásáskor lecsorbitotta emberem, azt vigyázva a földből
kiemelvén, 9" átmérőjű és $2\frac{1}{2}$ " magasságu, jól kiégetett fekete, medencze (Schüssel) alaku

Győr megyében :	kő-	bronz-	vaskori eszközök :
Ravazdon	1	—	—
Szemerén	10	1	—
Sz.-Mártonban . . .	36	30	4
Szent-Pál-on	2	—	—
Tényőn	—	2	—
Téthen	9	21	5
Soprony megyében :			
Árpáson	1	1	—
Bodonhelyen	3	1	1
Veszprém megyében :			
Démen	1	—	—
Ihászín	1	—	—
Komárom megyében :			
Almásón	1	—	—
Mosony megyében :			
Mecséren	2	2	—
	137	112	30 = 279 darab.

E gyűjtemény tehát 21 lelhelyet képvisel, t. i. 15 Győr, 2 Veszprém, 1 Komárom, 1 Mosony
megyéből. Hogy *Koronczón* és *Téthen* legtöbb találtatott, és *Sz. Márton* is oly bőven van képviselve
nem a tárgyak abszolút sokaságától ered, hanem attól, hogy az első két hely a beküldő közvetlen mun-
kálkodásához legközelebb esik; *Pannonhalmán* pedig a *prágai* muzeumnak egy igen tevékeny gyűjtője,
van. Ha a többi említett helyeken szintén lennének buzgó régiségbarátok, a százak helyett ezereknek
kellene itten állaniok!

Azonban a mi nincs, az még lehet; csak minden eszerességben egy *Ebenhöch* laknék! R. F.

tál volt; alig készült korongon, mert feneke horpasztás útján alakított, ezifraság nincs rajta. Tovább ásatván, csakhamar embervázra, névszerént lábszárcsontokra akadtunk; a fej irányában takarítottván el a homokot, a gerinczesigolyák és bordák között egy finom-nivű bronz-fibula töredékére akadtunk; felszedvén a kaponyát, annak jobbfelén egy kisebb cserépedényre akadtunk, mely annyira el volt horpadva: hogy fülénél és horpasztott fenekénél egyebet nem sikerült a nedves homokból felvennünk; a piros és morzsolható agyag-öblönyke fekete gráfit-féle porhanyó mázzal volt bevonva, félfüle ötszög met-szettel birván, annak legkeskenyebb külső lapja a szalmaszál vastagságát alig túlhaladó kiseded, de rendes alakú, körök egész és szakadatlan sorozatával van kiczifrázva, ily kör-sorozat vonult körül az öblöny derekán, a fül alsó végének irányában is; a töredékekről ítélve: az egész nagyobbbb theás-csészéhez lehetett hasonló, azon különbséggel: hogy kari-mája felé szűkebb volt, horpadt feneke felé ellenben öblösebb. Az arcz balfelén ellenben egy 3" hosszú, négyszögű s szabályos hasábalaku köszörűkő, egy 3 1/2" késpenge vashól és annak 3 1/2" hosszú 10"" széles és 4"" vastag csont nyele találtatott; a késnek nagyobb-részt elkorhadtt széles, de vékony fogantyúja, nézetem szerint úgy volt az említett csont-nyélbe belesütve; hegye a felvételkor törött el, de élének kikanyarított és a bronzkori késeket jellegző alakja a vastag rozsdá daczára jól kivehető. Még egy darab más kor-hadt vas, hihetőleg karperecz-töredék is találtatott. A tetem lábaféjénél balról végül egy negyedik és egészen ép fekete öblöny találtatott, mely szűk, alig 3 1/2" átméretű nyílásával 9 1/2" magasság és ugyan annyi öblőség mellett, csaknem palaczkhoz hasonlít. — Az első helyen említett 1' magas, és 1' öblös veder a tetem lábánál jobbról, a tál szintén jobbról a térdtáján volt letéve, obolusnak vagy egyéb fém-tárgynak semmi nyoma. A koponya szintén birtokomban van, a gerincznyílásnál töredezett, fogai vásottak és 40 éves kort gyanít-tatnak; a medencze csontok, bár összez úztak, mégis nőre mutatnak; ennyit erről!

Mutatta-e Floris a beküldött tárgyakat? s mit mond azokhoz kedves barátom? ohajtom ítéletét tudni! — Kérem mondja meg Florisnak, küldje vissza azokat legalább is april közepéig, mert az idétt több éremgyűjtő és régészetkedvelő barátom látogatását vár-ván: gyűjteményem legérdekesebb darabjait nem nélkülözhetem.

MAGYAR RÉGESZETI KRÓNICA *)

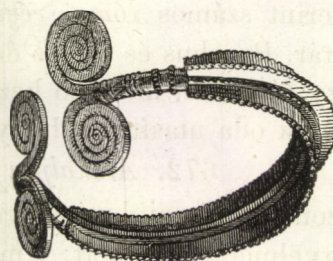
ÖSSZEÁLLÍTÁ

RÓMER FLÓRIS.

966. *Acsád* helység (Szabolcs megye) határában, gánási dülön, kenderáztatót készítvén a lakosok, egy mindig víz alatt levő posványos helyen, 1864-ki szeptember havában találtak 3 darab *arany-karpereczet* (l. 1. 2. 3. ábr.), melynek ketteje báró *Vécsey József* ő méltósága birtokába jutott. Mind a kettő finom, kevés ezüsstel vegyített aranyból áll. Az elsőnek súlya 30^{10}_{16} arany, belső világossága 6·5 és 4·7 cent. Részletei erősebbek, a gerinczek díszítményei // // // // // vonalokra szakadoznak. A kerek vége kezdődik két sor gerinczes, futó maeanderes vonallal, és csak ezek után következnek három-három egyenközü vonal közt a zezzugvonalok. A lapos, de az első számúénál vastagabb tekercsek nem birnak egyenközü vonalokkal, hanem kezdetüktől fogva a három külső fordulat kifelé sugárzó vonalokkal bir.

A másodiknak súlya 25^{3}_{4} arany, belső világossága 6·5 c. és 4·3 c. Hátánál 2 c. magasságu és belül egy 3 mmnyi, kívül egy 4 mmnyi gerinczczel bir, melyek belseje □ 2 mmnyire, a másodiknak alja 2-re, az ezt tetéző rész három mmnyire emelkedik. (b 2. ábr.) E gerinczek majd egész hosszukban, majd részletenkint futó-maeanderféle szélekkel birnak. (a 2. ábr.) A díszítmény két végét kerekdeden vékonyuló és majd egyenközüen, majd zezzug formán ékesített vonalak határozzák, majd lapul a vert arany és kos-szarv alakban két oldalra kikanyarodik. Ezen kanyarodások külsejei egyenközü vonalokkal vannak díszítve, míg a középső keret, keresztben álló, csigás vonalokkal bir. (3. ábr.) A gerincz szélén a kapavágás nyoma látható. A művezet e vert ékességben elég nagy ügyességre mutat, a sok gerinczü holdalaku középrésznek cifrázati, a sok lapu vastagabb résznek kerekded, és majd lapossá való átváltoztatása sok izléssel készült, és valóban meglepő azon rokonságnál fogva is, melyben e szép darabok a mármárosi aranykincsekhez állanak. A báró úr a n. muzeumot ajándékozta meg e becses műdarabokkal.

167. Ugyanezen határban ugaron találtak 1867. az elpusztult *Buzita* nevű falu helyén, melyet teleknek hínak, egy *kétfülű bögrét* (l. 4. ábr.); négy csücsű hasán függélyes vonalok

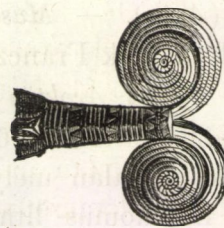
(1. ábra.)

(a 2. ábra.)

(b 2. ábra.)

(3. ábra.)

(4. ábra.)

*) L. az „Archaeolog. Közlem.” VII. kötet. 1. füzet. 76. l.

vannak. Ezen feketés anyagból mainap is készítik *Várad vidékén* a közkedveltségü korsókat a nép számára. Ezek a spanyol *alcaraza* edényeket pótolják. — Találta szántás közt *Kanyári* András földmives. Ajándékozta a n. muzeumnak b. *Vécsey* József.

168. *Baján* alul (Bács m.) az úttól 2000 (?) lépést, *Vaskúttól* délfelé 11 domb, azonkívül *kerek sáncz* van; — átmérője?... kerülete 300 lépés, — közepe mélyebb, előtte nincsen árok.

A nép száján *török táborhely*-képen ismeretes. Közli Zombory László jogász.

969. *Alcsuth*. Cs. k. főherczeg *József* ajándékoz egy 11" 8'" hosszú és 2" széles vésű alaku eszközt *bazaltból* a m. nemz. muzeumnak. Találtatott ezelőtt mintegy 30 évvel.

970. *Arad* megyében találtak *potin ezüstből* készült 2 c. átmérőjű függőt, a vastag huzal lemezzé van szélesítve, melynek 2 eredeti kanyara a pipafödél zárójához hasonló. *Szalay* Ágoston ő mga tulajdona.

971. Az *arad-alvinczi* pálya munkálatai közt a *Pesti Lloyd* 1867. 195. száma szerint számos *római régiség* jött napfényre; a többféle érmen kívül egy fehér márványoltár, Bacchus és Ceres dombor alakjaival, továbbá carrari márványból egy thronszéken egy férfialak, hiányzó kezekkel és fejjel. Azonkívül sok írásos követ is találnak. A munkások oda utasítvák, hogy e tárgyakat egyedül a vállalkozónak szabad eladniok.

672. *Árokalján* (Doboka m.) 1780—1790 közt erdőirtás alkalmával találtatott azon két római bronz *kerék*, mely a londoni 1857-ki világkiállítás alkalmával általános figyelmet gerjesztett. Ámbár a British-Museum igazgatója nagy árt ígért ezen remek darabokért, tulajdonosai Eszterházy Mihály, Lajos és László grófok mégis a m. n. muzeumnak ajándékozták. Azon vélemény: *hogy a világ egy muzeumának sincsen olyan kincse*, nem áll; mert a párisi 1867-ki kiállításon láttunk egy pár ilyen kereket, melyekről a Catalogue général de l'histoire du travail et monuments historiques 58. lapján, *Chars* czikk alatt ezt olvassuk: 726. sz. *Deux roues de char. — Bronze. Tronvées a Fa, près Rennes-les-Bains (Aude). — Musée de Toulouse.* Így tehát a toulouse-i muzeum is bir ilyen kerekkel, melyek Franciaországban találtattak.

973. *Ároktőn* (Borsod megyében, a *Csörszárka* mellett) *Tridacna* teknőből készült gyöngyöt találtak. (l. 6. ábra.) Ez 5 c. hosszú 2. c. átmérőjű; lyukja $\frac{3}{4}$ c., kezdetén tölcséralaku, oldalán mélyedés van, mely kúposan végződván, alkalmasint úgy eredt, hogy valami lithodomus- lithophagus-féle állat által fúratott. — *Szalay* Ágoston ő mélt birtokában van.

(6. ábra.)

974. Ugyan *Ároktőről* való egy obsidian *nucleus*, azaz olyan darab, melyből lepattogtatás által, kőkori *kések* vagy *nyíl-hegyek* készültek. A csinos darabnak mag. 3 c. szélessége 2 c. Talapzata 8 lapu, ezek közt kettő keskenyebb. Ezen jeles darab, mely maga nemében mindeddig Magyarországon az első darab, melyet láttam, többé nem *egyedüli*. Szintén *Szalay* Ágoston ő Msága birtokában van.

975. *Bajszáról* (Bács m.) *Vojnics* Ödön úr ajándékozott a m. n. muzeumnak egy cserép-edényt, oldalán két pár kerek lyukkal s rövid szűk nyaku virágalku fejjel.

976. *Bakony-Szombathely* (Veszprém m.) területén, hol a hirneves ezüst éremlelet jött napfényre 1867-diki nyáron egy 1 $\frac{1}{2}$ 'nyi fazekat szántottak ki, mely gf *Eszterházy Géza* ur birtokába került.

977. *Beláczról* (Tolna m.) *Horváth Antal* ajándékoz a magyar nemzeti muzeumnak egy *vésű-töredéket*.

978. A *bellemi* pusztán (Zemplén m.) a *Laborecz* partján talált egy molnár 16 darab arany fonálból készült, és a szarvasszóiakhoz hasonló síma aranygyűrűt. — Ezek 1—2 1/2''nyi átmérőjűek valának, és bronzfonalak által leettek összekötve. Előbb gróf Szirmayé; jelenleg br. *Mednyánszky* Edéné ő msága birtokában vannak.

979. *Bikádon* (Tolna m.) B. *Jeszenszky* Kálmán birtokán, *Medina* és *Kölcsd* közt, a bikádi major alapjának ásatása alkalmával 1866-dik év július havában, sok nagyobb és kisebb, fehér ezüfrázatu, és saját alakú edényt találtak, melyek a *pécsi*ek-hez, *simonytörnyai*khöz hasonlítanak. — Az arany érmek sem ritkák e vidéken, sőt az ezüst érmek egész fazékokkal fordulnak elő.

980. Ugyanott találták egy római bronz áldozó pap- vagy talán *Imperatornak* szobrát (l. 7. ábr.); 14.4 centim. magas, felülvetője fejét takarja, végei pedig sallanggal hátul, és bal lábánál leglóggnak. Szemei ezüsből készítvék, a látabok kiestek. Jobb keze, melyet kinyújtott, a kéztőtől fogva hiányzik, a balban nyílt négyszögű szelenczét tart tömjénnel. Jobb lába kissé visszahúzódtott. A bokán felül érő czipők fölül köröskörül széles hajtókával birnak, elül csokrosak, és két lelóggó lefentyűvel diszesítettek.

Az egész testet a csinos redőzetű felvető fűdi. A szobrot a bibircsós szírony egy kissé fosztja eredeti szépségétől.

Ugyanott találtatott egy ezüst *Salonina Aug-féle* érem (254—268. Kr. ut.), a IVNO REGINA hátlap felirattal. Juno j. néz, jb. csésze, bb. lándzsa.

981. *Buda*, Dr. *Rómer Flóris* ajándékoz a magyar nemzeti muzeumnak 9'' 3''' hosszú cserép-csövet; a csőnek átmérője : 3'' a nyakáé 1''.

982. *Budán* a *Lukács-fürdő* melletti *Goldinger-féle* házban találtak egy római téglát : COH IIII HAD bélyeggel; — ezt a találó *Goldinger* urtól hallám, a téglát magát nem láttam.

983. *Buda-Pest*. A *margitszigeti* kastélynál kiásatván a régi kolostor alapfala, nem régen a nyugati fal hosszában egy római fehér követ találtak, melynek felső végén egy szalagos babérkoszoru mutatkozik, felirásából csak ez maradt fenn :

D M
FL FIRMUS MIL
VSSICL PA

984. *Buda-Ujlak*. *Goldinger* urtól hallám, hogy a hajdani *Heinrich*, jelenleg *Nepp-féle* ház előtt, *Zöldfa* utca 202-dik sz. a. egy római mértföldmutató fekszik. 1868. május 17-kén fölemeltetvén az oszlopot, találtam, hogy épen felirásos része ki van vájva és disznó-etetőül használtatott. A válú 10'' széles, 9'' mély és 2 1/2'' vastag. A fennmaradt felirás ez :

(7. ábra.)

IMP	LIVS SEVERUS
CCV	/STVSC /// PPO
=====	POTESTATE ET
///C ///	===== SE VO
///: //	===== SFTP
ON	\ TEGORRDV///
RE	CVRA · AGEN
TE	.NO LEGATO
AV	.AB AQ
	I

985. *Csabán* (Békés m.) 1867-dik őszkor, a megye házak táján találtak pincze-
ásás alkalmával egy őskori temetőt, melyben mintegy 2' mélységben 8—9 tetem, azok
közt kettő ülve, a többi pedig lábbal keletfelé fekvő. — A távolság változó. Az ott talált
régiségeket *Haán* Antal ur sziveskedett bemutatni; e helyrajzot, valamint a leletnek
bővebb leírását, *Haán* úrtól az Arch. Közl. számára várjuk.

986. *Csanakon* (Győr m.) 1858-ban egy sírban találtatott egy magyar ^{1/1}
nyakékszer, gyönyörű magyar zománczczal és régiesen foglalt rubinokkal. Ezen
valódi magyaros ékszer *Szalay Ágoston* ö mságáé.

987. *Csányi határban* (Zala m.) a Zala új medrének ásatásakor talál-
tak egy, markolatával együtt 21" hosszú, rézkardot, melyet *Pruzsinszky* Pál zalai
mérnök a m. n. muzeumnak ajándékozott.

988. *Csegén* (Szabolcs m.) egy szép ezüst fibulát (l. 8. ábra találtak;
a fibula a szárny nélküliekhez tartozik; kengyele apró körökkel, a tegezalaku
rész pedig kettős pontos vonallal van a szélén diszesítve. Közepén füzlevél alaku
diszítvány nyulik el; e levelek összekötésénél mindkét oldalon egyegy pont
látható. Az aranyozásnak csak nyomai maradtak fenn. Ezen érdekes darabbal
Reviczky Tamás ur kedveskedik a m. nemz. muzeumnak.

989. A *Cselye partján* (Baranya m.) talált 2" átm. bronz karpereczet
Turcsányi Soma a m. nemzeti muzeumnak ajándékozta.

990. A *deézi* (Erdély) iskolaháznál újabb alapok ásatván, többféle
érdekes régiséget földöztek fel. Az erdélyi muzeum igazgatója fogja e tárgyakat tudomá-
nyosan vizsgálni.

991. *Déva* vidékéről (Erdélyből) kaptam meghatározás végett *Mihályi János*
úrtól :

1) Csipkés karimájú *Sulpicia* családféle ezüst érmet, a két myrtus- és babér-
koszorus Penates fővel;)(a két Penates baljaikban lándzsa, jobbjakkal a malaczos *sértést*
pálczáikkal érintik, felül köztük I betű áll; CS(ulpic)ICF///i

2) *DOMITIANVS*)(IMP XXI COS XV CENS PPP, Minerva hajón állva
balra hajítja dárdáját; a Tribunitia potestas számát nem bírván kipuhatolni, ezen érem
90—95. év közé helyezendő Kr. sz. után.

3) *TRAIANVS*; GERM. DAC. PM. TRP. COSV PP.)(SPQR OPTIMO PRIN-
CIPi; Mars b-n., jb. lándzsa bb. Palladium (106—100 Kr. u.);

4) *HADRIANVS*)(COS III. Victoria b. n. jbját fölfelé emeli, bb. pálmaág;

5) *ANTONINVS PIVS*; AVGVFIOPP;)(COS IIII, két fogódzó kéz közt a
caduceus. (145—147 kr. u.) Arnethben u. a; de Cos IIII SCvel;

(8. ábra.)

6) SEPTIMIVS SEV; PART AVG COSII)(LIBER . . AV . . . Liberalitas a tesserával jobbj; bsgsz. bban. (197 körül kr. u.);

7) P. SEPT. GETA CAES PONT.)(FELICITAS PVBLICA, j. n. Felicitas, j b?, bban bsgsz; ólomszinű fénytelen ezüst — (204—207 kr. u.)

8) Ezüst hárttyás, pelliculatus, igen rossz állapotú, talán Gordianusé?

992. *Diósi* pusztán (Veszprém m.) *Pápa* vidékén találtak egy római sírt, mely téglából és terméskőből volt összerakva és felirásos fedőkővel birt. Közlöm a felirást, mint ezt *Steiner* pápai uradalmi építész és *Ujlaky* József szücsi lelkész uraktól kaptam :

Steiner szerint :

E PETRONIVS
LELICCO AN XC^V
GALLACNODAVIE
AN XXCV GALLIO
VERVCLONIS F NEPOS
AN XDX HSS RVFVS
EPETRONIETCCONISF
EPEPETRONIVS CATO
MOCVS LIBERTVS PARIN
TIBVS SVIS POSVERVN^T.
ET SORORIS FILIO
CATAMOCVS VSV SIBI FECIT.

Ujlaky szerint :

L PETRONIVS
LELICCO AN XC^V
GALLACNODAVIF
AN XXCV GALLIO
VERUCLOINIS F NEPOS
ANXIIX HSS RVFVS
LPETRONI LICONIS
ETLPETRONIVS CATO
MOCVS LIBERTVS PAREN
TIBVS SVIS POSVERVNT
ET SORORIS FILIO
CATOMOCVS V SIBI FECT.

Sajnálom, hogy hibátlanabb leirással nem szolgálhatok, de addig, míg magam javítom, vagy lepacskolva megkapom, álljon itten a római régészet-kedvelők figyelemztetéseül.

A sirban mindenféle kegyelet-tárgy is volt, melynek rajzát említett építész úr megigéré. A beküldő úr a kőnek rajzát is melléklé, mely szerint egy orom alatt, tekeredett oszlopok közt három mellkép látható, az alatta levő középosztályban létező rajzról semmit sem merek írni, mert tisztán ki nem vehetem, az alsó részben a felirás foglaltatik. A fehér homokkőnek egész nagysága 7' 3", szélessége 2' 10 1/2", vastagsága 12" teszen. A sirnak iránya észak-déli volt. Ezen tájon minduntalan találnak római sirokat az árkolások alkalmával, de ezek mind szétromboltatnak.

A leirt sirtól mintegy 200—300 ölnyire észak felé találtak egy épület alapot, melynek két részletéből a nagyobbik 44' hosszú és 38' széles, közepén 12'-nyi szélességgel 16'-nyira ugrik ki egy félkör, s ettől északra egy másik osztály van 19 1/2'-nyi hosszággal. A falak 2' vastag terméskőből valók. Körülötte sok párkányos téгла találtatik.

993. *Dombóváron* (Tolna m.) mintegy négy év előtt egy pár ritka művezetű függő ásatott ki; 8 arany nehézségűek, egészen egyenlők. *Szalay* Ágoston ő mlga birtoában vannak.

Dorogh és Esztergom közt szintén két ezüst *függőt* találtak. Egyik gömbölyű, a másik hosszukás, sodrott huzallal ékesítvék. Ezek is *Szalay* Ágoston ő méltósága gyűjteményében láthatók.

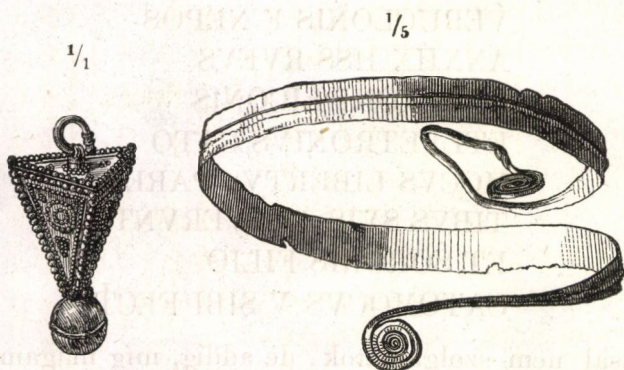
994. *Duna-Pentelén* (Fehér. m.) találtatott egy kis *aranyláb*, térdtől lefelé, valóban remek munkával. A ránczos nadrág bokán fölül érő topánban van (caligulae); a topán nyílását összefoglaló zsinórok apró golyócskákból állanak. A talpon szintén apró golyócskákból e szó van alkotva : *IIIATOTY*.

Ezen gyönyörű ékszerke Egger urtól, *Castellani* római hirneves aranyműves és sok nagybecsű ilyes diszszel bíró archaeolog gyűjteményébe került, két syracusai ezüst éremért. *Itthon vevő nem találkozott*; majd örvendhetünk neki Rómában vagy Nápolyban! — Bizony, ha nagy nemzet akarunk lenni, ilyenekre is kellene pénzünknek lennie!

995. Ugyan *Dun-Pentelén* e század 4-dik tizede végén Galba és Otto császárok fehér márvány nagybecsű és remek faragványu dombor arczképeik ásattak ki. — *Szalay* Ágoston ő mlga tulajdona.

996. Egger úr állított ki Párisban egy régi *arany fülbevalót* (l. 9. ábr.), mely Pest megyében találtatván, a műértőknek nagyon tetszett, és a n. muzeumnak megvételt végett ajánlva volt. Sajnáljuk, hogy e diszes darab, melyhez hasonló kevés van, és művezetére nézve nagyon érdekes, szokott pénzhiány miatt szintén a külföldre fog vándorlani, hol az ilyeneket szívesen megveszik.

997. Ugyan Egger urtól egy *bronz kést* nyertem lerajzolhatásra. Alakja egészen olyan, mint a Nordiske Oldsager 34-dik tábláján a 159. számú eszköz, azon kivétellel, hogy csak egy barázdája van. Hossza 16, szélessége] 2—1½ centim. A peczeknél magassága 1.4 c., szép patinájú. A peczek felé meg levén tompítva, valószínű, hogy itt talán bőrrel betekeretvén, *nyél* nélkül bicska gyanánt használtatott. Az Annales de la Société Arch. de Namur VII. köt. 259. lapján hasonló kés fordul elő, de rövid nyéllel. Ezeket Szabolcsban *nádvági* késeknek nevezik.

(9. ábra.)

(10-dik ábra.)

998. *Bronz lapokból álló tekercsek* (l. 10. ábr.), Egger úr birtokába vannak; melyek mindegyike 1 mètre és 30 cent. hosszú; 3 centim. — 2 centim. széles; vastag gömbölyű, majd négy szögletesbe átmenő tekercsesel végződik, mely tekercseknek 5 gömbölyítésük van s belül egy visszahajlással származott fülbe végződnek. — A lap maga belül síma, kívül a közepén futó 3 millm.-nyi gerinczcel, mely mellett alul egy egyenközi pontozott, felül pedig egy a hullámhegygyel a szélig (a hullámvölgygyel a gerinczet) érő vonallal van díszítve. — Egészen egyenlők azon töredékek is, melyek a fennebbiekkel együtt találtattak. — Én öv-féléknek tartom.

999. *Eggernél* látható egy merovingi kori *csattöredék*. Hossza 8, legnagyobb szélessége 1.4 centim. Ezüst, aranyozva volt, teste hasábos, és belső részén válús, egész hosszában \$\$\$ alaku díszítménynyel bír. Felül sólyom fej emelkedik ki vörös üveg szemmel, az alsó szűkebb rész állatfejbe megy át, hosszú fülekkel, ránczos szájjal, melynek nyílásában a nyelv látszik, és a kidudorodó szemkarikába illesztett vörös paszta-szem fénylik. Ezen csatgerinczhez egészen hasonlókat lehet látni az Archeologia című angol folyóirat 1857-évi 37-ik kötete II tábláján a 106-ik lapon, hol a merovingi korszaku *envermeu*-i temetőben talált diszes maradványok ábrázolvák. Mind a két csat-tartó *karvaly*-fejekbe végződik, egyik zöld zománczu vörös kövekkel s pastával; a másik sejtes zománczu, az arany választó fallal bekerített tér vörös, kék és a szemeknél feketés üvegdarabokkal van kitöltve, mint a bakodi, toulousi és pietraossai maradványoknál. Ilyen *karvaly* fő hasonló elrendezéssel előfordul az Annal. de la Société Arch. de Namur VII. kötet VIII-dik tábláján is, a *samsoni* temetőben talált *tű-n*!

1000. Erdélyben Károlyfehérvár körül Sibot és Balomir között találtattak és a m. n. muzeumba kerültek :

- 1) Fületlen cserép, magas 8" átmérője 4".
- 2) Sérült cserép-tölcsér.
- 3) Suly, magas. 3" 4'", másik agyag suly magas. : 2 1/2".
- 4) Fekete cserép-csésze, magas 2" 3"', átmérője : 2".
- 5) Egy fülű fekete cserép-findzsa; magas 1 1/2". átm. 2" 3".
- 6) Fekete cserép-edény (kevésbé sérült), mag. 3 1/2" átm. 2 1/2".
- 7) Három lábu cserép-sótartó, madárféle ékitvénnel, 2 lába letörve. Hossza : 3"

1001. *Eskül'ön* (Dobokamegyében) 1867-dik év nyarán szántás közben egy bar-bar korbeli arany-lánczot találtak, melyet egy kolosvári aranyműves magához váltván feldolgozott. Állott ezen aranyláncz hat különböző nagyságu négyélű, végük felé vékonyuló nyitott karikából, milyen az Archaeol. Közlemények V. Uj folyam III. köt. 43 lapján látható. A karikák egymásba voltak aggatva, a két középső nagyobb volt, és mind-egyik külön 12 1/4 # nyomott. A két oldalon következő kisebbek egyenkint 8 1/4 # uak valának, a két szélsőnek pedig külön 5 # volt a súlya.

E lelet mellett találtatott egy darab tört arany lemez és egy körülbelül 5" hosszú kerek, két vége felé vékonyuló és 12 # súlyu pálczatag, melyet leginkább egy ironhoz lehetne hasonlítani. Az egész leletből, melynek mintegy 60—70 #-nyi súlya lehetett, csak gf *Eszterházy Jánosnak*, kinek ezen tudósítást köszönhetjük, sikerült egy karikát megmenteni; az erdélyi muzeum csak akkor jött a dolog tudomására, midőn már minden össze volt tördelve.

1002. *Eszéken* találtatott egy római sírkő; 4' 15" magas, 1' 8" széles. *Malese-vics János* székesfehérvári ügyvéd úr ajándékozta a m. n. muzeumnak. Felirata ez :

NIGER
BATARO
NIS · F · SVE
ITRIVS ·
EQVES.
ALAARA
VACORVM
ANN · XXXVII
STIPENDIO
RVM · XVII
H · S · EST
MARCELLVS ET
PVBLIVS · CONSOB
RINI · IDEM HERE
DES · POSIERVNT

A fölirat alatt, egy lovát kantárjánál tartó férfi ábrázoltatik.

1003. *Esztergom* városának egyik 1397-iki okmányán, fehér-zöld-vörös selyem zsinóron függ a nevezett város duplex sigilluma (l. 11. ábra), bárcsak egyes a nyomat. — Ennek nyomóját ts. *Kiss Mihály* esztergomi kápt. főügyész úr sziveskedett velem közölni, és mivel eddig kiadatlan, úgy hiszem, hogy mását a honi pecséttan kedvelői szivesen veendik. Az eredeti nyomó az esztergomi főkáptalan tulajdona. — E diszes műereklyén a

háromszög paizson, mely a négy szelement foglalja, igen dombordadon emelkedik a városnak 6 tornya, 4 homlokiránt áll, kettő oldalt, míg hátrább a város teteji látszanak. A körirat ez: $\text{S} \cdot \text{MNVS} \cdot \text{CIVTATIS STRIGONIENSIS} \cdot \text{C}$.

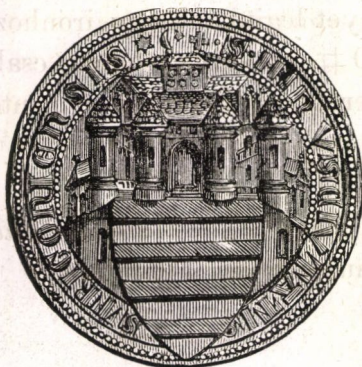
Az esztergomi *latinusok kettős pecsétjét* adja *Baranyai Ferencz*: *Disquisitio notitiarum antiquarum L. R. C. Strigoniensis etc.* Pestini 1823, I. *Palugyay Imre* szabad kir. Városok Leirása I. 24. I. A fenebb érintett *kettős* pecsétnek két részén látható nyomatok, úgy fordulnak elő az itt adotton egybeolvasztva, hogy az előlap, t. i. a vár emennek felső, a hátlapon létező 5 pólyás vagy szelemenés paizs pedig alsó részén jön elő.

1004. *Farád-ról* (Somogy. m.) mint *Ostffy István* ajándékai kerültek a m. n. muzeumba — *Frisachi* ezüst érmek.

1005. A *Feledi* (Győr m.) határból ajándékoz a m. n. muzeumnak *Czibur Gusztáv* egy 6" magas, öblös cserép edényt; nyílásának átmérője: $4\frac{1}{2}$ ".

1006. *Földeáki réten* (Csanád m.) 1. Átfurt dió nagyságú fekete cserép gömb, négy körös rovattal; és 2. Embercsont csigolyák 4 ölnyi mélységben találtatván, a n. muzeumnak ajándékoztattak.

1007. *Gesztetén* (Gömör m.) találtak több gyönyörű bronzkardot; de ezeket a *rimaszombati* rézműves, hová szerencsétlenül e darabok kerültek, mind beolvasztá, egyet kivéve, melyet már markolat nélkül a buzgó régész, báró *Nyári Jenő* kamarás úr megvett. Azon szemrehányásra: miért nem tartá meg mind ezeket épen? az együgyű iparos azt válaszolá, hogy ő kész akár mikor és akár hányat és még szebbeket a báró számára készíteni! — Ez is a *rimaszombati archaeologiai rándorülésnek* egyik gyümölcse! Míg az iskola által nem hatunk népünkre, ez mindörökké így lesz.

(11. ábra.)

(12. ábra.)

1008. Örömmel halljuk, hogy a *gúti* (Szabolcs m.) templom romot többé nem pusztítják. Ez azóta van, mióta a *Honban* ezen vandalismus ellen felszóltak. Bár találkoznának minden kerületben lelkes honfiak, kik az ilyen rombolók ellen a nyilvánosságot felhasználják. Nem ártana ilyen hazai műemlékek mellé figyelmeztető táblákat ezen felirással felállítani: „A mivelt közönség oltalmába ajánlja a nemzet!”

1009. *Hajóson* (Pest. m.) egy aranyat találtak, (l. 12. ábra) mely a kalocsai rector *P. Veninger* ur birtokába került, kinek szivességéből az ide mellékelt rajzot közölhetem. A fej *Maximinus Daza* feje, a hátlapon imperator áll, jobbában golyót tartván, bájával kormánybotra támaszkodik. — A barbar utánzás alkalmával készült körirat nem értelmezhető, mivel különféle betűk összehalmozásából áll.

1010. *Haraszi-ról* (Pest m.) ajándékoz a m. n. muzeumnak *Tamássy Mátyás* *Caracalla*, *Constantinus M.* (urbs Roma) — II. Endre m. kir. és I. Ferdinand-féle érme-
ket, (a római érmek réz példányok)

1011. *Hernád-Büdről* (Abauj m.) *Okolicsányi Mihály*. $2\frac{1}{2}$ " hosszú, letört fülű réz vésüt ad a m. n. muzeumnak.

1012. Ugyanannak *Hévizről* (Pest m.) *Csoma István* ajándékoz egy $2\frac{1}{2}$ " magas fületlen vörös cserép csészét; átmérője: $3" 8"$.

1013. A gr. *Pallavicini* féle homoki major közelében (az öt homok közt, melyik

megyében ?) ásatás alkalmával több régiség, jelesen ezüst övet, nyakéket, gyűrűket stb találtak; minthogy azon helyen csontváz is találtatott, alkalmasint temető lehetett.

1014. *Izgárról* (Krassó m.) *Haimann György* ajándékoz Zsigmond magy. kir. érmeiből 46 dbot.

1015. *Izsákról* (Pest. m.) *Szeles Lajos* ajándékoz a m. n. muzeumnak 1) *Cserép. mintákat*; részben kör-részben sugáros dombor-ékítvánnyel. — 2) Átfurt golyó alakú agyag orsó-fejet vagy horgáskövet.

1016. Ugyanonnán ajándékoz *Jókai Mór* Zsigmond- és Albert-féle ezüst érmeket.

1017. *Jánkon* (Szathmár megyében) talált *Koós Robert* urodalmi irnok úr számos, és köztük cifra cserepet is, melyek egy temetőhely jeleül szolgálnak. Az archaeol.-bizottmány ezen küldeményt szives köszönettel vette.

1018. *Jász-Apátiban* a városházánál egy diszes bronzkori csákányt őriztek. — Nem tudom került-e már a m. nemz. muzeumba, a hová már évek előtt szánva volt?

1019. A *Javorinai* hegynek *Botfalva* (Nyitra m.) melletti egyik völgyében találtak két réz csákányt, melyek a *Műrégészeti Kalauz* I. köt. 50. l. 93-ik ábra alatt előfordulóhoz egészen hasonlítanak. Feltűnő, hogy ezen, hazánkban oly gyakran előforduló példányok, mind vörös rézből valók, igen vastag, kívülről barnás patinával bevontak, a szíronytól szabad részeken pedig szabálytalan, mély barázdákkal birnak. Nem hiányzik a lyuk alsó része körüli perem sem. Ha a többi példányokat megmérnök, alkalmasint az tűnik ki, hogy egy mintában öntettek, annyira hasonlók. Ezen példánynak, melyet *Vág-Ujhelyről Keller Emil* úr beküldött, hossza 25 centim; szélessége a lyuknál 7 centim., a lyuk átmérője 3.5 cent., ugyanott a vastagsága 3.4 cent; vízszintes élén 5 — a függélyesenél 4 centim. Súly 2 font 18 lat.

1020. *Mihályi János* úr 3 fokost mutatott öntvényi varránynyal, meggörbülve; találtak *Joodon*, Marmaros megyében, a *Larunchi* dűlőben; még 2 darab a marmarosi román egylet birtokában van; a hatodik pedig nyom nélkül tűnt el; mind a hat darab még észlelhető varrányokkal vannak ellátva s cserépedényben voltak. Meglelték 1867 tavaszán. Mintegy 20 évelőtt találtatott egy rovátkás arany gyűrű *Joodon*, *Mihályi* uré.

1021. 1849-ben egy keltet találtak *Szerbfalván* (Mármarosban) a *valea Popei* (Papvölgye) fő dűlőben, egy fokos társaságában, mely *Mihályi* ur birtokában van.

1022. *Kisbéren* (Komárom m.) hivatalolos küldemény-képen jött a magyar n. muzeumba: 1) *Frisachi* érmek 8 db.; — 2) 1" 9" hosszú 10" széles csucos ezüst fém; — 3) Ezüst lemez csésze; a feneke közepén előforduló kör körül több félkörök, szintén domborúan kiverve láthatók. Átmérője: 5".

1023. Ugyannnnak *Kis Zombor-ról* (Toront. m.) *Rónay János* ajándékoz 240 db. *Frisachi* ezüst érmet.

1024. *Körmöcz körül* (Bars m.) *Horváth Ignác* ajándékoz a m. n. muz. egy 25" hosszú rézkardot. (Különösen szép példány).

1025. *Kövágó-Szöllöstől* (Baranya m.) délnyugatra, ugyanezen falu határában, aratás után egy római földalatti sirbortot fedeztek fel, melynek belső falai többféle színű emberi és állati alakokkal voltak befestve, magában a sirboltban pedig egy minden czífrázat nélkül való kőkoporsó (sarkophag) állott, melynek hossza 7', szélessége pedig 3' 10" volt. — A koporsót azonban a tudatlan nép összetörte; a sirbolt maga pedig nagyrészt szétromboltatván, az így nyert téglák és kő köb-öl számra eladatott. Mikor fogja már egyszer népünk az ilyen, a tudományra megbecsülhetlen értékű tárgyakat becsülni tanulni !?!

1026. *Lemesi határból* (Sáros m.) *Lévay Benő* ajándékoz: 1) lószerszám ékítványt

réz lemezből, átm. $1\frac{1}{2}$ " ; — 2) 6" 3'" hosszú vasfokos ; — 3) 6" hosszú és 3" széles kengyel-vas. Ezen régiségek, egy lovával együtt eltemetett lovag csontváza körül találtattak.

1027. *Licsértei* határból (Sáros m.) : 1" 8" vastag, durva, lapos vasgolyókat, melyeneket parittyából — valószínűleg az ellen lesujtására használtak — átm. $3\frac{1}{2}$ ".

1028. *Mácsáról Ivánka* Imre ajándékozott egy ezüst fibulát.

1029. *N.-Mányokról* (Tolna m.) *Horváth* Antal küldött a m. nemz. muzeumnak : 1) kővésűt és szekerczét, töredékek ; — 2) Fekete cserépedény töredékeket.

1030. A *Marosporton* (Erdélyben) talált régiségekből küldött a m. n. muzeumnak *Fischer* Lajos : Jul. Mamaea ezüst-, Hadrian. Philippus sen. réz érmeit : 1) ólommal bélelt 4" magas kerek oszlopra helyezett ludat képező bronz-lámpát ; — 2) bronz-szeget, melynek 6 szegletes csúcsos feje kék és zöld zománczcal van ékesítve ; — 3) 2" 3'" magas cserépbögrét, párhuzamos vonalokkal ; — 4) csorba cserépmécset CASSI bélyeggel.

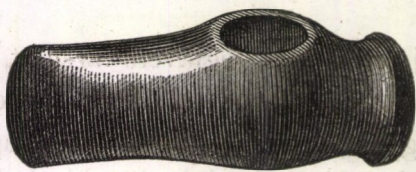
1031. *Mendéről* (Pest m.) *Barthos* Pál ajándékozott egy 18" magas cserép-hamvedret ; öble körül csúcsos ékítvényekkel ékesedik ; öbl. átm. 15".

1032. Egy alapnak felásása alkalmával mult évben *Mitrovitzon* (Szlavoniában) akadtak egy igen érdekes mérföldmutatóra, mely azért sajátságos, mivel 5 mérföldről 5 mérföldre szolgált, *lapis quinarius* ; és mivel végpontjául mutatja be *Sirmium* városát egy oly útvonalnak, mely a *Száva* folyótól *Illyricumon* keresztül Atrante vagy Batrante városáig ért 346 ezer lépésnyire. Ilyen várost az egész régi földleírásban nem voltam képes találni, és mivel ezen kő *Constantius* császár idejéből való, még nagyobb érdekléssel bir. A kő felírása, *Zelinka* cs. főerdész urnak szives közlése szerint, következő :

M	P	V
IMP	CAES.	FLA IVL
CONSTANTIVS	PIVS	FEL
AVG	VICTOR	MAXIMVS
TRIVMFATOR	AETERNVS	
DIVI CONST	ANTINI OPTIMI	
MAXIMIQVE	PRINCIPIS DIVO	
RVM	MAXIMIANI ET	
CONSTANTI	NEPOS DIVI	
CLAVDI	PRONEPOS PONTI	
FEX	MAXIMVS GERMANIC	
ALAMAMNICVS	MAXIMVS	
GERM	MAX GOHTICVS	
MAXIMVS	ANDIABIN MAX	
TRIBVNICIAE	POTESTATIS	
XXX IIMP	XXXCONSVLI VII	
PP PROCONSVLI	VIII MVNI	
TIS PONTIBVS	REFECTI	
RECVPERAT	REPVBICA	
QVINARIOS	LAPIDES PERIL	
LYRICVMFECIT		
ABATRANTE	ADFLVMEN	
SAVVM	MILIA PASSVS	
CCCXLVI		

A kő hossza 6' 8", az írásos lapnak hossza 4', ennek szélessége pedig 20". Az egyes betűk 1½-nyiak.

1033. *Mogyoroskán* (Zemplén m.) a Topoly partján, a kavics közt, egy helybeli pór ezen diszes basalt *kőfokost* (l. 13. ábrát) találta, melyet *Benczúr József* a m. nemzeti muzeum számára *Pulszky* Ferencznek beküldött. Ezen kőeszköz a szebbek közé tartozik, melyeket eddig ismertünk, és épen csinos alakja és simasága miatt alig lesz a kőkorszakba helyezendő. — Hossza 4", éle csorba, másik végén gombbal bir.

(13. ábra.)

1034. *Monor-ról* (Pest m.) *Burján János* ajándékol küldött be a m. n. muzeumnak 1) 6 ½" magas, két kis fülű fekete cserép-medenczét; öblén. átmérője 10" 2) 6" magas fekete cserép hamvedret, átm. 6". — 3) 2 ½" magas letört fülű cserép bögrét.

1035. A *Nagy-heresztyéni* (Bars m.) nevezetes éremleletről, melyet *Szirányi* ur birtokán *Pusztahatáron* találtak, ts. *Kelecsényi József*, igen szerencsés gyűjtő úr Családról, azt írja : hogy a 16 fontot tevő pénzek többnyire 1600—1700-ig valók; leginkább *Lipót*-féle XV kr.-sok és *Lengyel* pénzek is *János Kazmár* idejéből. Reményünk lehet, hogy e gazdag leletből valamint a pesti n. muzeum, vagy az egyetemi éremtár is fogja hiányait pótolhatni!

1036. *Király Ferencz nagy-rápolyi* (Erdély) birtokos, az *aranyi hegy* alján lévő földjén 1866. őszén találta egy római követ, s e következő felírást beküldé *Veress Ignác* főgymnasiumi tanár úrnak, ki szíves volt azt velem közölni:

I. O. M.

G R O M A N

IVSSV v MVS

DEC, EL V. S. M.

Szeretném e hiányos olvasást mielőbb tökélyesbber fölcserélni.

1037. *Német-Csanádon* (Torontál m.) az új templom alapjai ásatása alkalmával többféle román- és góth kora tagozat jött napvilágra, melyek két külön régi templomnak részei lehettek. Egyébiránt a plébánia-lak kapuzata is két régi kapitaelt mutat; az udvar római téglákkal van kirakva, melyek közt: ...GEN?

LEGXIII

LEXIIIIG^E és

LEXIIIIGEM bélyegűek előfordulnak.

A plébánia-kertnek ajtaja körül többféle római faragvány van befalazva; de csak egyről lehetett ezen csorba írást másolnom :

/// AB ..

TARC ..

VSV¹.

E kőnek magassága 21", szélessége 14". — Valószínű, hogy e helyen a régi római castrum állt.

1038. *Német-Jahrendorf* (Mosony m.) *Kóós Róbert* ur küldött be egy kis aranyat, mely homordomboru, felül különféle tojásdad és kerekded domborlatok láthatók, de

minden határozott alak nélkül, a homoru részben három ivszelet van, melyek mintegy háromszögnek homoru oldalait képezik; kettejükből sugárfélék futnak ki. — Sulya ezen finom aranynak $\frac{3}{16}$ #. — Találtatott Német-Jahrendorfon 1857-ben, azon éremkincsesel, mely maga idején annyi feltűnést okozott.

1039. Ó-Barczon (Fehér m.) találtak: 1) Arany gyűrűt, melynek monorú kövébe, jobbjaiban lándzsát tartó, baljában paizsra támaszkodó sisakos vitéz, mélyen vésve ábrázoltatik; 2) Gordianus ezüst érmet. Vétetett a magyar n. muzeum számára *Pálmaffy Alajostól*.

1040. Ó-Buda. Az új részvényes-téglavető-társulat, a kis-czelli katonai kórház-tól északra fekvő első új téglavetője alján, hol az égető kemence alapjait ásták, az ény. szögletben, $1\frac{1}{2}^{\circ}$ mélységben, egy igen szép felirású sarcophagra akadtak, melynek teteje két oldalról be volt zúzva, és már talán századok előtt kirabolva. Felirása ez:

HIC SITA SVM MATRONA GENVS NOMEN
QVE VETVRIA FORTVNAT. CONIVX DE PATRE VETV
RIO NATA TERNOVENOS MISERA E NVPTA BIS OCTO
PER ANNOS VNICVBA ¹⁾ VNIVGA ²⁾ QVAE POST
SEX PARTVS VNÓ SVPERSTITE OBII.
T. IVLIVS FORTVNATVS . Z . LEG II AD PF
CONIVGI INCOMPARABILI . ET INSIGNI IN SE PIETATE.

Ezen síremlék kiásatásáról nevezetes, hogy b. Eötvös József, vallás- és közoktatási miniszter úr, *Pácz János* ó-budai v. kapitány által értesítettván a leletről, azonnal *Rómer Flórist* bizá meg az ásatás vezetésével; ki is oly szerencsés volt, az említett részvényes-társulatnak, melynek élén *Thaler Jakab* ó-budai polgár áll, segítségével, a sarcophagot kiásatni és ápril 7-én délután *Eötvös* és *Fesztetics* valamint *Andrássy* miniszterek ő nmgaik társaságában megjelent *királynak* Ő Felségének bemutatni, és az egész helyiség mivoltát *Zsigmondy Gusztáv* mérnök által készült, helyrajzról magyarázni.

Ezen az archaeologiai tanulmányokra nézve valóban szerencsés látogatásnak következményei már abból is kitűnnek, mert mindenki ajánlja ó-budai régiségeit a m. n. muzeumnak, és sorban bejelentik az itt-ott még eddig lappangott felirásos köveket.

Egyébiránt a sarcophgnak, mely már most a muzeumban fel van állítva, mértékei ezek: külső hossza 6' 10", szélessége 3' 4"; vastagsága 5" 4"', magassága 2' 4". A felirás szélessége 55 $\frac{1}{2}$ ", magassága 17 $\frac{1}{2}$ ".

1041. Ugyanott mintegy 10°-nyire délnek, ugyanegy vonalban a sarcophaggal, ott hol a fűtésre való nyílások meghagyattak, találtak egy fogadmányi oltárt, ezen felirattal:

ET IVNONI
AVR VINØX
DVP³⁾ LEG II AD
V. S. L. L. M.

¹⁾ *Unicuba*, quae *uni tantum* viro nupsit, eique soli succubuit.

²⁾ *Unijuga*, que *semel tantum* matrimonium iniit.

³⁾ DVPLARIS, azaz olyan érdemült katona, ki az élelmezésből *kettős adagot* kapott.

1042. Ugyanott találtak egy *válu* alakú cserepet, melyen ezen fölötté érdekes felírás van :

FRIGERIDVS VP DVX; minthogy ezen feliratu téglák a duna-menti római várdákban is előfordulnak, jelei nem csak annak, hogy ezek ugyanegy főparancsnok alatt épültek fel, hanem tanubizonyságot tesznek arról is, hogy ezen a felsőbb rétegekben talált sírok, és a sírok egyes kőtáblái későbbi, már az imperium hanyatlási korszakából valók, mit egyébiránt az itt talált Constantinusok korából talált *érmek* is bizonyítanak.

A sürűen fekvő, de leginkább az alsóbb rétegekben előforduló sírok közt, melyekhez nem könnyen lehetett jutni, mert a társulat czéljaival a mélyebbre való ásás ellenkezett, egyedül egy ép *sirt* találtam. A többi vagy már ki volt kutatva, vagy a kapzsi munkások által hamarjában összevissza hányatott. Sem a bőven osztogatott pénz, sem az ígért nagyobb jutalom, ha egészen érintetlenül hagynák a temetkezési helyet, eredményre nem vezetett. Az említett sirban, mely egyes kőtáblákból és lábánál egy ép párkányos cserépből állott, egy magas embernek átlólag, diametraliter, fekvő vázát találtuk. — Minden igyekezetünket, hogy épen kivehessük, megsemmisíté a kemény agyaggyurma, melybe a test beékelve találtatott. Egyedül egy *vasgyűrű*-töredék, és lábánál egy összezúzott gömbölyű *üveg-edény* voltak azon mellékletek, melyeket megmenthettünk.

Közel a kemencéhez, délre, egy mélyebb *kutat* ástak. A *sírrétegek*hez közeledvén, a munkások itt is több sirra akadtak; de ezeket kikutatni már azért is bajos volt, mert a *fabrakást* igényelték volna, mit a társulat terhelése nélkül nem lehetett volna eszközölni. Minthogy nem volt szándékom a társulatot kutatásaim által elkedvetleníteni, és talán alapos okot adni arra, hogy félvén ilyen alkalmatlanságoktól, jövőre a leleteket mind eltitkolják, vártam kedvezőbb körülményekre, hogy e terek vizsgálatával foglalkozhassam.

1043. Az ó-budai *hajógyári sziget* ágában, a hidon felül kikotortak egy oltárt, melynek feliratát az igen elmállott állapot miatt nagyon bajos olvasni. A mit kibetűzhettem, ez ; a párkányon :

SYL3TVERC!
SEP PATR'E
CARONIS
EASIVNS
MIAELIAE
HEDORA

V S L M ; alkalmasint palimpsest kő.

A követ *Schröll* lovag úr a magyar nemzeti muzeumnak oda ajándékozta.

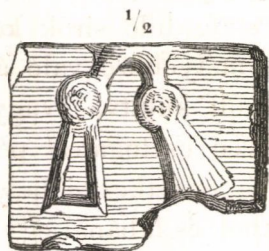
1044. Ugyanott a tavaszi utczában (Frühlings-Gasse) 289-dik sz. a. *Weigand* Károly házában találtak egy 24□-nyí és 2½" vastag, egészen ép római téglát.

1045. Ugyanott a magyar utczában *Thaler* Pál 660-dik sz. házában, a konyha előtt fekszik egy római fogadmányi oltár, melynek felirása igen le van csiszolva, olvasható része így hangzik :

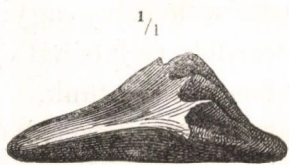
LIBERO PATRI
V V / C // V // I
MLI... IP
EX DE C ALAE I
TFRACVM
POSVIT

1046. Ó-Budán a marhahatátnál, hol mintegy két év előtt egyszerre két római mértföldmutató termett, a nélkül, hogy valaki tudta volna, honnan kerültek a kut mellé, egy szép sarcophag-födelet találtak, mely azonban ki volt fordítva. A m. vallás- és közoktatási miniszteriumtól pénzzel láttatván el, a sirt magát is kerestem; de azt, mivel több vastag kőlapból állott, szétdulva és széthányva találtam.

1047. Pécs mellett a Makárhegyről (Baranya m.) Horváth Antal ajándékozott a m. n. muzeumnak: 1) kőszekerczét, 2) kőgolyót, közepén mélyedéssel.

(9. ábr.)

(10. ábr.)

(11. ábr.)

1048. Ugyan Pécs mellett a Makárhegyen találtatott:

1) Szekercze töredék bazalt kőből.

2) Agyag súlyok.

3) Agyag orsó-fej v. horgászkő.

4) Cserép edény töredékek. Igen érdekes egy agyag-minta (l. 9. ábr.), mely alkalmasint fülbevalók öntésére szolgált és egy eddig meg nem magyarázott agyag készlet, melynek rajzát ide mellékeljük. (l. 10. ábr.).

1049. Ugyan ő Pécs mellett, a Makárhegyen talált, 20" magas cserép-hamvedret, oldalai körül félkerek lapos bütykökkel, csorba nyílásának átmérője 10" 7""; feneke hiányzik;

1050. Siklóson pedig: 8 1/2" magas zárt nyakú, fületlen cserép-edény; oldalán három kerek lyukkal.

1051. Horváth János kir. tanácsos ajándoka, mely Pécs körül a póstavölgy-ben találtatott: egy letört fülü fekete cserép-edényt; öble körül három párhuzamos fehér vonalak közé foglalt lefelé csúcsos ékitvényekkel s apró pontos körökkel. Magas: 2" 10"" öblös nyílásának átmérője: 2" 5"".

1052. Pécsről az „Idők Tanuja“ 1868. jan 11-iki számában ezen tudósítást hozza:

Két hete lehet, hogy mélt Daróczy kanonok urnál pincze-ásatáskor a munkások egy körülbelül 5' széles és 5 öl mély sziklába vágott, kútalaku és egész a föld színére szolgáló lyukra akadtak, melynek fenekén ember- és állatesontok közt egy kisebb cserépedény találtatott, mely utóbbi úgy, a hogy a földben el volt temetve, tojásokkal volt körülrakva; mindkét edényben pedig hamunemű anyag volt. — A nagyobb edény állítólag már találtakor is össze volt törve, a kisebb azonban a szétzuatást szerencsésen elkerülvén, tulajdonosa által a m. nemzeti muzeumnak ajánltatott. Ezen kisebb edény alakjára leginkább tejeskösöghöz hasonlít; magassága 6 1/2, legnagyobb szélessége 4 1/2, szájának átmérője pedig 2 3/4 hüvelyk; feneke nem egyenes, hanem gömbölyített, minélfogva egyenes és kemény alapon felállítani nem is lehet; széle egészen egyenes és nincs kihajtva. — Színe szürkésfekete és művezete után ítélve bizton római készítménynek állítható.

1053. Péczel (Pest m.) Kovács Illés ajándéka: kagylóból készült henger alaku gyöngyszemek. (Találtattak egy csontvázon.)

1054. Pestnél a Dunában tett kotrás alkalmával egy-két év előtt találtatott egy diszes czinkorsó (l. 11. ábr.), melyet azonban a kotrógép egészen összezuzott. — Födője

hiányzik, fülének alsó vége remek, és jobb fémtű műhöz is illenék, — kár, hogy az összevisszahajlás és törés által a hasán körülfutó minuscule írás olvashatatlan. XV.-dik századbeli mű lehet. Jelenleg *Thaisz* Elek ur, városi kapitány birtokában van.

1055. Pesten 1867. november elején találtatott az angol királynő vendéglővel szemközt, a Duna parton, egy gyönyörű, egészen ép, sötét zöldes foltu serpentin *kő-szeke*cze, hossza 10 cent. fokánál, szélessége 4 cent., magassága 5 cent. A lyuk átmérője 2 cent. Az egész jól van simítva, a lyuk pedig, tükörsimára fúrva. *Szalay* Ágoston ő méltósága birtokába került.

1056. Ugyan Pesten, a régi hídőnél, kikotortak a Dunából egy régi kardot melynek hossza 69 cent. A fegyver egészen be van burkolva kavicscsal. *Szalai* Ágoston ur muzeumának egyik érdekes darabja.

1057. *Stein* Náthán házának alapja ásatásánál találtatott egy nagyobb modulusu (Hadriani) Sabina Augusta, sárga rézből, melyet csak a fejék után lehetett határozni, előlapon csak AVG IMP. — látható)(arczezal álló női alak, fölhuzott ránczu hosszú ruhában, jobbát lefelé tartja, baljában talán tuskó? — mellette S C; írás nem látható — igen-igen kopott; talán IVNONI REGINAE, melynek alakjához egészen hasonló a veret alakja. L. Arch. 90. 5.

1058. *Pilinből* (Nógrád m.): 1) parányi bronz-vésű; — 2) parányi orsó alaku bronz eszköz; — 3) bronz-tűk, kerek lyukkal; — 4) bronz-lemez és sodrony-töredékek; — 5) kis cserép-edények és cserép-edény töredékek; — 6) csontokkal, apró bronz- és üveg-töredékekkel vegyített földgöröngy. Kiásatta: Dr. *Érdy* János muzeumi őr.

1059. A *pilis-maróthi* (Esztergom m.) szőlőkben találtak egy igen jól fentartott aranyát ezen felirattal: DN HONORIVS PF AVG, a gyöngyös pártájú fő b. néz;)(VICTORIA AVGGG, a császár labarumot tart jobbában, bjb. Victoriát; mellette M D betűk láthatók. A szelvényben CONOB fordul elő. E jeles darab *Lósy* Tivadar úr birtokában van.

1060. *Potok* (Krassó m. Oravicza és *Szászka* közt) nevezetes és majd egyedüli lelhelye a *barbar* érmeknek, melyek a bécsi Archaeol. Közlem. 1856. 4-diki Márcz-Áprilisi füzet XXXI-dik lapján az ottan talált görög érmekkel említettnek. *Böhm* Lénard fehértemplomi hazánkfia és buzgó éremgyűjtő, valamint jeles történetbuvár is, tagadja ugyan egy hozzám írt levelében a görög érmeknek Potokon való előjöttét; de annál érdekesebben írja le a *barbar* érmek leletét.

E század 4-dik tizedében, mondja ő, egy ruman paraszt mintegy 100 db ezüst érmet adott el Fehértemplomban odavaló kalmároknak, melyek mint később meggyőződtem, majd mind egyenlő bélyegűek, azaz II. Fülöp macedoniai király tetradrachmáinak igen esetlen utánzásai valának. — Előlapukon jobbra fordult szakállas férfi fej van, két sor gyönggyel; a hátapon sisakos ember jobbra lovagol. Mindegyik épen $\frac{3}{4}$ latot nyom ezüstben. A találó lakhelyét nem nyilvánítá. 1857-ben egy archaeologiai kirándulás alkalmával, midőn a potoki váromladékot meg akartam nézni, a helységben az izraelita kereskedő előtt álltam meg kocsimmal, és nem csekély meglepetésemre a kalmár 4, már ismert, ezüstérmet ajánlott megvevésre. Ettől hallám, hogy egy helybeli paraszt néhány év előtt egy fazékkal talált ilyen érmeteket, melyeket azonban nem akar eladni, mert ezeket is felesége titokban vevé el tőle és becserélé holmi apróságokért. A kalmár nem akará a találót fölfedezni; de nem sokára közeledett egy pór, ki hasonlóan 3 darabot kínált; mondá, hogy belőlük néhány okkát ($2\frac{1}{4}$ font) bir, megvettem tehát a 3 darabot egyenkint egy p-

forintért, és bátorítám, hogy a többit is elhozza, mert mind megveszem. — Azonban az embert többé nem láttam; de a kereskedőtől mégis egymásután mintegy 40 dbot vettem.

A *potoki* érmek előlapukon jobbra néző szakállatlan férfit mutatnak borostyán koszorúval; hátlapukon egy lovag balra lovagol. — A mezőben III. áll az érmeles négyzetével.

Mind ezen érem a legfinomabb ezüstből készült, és épen $\frac{49}{64}$ latot nyom. Nevezetes hogy a ló hasa alatt, talán ellenjegyzésül hosszas négyzetű mélyedéssel bir, mely hegyes vésővel készülhetett. Ezt kötelességemnek tartám a *potoki érmeleletnek* megalapítására közleni.

1061. *Rákos-Palotán* találtatott a pap-dülőjén, és a Miri házból, b. *Graffenried* Manó közbenjárása által, a m. n. muzeumba került egy római fogadmányi oltár, melynek lelhelye és küldője ismeretlen; felirása ez:

SILVANO
DOMES
SACRVM
SEP///CON
GIN ~~WVWV~~
CNCVLLE^G
IADLP.FSEVE,
R

Ugyanott talált nevezett báró úr, kinek a m. n. muzeum már több érdekes műemléket köszönhet, egy eddig kiadatlan téglabélyeget. Lenyomását közlés végett várom.

1062. *Rimaszombatból* (Gömör m.) érkezett hivatalos küldemény: 1) rézkardok, 5 darab; — 2) rézcsákányok, 2 db; — 3) lapos tekercsek; — 4) hosszan nyuló ruganyos tekercsek; — 5) réz-sallang; — 6) réz-lemez csúcsok; — 7) réz-lemez pikkelyek; — 8) rézedény-töredékek; — 9) cserépedény-töredékek; — égett csontok és kagyló-gyöngyszemek. A m. n. muzeumban őriztetnek.

1063. *Ritzingben* (Sopron m.) találtatott egy románkoru ciborium, vagyis aranyozott födeles kehely, levélidomu dudoros czifrázattal és dinnyeczikkes pomellummal. Lába igen egyszerű, kör alakú. Magassága 29 cent., a kúp átm. 10 cent., lába átm. 11. c. A *Szalay*-féle muzeumban.

1064. *Piszkén* (Komárom m.) 1859-ben találtatott *Eminges* nevű hegyen a szürke márvány-bányában egy bronz füles vésű (paclstab). Igen érdekes darab, ha a régi bányászatra vonatkozik; Dr. *Zsitkovszky* Tódor úr birtokában van.

1065. *Sígvárról* (Somogy m.) *Pribék* István veszp. kanonok ajándékozott:

1) Vörös cserép-medenczét, oldalai körül emberek és állatok domború alakjaikkal s közben: „CINNAMI“ fölirattal. Magas 4" 3", átmérője 8".

2) Vörös cserép-csészét, feneke belsején: „CENIATIS“ bélyeggel; magassága 2" 9", átmérője 5" 4".

3) Fekete cserép-bögrét felnyúló füllel; magas. 2½", nyílásának átm. 1" 4".

1066. *Simontornyán* (Tolna m.) 1867-dik év elején a sz. ferencziek szőlőjében egy nagyobb és 4 kisebb vedret ástak ki. Jelenté *Stibert* Lothár, simontornyai ispán ur.

Továbbá, ugyanott, a sz. ferencziek zárdájában egy becses régi kehely is őriztetik. Ugyanazon urtól és *Teslery* földvári segédlelkész urtól hallám.

1067. *Sopron városa* határában 1862 ben kiástak egy szép patināju római *mécses*t, kerek fogantyúval. Töltő lyukja kerek, a bél szája kerekded, talpa esztergályozott. Hossza 11 centim., legn. átmérője 7 c., m. 4 c. Szalay Ágoston ő mélt. birtokában van.

1068. *Soroksárról* (Pest m.) mint hallom, 1867-ben őszkor egy római sarcophag-födél a falu előtti kút táján ásatott ki, a kövek szét voltak hanyva; a födelet a téglavetőbe vitték.

1069. *Szabolcs* megyében egyik pusztán ásatott ki egy alul hengerded, felül szélesedő *kupa* ezüsből, lábánál, derekán és szájánál, szélein csipkézett arany-lemezzel diszítve és 3 szárnyas angyal fön nyugszik.

Fenekén belekarczolva $\begin{matrix} X|E \\ \Lambda \end{matrix}$ monogramm van.

A *kupa* magassága 12 centim.; szája 9 centim., lábánál 6 centim. átm.; Szalay Ágoston ő mlga tulajdona.

1070. *Szabadszállásról* (Kunságban) Szabó Lajos ajándéka Celta-érem és Constantin-féle réz-érem.

1071. Hallom, hogy *Szakállason* (Hont m.) özvegy Boronkay Lajosné kastélyában egy kő-dombormű létezik fehér márványból, melyet római eredetűnek tartanak. Érdekes lenne egy photographiát vagy rajzot, a lelhelynek közlésével nyerhetni.

1072. *Szarvasszín* (Mármaros m.) Mihályi János úr birtokába került több érdekes régiség közt egy aranygyűrű (l. a ábra) és egy bronz, négyszögű vastag sodronyból készült tekercs (l. b ábr.), mely a többitől az által különbözik, hogy végein a tekeredések kevesebb számuak, hogy a nagy kigyódzó, talán a karra való fűzésre szolgáló monoru hajlás függélyesen áll, míg másutt rézsutosan hajlik, és hogy a mozogható peczek a nagyobb tekercs közepén hiányzik.

1073. Sz. *Erzsébeten* (Baranya megyében) találtatott 24 darab *frisaticus*, melyek jó karban vannak és Horváth Antal pécsi jogász ur által a m. n. muzeumnak ajándékoz: tattak. Ezen eddig oly annyira kétes, de hazánkban szerteszét talált ezüstpénzek megérdemelnék, hogy valaki velük rendszeresen foglalkozzék, és evvel honi érmészetünkben egy nagyon érzett hiányt pótoljon.

1074. Sz. *Péterről* (Fehér m.) Vasanics János ajándékozott egy 2" 3" magas füles cserép bögrét; nyílásának átm : 2".

1075 *Szirák-ról* (Nógr. m.) Szontagh Tivadar ajándékozott a m. n. muzeumnak

1) 7" hosszú 3" széles kőbalta.

2) Karimája körül rovatolt orsófej.

3) 6" hosszú 2" széles bronz-szekereze.

4) 3½" hosszú mindkét végén éles bronz-vésű.

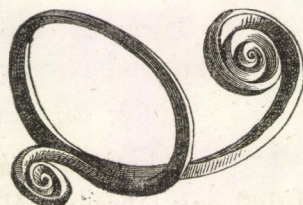
5) Párhuzamos vonalokkal ékes nyílt bronz-karika, átmérője : 2½"

1076. *Tápió-Szeléről* (Pest m.) igen kis lapos bronz-tekercset ajándékozott Steszél Lajos úr.

1077. Ugyan ott, Kormuth gyógyszerész úr egy igen diszes bronzfokos birtokába jutott. Kár, hogy az esztelen esztergályos lecsiszolá, és így minden értékétől megfosztá.

(a ábra.)

(b ábra.)

1078. *Tisza-Füred* (Heves m.) *Horváth* Imre ajándékozott : IV. Béla, Hunyady János, I. Ferdinánd-féle érmeiket.

II. Közepén átfurt kőcsákányt. Hossza $5\frac{1}{2}$ " széles $1\frac{1}{8}$ "

1079. *Tisza-Szőlösön* (Heves m.) a Tisza parton zöld üveggyöngyöt találtak, mely egy bronztekercsre erősíthető. Jelenleg b. *Mednyánszky* Edéné birtokában van.

1080. *Tökön* (Pilis m.) Hallomás szerint római sír találtatott, a részletes leírást várjuk.

1081. *Trencsin* várában ásatott ki egy románkori *gyertyatartó* bronzból, melynek lába ezen kor legszebb alakjaihoz számítandó. Mag. 12. c. a háromszögű lábnak egyik oldala 10 c. Szalay Ágost. özvegye tulajdona.

1082. *Tribecről* (Nyitra m.) *Hauer* Ferencz úr, a bécsi csász. földtani intézet igazgatója egy kőkalapács darabot küldött be leírás végett, mely azon intézetben 677. sz. a. látható. — Ezen agyagpala kalapács hossza törött kúpos lyukjáig 6 cent., felső szélessége 5 cent. vastagsága 3. c; alsó lapja, mely az ütések által egészen eltompult 4 cent., a fúrás fémfúróval történt; valamint az egész magán a csiszolás nyomát visel.

1083. *Ürömön* (Pest megyében). Az orosz lelkész telepe hátsó részén, a kerítés falban, áll egy mértföldmutató, melynek felső, laposan gömbölyded 19" magas és 2" széles részén nincsen felírás, ellenben a 19" magas és 23" széles alsó köbös részén; mi magában feltűnő, mert e rész rendesen a földben áll, ezen felírást olvastam :

IMP CAES
M^{AVRELI}
LY STVER'S
ALEXANDER
DIVSCEPUS

A kath. plebánia mögötti mély útban egy kőlapokból szerkesztett sír van, melyből egy lábszár kiáll, legközelebb ki fogom ásatni.

1084. *Zentáról* (Bács m.) *Vojnics* Ödön ajándékozott egy bő nyilásu, szűk fenekű fekete cserépedényt; öble körül kiálló csúcsokkal bir.

1085. *Xantus* Jánostól hallám, hogy *Zsilen* (Erdélyben, Hunyad megyében) sok kőbaltát találtak.

ADALÉK

a magyar régészeti irodalomhoz. *)

HATODIK KÖZLÉS.

Összeállítja

RÓMER FLÓRIS.

1) *A római katakombák*, főleg mióta Rossi szerencsés, szakértőleg folytatott kutatás oly becses eredményekkel koronázták, az egész művelt Európát foglalkoztatják, nem csak vallástörténelmi, de archaeologiai szempontból is. A *Szent-István-Társulat* kiakarván elégíteni olvasói vágyát, Dr. Zádory Ev. János jeles munkáját adá ki, melyet a szerző nem mint egyszerű fordítást mutat be az olvasó közönségnek, hanem mint olyan író lép fel, ki nem csak az egész katakombai bő irodalmat lelkiismeretesen áttanulmányozta, hanem magában Rómában, a helyszínen, tévé észleleteit, melyeket a magyar közönség valódi érdeklődéssel fog olvasni. Igaz, hogy az öt hátsó fejezet leginkább a katolika egyház legrégebbi tanainak bebizonyításával foglalkozik; de minthogy minden keresztény társulat ezen szent korszakot méltán *ösinek* és *tisztai únek* tartja, ezeket is érdeklődéssel fogja a régész olvasni, míg a többi rész a megbecsülhetlen keresztény műemlékekkel foglalkozik. — A kiállítás csinos és becsét emelik azon sikerült fametszvények, melyek 9 lapon a tárgyak magyarázataul szolgálnak.

2) *Gömör és Kishont leírása*, szerkesztette Hunfalvy János. E becses egyedirat 2-dik része, mely a megye történelmével foglalkozik, némi világosságot vet archaeologiai viszonyaira is. Így érdekes lenne az ajnácskői *kis kez* (17. l.) tudományosan ismertetnünk; figyelemre méltó a *Pogányvár* (18. l.); *Murányvára* hosszasan le van írva, és a várnak alaprajza mellékelve; ezek, sajnáljuk csak, mintegy futólagosan oda vetett archaeologiai morzsák, melyek a megye számos régiségeit tekintve, egy szakértő tüzetes munkásságát valóban kívánatosá tették volna.

3) *Ellenbogen József* a pozsonyi főreáltanoda rajztanára, a pozsonyi dóm fölszentelése ünnepélyét egy füzetkében közli ezen czim alatt: *Zur Erinnerung an die feierliche Consecration des neu errichteten Hochaltars im restaurirten Sanctuarium des Krönungs-Domes in Pressburg*. Egy lelkes papnak, ki már annyit tett Pozsony egyházainak diszítésére, újak emelésére, Heiller Károly kanonok úrnak érdeme az, hogy a pozsonyi ősegyházat melyet a renaissance, régibb nagybecsű műemlékei kihányásával, a festmények bemeszelésével, rongy- és gipsz-decoratiojival, jellegéből, mennyire csak lehetett, kivetköztetett, és szinpadai mellékletekkel betöltött, ismét az építménynek architectonikájával összhangzatosan, régi jogába visszaállította.

*) Lásd IV. köt. V. I.; VI. I.; VI. II.; VII. I. füzetét.

A buzgó lelkes buzditá a pozsonyiakat, és ezek a külföldi városok példájára egy *templomépítészeti egylet*et alakítottak, mely több kitartással és örvedetesb sikerrel, mint a *Buda-fővárosi* hasonló nevű egylet, eddig legalább a *szentélyt* régi fényébe visszahelyezé. Ezen ténynek örvend az egész város, melynek polgárai valláskülönbség nélkül járulékai-kaikkal a czélt elősegítették. *Ellenbogen* ur előre bocsájtván, a templom történetét, leírja belsejét kitűnő szorgalommal és szakavatottsággal. Czimertani részét illetőleg azonban egy kis észrevételünk van; mert a zárkövekre alkalmazott paizsokon létező czimerek közt a 2-ik nem *Robert* Károlyé, hanem *Beatrix* királynéé; a 3-ik nem a *Hederváriaké*, mely három karóból áll, hanem *Magyarország* négy pólyája; a negyedik a kettősfarkú *ceh oroszán*, nem pedig *Deressfi*-család czimere; a hatodik a *morva* ostáblás sas — nem a *Frangepánoké*; a 8-ik az *ausztiai* pólya, nem a *Czilleiéké*, kik már ekkor nem szerepeltek; a 11-ik, mely ismeretlennek mondatik *Mátyás* Királyé, a *beszterczei*, elő lábával koronát tartó, oroszánal; a 13-ik alkalmasint a *luxenburgi* oroszán? a 14-ik a felső luzsicsi várfal, bár csillagok nélkül, három ormának kellene lennie; a 16-ik a *sileziai* örvös sas, mert a sz.-Györgyi grófok czimere egy hatágú csillag; a 17-ik Magyarország czimerének *keresztes fele*; 18. az alsó *luzsicsi* (Lausitz) ökör, 21. *Dalmatia* 3 koronás feje, 22. *Moldvának* bikafeje, mely a *Bánffyakéval* együtt egész profilben ábrázoltatik. Azt hiszem, hogy a tanár urnak ezen észrevételekkel kedves dolgot tettem, és sajnálnám, ha a czimerek némelyike úgy festetett volna, mint a rajz azokat mutatja, mert a 2-dikban a 3-dik függélyes mezőben talán a jeruzsalemi keresztnek kellene állania; 6-ikon az ostábla vonalai vízszintes és függélyesek, nem pedig harántosak; 11-ken az oroszán jobb előlábában koronát tart, sat. Ezen eltérések már alig javíthatók, hanem máskor és másutt talán némi útbaigazításul szolgálhatnak egy olyan országban, melynek nyilvános képviselte is olyan Magyarországi czimert festetett a külföldön, mely akármely más tartományé lehetett volna, de nem Magyarországé, melynek t. i. *szinei* hatóságilag és szokásilag századoktól megalapítvák.

Hogy miért nem tartá meg a templom-építő választmány *Lippert* hazánkfia gyönyörű és egyszerű *mennyezet tervét*, mely növényi motívumokból állt és következetesen volt kivéve, nem tudom; engem azon symbolikus tarkaság, mely a sokféle czimmerrel együtt kell, hogy a szemet nyugtalanítsa, megszomorított; *mindent a maga helyén szeretem*, a góth menyezetek vagy egyszerű lombozatot, vagy az angyali karokat állítják elő.

Mindenesetre *Ellenbogen* tanár úrnak ezen szorgalommal irt, helyes és felvilágosító rajzokkal díszített egyedirataért igen nagy hálával tartozunk. Egy itt a kívánságunk: bár minden reál- vagy gymnasiális rajztanár figyelmére meltatná városa ritkaságait, régiségeit; a pozsonyi lelkes egyletnek pedig szívből kívánjuk, miszerint a hazai művészet előmozdítása tekintetéből, és jeles emlékeink fentartási ösztönből fillérjei minél bővebben gyűljenek, *hogy a mit egyik kitűnő fia kezdett, azt az egész közönség mielőbb bevégezhesse!*

4) A szorosán vett *archaeologiai* értekezésekhez tartozik *Rónai* Jácint székfoglalója, mely a m. tud. akad. Értesítője 1867-dik évi 16. 17, valamint a Budapesti szemle IX—X. füzetében kijött. Értekező az újabb *anthropologiai* vagy ha tetszik a *történelem előtti* szakok irodalmában, főleg az ezen téren lelkesedéssel és sajátos kitartással kutató angolok, legújabb fölfedezésben teljesen otthonos, miért is az eddig, a tanulmányozást könnyebítő korszakokkal nincsen megelégedve. Mások sem veszik azokat szentirásnak, találhatnak bennök elég nehézséget. Tartunk tőle, hogy azon határozatlanság és tétovázás a tudomány eme legifjabb ágában még fog elég sokáig tartani. — Az emberek nem akarnak az inductio biztos, de hosszabb útján haladni, hanem egyes tüneményekre alapítanak sietve, gyakran heveségükben, törvényeket, melyek rendesen nem a természetnek vagy történelemnek

hanem saját képzelődésük kifolyásai. — Mivelhogy a föld sok tekintetben mindig ugyanaz és különböző miveltégi fokozatok léteztek és fognak mindig létezni; mai nap is, hol már a föld egy része a civilisatio tetőpontját látszott elérni, vannak még népek, melyek majd paradicsomi egyszerűségben, a miveltség bölcsőjében élnek, hogy a buvároknak a rég elenyészett évezredek homályában mintegy kalauzokul szolgáljanak. Innen meríti leginkább értekező állításainak érvényeit és hogy ezen visszapillantás, bár már ezekről tudomásunk volt, soknak fog buzdításul szolgálni, ezen téren, melyen még nálunk kevesen haladtak, reméljük; és hisszük, hogy a préhistorique szakok ezen új munkatársa minél gyakrabban, saját tapasztalásaiból szerzett érdekes adatokkal is fogja irodalmunkat érdekesebbé és gyümölcsözőbbé tenni. — Mindenkinék ajánljuk e jeles értekezést; kívánjuk, hogy mindenki, előítélet nélkül, — saját szemével nézzen; mert mi is vagyunk hivatva, hogy saját hazai emlékeink nyomán a nagy — embertörtéreti kutatásokhoz szakértőleg hozzászóljunk.

5) Alig hiszem, hogy valamely beszédet nagyobb lelkesedéssel hallgattak, és következtében a hallgatók erősebben föltették volna magukban: hogy szavait szívükbe vésve, szilárdul megtartandják, mint *Ipolyi Arnold* beszédét, melyet: az *egyházi művészet s annak emelése hazánkban* című előadása a Sz.-László-Társulat 1867-ben Esztergomban tartott V. közgyűlésén mondott. És még is mi volt eddig e beszédnek látható eredménye? Azt hiszem, igen parányi. Még azon lelkes, átérzett, a velőig ható szavak; azon nemes példák sem képesek a mi aluszékony közönségünket buzdítani!? Pedig mi a feladat? — Elérhetetlen, lehetetlen? *Ipolyi* felel: *Vissza kell térnünk és egyházunk erede'i művészi gyakorlatához!* Az egyházi építészet, mint *monumentalis* és századokra sőt ezredekre számító művészet, nem lehet a *divat* játéka; és a mai tévedések, jellemnélküli *quodlibet* kömassák, melyek már elkészültük előtt is bedőlnek, vagy egykét évtized alatt *százezereket* igénylenek foltozásokra, eléggé bizonyítják, hogy az egyházi művészet titka elveszett, hogy erről a pap-ság maga lemondott, és hogy ezt vissza kell szerezniök. Hogyan? Az egyházi *műtörténet* tanításával, az egyházi *műemlékek* fentartása, azok megfelelő helyreállítása s illetőleg összegyűjtés általi megőrzésével, és végre az újabb egyházi műveknek megfelelő egyházművészeti szellem és ízlésben való alkotásával. — Ezeket *Ipolyi* bővebben tárgyalja és bizonyítja be beszédjében. Példánk erre a külföld, melyet behunyt szemmel bebarangolunk, melynek jelentéseit olvasván, nem értjük; pedig szeretjük a külföldet majmolni, de többnyire csak a fesletségben, a nevetségesben. Tanuljuk előbb az egyházi régészetet, aztán óvjuk meg saját emlékeinket — és teremtsünk már valamit, mi a XIX század műemlékeit ne olyan kúszált, nyomorúlt eszmeszegény állapotban tüntesse fel az utókor előtt, mint a *basilikáknak* csúfolt kőhalmazaink, és *bizantiaknak* elavultan² hirdető *sztilmustráink!*

6) A *magyar orvosok és természetvizsgálók* Pozsonyban 1865-ben tartott XI-dik Nagygyűlésének munkálataiban *archaeologiai* szempontból érdekes *Dr. Arányi Lajos*nak ezen értekezése: *Vajda-Hunyad* várának hajdani és jelen állapota, melyről már ezen kötet 79-ik lapján szólottunk, és *Dudík Beda* raygerni benczés *jelentése* a pozsonyi érdekes régiségi kiállításról (425 lapon.)

7) *B. Orbán Balázs*, ki „*Utazás keleten*“ című terjedelmesebb munkájával már évek előtt a közönség közelismerését vívá ki, egy nagyobb munkát végzett be, mely kizárólag az általa évek óta tanulmányozott *Székelýföldet* tárgyalja. Ha meggondoljuk, hogy hazánkban ezen fölötte érdekes része régészeti szempontból majdnem ismeretlen, ha megfontoljuk, hogy szerző több éven át e hegyes, romokkal egészen ellepett, földet hegyről hegyre, dombról dombra mászva, fényképezve, rajzolva bebarangolta; csak arra kérhet-

jük kegyes olvasóinkat, hogy ezen úttörő, 6 kötetre terjedő, és számos illusztratioval ékeskedő 100 ívnyi munkának megjelenhetését aláírás útján elősegítsék.

8) Áttérvén folyóiratinkra, mindenek előtt: A *Budapesti szemle* 1867. III. IV. füzetének 488. lapján adja Rómer Flóris a Sz.-Margit oltáráról irt értekezésének kivonatát, melyben ezen oltárnak hitelessége valamint régészeti úgy történeti szempontból megalapíttatik. — A VI.—VII. füzet 303. ismét Rómer, mint bizottmányi szerkesztő, az Archeologiai közl. VI. köt. 2. füzetét ismerteti meg. — A VIII. füzetben Szabó József értekezik a történeti és geologiai halmokról, és ezek megkülönböztető jeleit adja elő. — Érdekes olvasmányul szolgál a IX—X-dik füzetben Dapsy L. cikke a *cheopsi* gúla titkairól az 1865-iki fölfedezések szerint, mely e nevezetes műemlékekről egy újabb hypothesisal gazdagítja az Egyptiologia bő terményeit. Ugyanott (378. l.) Rónay Jácint székfoglalójának: *Az ősemberek haladásáról*, rövid kivonatát adja, melyben az eddig felállított három főkorszakot a történelem előtti időből felforgatni iparkodik, követi ezt a 379-diki lapon: *Az ősemberek haladásáról a fémek korszakában való* igen érdekes folytatása. Az 1868-diki I. füzet Kövály László: „*Erdély építészeti műemlékei*“ című munkájának birálatát hozza, melyben kimutattatik, hogy ezen munka minden inkább, mint az annyira érdekes erdélyi műemlékeknek a tudomány mai állásának megfelelő ismertetése. A II. III-ik irodalmi szemlájében B. Orbán Baláznak kézirati munkáját ismerteti meg Jakab Elek a mennyiben ez a *Székelýföld népismereti és régiségtani* ismertetéseinek történeti fontosságát tárgyalja. Alig várjuk, ezen terjedelmes munkának, melyhez évek óta annyi remény köttetik, megjelenését, hogy legalább régiségtani részéhez tüzetesen hozzájárulhassunk.

9) Egy folyóiratunk sincs annyira hivatva érdekeinket velünk együtt képviselni, mint a „*Századok*“, melyek az akademia területén kívül alapszabályainak 4. pontja nyomán, munkásságát a történelem segédtudományaira nevezetesen a *palaeographiai* és *archaeologiai csoportozatokra* is kiterjeszté. Az igen érdekes értekezések sorában, mindjárt az 1867. II. füzetben Finály Henrik, az erdélyi muzeum régiség-osztályi őre, ismerteti meg a *Maros-Portuson* újabban fölfedezett római régiségeket, megigérvén, hogy a lelt tárgyak részletes leírását az *erdélyi muzeum-egylet* évkönyvének legközelebbi füzetében hozandja. — 222. l. említettetik a *Nyír-Bátori* régi egyházban történt sírdúlás; 223. l. *Pogánysírok a Székelýföldön*. A 3. füzetben találjuk a pozsonyi koronázási templom restauratiójának megemléztetését; a stambuli *héttorony*-ről való jegyzetet; néhány, bár még nem az archaeologiai keretébe foglalható hazai emlékek leírását; p. o. *Pekry* zászlaját, a *Jászberényi* irodalmi társulat XVI-dik századbeli pecsétjét, II. *Rákóczy* Ferencz bölcsőjét. — A IV. füzetben érdekes szakértekezés foglaltatik *Jakab* Elektől. A ki a czímertan ködös sivatagjain ide oda tapogatódzott, tudni fogja, mily nehéz, ott valami bizonyosat a XV. század előtti korban fölfedezni; itt valóban áll ez: *et voluisse sat est*. — *Gyárfás* István igen érdekes tárgyat kezdett felvilágosítani:

A *Tárnokvölgyi ütközet és a Hún-Scythák temetkezési módjában*; szép ügyekezett, mely alapos tanulmányozásnak eredménye; de az eddig aránylag oly gyéren nyújtott biztos anyag hiányában, kissé korainak tetszik. Még mintegy 20—30 évig rendesen és szakismerettel kellene ásatnunk és vizsgálatunk eredményeit összeállítanunk, mielőtt egyes népfajokat tárgyaló egyedirati kísérletekhez folyamodunk. Ez szerintem csak a bő anyagnak kellő elválasztása után fog történhetni. Addig is örömmel üdvözljük az értekezőt e göröngyös téren és ernyedetlen kitartást kívánunk. — A Tárcaóban említettnek *Glembay* Károlytól beküldött *Korogvári* rajzai és régiségei.

Nem kevésbé érdekes archaeologiai tekintetből a II. kötet is. *Rith* György tag

bemutatá Buda 1541-ki ostromának Vico Aeneas-tól való rajzát, és Győr várának egy igen érdekes képét, melyen a káptalandombot, mint *acropolist*, körülvevő vizárok még látható. 69. lapon említetik a Pécs közelében fekvő kövágó szőlősi katacomba felásatása.

A 2-dik füzetben (95. l.) foglaltatik *Rómer*től: a *pozsonyi káptalan újabban talált egyházi ékszerei* című ismertetés; a 137. l. röviden a *Corvináról* való jelentés; 143. megemlézése azon híres *öreg-ágyúnak*, melyet 1453-ban *Orbán* nevű magyar öntött a stambuli ostrom alkalmával. A 3-dik füzetben *Höke* Lajos írja le Hontmegye *Római, Quad* és *Sarmata* emlékeit! Ezeknek megbírlására más alkalommal fogok visszatérni; itt csak azt említem, hogy a *bényi* óriás gátönyöket római műnek senki sem fogja tartani, ki a római sánczolást tanulmányozta. — 202-dik lapon indítványozza *Karácsony* Mihály, hogy *Árpád* sírja ügyében, újabb ásatások rendeltessenek el. 204-en *Rómer* a pilinyi b. *Nyá y féle* régiségekről sat. tesz említést. — A 3-dik füz. 262-dik l. *Botka* Tivadar Kőrmöczbánya környékén létező ősrást közöl; ismét a *pilinyi* régiségeket mutatja be *Rómer* (ezekről bővebb tudósítás az V. füzet 347. l. olvasható) b. *Orbán* Balázs a *Budvár*ról értekezik, és a *Glembay* féle műtárgyak magyaráztatnak. Érdekes érmészeti czikkecske ez: *Befolyások* I. *Mátyás* érmeire, *Fridrick* Istvántól.

10) A *Magyar Sion*, mely már annyi érdekes czikkel gazdagítja a magyar *archaeologiai* irodalmat is, 1866-ik év harmadik negyedében (I. Arch. közl. VI. köt. 195. l.) említést tesz a X-dik füz. 768. l. egy 1400-iki templomfelirásról; a XI-dik füzetben *Höke* Lajos *Adatokat* közöl *Hontvármegye egyházi archaeológiájához*. Ezen kísérletért szerzőnek hálával tartozunk; mert sok becses régiségre figyelmeztet bennünket, bár *archaeologiai chronológiája* még gyenge lábon áll, mit leginkább annak kell tulajdonítanunk, hogy a fáradhatlan búvárnak, elvonult állásában, nincs módja a régiségtan újabb szüleményeit megszerezni és szokott komolyságával tanulmányozni. Nem akarok kritikát írni; de mégis furcsa, hogy értekező *Fuxhofferre* és *Czinárra* hivatkozik, mint azokra kik a *sági* zárdát 1075. való benzésekének állítanak; holott az első *Monasteriologiájának* II. kötetében 66. lapon 1270-ből V *Istvánnak* tulajdonítja, a másik pedig II 53 l. hasonlóképen nyilatkozik; míg ellenben *Fuxhoffer* I. 259. csak a *sági* benzés rezidentiát említi Pannonhalma mellett, de nem prépostságot! Egy perczig sem kétkezem, hogy midőn *Höke* úr ezeket írta, a *Giram* melletti apátság jutott eszébe, melyről az idézett év, király és okmány szól! — (hasonlítsd *Fuxhoffer* I. p. 136. és *Czinár* I. 217. *abbatia S Benedicti de iuxta Gron.*) Ugyanazon füzetben érdekesek: 840. l. s. a. t. egy 1417-ikről való felírás és az *állítólagos husszita* építmények említése. 844-dik lapon a kalvinisták *kákasa* a francziáknak tulajdoníttatik; holott az mint *signum vigilantiae* már a középkor *katholikus templomaira* és pedig a kereszt fölét tüzetett. Kötve kell tehát hinni e buzgó régiségbarátnak, kinek azonban eddigi fáradozását, köszönettel fogadjuk, és további közléseit szívesen tanulmányozzuk, mert az ismeretlen régiségek bő terén utászul szolgál, és az elszórt régiségekre figyelmeztet. — Az 1867-diki I. füzetben érdekes, mit *Balog* György úr a hírneves *bácsi várról*, ezen romokat kis fametszvénynyel is ismertetvén, közöl. A magyar egyháznak sok *Balog* Györgyöt kívánunk, hogy ily jeles monographiák által történelmünk mindinkább gyarapodjék! Érdekesek, miket *Jedlicska* Pál úr a *vágújhegyi* prépostságról mond; nagy hálával tartozunk *Beke* Antalnak, és az *erdélyi székesegyház készlete* cikkét, mint kisebb művészeinkhez való fölötté becses adalékot sok helyen aláhúztuk és megkereszteltük. Az előbbiekhöz méltán csatlakozik a 4-ik füzetben C. B. G. (szabad-e itt *Csaplár* Benedek urra gyanakodnunk?) ki a *némely alföldi régiségek érdekében írt levelével*, a honi régiségek barátait valóban lekötélvezé. — A *kis-várdai* romról bővebb tudósítást várnánk egy kis alap és felrajzzal *Győr-*

gyéni úrtól, ezekkel minket nagyon lekötelezne. Az 5-dik füzetben egy fiatal tudós *Csáka Károly* egyszerre legényképen mutatja be magát „*Esztergom XIII-dik századi helyirahoz való adalékával.*“ Kár, hogy a cikkhez az ódonszerű térképet, a legrégebbet, melyet ismernek, nem csatolták. Reméllem, hogy az ügyes, és már is sok belátással működő szerző úr e terén tovább is fog működni, és ezen, sajnálattal valljuk, majd parlagon heverő történelmi ágot fogja művelni. Ez után ismét egy *egyházi leltárt* közöl *Csete Antal* a veszprémi székes egyház ékszereiről, melyek közt feltűnő egy miseruha két dalmatikával, melyek *Sz. István köpenyéből* készültek. (360 l.) A 6-dik füzetben a *Bakácskapolnát* ismerteti meg *Szántófi Antal* hazai régiebb műemlékeinek azon *remekét*, melynél a keletkező renaissance alig mutathat szebbet, jobban fentartottat.

Nem csekélyebb érdekűek az 1868-dik év eddig kijött füzetei. *Ráth Károly* a *keszői* (győri) *püspöki várral* kezdi az archaeologiai tárgyakat. *Jedlicska Pál* a *vöröskői várról* közöl több érdekes adatot a 3 füzetben. Nagy gonddal össze vannak állítva az *egri megyei egyházak*, mint léteztek a XVII század végén, ezeket *Ráth Károly* közli egy régi okmányból. Végre *Bergh Károly* jeles építész, és a régiségekben elismert szakférfi, jelentést tesz a *pölöske sz.-Mihályi góthstilű egyházzal*.

Ennyi régészeti adat eléggé tanuskodik arról, hogy azon nagy érdekelttség, melyet a *Magyar Sion* első füzetében örömmel észrevettünk, épen nem lankadt mai napig sem, és innen gyanítjuk, hogy azon gyönyörű mellékleteknek, melyek az első kötetek valódi díszai valának elmaradása, egyedül az előfizetők fogytának tulajdonítható. Jövőre is figyelemmel fogjuk kísérni ezen tudományos tárházat, és őszintén örvendeni, ha minél többször állandó régészeti munkatársival találkozhatunk.

11) Az „*egyházi lapok*“ is örömet engedik át hasábjait a *keresztény archaeológiának*. Így *Réjás:ky József* úr *Keresztény művészeti* tanulmányiban egyenként ismerteti a keresztény művészet felsőbbbőségét e régi úgynevezett classikus irány fölött — és VII fejezetében adja a *keresztény művészet fejlődése történetét rövid átnézetben a katolika egyház kezdetétől a reformációig*. Igaz, hogy általánosan van tartva; de megízlelésül és biztatásul szolgálанд azoknak, kik e tárgyban felvilágosítást keresnek. — Továbbá találkozunk *Dr. Zádory János: Ki ásta a római sáralagokat?* című cikkével, mely a *katakombákról* irt nagyobb munkája hírnöke volt. Bár többször is találkoznánk behatóbb, főleg az egyházi építészet, kisebb művészetet symbolikát sat. tárgyaló értekezésekkel. Van elég eredeti, eddig fel nem dolgozott tárgy hazánkban is; de mennyit lehetne a külföldi tág irodalomból is átültetni! Egyházi archaeologia nélkül a liturgia is csak mankón jár, és homályos üvegen át kénytelen vizsgálgatni.

12) A „*Műcsarnok-ban*,“ bár ezt programjában nem igéri, *Maszák Hugo* úr köszönetet érdemel, hogy a régi művészetnek is nyit tért, és így alkalmat ad mai művészeinknek, hogy néhanéha a régiekre is visszapillantsanak. Érdekes olvasmány az *ókori festészet*, mely különösen az *assyri* és *görög* festészetet tárgyalja. Az egyiptomiak művészetének is van egy cikk-sorozat szentelve; miért is reméljük, hogy a hajdannak egyéb remek vagy művészileg kitűnő nemzeteire is fog a sor kerülni. Nem árt, ha a művészetben az újabb kor előnyei a régieknek valódiság-érzetével néhanéha érintkezésbe jönek.

13) Jólesik regisztrálhatnunk azon érdekelt is melyet hazánk képes folyóiratai, mint p. az ügyesen szerkesztett: *Magyarország képekben*, *Képes világ*, *Hazánk s a külföldben*, és illusztrált heti lapjainkban: mint *Magyarország* és a *Nagyvilág*; a *Vasárnapi újság* stb. honi régiségeink irányában tanusítanak. Alig van füzet, vagy ív, melyen nem találkoznánk többékevesebbé sikerült rajzokkal, sőt, mint multkor a *Vasárnapi újságban*, alaprajzokkal is.

Azonban a milyen jók és dicséretre méltók a rajzok, oly szegényesek, hátra-maradottak, és inkább regénykedők, tündériesek mint történelmiek néhanéha a leírások. Ideje lenne, ily komoly, ily nagyhorderejű ismertetésekhez ifjabb *szakembereink* közt munkaerőket keresni, hogy ama sok *téves, botrányos* és a népet *hibába ejtő férczmunkának*, és *gondolatnélküli másolásnak* véget vethessünk. Minél terjedtebb és tekintélyesebb a népies lap, annál nagyobb a hiba, vagy bűn, melyet ilyen felületeskedés által elkövet; *soha sem látszassék semmi csekélynek és figyelemre alig méltónak, mit a népek kezébe adunk*, — ha a népnek, és *korszerű felvilágosodásának valódi baráti* vagyunk!

14) A remek irodalom! pártolóinak elkerülhetlenül szükséges lesz megismerkedni *Brambach Vilmos Corpus Inscriptionum Rhenanarum*-ával. Ezen, valamint díszes, úgy igazán bő felirási mű, éles bírálattal és tanulságos jegyzeteivel mintegy előpéldányul szolgál nekünk, miképen kellene egy *Corpus inscriptionum pannonicarum* és *dacicarum*-ot szerkesztenünk. De ezen munkától mi fel vagyunk az által mentve: mert a porosz király védnöksége alatt serényen munkálkodó *Instituto di Corrispondenza archaeologica*, roppant költséggel életbe léptetett munkáival *már megelőzött*. Mindazonáltal lesz is, marad is még a hazában szerteszét elég kiadatlan sírírás, mértföldmutató, felirásos cserép és téglá. — *Csak idő és ember kell hozzá*, hogy a minket legközelebb érdeklő munkához legalább is *kis pótlékot* írassunk!

15) Azt véljük, hogy a magyar régiségek barátnak nagyobb szolgálatot nem tehetünk, mintha őket B. *Sacken* egyik újabb munkájára „*Das Gra'f. ld von Hallstatt in Ober-Österreich und dessen Alterthümer*“ figyelmeztetjük. Erre több okunk van. Először gyakran előfordulnak minálunk is hasonló tárgyak; továbbá mivel itt egy rendszeresen felásatott temetőről van szó, melynek miképeni kezeléséből mi is sokat tanulhatnánk; végre mivel a több évet e tárgy tanulmányozásnak szentelő szerző, ki igen nagy anyag-halmazzal a cs. muzeumban rendelkezett, egy valóban átgondolt, rendszeres, munkát nyújt az olvasó közönségnek, milyennel mi is szeretnők a magyar olvasókat meglepni, ha a folytonos *sír és halomdulások* helyett, már egyszer rendszeres, szakférfiak felügyelése alatt célba vett ásatások történnének. Pedig hány ilyen és talán még érdekesebb temető és egyes halom van ezen, mindennel oly bőven áldott országban, és még is hol van e tekintetben nagyobb egykedvűség, *dulás, vágy és értelmetlenség!* — *Sacken* úr majd ezer sírból nyert 6000 különféle tárgyból szedé anyagát; az ásatások 1846—1864-ig, 18 évig tartottak. Ajánljuk ezen remek munkát, melynek bővebb ismertetése a bécsi „*Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Baudenkmale* 1868. VIII. és kk. ll. olvasható, mindenkinek, a ki nem csak szarkamódra a fényes tárgyakat választékosság nélkül gyűjti, hanem azoknak ismertetében is örömet lel.

16) Ugyanazon Dr. *Sacken* Ede és Dr. *Kenner* Frigyes kiadták „*die Sammlungen des k. k. Münz — und Antiken — Cabinets*“ jeles, kimerítő és szakismerettel irt, okadatolt lajstromát a cs. kir. bécsi régiség- és éremtárnak. E fáradalmas munkának célja nem csak a vásári kiállítás, hogy egyrészt a táruk látogatói a tárgyakat feltalálhassék és kíváncsiságuknak eleget tehessenek, másrészt pedig e lajstrom minél nagyobb számmal eladassék; hanem ezen *minta-catalogus* állandó becsü és minden *szakférfi könyvtárában helyet érdemel*. A táruk előrebocsátott keletkezésének és szaporodásának rövid története, és egy szakirodalmi mutató után, jön az egyenes régészeti tárgyak lelkiismeretes szakeírása, melyet a 120.000 darabból álló éremgyűjtemények általánosb tárgyalása követ. Minthogy e fejedelmi gyűjteményekben igen sok remek darab fordul elő, *mely hazánkából oda került*, szükséges, hogy e munkát gyakran forgassuk, ha honi lelhelyeinket teljesen akarjuk ismerni.

Természetesnek fogja kiki találni, hogy enélkülözhetlen munka figyelmes átlapozgatása után felkiáltottam: *Talis cum sis, utinam noster esses!* azaz: nem irigylem, hogy ilyen a bécsi gyűjteménynek van — hanem sajnálom, hogy a mi nemzeti gyűjteményünknek még semilyen sincs, melyhez a tanulni vágyó közönség is hozzá férhetne.

Vessünk már most egy futó pillantást a birrodalmi, majd a külföldi lapirodalomra, hol *magyar* tárgyakról szó vagyon; nézzünk egy kissé szét a *világ archaeologiai* irodalmában, és végre az *archaeológiára* a Párisi világtárlaton.

17) A „*Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Baudenkmale in Wien*”, folyvást tudományos figyelemmel kíséri hazánk régiségeit. Így hozza 1867-ik évi 3. füzetében *Bock* remek tollából a pesti nemzeti muzeum ritkaságait; például: a *centaurus*-féle öntökészletet; *Monomachos Konstantin* koronáját; *III-ik Béla* temetkezési mellékleteit; a nőfejű öntőkannát; a zománczos szekrénypléheket; a margitszigeti koronát; *Mária királynénk* állítólagos karpereceit; a diszes *niello*-csatot és egy kis románkori tálcát. Mind ezeket szokott könnyű modorában roppant tárgyismeretéből folyó tudományos kitérésekkel és visszaemlékezésekkel írja le említett *aachen*i kanonok ur, ki az ottani magyar kápolnai ritkaságoknak beható tanulmányait szentelve, különös előszeretettel viseltetik nemzetünk és annak fiai iránt, úgy annyira, hogy a ki Aachenben magát az utcán zsinoros ruhában mutatja, azt *Bock* ur azonnal vendégeül meg is hja. A következő füzetben folytatva találjuk a mezeumi tárgyak ismertetését, itt a padlattéglák, a *Csák Máténak* tartott mellkép, egy XV-ik századbeli *füstölő*, papi *palást-tartó* és *kehely*, valamint több *pohár* is adatik csinos rajzokban. Ezt mindjárt követi Dr. Kenner szakavatott tollából a *rákosi* (Sopronmegye) *Kroisbach*i Mithraeum leírása. LIII. lapon szó van *Ausztriának* részvételéről a párisi régészeti kiállításon, hol több furcsaság közt egy görög császárt, t. i. *Naumachos* (Monomachos) Konstantint, és Teleky, Báthory, Bethlen, Bánffy családok közt a *Boglár* családot is találjuk. Ismertető úr t. i. a *Boglár* disztményt is családnak vette. — *Böhm Lénárt* egy kis cikkbe a *bánáti* barbar czimekről és pogánysirokról szól. Az 58-ik füzetben *Rómer* ismerteti *boldog Margitnak*, IV Béla leányának házi oltárát, mely értekezést ezen kötetnek I. füzetében találunk. — Az utolsó füzetben figyelemre méltó, mit *Bergmann* ur, a cs. muzeum igazgatója, az újabb mozgalmak által tervezett csatornák, vaspályák és egyéb építések alkalmával előfordulható régiségeknek megszerzéséről indítványoz, és mi nálunk is behozandó lenne.

Az 1868-diki I. füzetben *Henszlmann* Imre a *pécsi főeyyháznak* szentel egy bővebb cikket, melylyel ezen fényes egyház a *monumentákba* szánt monographiát mintegy bemutatja. — E füzet és a következő végén az *Archeologiai Közleményeknek* VII. köt. I. füzetét ismertetem meg. — A 3-dik füzetben a cs. könyvtárban őrzött *Corvin-Codexeket* ismerteti *Perger* ur, azon könyvtár egyik tiszviselője.

18) A „*Wiener Numismatische Monatshefte*” II. kötet utolsó füzetében minket leginkább érdekel azon cikk, melyben a bécsi régiségtári őr, Dr. *Kenner* Frigyes egy *Quintillus* császár eddig ismeretlen érmét *Pannoniát* sajátságosan előadva tárgyalja; ezen t. i. Pannonia hosszú ruhában, fejdíszszel és fátyollal van előállítva, fejét bal váll felé fordítja, jobbjaiban babért, baljában maga előtt harántékosan katonai jelvényt tart. Alatta T; egyik legközelebbi cikkben, mely a *lengyel* királyok *vörös-oroszországi* pénzeiről szól, a 236-ik lapon *Lajos* királyunk pénzei említetnek 1371—1382-ig. Érdekelnek a *Mária*- és *Jagello* *Vlászloról* felhozattak is. — A 3-dik kötet első füzetében leginkább egy *Probus*-féle kiadatlan arany, melyet hazánkban találtak; a magyarországi érmekhez való táblák és azok leírása folytatása illet bennünket.

Az utolsó kötetben: I. László kiadatlan érmeiről szól 194. l.; a magyar érmekről való folytatás, és *Schimko* Dániel kitűnő éremtudós hazánkfia halotti emléke következik. Ezen elfelejthetetlen kedves jóakaróm, Podlužániban született, Trencsén megyében 1796, és már szegény tanuló korában kezdé Pozsonyban az éremgyűjtést. Könyvtárának és régiségi gyűjteményeinek, igen visszavonult élete mellett, minden fillérét szentelé; gyűjteményeit nagyon méltányos föltételek alatt a pozsonyi evangélikus lyceumnak engedé át, s így míg már sok vagyonos urnak kincsei kifelé vitettek, ezen szegény tanárnak gyűjteménye a hazában maradt meg. Gyűjteménye mintegy 7000 db válogatott éremből, ritka emlékfémemből, egyiptomi és egyébbb régiségekből állt. — *Schimko* tudományához képest, majdnem túlságos szerénysége miatt, keveset írt, de mi az érme ismeretét és főleg a kereskedésben való értéküket illeti, első rangu tekintély volt. Utolsó éveit majd kizárólag az érme *mérésének* szentelé. — Midőn az országgyűlés az *Edelspacher*-féle gyűjteménynek becslésére szakférfiakból küldöttséget menesztett *Nézsára*, *Schimkot* is meghitták Bécsből, és a küldöttség tagjai csakhamar megszerették e szeretetre méltó szerény tudóst, ki e szolgálatot szívesen vállalá hazája iránti szeretetből, és a küldöttség lelkévé vált. — Dicsőség emlékének, örök nyugalom és béke hamvainak!

19) Az Archiv für österreichische Geschichte XXXIV. kötet 253-dik lapján kezdődik *Dr. Tangl Karlmann* sz. Bene rendű értekezése: *Römerdenkmale zu Töplitz bei Warasdin in Croatien*.

Mint Erdődi Károly gróf fiainak nevelője, több ízben rándultam át *Novimarof*-ból, hol a család a nyarat tölté, a közel fekvő Topliczi fürdőbe, s ámbár még akkor csak avatatlan szemekkel vizsgálám a különben tetsző faragmányokat, sok érdekléssel kísérem *Tkálac* urnak ezen fürdőről írt, de előttem érthetetlen, mert illyr nyelvű értekezését, melyről *Tangl*nak, mint bevezetéséből kitűnik, tudomása nem volt, még is igen örvendtettem, midőn ezen sok avatottsággal írt dolgozatot kezemhez vettem.

Tangl úr két részre osztja anyagát, t. i. a) felirásos, b) faragott kövekre. — Az elsőkből már mellékletesen közöltek a fürdőről író orvosok néhányat, az utóbbiakat eddig alkalmasint azért mellőzék, mert magyarázni nem tudták, és az irottaknál csekélyebb jelelentsüknek vélték.

A külföldi irodalom mezejéről egyelőre ezeket tartjuk említésre méltóknak:

20) Mennyire szükséges az archaeologia leleteket, legyenek azok akármelyik korszakból, feljegyezni és térképre átvinni, mutatja azon valóban jeles munka, melyet *Wiberg* „*Der Einfluss der klassischen Völker auf den Norden durch den Handelsverkehr*“ svéd nyelven közétett és *Mestorf* németre fordított (Hamburg, *Meissner* 1867.) Szerző a phoeniciaiak, etruskok, görögök és rómaiak kereskedési viszonyait, s a barbar népek izlésére és művelődésére való befolyását saját művészetük által, azon műemlékekből fejteti, melyek Spanyolhonban, Franciaországban, az északnyugati szigeteken, a balti tenger partjain, Szászországban és a Németbirodalom területén taláztatnak. Érdekes és reánk nézve is buzdító olvasmány! melynek becsét még a végén levő térkép emeli, melyen különféle jelek által, és különböző színezéssel, azon határok kitűzetnek, a meddig a neveztet népek haladtak. Honi és viszonyainkra nézve, ilyen térkép szerkesztése érdekes lenne!

21) *Forgeais* Arthur párisi régiségkereskedő és a pecsétani társulat elnökének egyik jeles munkáját: *Collection de plombs historiques trouvés dans la Seine*-t kell e helyen említenem, mivel több kötetnyi munkája, mely számos fametszvénynyel van érdekesítve, már azért is fölötte becses, mivel oly tárgyakkal foglalkozik, melyeknek nálunk még eddig nem is akadt gyűjtője. *Forgeais* úr t. i. a Seine partján lakván, az ottani kotrások

alkalmával napfényre jött mindennemű *ólomlemezeket* gyűjté és nagyon bő és tanúságos példányokban állítá össze. — Az első kötetben a különféle *mesteremberek jelvényei* fordulnak elő, p. o. a gyógyszerészeké, mérlegcsinálóké, öntőké, egyházi öltöny készítőké, harisnya, lábbeli stb. művészeké; a második kötetben a *szent képek*, melyek amulettak vagy csatok gyanánt viseltettek, vagy bucsujárási jelvényekképen hordoztattak; következik a *népies érmészet* 2 kötetben, mely a pénz szűkében használt kereskedelmi *pénzpótlékokat* tárgyalja. Ezekből látni, hogy Forgeais úr magának egy egészen új tudomány nemet teremtett, melybe mind azon jegyek, pénzpótlékok, markok és mesteremberi pléhek, robot-pénzek, futtatási fémerek, vagy egyesületi jelek tartoznának, de a kereskedelmi világban és vámoknál használt állami, vagy magán *plombok* is, melyekre eddig senki sem figyelt, és melyeket az érmész nem gyűjté, hanem *érmei* mellett csak tűrte, és gyűjteménye végén, mintegy a kinevetéstől félve, tartózkodva mutogatta. És mégis, mily hatalmas anyag van ezekben a népies élet történetéhez! — Ma, hol semmit sem szabad megvetnünk, mi a polgári életnek akármelyik ágára vonatkozik — ezeket is mind össze kell szednünk; legyenek azok régi mesteremberi pléhek — vagy kereskedelmi markok — vagy vallási egyletek jelvényei. Ha van gyűjtője a levél-markoknak, a látogatási jegyeknek, a világ különféle ujságának, miért ne gyűjtenők ezen jegyeket is? Láttam a *pesti-gyep* jelvényeiből összeállított csinos gyűjteményt, reméllem, hogy Forgeais urnak lesz nálunk egyéb követője is!

22) *Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit und die Entwicklung der Civilisation*, Tyler után Müller H-tól angolból fordítva; iparkodik az egészen ismeretlen korszakok rejtélyébe hatni, a mai nap is még gyermekded állapotban élő népek szokásaiból az ősi korszakok sajátságaira következtetni, és a polgárosodás kezdeményét, a jelírást, a rajz és faragás kezdetét, a tűz használatát, feltűnő szokásokat stb. tárgyalván, minden túlságos föltevések és mesés, százezer évekre terjedő, időszámítások elkerülésével valószínűséget ottan megállapítani, hol eddig semmi támaszpontunk nem létezett. Mint igen kedves olvasmányt mindazoknak ajánljuk, kiket hazánknak rég multja is érdekel.

23) *De Mortillet Gabriel* úr „Le Signe de la Croix avant le Christianisme“ Paris 1866. munkája igen érdekes adatokat — közel az őskori világ történetéhez, és a cserepeken és bronzműveken előforduló, keresztalaku diszítványekre tesz figyelmessé. — Ilyen vonalak- és pontokból combinált czifrázatokhoz ugyanazon, de még a római korból is, mi szintén igen jeles példányokkal szolgálhattunk volna; de az soha sem jutott sem nekünk, sem másoknak eszébe, hogy ezen pusztá diszítványeknek valami vallási értelmet adjunk. Azon állítása tehát Mortillet urnak, hogy: „la Croix est un excellent criterium pour reconnaître ce qui est postérieur au Christ“ axiomát ő megdöntötte, és megmutatta, hogy a kereszt-czifrázat már a kereszténység előtt „était employée comme Symbole, comme emblème religieux“ kissé merésznek és visszahatónak tartjuk. Ha mindjárt állítja is szerző úr „mon intention n'est pas de faire de la polemique religieuse. Je vais purement discuter un important principe d'archéologie“ nem hiszem, hogy ezt valaki előtte komolyan vette volna, ki a keresztény kor előtti régiségeket ismeri, és tudja, hogy a keresztalaku czifrázat a barbár cserepeken és egyéb műveken oly gyakran előfordul.

24) A „*Revue des deux mondes*“ 1868-diki martiusi kötetben az annyira vitatott *Darwinismus* kérdéséhez felvilágosításul szolgáló Auguste Laugel: *Darwin et ses critiques*“ értekezése; valamint „*La végétation* du globe dans les temps antérieur à l'homme, de Saporta Gastontól eredő rövid áttekintet. Érdekes lesz az: un mot sur l'Archéologie orientale-ről is olvasni.

25) Senki sem gyanítaná, hogy a „*Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*“ füzetében annyi archaeologiai tárgy felfedezhető. Mintegy szavaink igazolásul ide csak néhány számot igtatunk. P. o. az 1867-ki 8-dik füzetből: *Altindische Bergwerke in der argentinischen Provinz San-Juan*; die sogenannten *celtischen Monumente in Nordafrika*; Reste aus der *Steinzeit* in Griechenland, hol a marathoni mezőn talált *könnyilhegyek* a *perzsáktól* származtatván, mutatják, miszerint ilyenek már a fémek régi használata után is alkalmaztattak; a *római korszakból* érdekesek: „die Ruinen von *Aventicum Helvetiorum*“; zur Topographie der Colonia Agrippienses (Köln); der *Bernstein führende Eridanus* der Alten; Uiber heidnische Begräbnissstellen in der Mark Brandenburg, im Speciellen über die Urnengräber zu *Saarow*. stb. stb.

26) Úgy hisszük, hogy nem szükséges az *Annales Archaeologiques*-ket a régiség buvárnak, ki a középkori keresztény művészettel, főleg annak kisebbművészetével foglalkozik ajánlani. Annyi itt az anyag, és oly remek a mellékletek, hogy ezeket mindenki ki nem is szakér, legnagyobb érdeklődéssel fogja lapozgatni. Az akadémiai könyvtárban megtalálható; ha a jelesebb értekezéseket ide akarnók írni, az egész tárgymutatót kellene ide igtatnunk.

27) *Cosmos*, Revue politique et sociale hoz régészeti cikkeket is, mint p. o. *Les fossiles de l'Attique ont ils exercé une influence sur la mythologie?* XVII. Année. Janvier 1868. *L'homme tertiaire*; Avril, *l'homme de la station des Eyzies*, Mai; *Station de l'age du renne à Schussenried* s. a. t.

28) A *Philologus* 1866 és következő füzetei a római és görög régiségek kedvelőinek becses anyagot nyújtanak. P. o. *Altar der Demeter zu Eleusis*; das *Eleusinion* zu Athen; die Befestigung Roms; Ergänzungen zu den letzten Untersuchungen auf der *Acropolis* zu Athen s. a. t.

29) *Leonhard* és *Geinitz*: *Neues Jahrbuch für Mineralogie* 1868. II. füzetében igen érdekes *Geinitz* jelentése a *histoire du travail*-ról Párisban 1867. kiállított földtani tárgyakról; továbbá a jelentés a *Schmidt*-től az édesvizi mészben talált ember koponyáról; említése a *Paglia*-tól a *Po alluviumában* talált *tégladarabokról*; és több olaszországi lelhelyről a kő és fém-beli korszakból.

30) Az *Anthropological Review* 1867-diki folyamában, a többi embertani komoly tanulmányok közt, reánk nézve nagy érdekességgel bírhat a *The Celtic Tumuli of Dorset* 85. l. *Vogtnak Primitive period of the human species* 204. l. *The struggle of man with nature* 276. l. *On the Antiquity of man and Comparative Geology* — 1868-ból *Lubbock*-tól: *The early condition of man*; *Nilsson on the stone age in Scandinavia* féle ismertetések, különféle anthropologiai társulatok működései, stb. A ki ezen tudományággal foglalkozik, ezen jeles folyóirat nyomán könnyen fogja magát tájékozhatni.

31) A *kraini* történelmi társulatnak közleményeiből négy kötet fekszik előttem, t. i. 1864—1867-ig, melyekről meg kell vallani, hogy ezen egyletnek kiadványai nem csak a középkori történelmi, érmészeti, archaeologiai sat. szempontból nagy változékonysággal igen sok becses adatok adnak, hanem a római korszakra is gyakran visszatérnek, úgy hogy szomszédsági tekintetből tanulmányaik reánk nézve is nagy érdeklődéssel bírhatnak.

A társulatok irományai és kiadványai közt legyen szabad említenem a *dorpati* esthniai társulatot, melynek füzetében a liv- és esthlandi ősi lakók *gátonyai* tárgyalvák; szólnak a *Werroi* és *Kurkülli*, sírokról; kufi és arabs érmekről, régi keresztelő medenczéről; *Dorpat* 12 régi templomáról sat.

A *kökori* régiségeket ismerteti Unger a cs. bécsi akadémia értesítőjében 1867. LV. III. IV. füzet.

A *párisi* celti emlékekről ajánljuk az ottani archaeologiai társulat *Bulletinjét* 1866. és kk.

Sirhalmokról Weisenthurmnál értekezik Schalk úr a nassauai archaeologiai társulat évkönyve VII. köt. II. füzetében, hol a Közép-rhenus vidékén az első kereszténységi nyomok is tárgyaltnak.

Különféle *czölöpépítményekről* szól a meklenburgi történelmi és archaeologiai társulat évkönyveinek XXXII. folyama, hol az eddig e tájon történt hamisításokról igen anulságos észrevételeket lehet olvasni.

*

A párisi világtárlat alatt többféle folyóirat és rövid füzetkék jelentek meg, melyek — mint egy részletes irodalom nagyon becsesek — miért is kötelességemnek tartom, hogy ezeket röviden megismertessem.

33) Alig hiszszük, hogy az, ki a történelem előtti korszakok régiségeivel, melyek minálunk oly nagy mennyiségben, és majd érintetlenül találtnak, foglalkozik, bővebb és érdekesebb tárházat találjon, mint *De Mortillet* Gábor „Matériaux pour l'histoire positive et philosophique de l'homme“ című folyóiratában, mely legnagyobb szorgalommal és körültekintéssel mindent foglal, mindent megbírá, mit a tudományos világ akár-melyik nyelven kiad. A hozzacsatolt rajzok még inkább ajánlatossá teszik ezen köteteket, melyek évenként, a nem francia előfizetőnek, csak 12 frankba kerülnek.

Nem különben ajánlható ugyanazon szerzőnek e című munkája :

34) „*Promenades préhistoriques à l'exposition universelle.*“ — A ki a világtárlat alatt Párisban nem volt, és még is tudomást akar magának szerezni mindazon régiségekről melyek a fenebbi czimnek megfelelnek, csak örömmel fogja követni szerző urat sétáin, és érdekekkel szemlélni a csinos fametszvényeket, melyek e munka diszétül szolgálnak.

35) Feltűnő dolog az, hogy míg a párisi világtárlaton kiállított római és középkori régiségek teljesen csak az általános jegyzékekben, és természetesen nagy röviden előszámláltatnak, és csak némely nemzeti részletes lajstromban kissé bővebben említettnek, addig a történelem előtti szak nem csak *Mortillet* ur által egyetemesen megvizsgáltatván, közöltetett, hanem az annyira érdekes *svajci* tárlat 10 fényképezett táblában kijött rövid magyarázattal; a *dán* tárlat pedig egy egészen külön munkában ismertetett meg. — E munka szerzője a *dán* osztálynak igen kedves emlékeztető biztosa *Schmidt* Valdemar úr, munkája címe pedig : *Le Danemark à l'exposition universelle de 1867 étudié principalement au point de vue de l'archéologie.* Ezen egyedíratban, mely csak kevés lapot enged át a középkornak, egy bővebb bevezetés után a különféle korszakok, és azok maradványainak avatott leírását találjuk. Mindenkinék ajánlható.

36) *Spanyolország* részéről a régészetet illetőleg csak emlékeztetes régi tengeri térképeit és kiállított okmányait kell említenünk. Ezeket röviden ismertette találjuk : *Reseña de los documentos pertenecientes a la coleccion paleográfica de D. Juan de Tio y Ortolano* című lajstromban, melynek 15-ik lapján ez áll : *Gran* (Strigonium) 10 de julio de 1495 ; Donna Beatriz de Aragon, Reina de Hungria y de Bohemia, hija de Fernando I. de Nápoles, casada en primeras nupcias con Matias Corvino, Rey de Hungría, y en segundas con Ladislao V. (Ulászló) de Hungria y VI. de Bohemia, hijo, de Casimiro IV. de Polonia. — Carta al principe D. Juan, hijo de los Reyes Católicos. Minden ipar-

kodásom mellett nem voltam képes ezen okmányt másolásra megkapni. — I. Ferdinánd király levele Coboshoz (Bécs, 1533. május 18-kán, 28 l.) és III. Ferdinándé, (Bécs 1656. mártius 15-kén 30. l.) Margit-Mária és austriai Doña Mária-Annához, minket talán kevesebbé érdekelnek.

37) A külön lajstromokból bősége miatt emlitenünk kell a *portugálit* is, melynek czime ez : *Description des Monnaies, médailles et autres objets d'art concernant l'histoire Portugaise du Travail par A. C. Teixeira de Aragao*, mert főleg érmészeti része nagy gonddal van kiállítva, és becses rézmetszetekkel ellátva. *Aragao* biztos ur ezen munkávan nagy hálára kötelező az idegen érmészeket. — A *svajczi* szövetség, a *norvégi* és *hollandi* királyságnak külön régészeti lajstromai inkább csak száraz előszámlálásai a kiállított tárgyaknak, mint azoknak okadatolt részletezései. Azonban még is fölötte becsesek a *régészeti statisztikus* számára, mert körülbelül ezen országoknak *régészeti állapotáról* egy közelíthető képet nyújtanak.

38) A ki a párisi világtárlatnak *középkori* műremekeivel akar megismerkedni, azt *Charles de Linas* ur : „L'Histoire du Travail à l'exposition universelle de 1867-re utaljuk. A IV. sz. mely *Autriche et Hongrie*-nek van szánva, igen méltányosan nyilatkozik tárgyainkról, de a muzeumi nagy bronz fibulának valódiságát kétségbe vonja. Azonban, ha tekintetbe vesszük a legujabban talált *koronczói* bronztűt a lelőggő hasonló csörgőkkel, ha a Dépôt Central de l'Artillerie Laboratoire de Chimie-jében készült vegytani bontást, mely 92 réz és 8 rész ónt, a horganynak minden nyoma nélkül eredményezett, többé ezen óriás fibula valódiságáról nem szabad kételkednünk. — Vizsgáló urnak kitűnő figyelmét kiérdemlék *Bánó József* képviselő ur osztropataki tárgyai, főleg a *czipő disztimény*. Ugy szintén hosszabb ideig mulat a *bakódi kincs* leírásánál, melyet ő a *merovingi* korszaknak tulajdonít. — Végre a *monomach Konstantin* korona részleteinek, melyek *Nyitra-Ivánkán* találtattak, szentel néhány lapot, s bár annak művezetét igen helyesen kiemeli, történelmi véleményét, hogy e koronát I. *András* a nevezett császártól mint hűbérnöke nyere el, épen el nem fogadhatjuk. Folytatja *De Linas* ur továbbá is észleleteit III. Béla tárgyairól, az aquamanilékról, kelyhekről, magyar ékitményekről és főleg a *magyar zománczról*, ezeket olvasni, de bizonyos tartózkodással elfogadni, fogja mind az, kit nemzeti tárgyaink érdekelnek. Egyiránt halljuk, mit mond magáról a művészetről: Le Monit. universell 27. April 1867. t. i. ezeket írja : *Réunion des Délégués des sociétés savants à la Sorbonne, 4-e jour, Section d'archéologie* czim alatt : *De Linas* úr, az *arrasi* academia tagja, mint a császári bizottmányának, mely a történelmi munkálatokra felügyel, nem helybeli társa, szót emel egy eddig nem ismert eljárásról, melyet némely régi zománczos műdarabon észrevett. Néhány év előtt t. i. Magyarországon hét zománczos aranylemez találtatott, melyek hosszukások és felül kerekítettek. Rajtuk *Konstantin Monomachos* görög császár, *Zoë* és *Theodora* császárnék, két főerény és két tánczosnő van előállítva. Ezen lemezek elrendezése, minthogy fokokint magasságukból vesztenek, odavivé a magyar és német tudósokat, hogy a kezük alatti tárgyakat *olyasféle korona* részeinek tekintsék, milyen *Nagy Károlynak* Bécsben őrzött császári koronája. Az egésznek összeállításához egyedül a 8-dik darab hiányzik. A kiállításban csak a nevezett császár és egy tánczosnő van képviselve. *De Linas* ur, kinek megengedettett, hogy e műdarabokat szorgalmasan tanulmányozhassa, azon eredményhez jutott, hogy kettős művezet segítségével készültek. Az alakok körvonaloza t. i. és a nagyobb mellékletek, az őket körülvevő disztimény, valamint a felirások is, ponczok használatával vannak kiverve; az így származott mélyedések felhasználatvák arra, hogy a sejtes zománczot felvegyék, azon

zománczot, mely fénye és finomsága által valóban összehasonlíthatlan. — A körülírt diszítmenyt és az írásokat illetőleg, a munkás megelégedett azzal, hogy a vonásokat egy könnyű vésővel körülírta, ezután a sejtes zománcz módját használta. Így alkalmaztatván a ponczok általi mélyedés az arany lemezeken a drága fémet megazdálkodták, mint-hogy a vésőnek használata által természetesen valami belőle elvész. De Linas úr meg van győződve, hogy ha a bécsi Nagy-Károly-féle korona és a velencei Palla d'oro lemezei levetetnének, ugyanazon művezetről tennének tanúságot, mint a pesti muzeum lemezei. Az előzményekből továbbá azon két következtetést vonja értekező: hogy a konstantinápolyi uralkodóknak külön műhelye vala, melyben alakjaikkal diszített koronák készültek, melyek mintegy beavatási jelképekül szövetséges vagy *hűbéres barbar fejedelmeknek küldettek*. Így tehát azon műfogás, melyen jelenleg a csekélyebb értékű zománczok ma nap készülnek, már a XI. század közepén Byzanzban divatban volt.

39) „Catalogue des objets hongrois de l'histoire du Travail à l'exposition universelle de 1867. à Paris par le Docteur *Florian Romer*“ ezime azon okadatolt lajstromnak, mely a „Catalogue spécial du Royaume de Hongrie“nek különnyomata. A lajstrom csak azon tárgyakat foglalja, melyeket a magyar országgyűlés a párisi világtárlatra kiküldött; de ezeknek tüzetes leírását adja, a hamisakat vagy gyanúsokat meghatározza, és adja egyszersmind az újabb ezüst- és arany-műveknek bélyegeit is, hogy így lehetségessé tétessék azok eredetének keresése. Ezen néhány ív a francia tudósoktól nagy méltánnyal fogadtatott, s bár nagyon későn jött ki, még is a példányok majd mind elfogytak.

ARCHAEOLOGIAI MOZGALMAK.

III. KÖZLÉS.

RÓMER FLÓRISTÓL.

1) Azt hiszem, hogy semmivel sem lehet az *archaeologiai mozgalmak* harmadik közlését méltóbban kezdeni, mint ha röviden összeállítjuk mind azt, mit a párisi világtárlaton, e tekintetben, és talán ily terjedelemmel legelőször együttesen állította ki világ. Füzetünk csekély terjedelme nem engedi meg, hogy itt bővebb ismertetésbe bocsátkozunk, a részleteket, mennyire azokat a szó visszatükrözheti, a kiállítási lajstromok adják; itt csak általános vonásokban akarjuk rajzolni azt, mire a — Párisban volt honfiak talán némi érdekekkel fognak visszagondolni; — miből az ott nem voltak maguknak egy kis fogalmat képesek szerezni. — Terjedelmes munkát kellene írni annak, ki talán a csekélyebb részletek leírásával is foglalkoznék, és még abban is adhatná-e a világ archaeológiájának hű és kimerítő képét? —

Hogy a mai iparkiállítás mellett egy *hátratekintő-tárlat* is szerveztessék a *franciák* szerencsés ötlete volt; és hogy a legbensőbb, tehát természetesen legkisebb monor-folyosónak látogatói szintén olyan, de gyakran még nagyobb érdekekkel tekintették a századok vagy évezredek előtti műveket, eléggé tanusítá, hogy a rendező bizottmány *retrospectiv* ötlete szerencsés és korszerű volt. — Még soha sem választá el egy gyenge fal oly távol eső kort, és oly messze egymástól élt nemzeteket, mint ez a világtárlati óriás-építményben történt!

I. *Francia tárlat.* Hogy a *histoire du travail* nevű osztály elrendezésében leg-szerencsésebben de egyszersmind legkiterjedtebben jártak el maguk a *házi urak*, az természetes. Ők tudták és értették leginkább, mit akarnak, ők otthon voltak, őket a párisi má-gángyűjtemények és a vidéki gazdag muzeumok nagylelkűen segítették ritkább kincseikkel, rajzból és leírásból régen ismert hírneves darabjaikkal. — Náluk minden nevezetesb korszaknak szigorúan rendezett, egy vagy több tereme volt. Így az elsőben „*la gaule avant les métaux*“ volt elhelyezve; a 2-dikban az „*époque celtique, gauloise, et gallo romaine*“; a 3-dikban a *frank* korszak, vaseszközök, arany- elefántesont-művek, egyházi disz-készletek stb. — és ez így ment, minden korszakon át a 8-dik, 9-dik teremig a legnagyobb rendben, választással és egyedüli tekintettel a bebizonyítható francziahoni művekre.

A szakférfa nézve alig létezhetett valami, mi nagyobb érdekeltséget gerjeszthetett volna e tárlatban, mint a *préhistorique* szak kiállítása, mely nem csak a kiállított tárgyak száma, szép és kitűnő nagy volta, valamint a legváltozékonyabb lelhelyekről való eredetükre nézve valóban becses volt, hanem az *ős ember* történetéhez, ha nem minden tekintetben döntő és kétségtelen, mindenesetre a további kutatásokra nézve fölötte buz-dító és gondolkodásra ösztönző anyagot szolgáltat. Legfeltűnőbb volt a nagy közép csarnok-

tól való bemenetelnél álló *asztal*, melynek tartalmát a francia urak *milliókra* becsülték; mi idegenek egyáltalán bámultuk azon *ősemlői állatsontokon* létező *remek karczokat*, melyek a világ első művésznének is becsületére válhatnának és mi felülőbb, hogy mindennemű állatsonton épen azon állat van többnyire gauermann-i virtuositással egykét vonással jellemelve. *Ha ezen dolgok valódiak, úgy a világnak minden egyéb csodái elé teendők!* — Nem tudom, észrevették-e honfiaink a *préhistorique guillotine*-t, melyet a józanabb urak egy falusi óra nehezékkévé degradáltak?

A bronzkorból kiállított tárgyak magukban főleg számos változásaikra nézve, egy teljes muzeumot képeztek, és egy külön, beható monographiára lettek volna érdemek. Látszik, hányan és mily lelkesedéssel dolgozhattak, hogy egy ideiglenes kiállításban mind ezt kitarhassák.

Érdekes volt a római korszak is, mi épen nem csoda, ha meggondoljuk, hány a vidéki gyűjtemény, hány a magán-gyűjtő azon téren, melyen e nagy nemzet hosszabb ideig székel.

A középkor első századai esetlen, durva, izlés nélküli, de mégis saját jellegű műveit, melyeknél a drága fémeknek tömegben megjelenése és fénylő kövekkel való kirakása divatban volt, a francziák, mivel ily darabok náluk is találhatók, nemzeti elégteliséggel, *mérovéngieneknek* szokták elnevezni, és barbár őseiknek tulajdonítani. A világtárlat világosan bebizonyítja azt, hogy ezen szórványosan előjövő művek, egy a világ ismert részeit bebarangoló néptől, legvalószínűbben a *góthoktól* származtak. Másképp áll a dolog a faragmányokkal, érmekkel, codexekkel stb., ezek már inkább belhoniaknak ismerhetők el. —

A román és góth koru, fémes művekben, csinos zománczokban, csont- és fa-faragványokban gazdag tárlat mutatja, hogy az izletesebb korszakból eredő remekök bel- és külháboruk által mind el nem emésztettek, vagy rablók által és háboru-szükségből be nem olvasztattak. Nem nyilhatott hamarjában a középkor kisebb művészete tanulmányozására kedvezőbb tér, egy aránylag csekély teremben, mint ezen osztályban. Az *elefántcsont faragványokat*, főleg a legelső görög művész remekjével vetélkedő keleti bölcset, és a drága, nálunk egészen ismeretlen, *ereklye-tartókat*, bizonyosan kiki érdekléssel szemlélte; és ha a szemeket a czélszerű szekrények fölé emelte, mindenhol ismét a szőtt képekkel, gobelinekkel találkozott, melyek majd a középkor kezdeteig felnyulnak.

Eddig tart a régésznek területe; milyen fokon állt a francia nemzet újabb időben, ha porcellánjait, ékszereit, bronztárgyait, miniaturejeit, ritkaságait és curiositásait vesszük tekintetbe, és még oda újabb edényeit, vieux-lacjait, himzéseit, boule munkáit stb. számítjuk, azt mindenki tudja, ki ilyenekben gyönyörködik, és fejedelmeink vagy nagyjaink p. o. az Eszterházyak eszterházi várlakait látogatta. Azon sok mindenféle csebecbecsével, mi mégis semmi, mi szobákat tölt haszontalanul, de a polgár ember azt sem tudná, tulajdonképen mit csináljon vele, p. o. agyag hegedűvel stb., itt órákat tölthetett az, ki az efféléket szereti.

A mint a francia mindenütt mester az elrendezésben, úgy itt is a szekrények, keskeny vasrámákba foglalt vastag üvegtáblákból állottak. A polcztartók vasból voltak, a polczok pedig üvegből, s így minden tárgyat minden oldalról teljesen lehetett látni, sőt hol azt nem lehetett, az alája alkalmazott tükrök segítségével jöttek.

II. Az angoloké. Ezen kiállítás is, hiven a programhoz, egyedül angol tárgyakból állt, de úgy, hogy az egy hosszabb teremben, minden egyes szekrény volt egy korszaknak mintegy schemája; de képviselve volt mindenik kitűnő, válogatott példányokban,

mi minden tanulni vágyóra nézve meglepő és kellemetes. A kezdetleges kő eszköztől a súlyos barbár arany övig vagy nyakdiszig, a római lábbelitől az óriás csatokig sok századokon át rajonghatott képzelődésünk; a rövid sétabot alakú régi főpásztori pedumok egyedüliek, de egyedüliek lesznek a közel mult századok terimés drágá fémű edényei is. Az angol ellentétül a francziával a tömört, a valódit szereti; és főleg a drága fémű öblös, nehéz edényekben még régi őseinek szenvedélyére emlékeztet.

Sajátságosan és nagyon takarosán, de kényelmesen is ki voltak állítva kettős üveg alatti, egy függélyes tengely körül forgatható keretekben minden korszak pecségei, több százados himzések és horgolások, az indiai műemlékek fényképei, és a már nagyon haladt művezetről tanuskodó indiai kő-faragványok.

III. *Rumania* tündöklött drága egyházi készletei és ruhái, valamint a pietrossai egyedüli barbar kincs által. Kevesebb érdek volt a római kori kiállítás, minthogy az majd mindenütt található; a kiállítási modor maga fényesnek mondható.

IV. A *törökországi* építészeti fősz minták, faragott kőből készült ablak-keretek és arab-feliratu emlékek mellé illettek:

V. A termen kívül elrendezett, *tunisi* csekély számú régiségek, ezek közt róma és ó-keresztény jeles darabok voltak, főleg említendő az ólom, ó-keresztény *víz-út* vagy *keresztelő-út* görög felirással és régi jelvényekkel.

VI. A terembe visszatérve, folytatólag az *olaszországi* tárlatba jöttünk; ez ismét rendszeresen felállítva, mutatá a régészet minden korszakát a legrégibb időtől — a mult századig. Olaszország a művészet hazája; de ide mégis keveset küldött; mert nem találkozott, ki a művekért a felelősséget magára vállalta volna; azért a tárlat létrejöttét leginkább a párisi magánosoknak köszönheté, kik az olasz tárgyakat e helyen kiállították.

VII. Az olaszok szomszédjában az *orosz* kiállítás volt; itt egyszerű szekrényekben, többnyire fősz mintákban és művészi rajzokban bőven láttuk képviselve azon keleti művészi irányt, melyet azonnal felismerhetünk, és mely századokon át változatlanul mai nap is fenvan az orosz egyházban.

VIII. és IX. *Svédországot* sajátzerű runjai, fa-faragványai, házi és harci eszközei tüntették ki, míg *Dánia* eddig nem látott bőségben, a köemlékek korszakát és a bronzkor elűtő alakjait kitárta.

X. Egy vékony fal által elválasztva, fel voltak állítva *Portugalia* bámulatos gazdagságu, saját, eltérő nemzeti izlésű, egyházi készletei, drága pénzgyűjteménye, fényes kéziratái, és ezek közt ritka régi tengeri térképei.

XI. A *spanyol* osztályban bámulhattuk a római *ólom*-bányászatnak vedreit, öntött rudjait; — a *mór* építészetnek vegyes mintáit, és egy *mór* fejedelem 14-dik századbéli lószerszámát.

XII. A republicanus *Svájc*nak a folyosón jutott egy szerény fal; a kiállítás, igaz, igénytelen külsejű; de a tudomány embere számára igen nagy becsű az, mit a kis ország lelkes fiai kiállítottak. A mit a *czölöpépítvények* közt 2 évtized alatt találtak, itt mintapéldányokban, teljesen fordult elő; és hogy e korszak még érthetőbb legyen — a szekrények fölött, a kiállított műdarabok és termények nyomán készült, különben *ideális* olajfestményeket láttunk, melyek az *öskori tó-lakók* életéről tiszta fogalmat nyújthattak. Az XIII. XIV. *osztrák-magyar* tárlattól balra a XV. *németországi* tartományok közt egyedül *Würtemberg* állított ki némely középkori tárgyat egy szárnyoltárral; XVI. *Holland* pedig egy, bár kisebb teremben, sok becses, és a belső életre vonatkozó tárgyat állított ki mind egyházi, mind polgári készletekben. — A *parkban* említendő, a római *catacombák*

mintája, a XVII. *mexikói* templom, melyben többféle ősi szerszám látható volt; a XVII. *protestans missiók* elég bő és választékos tárlata, főleg pedig az XIX. egyiptomi alkirály régiségei, melyek egy jól utánzott egyiptomi templomban diszlettek. Bámulta mindenki ezen ősz népek művészeti emelkedettségét és főleg ékszereiben való finom izlését és tökélyét.

Említhetnők itt a francia oktatási miniszterium által rendezett *mexikói* tárlatot is, mely a világkiállításon kívül saját palotájában volt látható; említhetnők a francia művésztől készített *mintákat*, p. o. a st. denisi főtemplomot; a régi világ most romban fekvő műemlékei *restaurációját*, melyek minden régészt fölötte érdekelhettek; és a benső kertet övedző oszlopcsarnok falait ékesítő remek rajzokat, melyek a francziák *középkori építményeit* szemeink elé vezették; továbbá az *amerikai* vadnépek és *Oceania* szigeteinek ethnographiai tárgyait, melyek sokban, igen sokban utmutatókul szolgálnak; a *kelet-ázsiai* művészetet, melytől oly sok alakot átvett a régmúlt barbarkor stb. stb. Minthogy mindezek az egész tárlatban el voltak szórva, sokszor újabbkori tárgyak által mintegy elfedve, azokat csak a türelmes, és Párisban sokáig tartózkodó archaeolog láthatta és tanulmányozhatta; de tárlatképen semmi esetre fel nem hozhatók.

Tekintvén már most és összehasonlítván az előadttokkal az *osztrák-magyar* régészeti kiállítást, épen nem tagadható, hogy: valamint egyébre nézve, úgy a *visszatekintő* tárlatra nézve is a birodalom nem volt úgy képviselve, mint azt nagyságához és gazdag muzeumaihoz képes remélni lehetett; mert itt csak a császári kincstár, a bécsi hajdani porcellán-gyár, a bécsi cs. ipar-muzeum és a pesti nemzeti muzeum volt képviselve. Pedig mennyit nyujthattak volna a prágai, linzei, salzburgi, gráci, klagenfurti, insbrucki, laibachi, trieszti, zágrábi, kolozsvári, szebeni, lemergi stb. muzeumok, ha az illető rendezőségnek szívében feküdt volna, hogy, a birodalom e tekintetben is kellőleg legyen képviselve! Mindazonáltal ezen *alkalom elmúlt*, és a bizottság a hely szűkével mentette magát. — Még is meg kell vallanunk, hogy a) a *császári* rendkívüli nagyságú és diszes művezetű *hegykristály* edényekhez, értékükre nézve, nem volt hozzáfogható; hogy b) a *császári fegyvertárlat* igen nagy becsű volt, és hogy a diszpuskák páratlanak, c) hogy a bécsi *porcellának* valóban remek festményei és gazdag, tartós aranyzása általános bámulatot gerjesztettek, és hogy minden szakférfi sajnálá, hogy ezen gyár megszűnt; d) hogy a *magyarországi* ritkább régészeti tárgyak és a sajátos izlésű, remek, bár nem egyáltalán magyar művezetű — ékszerek az egész tárlatbani egyedüliségük által nem mindennapi érdeket gerjesztettek. — Azért mégis kitűnik a felhozottakból, hogy birodalmi régészeti kiállításunk nagyon hiányos képét adá a régmúlt korszakoknak műveltségi állapotáról, fokunkinti fejlődéséről. — Ezen hiányt pótolnunk kell a legközelebbi alkalommal, főleg ha részünkről, mi igen ohajtható lenne, sikerülne egy országos archaeologiai kiállítást, mint ez már 1861-ben tervezve volt, rendeznünk.

S így bár nemzeti büszkeségünk ezen összehasonlítás által némileg le van hangolva — bár az *állított helyszüke miatt*, és nem saját lábainkon mozogva, csak darabosan léptünk ki a küzdőterre, mégis jó és *illő* volt, bár így is a világ elé lépni, és nemzeti önállóságunk hajnalán a világnak megmutatni, hogy létezőnk, és a föld mivelt nemzetei közt helyt foglalunk!

2) A ki tudja, mily nehéz egyes régiebb kéziratokhoz juthatni, és hogy gyakran költséges utakat kell tenni, hogy a ritkább codexeket láthassuk és tanulmányozhassuk, könnyen fogja érteni azon örömet, melylyel a bibliophilok „*Mirci Chronica de gestis Hungarorum*“ 1330. évben irt, és a *bécsi képes krónika* neve alatt hazánkban ismert fölötte

becses kézirat másolatát üdvözlék. Nem szólok itt *Toldy* Ferencz remek előszaváról, *Szaló* Károly mesteri fordításáról, és *Emich* Gusztáv által rendezett fényes, izlésteljes kiállításáról; ezekről nyilatkozott a párisi jury a méltóan odaitélt érem által; ezekről tanuskodnak azon királyi kegyajándékok, melyek *Emich* törekvéseinek legbecsesebb jutalmi, rólok a külföldi hatalmak, melyek, elismerésük jeleül a nyomdatulajdonost keresztekkel és rendjelekkel eláraszták; de mind ezeknél hízegőbbek lehetnek a világváros főkönyvtárak igazgatóinak dicséretei és némileg megilletődései, midőn ezen, valóban rendkívüli fénynyel, szokatlan pontossággal, és izléssel kiállított művet a magyar fővárosból lapozgatták. — Már most a többi európai remek nyomtatványok sorában egy magyar *Chronika* is fog diszleni, és ez *Emich* érdeme, ki annyi fáradsággal, annyi áldozattal a világ bírálata előtt, — dicsérettel megállt.

Nem lehet szándékom, hogy mindezekbe bővebben bocsátkozzam, a ki látni akarja és meg akar győződni szavaimról, vegye meg az aránylag oly olcsó művet, vagy kérje elő nevezetes könyvtárainkban. Én itt csak az archaeologiai részre szoritkozom, és egyedül a képes lapokról és a bekötésről akarok néhány szóval megemlékezni.

A bécsi képes krónika leggazdagabb tárháza a magyar XIV. századbeli rajzoknak, az ottan látható ruházat- és butornak, czimerek- és fegyvereknek, ütközési modornak, honi építményeknek sat. Az eredeti képek, melyek már nagyobb részt az idő hossza, a gyakori forgatás és talán néha nem elég nagy gondosság miatt is sokat szenvedtek, úgy hogy néhol a festék lapattogott, a színezés megfakult; az *Emich*-féle nyomdában kijött pompás másolat a másolt lapokat a leghűbb rajz és írás mellett a színezésnek, aranyozás és ezüstözésnek eredeti fényében adja; magunk előtt fekszik a krónika, mint az a művész kezéből félezred év előtt kikerült. Meglepő a rubrumok elevensége és telisége, mely a külföldi szakférfiakat leginkább meglepé.

Ha ezen munkát avval hasonlítjuk össze, melyet Szeremlei 1848 előtt kiadott, látjuk, mennyire haladt a színes nyomtatás. Amott csak hozzávetőleg adatnak elő e hírneves képek azon, kornak, még a mai tökélyt nem is sejdítő, könnyűedségével, mondhatnók felületes művezetével. Jelen munka úgy hisszük tetőpontján áll a kicsided festészet utánzásának; a mi ennél még jobb lehetne, alkalmasint a visszalépésekhez tartoznék. És épen ezért nem sajnálhatjuk eléggé, hogy ezen roppant költséggel kiállított munka csak 10. másolatot hoz és egy kezdőt, sajnáljuk azért; mert kívánnók, hogy eme becses könyv minden egyes képét, minden régészetkedvelő ilyen másolatokban bírassa.

A munka fényes, meglepő izlésű belsejének összehangzatosan felel meg, maga a kötés is. Azon kor szellemét utánozván élénk tüntet egy vörös bőrkötést, melynek széle rovátkolt, sztilszerű keretje hálózatos dülényekben az anjoui liliomot foglalja; ilyen hátának mintája is; és hogy a hasonlatosság annál meglepőbb legyen a könyv felső táblája közepén egy monordad 4 karélyon látjuk a magyar kettős keresztet kajmos végű gerendákkal. A kereszt az alatta álló liliommal fehér, a lombozatosan pontozott alja feketés. A felső és alsó szögletekben alkalmazott védő bütykök az anjoukori magyar czimerből állanak; a háromszögű paizsokban jobbra a liliomok, balra a 4 pólya diszlik. A diszpéldányok fa-tokjai a foglalatnak egészen megfelelnek.

Csoda-e tehát, ha ilyen műért *Emich* hazánkfia nem csak Ő felségétől a magyar királytól, kinek ezen remek művet ajánlá, a nemességet és rendjelet nyert, hanem, hogy iparágának ezen remekjeért a külföldi fejedelmek is annyira kitüntették. — Én hiszem, hogy az általunk röviden ismertetett krónika, a magyar disznyomtatásnak tökélyes példányaként fog még az utókor előtt is büszkeséggel említeni, és épen mivel a munka ilyen

és általános meglepéssel találkozott, csak elszomorodva regisztrálhatjuk itt azt, hogy ismét a külföldön több ilyen példány forog a kezekben, és több könyvtárt diszit — mint hazánkban! holott ezen nemzeti büszkeségünknek egy nyilvános de tekintélyesb magán-könyvtárban sem lenne szabad hiányoznia!!

3) Örömmel kell följegyeznünk, hogy a kereskedésnek és iparnak valamint kizárólag a politikának is szentelt lapjaink az archaeologiai komolyabb és terjedelmesebb jelentéseknek szívesen nyitják meg hasábjait. A „Pester Lloyd 37. száma, a veszprémi Gizella kápolnának falfestményeit ismerteti; majd egy egész cikksorozat következik *Pulszky* Ferencz régészeti kiállításáról, *Henszlmann* Imre szakavatott tollából; majd ismét a budai római sirokat írja le, és a pozsonyi hirneves aranyozott szentségmutatónak szentel egynehány sort . . . Szóval, látszik, hogy a régészeti tárgyak az olvasó közönség kedvesebb olvasmányai közé tartoznak!

4) Alapos reménynyel kecsegtetjük magunkat, hogy *Vajda-Hunyad* vára, melynek stilszerű restaurációja mellett már annyi szó emelkedett, melynek tervei a birodalomlétező első tekintély *Schmidt* Frigyes akadémiai tanár felügyelete alatt, tüzetes, a helyszínén történt felmérések után készültek, melynek kivitelére már alkalmas magyar-építészek kerültek ki a bécsi főiskolából, melynek költségvetése már a pénzügyi miniszterium előterjesztésében szerepel, az országgyűlés is megfogja szavazni, és így nemcsak a hazának de Európának is egy remek műemlékét fentartani, ifjabb építészeinknek illő foglalkozást fog adni, a vidéken a nemzeti szellemet ébreszteni, a pénzt egy igen nemes cél elérésére az országban forogtatni. Bár használtatnék a Hunyadiak ezen diszvára a tudományok elfogadására, hogy a hajdani harezi zajt valamely iskolai intézet csendje felválthassa.

5) *Károlyfehérvár* és *Marosporto* mellett 1867-diki szeptemberben a régi *Apulum* területén sokféle régiséget ástak ki, t. i. ezüst, gyönyörűen készült áldozó esészeket, több száz ezüst érmet Drusustól Hadriánig szakadatlan sorozatban, *kövült női fejét?* felséges fogazattal, fogadmányi oltárokat, szobrocskákat, felirásos köveket Reméljük, hogy erdélyországi régészeink ezen tárgyaknak különös figyelmüket szentelik, és tüzetes leírásukkal ebbeli irodalmunkat gazdagítandják. (Wiener Zeitung, 1867. sept. 13.)

6) A „bécsi ujság“ 1867. sept. 13-iki 218 számában olvassuk; hogy *Ellenbogen* József tanár a pozsony-városi reál tanodánál, mint buzgó régész a hontmegyei szántói és magyaradi fürdő helyeken, hol már eddig is számos, főleg történelem előtti, régiségeket találtak, ásátásokat rendelt és többféle régi edényeket és maradványokat talált. Találó ur e tárgyakat 1200 éveseknek tartja — de a magyaradiak alkalmasint sokkal régiebbek véleményünk szerint. Ugy szintén azt mondják, hogy Lökön (Bars m.) egy erdőirtás alkalmán több német fegyverre bukkantak. — Várjuk, hogy a szorgalmas kutató ur, nekünk is egy kis részletes tudósítást juttat.

Nem rég kaptam, e hajdani akadémiai kedves tanítványomtól, kit a pozsonyi orvosok és természetvizsgálók nagy ülése alkalmával archaeologiai tanulmányokra buzdítottam, egy külön nyomatu felhívást, melyben Pozsonynak és vidékének értelmességét és lakóit egyáltalán felszólítja hogy minden talált régi tárgyat neki bemutassanak és legalább lerajzolásra engedjenek át. Ilyen módon a helyi leírások és a vidékek ősi történelme kellő anyaggal fog rendelkezhetni, és végre csak elérjük majd azt is, hogy a régi hagyományokra nálunk is több gond fordítassék.

7) Még Párisba menetelem előtt megkértem *Ellenbogen* József urat, hogy utána járjon a „Hazánk és Külföld“ 1867-dik száma 124 lapján közölt régiségnek, és arról az archaeologiai bizottmánynak kimerítő és kielégítő tudósítást küldjön be. Említett szakférfi

irja, hogy az egész jelentés mese, és közlő urnak valódi agyréme! Kár tehát a hiszékeny közönséggel tréfálni, és azt ilyen sületlenségekkel ámitani!

8) *Hencz Antal Keszthelyen* tartózkodó jeles építész és nem kevesebbé buzgó régészet-kedvelő úrtól vettem 1867. mart. 18-án egy érdekes tudósítást azon beküldött régiségekről, melyeket a keszthelyi téglaház tőszomszédjában találtak. A munkások már előbbi években is több ember-csontot ástak ki, jelenleg pedig egymásután csontmaradványokra akadnak. A siroknak a földön fölül nincs semmi nyoma, a csontok 2—3'-nyi mélységben fekszenek, a testek nincsenek keletelve, fejüknél vagy lábuknál kővel vannak fődve és melljük nagy edény van helyezve; melyeknek rendesen csak töredékeit ássák fel, de benne van a kisebb, ép edény. A *kőfejszét* szintén egy ilyen test mellett találták; első tekintetre *Hencz* ur azt hívé, hogy égett földből van, és ilyennek mint unicumnak igen örült, azonban figyelmesebb vizsgálat meggyőzőé, hogy ez tűzben volt kő; nevezetes, hogy a törésnél is le van csiszolva.

Megjegyzendő, hogy a terület folytatásában 3—4 holdnyira kő- és cseréptöredékek igen sűrűen találtnak a szántóföldön, sőt távolabb 100 lépésnyire gödrös hely van, honnét az alapfalakat, úgy látszik kiásták, és ott több kőanyag, cserép- és tégladarab közt egykis profilrozott faragott követ is talált.

Itt alkalmasint a régi római telepítvény mellett, egy még régiebb és érdekesebb *ó-pogány* temető létezett. Mily tanulságos, mily jutalmazó lenne ezen helynek tudományos kutatása. *Hencz* ur lenne azon férfi, ki e munkát bizonyosan szívesen tenné, és a helyről kielégítő munkálatot küldhetne be!

9) Örvendetes jelenségnek az egyházi régészet terén vehetjük azt, hogy ezen évben nem csak a két felsőbb theologiai tanfolyam hallgatói ismét az egyházi archaeologiai előadásokra járnak, hanem a főpapi karban is sztilszerű restaurációkat terveznek. Így hercegprimás ő főmagassága, tervezi az *esztergomi* sz. Istvánféle kápolna helyreállítását, a *hirneves garamparti* benedictinus apátságnak kijavíttatását; hanem a pannonhalmi főapát ő msága is kezdette már *Storno* Ferencz hazánkfia vezérlete alatt a sz.-mártoni katakombá régi diszes állapotába való visszahelyeztetését, míg a deáki község számára egy újabb, nagyobb, alkalmasint román izlésű templom van tervezés alatt, míg a régi, Ipolyinktól egy monografia által örökitett, bár építészeti érdekekkel nem igen bíró, háromhajós templom érintetlenül megmarad. Itten a fusio vagy is az új templomnak a régivel való összekötése lehetetlen volt, mert a sokféle tervezés daczára mind a két fél vesztett volna. Ily lelkiismeretesen kellene minden újabb templomépitésnél eljárni; mert már ideje, hogy ezen, minden jellem nélküli XIX-dik századbeli egyházi építészetnek egyszer az egyház által örökre vége vessék; a clerus az egyházi szíleket ismerje, és azoknak alkalmazásába befolyjon; főleg pedig meneküljön azon előítélettől, mintha a román vagy góth egyszerűsített építés többbe kerülne, mint az iránytalan kaszárnya vagy veszélyes kávémalom, basilikának csúfolt, építési mód, mely már megérdemlette, hogy hazánkból kiüzessék!

10) Azon szerencsésebb gyűjtők közé, kik izléssel és értelemmel állítják össze kedvencz tanulmányi tárgyaikat, méltán *Ráth* György királyi táblai ülnök urat számláljuk. Alig néhány éve s ime a rézmetszvények tekintélyes és választékos számát nem is említve, csak azt látjuk, hogy a gazdag párisi tárlaton kiállított egyes bronz tárgyak sokaságán kívül, alig emlékszünk, főleg magán gyűjteményre, mely oly jól fentartott, annyi változatosságban diszló csoportokkal birjon. Le kellene említés helyett, az egész becses gyűjteményt irnom, vagy részletes lajstromát adnom, ha mindazt, mi itten szép és figyelemre méltó elő akarnám számlálni. — A tulajdonos oly szeretetre méltó előzékenység-

gel mutatja és magyarázza tárgyait, hogy minden, nem egyedül kíváncsi, de tanulmányozni is ohajtót legszívesebben fogad. Kíváncsatos lenne, hogy honi leleteinknek előnyös megismertetéseül ezen gyűjtemény, mint külön mű kiadassék. Igaz hogy nálunk öt-hat példánynál alig fogna több elkelni, de a külföldön minden intézet megvenné, ha t. i. általuk érthető nyelven közöltetnék.

11) *Mátyus Nep.* János kir. tárnok úr jótékony czélra kiállítá mintegy 770. db. görög és egyéb, és 3700 római éremgyűjteményét, melyet eladni szándékozik. Ezen kiállításnak is, mint hallom, oly kevés volt a látogatója, hogy sem a buzgó gyűjtő urnak öröme, sem a szent ügynek haszna nem igen volt. És mégis találkoznak még mindig lelkesek, kik mindent elkövetnek, hogy tudományuknak pártolókat, tanítványokat szerezzenek. Ez jele annak, hogy a valódi tudományszomj, mint az igazi emberszeretet, soha sem lankad, soha sem restelli az elhanyagolást, hanem újra meg újra kísérli szerencsáját.

12) *Pulszky* Ferencz régiségkiállítása, mely a m. tud. akadémia egyik termében rendeztetett, mintegy felszólításul tekintetett, miszerint a nemzet ezen gazdag, maga nemében igen becses, és a mi a földolog. Böhm D. jeles régiségismerő hazánkfia tanácsával vett, egyedül valódi darabokat tartalmazó gyűjteményt megsemmisítvén, a hazának meg is mentse. — E gyűjtemény Londonban kiállítva általános figyelmet gerjesztett, minthogy az ismert magángyűjtemények közt egyik legtekintélyesebb helyt foglalván, egyszersmind nemzeti muzeumunk mindenben hézagossá, és nagyon is kezdetleges régiség-gyűjteménye hiányait némileg pótolta volna. A külföld, mely *Pulszky* kincseit jobban ismeré, mint azon egykét hazánkfia, ki méltányolni tudá, megvevé, és így nekünk, mint már sokszor előbb is a keserves utánnézés maradt meg, és azon valóban dermesztő öntudat, hogy Magyarországon még talán századok fognak múlni, míg annyi pénzünk leend, *hogy a hazánkfiak által szerzett becses műemlékeket hazánknak meg is tarthassuk.*

13) A régiségek gyűjtői f. év június 2-án az itten eddig első *mű- és régiség árverést* rendezék, azon jó hiszemben, hogy az olajfestmények- régiségek- fegyverek- faragványok- és érmekből álló 3339 számot foglaló gyűjtemény, többnyire becses, sok tárgyra nézve remek, darabok a helybeli közönséget, szemlélésre, tanulmányozásra, és vételre fogják buzditani. A vállalat csak középszerűleg sikerült; még nálunk nincs annyira fejlődve a régiségek iránti kegyelet és előszeretet, hogy ezekért is tudnánk valamit áldozni. A vételek többnyire külföldi kereskedők által történtek, de voltak honfiak is, kik egyes darabokat megtartottak. Mig más fővárosokban egész utcák vannak régiségi kirakatokkal, mig ott több ezer darabot számláló magán gyűjteményeket találunk, és nem csak a régi ékszereknek, fegyvereknek, edényeknek akadnak árusai, hanem még külön boltok vannak a régi butorok, fővegek, öltönyök, cserepek, esernyők, pálczák sat. számára, nálunk az egykét kereskedő meg nem élhetne — ha mással mellékesen nem foglalkoznék. Nálunk mindez még valódi *luxus*, de azért ki is vándorol minden, a mit e nemben becseset birnánk a távol *külföldre*, *hol aztán nagyobb becsben tartatik, mint azon földön, mely azt évezredekig számunkra rejté és fentartá!*

14) Halljuk, hogy *Sopronban* egy *történelmi és régészeti egyesület* van alakuló félben; ilyen hírek szárnyalnak *Aradról* és *Békes-Csabáról* is; de eddig még mindig csak hírek. Alig várjuk, hogy azon férfiak, kik arra hivatvák, hogy a nevezett városokban a kezdeményeknek tettekben való kifejezést adjanak, üdvös tervökkel tisztába jőjjenek és így a vidéken is a *régészeti életet* fölélesszék. Ugy csak remélhetjük, hogy saját csekély terjedelmű munkálkodásunk annál hathatósban fog az országban gyámolíttatni.

De e jó hírek mellett közölnek a lapok bizony kedvezőtleneket is. Így nem csak

nálunk, hanem, Erdélyben is kivitetnek az ország régészeti kincsei, mivel a muzeum szegénysége miatt azokat meg nem veheti; halljuk, hogy a francia vaspályai társulatnak van egy rendelete, melynek erejénél fogva, minden Magyarországon talált régiség a bécsi császári muzeumba viendő; tudjuk azt is, hogy egy felső-magyarországi előkelő nő, a birtokán talált régiségeket szintén határainkon túl küldözgeti sat. Idővel ez is másképen leend, és a külföldi tudós befog jöni mihozzánk, ha kincseinket akarja tanulmányozni.

15) Benső örömmel olvastuk a mult év szeptember 20-án tartott tanári értekezletnek pontjai közt „*hogy az 1868-dik tanévben kísértessék meg az V. és VI. osztályokban, a mythológiának és római régiségeknek latin nyelven tanítását.*“ Fog-e a latin nyelven való tanítás ezen osztályokban sikerülni? azt a tapasztalás fogja mutatni, hiszen az ifjuság annyira el van szoktatva minden emléléstől, hogy még saját nyelvén is alig képes valamit, legyen az kötött vagy kötetlen beszédben, megtanulni; de hogy a tanárok belátják, hogy a classikai magyarázatokhoz szükséges, miszerint a tanulók rendszeresen oktattassanak a régiség vallásában és azoknak szokásaiban, az öröndetes. Mindenki tudja, — mily bajos minden egyes helynél a magyarázat közt mythológiát vagy szokásokat tanítani, s minthogy sem minden hónapban sem minden évfolyamban nem fordul elő, és különféle intézetekben más és más fejezetek magyaráztatnak, természetes, hogy a hallgatók efféle tudománya igen hiányos és elégtelen volt. Reméljük, — hogy az előbb említett — határozat által e bajon némileg segítve leend.

16) Mint hajdani természetbuvár jól tudom, hogy vannak úgynevezett kőmagok, melyek csíráztatához sokkal több idő kell, mint a polyvás és babneműek fejlődéséhez, vannak rovarok, melyek évekig bábakban tengődnek, míg teljes alakjukban a földszinén megjelennek; ilyen magnak, ilyen bábnak tekintem hazánkban régészeti ügyünket is. Elvetettem a magot felszólításokban, röpiveken, a műrégészeti kalauzban, irtam czikkre czikket, buzdítottam, dorgáltam, és desperáltam is. De végre mutatkoznak a kellő levelkék, a báb mozog és leveti kemény burkát; lesz élet, lesz mozgalom!

Mióta Párisból visszatértem, jön levél levélre, melyek arról tanuskodnak, hogy a vidéken a régészet baráti gyűjtenek, és szerencsével gyűjtenek. Horvát Antal pécsi jogász legujabban ernyedetlen szorgalommal kutatja Pécs vidékeit, és érdekesnél érdekesb tudósításokat küld be az archaeologiai bizottsághoz.¹ Küldeményei közt nem egy darab fordul elő, mely maga nemében unicum. S ezt egy diák teszi, ki sem ezrekkel nem bir, sem tudományos pályáját még nem végzé. Mivel fogja gazdagítani hazai irodalmunkat és a régészeti anyagot — ha ezen szép pályán kitartással tovább is halad?!

Simontornyáról egy nagy láda edényt és edény-cserepet kaptam sajátságos, fehér anyaggal bekent czifrázatokkal, ezek talán a rómaiak műveltsége által civilizált és pannoni lakók fazekassága remekjei? Érdekes minden esetre, hogy ezen edények leginkább Tolna megyében látszanak divatozni, és a vonások és apró kettős körök által a barbar ízlést árulják el. Stieberth Lothár hajdani honvéd-pajtásom megörvendeztetett ezen becses küldeménynyel, és kilátásom van, hogy a Simontornyai sz.-Ferencz rendű házfőnök úr, mert az ő szőlőjükben találták ezen sok edényt, az épebb darabokat is be fogja küldeni.

De más meglepetés is várt nem rég reám Jánkról Szathmár megyéből, honnan Koós Róbert úr egészen másnemű cserép-mustrákat küldött. Minthogy a többinek elküldetése költségesebb, az archaeologiai bizottság elhatározá, — hogy saját költségén, — az érdekes őskori maradványok ide szállíttassanak.

17) Azoknak, kik mindig azt rebesgetik, hogy a *miniszterium kinevezése* által semmit sem nyertünk, sőt hogy még a szabadság színét is elvesztettük, ajánljuk a kö-

vetkező lapokat; és pedig I-ör: A magyar kir. pénzügyministerium az 1867 évi június 3-án 140 70 sz. a. kelt és a magy. kir. vallás és közoktatási minister urhoz intézett megkeresésének mását adjuk:

Folyó hó 13-án 1635 sz. a. kelt becses átíratá csatolmányának visszarekesztése mellett vagyon szerencsém Nagyméltóságodnak az 1816-iki évben szeptember 10-kén 37667 sz. a. kelt a régiségi és érem találmányok körüli eddigi eljárást szabályozó, a volt kincstári udvari kamarához intézett udvari rendelet másolatját szives tudomás végett átküldeni. — Ezen rendelet szerint a magyar muzeum és a pesti egyetem által kiszemelt érmek és egyéb régiségek a kincsnek megtekintése után Bécsből visszaküldettek. Később a birodalom nem magyar részeire nézve 1846 évi martius 31-kén kibocsátott legfelsőbb elhatározás, melynél fogva az állam e tárgyak körüli jogáról lemond, *Magyarországban és az ausztriai polgári törvénykönyv behozatala alkalmával hatályba lépett, míg a gyakorlatban az illetők, úgy látszik sokszor az ugyan 1846 évi augusztus 14-ről kelt a bécsi gyűjteménynek kedvező, de Magyarországon soha közhirré nem tett legfelsőbb elhatározás rendeletjét követték.* — Jóllehet az 1816. *) után szokásban volt eljárás által is a hazai intézetek érdekei eléggé biztosítva vannak, mindazonáltal részemről azon eljárást követendem, hogy a hozzám beérkező kincseket többé Bécsbe küldeni nem fogom, hanem fentartván belértékökre nézve a kincstár törvényen alapuló jogait, azokat az említett hazai intézetek igazgatóságaival megtekintés és kiszemelés végett közvetlenül közlendem.

A mennyire Nagyméltóságod a tudomány érdekében netalán a fennálló törvények megváltoztatását czélirányosnak tartaná, vagy a politikai hatóságok közreműködését kívánná, Nagyméltóságod ugyis saját hatáskörében fog bölesen intézkedni. — A másolat hiteleül — Hirt m. k.

18) Hasonlólag fölötte érdekeseeknek tartjuk egy más miniszteriumnak a régészetnek nagyon kedvező rendeleteit:

A m. kir. közmunka- és közlekedési miniszterium 1867. évi augusztus hó 21-kén 4162. szám alatt kelt I) a cs. kir. szab. első vasutttársulat igazgatóságához, Bécsben illető-

*) Másolat 6829.

Vallás és közoktatási m. kir. Minister.

A régiségi és éremtalálmányok körüli eljárásra vonatkozó szabályrendeletek mását az egyetem tanácsának tudomás végett ezennel kiadom. — Budán 1867 évi augusztus hó 11-én. Minister ur helyett Szabó Imre m. k. osztálytanácsos.

./.

Copia ad Numerum 6829. — Franciscus Primus Dei Gratia Austriae Imperator. — Spectabiles ac Magnifici etc. In ordine ad demissam fidelitatum vestrarum repraesentationem sub 7-a praeteriti mensis Nro 19812 nobis factam, eisdem fidelitatibus vestris benigne rescribendum duximus, „inventas quasuis monetas aliasque res pretiosas, sub nomine thesauri designari solitas,“ si et in quantum tales non sunt quo in reali cursu ac quotidiano commercio constituuntur, absque discrimine valoris porro quoque eo, qui hucdum viguit, altissimeque praescriptus est, modo nobis submittendas esse, „si et in quantum vero talismodi monetae aut aliae pretiosae res deinceps in regno nostro Hungariae repertae fuerint, quales in reali ac effectivo cursu, solitoque commercio existere indubium foret, tales valore earum 12 florenos non superante, pro compendio laboris atque temporis immediate ac plenarie in sensu praeexistentium benignarum nostrarum normalium resolutionum pertractandi facultatem fidelitatibus vestris praesentibus impertimur. Ceterum fine promovendi in Regno quoque nostro Hungarico rei nummariae studii, benigne concedimus, ut antiquae monetae ac in genere omnes thesauri, qui utique ad fidelitates vestras

leg 1868 évi január hó 4-én 7855. sz. a. II) a Belügyminiszter urhoz intézett rendeletnek illetőleg átiratnak mássa.

I.

Az erdélyi muzeum igazgató választmányának folyó évi aug. 7-én 70. sz. a. kelt s hozzám intézett jelentéséből értesültem, hogy az Arad-N. szebeni vaspálya vonal jelenleg folyamatban lévő földmunkálatai, különösen azon a térségen, hol a Maros partja és Károly-Fehérvár közt hajdan az Apulum nevű római telep terült el, sok érdekes régiségek felfedezésére vezettek.

Miután azonban ezen, noha nagy beccsel és belértékkal is bíró régiségek az építésnél alkalmazott mérnökök által, a nélkül hogy a hazai muzeumoknak hirt adnának, vétetnék kézhez és adatnak el, és a mint nevezetesen magán uton ugyan, de biztos tudomásom van arról, hogy egy csomó efféle tárgy Pechera mérnök úr kezei között van Alvinczen, ennél fogva az e tekintetben elfecsérlés elleni méltányos panasz mellett, említett igazgató választmány azon kérelmet adá elő, hogy úgy a pesti, valamint az erdélyi muzeum igazgatósága e tárgyak belértékeinek megtérítése és egy aránylagos leldij fizetése mellett leendő kisajátítására elsőbbségi joggal ruháztatnék fel oly formán, hogy az illető találónak csak akkor legyen szabad a tárgyat másnak eladni, ha az illető igazgatóság a nála történt bejelentés vagy bemutatás után négy hétre a meg, vagy meg nem vétel iránt határozottan nyilatkozott.

Tekintetbe véve a régiségek érdekességét, úgy azoknak, a világtörténelem és hazai régészet érdekében nagy fontosságú megszerzését és megőrzését, az említett muzeum igazgató választmányának aggályait alaposaknak, s kérelmét méltányosnak találom, s ugyanazért az igazgatóságot felkérem, hogy ez értelemben sietősen intézkedni, illetőleg mérnökeit utasítani, engem pedig a muzeumok kellő utasíthatása végett intézkedéseinek eredményéről, valamint arról, hogy azon egy láda régészeti tárgy, mely Károly-Fehérvárra eddigelé útnak indítatott, hova küldetett legyen, mihamarább értesíteni sziveskedjék.

primitus deferantur, priusquam horsum submittantur nationali museo ac regiae Scientiarum Universitati Pestiensis eum in finem inspiciendi admitti possint, ut frustorum illorum, quorum alterutrum horum institutorum particeps fieri cuperet, consignatio praeter declarationem inventorum denunciantium et dominorum terrestrium nunc ratas suas in natura vel justam bonificationem consequi malint, qui ita dein facto praevis pro nummophilaceo nostro caesareo regio selectu, citra posteriores ambages residui nummi antiqui aut aliae res pretiosae per nationale museum ac Pestinensem Universitatem jam praevis designatae eisdem praeter ratas inventoribus, denunciantibus dominiisque terrestrialibus pro ratione declarationum suarum in natura nefors extradandas transmitti valeant.“ — Quod demum distractionem veterum monetarum aut aliarum rerum pretiosarum attinet, quae a praevis, tum pro parte cymelii nostri caesarei regii cum et musei nationalis hungarici atque Pestinensis Universitatis instituto selectu remansura sunt, et privatorum collectionibus idonea forent, demissae fidelitatum vestrarum propositioni deferri tanto minus potest, quanto certius est, hic loci ob longe maiorem petitorum atque emptorum concursum, huiusmodi antiquos nummos multo meliori pretio distrahi, ac per id concernentium etiam partium, quibus ex repertis thesauris ratae competunt, eo modo atque utilitati magis consuli posse. — Hac itaque in parte sollicitata alteratione locum habere nequeunte, fidelitates vestrae iis, quae eatenus per nos recenter praescripta sunt, in futurum quoque semet conformare noverint. — Quibus in reliquo gratia et clementia nostra caesareo regia benigne jugiterque propensi manemus. Datum in imperiali urbe nostra Vienna die 10-a mensis septembris anno 1816- — In fidem copiae — Budae die 22-a mensis iulii anno 1867. Pauer m. p. A másolat hiteül. — Hirt m. k.

II.

A vasutak építésénél sokszor érdekes, régészeti és belbecsű s nevezetesen a világ és hazai történelemre nézve nagy érdekű tárgyak ásatnak ki, melyek, mert megőriztetésükről senki sem gondoskodik, részint — megsemmisíttetnek, részint pedig — a külföldre vándorolnak.

Hogy tehát az ily találmányok jövőre a hazai intézetek javára megóvassanak — czélszerűnek láttam a vasútépítkezésekkel foglalkozó közegeket utasítani, miszerint minden ilyenmű találmányról a legközelebbi közigazgatási hatóságot rögtön értesítvén a talált tárgyakat addig is, míg a hatóság intézkednék, a megsemmisítéstől megóvni igyekezzenek.

Arra nézve azonban, hogy ezen intézkedés sikeres legyen, szükséges lenne, miszerint a törvényhatóságok utasíttatnának, hogy a vasuti mérnököktől nyerendő tudósítás után a talált tárgyakról a pesti és kolozsvári muzeum igazgatóságát rögtön értesítsék és a tárgyakat addig míg ezen intézetek küldöttjei meg nem vizsgálják, őrizet alá vennék.

Miért is van szerencsém Nagyméltóságodat felkérni, miszerint e tekintetben a törvényhatóságokat kellő utasításokkal ellátni sziveskedjék.

19) És végre közlöm a nm. vallás és közoktatási miniszteriumnak ⁴⁰⁷_{Eln.} sz. k. rendeletét, melynek erejénél fogva, az évek óta itt-ott elszórt, rombolásnak kitett régi műemlékek megvételére, — illetőleg a n. muzeumba való szállítására — ő nagyméltósága által fölhatalmazást nyertem:

Főtisztelendő Rómer Flóris egyetemi tanár úrnak.

Folyó évi április hó 22-én 72. sz. alatt kelt jelentésére hivatkozólag, tudósítom Főtisztelendőségedet, hogy az abban bővebben körülírt ásatási, szállítási és viteli költségek fedezésére szolgáló kétszáz és ötven ftnyi o. é. összeget mai nap jelen szám alatt kelt és a magy. kir. állam központi pénztárához menesztett rendelettemmel olyképen utalványoztam, hogy a nevezett pénztár Főtisztelendőségednek ezen összeget, sajátkezűleg irt és kellőleg kiállított — nyugtájára a magy. kir. tanulmányi alap rovására, mint számadás iránti előleget fizesse ki.

Felhivom egyuttal Főtisztelendőségedet, hogy ó-budai működésének befejezése után, a talált tárgyakról jegyzéket, a költségekről pedig a kiadási rovatnak számvivőségi okmányolása céljából okmányolt számadást sziveskedjék készíteni — s azt hozzám kellő időben bemutatni.

A jelentésében említett alaptérképeknek elkészítését illetőleg tudósítom Főtisztelendőségedet, hogy a közmunka- és közlekedési magy. kir. miniszteriumot egyuttal megkerestem, miként Zsigmondy Gusztáv mérnököt és tisztviselőt bocsátaná Főtisztelendőségednek rendelkezése alá.

Mihelyt a nevezett m. k. miniszteriumnak ebbeli hivatalos intézkedése tudomásra fog jutni, értesíteni fogom Főtisztelendőségedet az eredményről.

Budán 1868 évi május hó 2-án.

B. Eötvös József.

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA ARCHAEOLOGIAI
BIZOTTMÁNYÁNAK MUNKÁLKODÁSA
(1867. évben és 1868. első felében.)

Jegyzőkönyvi kivonat. *)

A *januariusi* ülés 3. p. jelenti előadó, hogy a szab. gőzhajói társulatnak, valamint a vaspályai igazgatóságoknak ez idén is az *archaeologiai közlemények* és a *műrégészeti kalauznak* egy-egy példánya elküldetett, mintegy elismeréseül azon nagylelkűségnek, melylyel az arch. bizottmányi tagok működéseit I. osztályú *szabadjegyekkel* előmozdítani sziveskednek.

6. pont : *Steiner* Albert pápai urad. mérnök, *Gyárfás* István, *Zelinka* cs. kir. *mitroviczi* főerdész, *Bubics* Ede mérnök és *Horváth* Antal VIII. osztálybeli főgymnasiumi hallgató Péceszt, érdekes archaeol. adatokkal bővíték levéltárunkat.

8. A nméltóságu m. kir. helytartótanács felszólítja a bizottságot, hogy *Országos Bizottsággá* való átváltoztatására való tervet terjeszssen fel.

Februariusi ülésben :

9. Értesíttetik a bizottmány *Liptay* Ferencz szepesi kanonok úr által, hogy gondoskodása a *nehrei* templom falfestményei ügyében elkésett, mert azok bemeszeltettek.

13. Előadó bemutatja *Zsigmondy* Gusztáv mérnök úr munkálatát, mely az *6-budai római vízvezetésnek* alapos felmérését tárgyalja.

14. Ugyanaz bemutatja a *Pulszky* Ferencz bizottmányi tagnak a bizottság leltárának ajándékozott három kötetnyi rajzot, melyek az egykori *Fejérváry*-féle régészeti gyűjtemény másolatait foglalják.

15. A bizottmány monumentalis régiségek kiadására évenként 4000 frtot nyert, azonban 2000 frt igényeltetvén az archaeologiai közleményekre, felvételekre, ásatásokra stb. a főnebbi célra csak 2000 frt lesz fordítható.

16. A hármás bizottmány (*Henszlmann*, *Pulszky*, *Rómer*) munkálata, mely az országos archaeologiai bizottmánynak megalapítását tárgyalja — az akademiának be-
küldetik.

24. Elfogadtatott, hogy az archaeol. közlemények számára elfogadott munkák, mivel a régészeti kutatások, — előtanulmányozások sok időt és fáradságot vesznek igénybe, a bécsi cs. központi bizottmány példája szerint jövőre 20 frt helyett ivenként 35 frttal díjaztassanak.

27. A párisi világtárlat idénye alatt távol lévő *Rómer* Flóris előadó helyébe *Torma* Károly bizottm. tag kéretett meg a titkári ügyek vezetésére.

*) Lásd VI-dik kötet II-dik füzet.

A bécsi cs. központi bizottmány az *Ipolyi* műkalauz III-dik kötetéhez szükséges clichéket átengedi.

28. *Albert* Károly országos mérnök Esztergomban ígéré, hogy a *szőnyi* (bregetiumi) római régiségekről alaprajzokat fog készíteni.

Márcziusban :

29. *Ellenbogen* József pozsonyi reáliskolai tanár ígéri, hogy a *bazini* régiségeket, kutatni, és ha kell, le is fogja rajzolni.

Az akademiától az országos bizottság alaprajza azon észrevétellel küldetik vissza, hogy az egész terv szélesebb alapra fektetessék.

30. October 28-kán felszólíttatik az arch. bizottság a *vallás- és közoktatási miniszterium* által, hogy az *alapítványi* jószágokon működő gazdasági tisztek számára egy utasítást dolgozzon ki, mely nekik a régi műemlékek fentartásánál kalauzul szolgáljon.

31. *Storno Ferencz* úr Sopronyból küld több igen érdekes rajzot, melyek alkalomilag használtatni fognak.

32. *Ellenbogen* József pozsonyi rajztanár egy miseruha rajzát és több festett régi czimert küld be a leltár számára.

Decemberben : Az előadó Párisból való visszatéréssel jelentetett a

33. pontban, hogy a nyári szak alatt kevés nagyobb fontosságú tárgy fordulván elő;

34. *Érdy János* b. t. *Pilinbe* (Nógrád m.) ment, hogy ott a b. Nyáry-ék birtokán létező pogány-temetőben ásatásokat rendezzen. A kiküldetés eredménye az *archaeologiai közlemények*-ben fog megjelenni.

35. *Horvát* Antal pécsi jogász *Pécs* vidékéről többféle érdekes régiséget küld be, s azokat becses adatokkal kíséri.

45. *Ellenbogen* József pozsonyi reáltanár figyelmezteti a bizottmányt több régiségre és munkálatinkban való részvétet ígér.

46. A bizottmány határozá; hogy nem csak társulatokkal fog csereviszonyba lépni, hanem munkálataiból egyes tudósoknak is fog példányokat átengedni, ha értük hasonló értékű kiadványokat nyerhet.

1868-dik évben

Januárban :

6. p. *Házmán* budai főpolgármester úr jelenti, hogy a *történelmi emléktáblák* felállításában a városi tanács szívesen segédkezet nyújtand.

10. *Koós Robert* úr *Jánkról* (Szatmár m.) érdekes cseréptöredékeket küld be a bizottmánynak.

12. *Fábry Nándor* a kuruczháborúra vonatkozó érdekes soproni siriratot közöl.

15. Határoztatik: hogy a bizottság fametszvényei után készítendő clichéket a régészeti czikkek értékesítése szempontjából a *képes lapoknak* és *népies naptáraknak* a szerkesztők kívánságára, előadó kiadhassa.

16. Bemutattatik azon tervezet, mely a régi műemlékek fentartása érdekében az országgyűléshez fel fog terjesztetni.

17. A *közlekedési miniszterium* kéretik, hogy a vasutak-, csatornák- és egyéb földi munkálatoknál találandó műemlékeknek megőrzésére a mérnököket és felügyelőket felszólítsa.

18. *Henszlmann* munkája, mely a *párisi világtár*-lat „histoire du travail“ féle osztályát tárgyalja, kiadás végett a vallás- közoktatási miniszteriumnak ajánlatik.

Turcsányi Andor körmendi ev. lelkész úr figyelmezteti a bizottmányt a vidéken talált régiségekre.

Márcziusban :

Rónay Jaczint és *Szalay* Ágoston akadémiai tagok, bizottsági tagokul ajánlatnak.

B. *Nyáry* Jenő urnak köszönetet mond a bizottmány a *pilini* barbar régiségek bemutatásáért, s kéri hogy ezentúl e fontos lelhelyen az ásatásokat a tudomány mai igényeihez képest folytattatni sziveskedjék.

Ratiborszky Czernoslav úrnak indítványát, hogy *Attila* sirja *Przemisl* táján kerestessék, a bizottmány nem pártolja.

Határoztatik, hogy az elkopott régi pecsét helyett egy új pecsét készíttessék.

Gróf *Eszterházy* János urnak azon nyilatkozata, hogy a „*kolozsmonostori apát-ság*“ czikke után járó tiszteletdíjáról, a bizottság javára lemond, köszönettel fogadtatott.

A magyar mérnök egylet ígéri, hogy az építkezéseknél netán előforduló régészeti-leg fontos tárgyakat a tudomány számára megóvni, és alkalmilag a bizottmánynyal ismertetni fogja. Ezen határozat a bizottság részéről örvendetes elismeréssel fogadtatott.

Áprilben :

Előadó emlité : hogy b. *Eötvös* József vallás- és közoktatási miniszter ur ő nagyméltósága meghagyásából a Kis-Cell alatti 1-ső ó-budai részvényes társulat téglave-tőjén talált római régiség felásával bizatott meg.

Májusban :

A *József főherczeg*-féle jószágok főkormányzója *Szaborics* Antal tanácsos ur ő nagysága véleményt kér a bizottmánytól, hogy a *Margit-szigete* teendő építések alkalmával előjövő régiségekkel miképen kellessék elbánni? Előadó kimenvén a helyszínére, megkéri az uradalmi kormányt, hogy : a romhány eltakarítása alkalmával előjövő épület alapokat szabad legyen felmérni és lerajzolni; hogy a fentálló romfalak jövőre is meggyassanak, sőt, hogy a szétszórt tagozatok ismét eredeti helyökre, ha mindjárt töredék-képen is visszaállítassanak; végre, hogy minden kétségtelenül bebizonyítható régi építmény helyén, a bizottság által szerkesztendő emléktáblák emeltessenek.

Előadó jelentést tesz *Német-Csanádra* tett kirándulásáról, hol *szent Gellért* templomának nyomait nem találta ugyan — hanem hol két régi és pedig egy román s egy gothkoru templomnak tagozatait találták az újabb templom alapfalaiban. Erről jelentést tett *Bonnaz* Sándor csanádi püspök ő excjához; kitől a további intézkedés várható.

Az ó-budai ásatások alkalmával tanúsított külön támogatás miatt, az ó-budai városi kapitányságnak, az első részvényes társulatnak, valamint *Schröll* József lovag urnak hála-levelek irattak.

NÉV- és TÁRGYMUTATÓ

AZ ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK VII. KÖTETÉNEK I. ÉS II. FÜZETÉRE.

	Lap		Lap
Az aacheni kápolna és n. Lajos		Barlángok Europ. Salzburgiak . . .	131
királyunk kincsei	81	" " Cseh- és Morvaországiak . . .	133
Ágyú-óriás	203	" " Szerbiában	134
Angyalok (zenélők)	29	" " Magyarhoniak	"
Apátfalvi (béli) apátság inventariuma .	152	" " " Szkalkai	"
Apostolok mikép állittatnak elő. .	29	" " " Zobori	137
Arany tárgyak: Acsád	180	" " " Zebegényi	"
Barbár-kori érmek Beregben	157	" " " a bakonybéli magány .	138
" Arany Hajóson (Pest m.)	188	" " " a tihanyi	"
" Német Jahrendorfon	191	Béli (apátfalvi) apátság inventariuma	152
" Potokon	195	Beregmegyei bronzművek	157
" Szabadszálláson	197	" római érmek	—
Barlángok, mint az emberek első		Beszterczebánya	10
lakjaik	111	— acropolisa	—
" mint temetőhelyek	112	— templomai	11
" Afrikában	113	— Borbála kápolna	—
" Ázsiában	114	— Stoss Veit oltára	—
" Europában	117	— Keresztelő medencze	—
" Hazánkban	118	— az olajfakert vagy golgotha	12
" " Palásthon	"	— városháza	14
" " Istvánfálván	"	— szobrászata	16
" " Győr megyében	119	— a tótok temploma	17
" " Gellérthegy alatt	"	Bölcse	77
" " Promontóron	120	Bőrruhába tüskékkel varrt embervázak.	109
" " pesterei barlang	121	Bronzeszközök : Egerben	76
" " busimi "	"	— Gyöngyösön	—
" " veterani "	"	— Karansebesen	—
Barlángok, vallási visszavonulásra . .	123	— Kassán	—
" Ázsiában	"	— Lippán	—
" Europában	125	— Mehádián	—
" " Subiacon	—	— Pécsett	77
" " Franciaországban	126	— Székesfehérvárrt	—
" " Spanyolországban	127	— Szilváson	—
" " Fontcombaudban	128	— Tárkányon	—
" " Grotta ferrata	"	— Vácson	78
" " Catacombák	129	— Verpeléten.	—
" " Nottinghami barlangok	130	— Pécsett	194

	Lap
Bronzeszközök : Rimaszombaton	196
— Beregben	157
— Koroncón	168
— Csányon	172
— bronzkard	184
— Cselye partján (karp.)	—
— „ Hernád Büdről (vésű)	188
— „ Jász-Apáti	189
— „ Botfalván (Nyitra)	—
— „ Joodon és Szerbfalván (Mármaros)	—
— „ Körömczön rézkard	—
— Pilinben	203
— Piskén	195 196
— Szarvasszón	197
— Szirákon	197
— Tápió-Szelén	„
— Tisza-Szölösön	198
Budvár b. Orbántól	203
Catalog a bécsi cs. királyi régészeti tárról	205
Cheopsi gula titkai	202
Ciborium, románkoru (Ritzingen)	196
Corvináról való jelentés	203
Cserépedények	176
— Buzitán	180
— Bajsán	182
— Bakonyszombathelyen	—
— Bikádon	184
— Hévizen	188
— Homoki majorban	—
— Izsákon	189
— Jánkón (Szathmár)	221
— Monoron	191
— Pilinben	203
— Pécssett agyag-minta	194
— Siklóson	„
— Ságváron	196
— Simontornyán	—
— „ és	221
— Sz.-Péteren	197
— Szirákon (orsófej)	—
— Tribeczen	198
— Zentáról	—
Czímerek (magyar királyoké) franczia országnagyoknál	82
Czímerek a pozsonyi főtemplomban	200
Czímertani értekezés Jakabtól	202
Darwin és bírálati	208
Ebenhöch gyűjteményének átnézete	179
Ecséri puszta templom	145
Eger régiségei	77
Egri püspöki pinczék Inventariuma	150

	Lap
Egri püspöki istállók	—
— vár	151
— a kapuk fölötti	—
— konyha inventariuma	152
— majorságé	—
— pohárszék	153
Egeres kolozsmonostor fiókapátsága	93
Ékszer a pozsonyi káptalannál, Rómertől	203
„ az erdélyi székesegyházban	203
„ a veszprémiben	204
Egyesek mozgalmi az archaeologia terén	85
Egyházi művészet hazánkban	203
Ékszer (Magyar) Csanakon	184
Emich Gusztáv Marci-chronicája	216
Erdély építészeti műemlékei Kővárytól	202
Erdélyi püspök birtokai	93
Ereklyetartók a középkorban	21
Éremgyűjtemény (Mátyusé)	220
Érmek : frisachi, Kisberről	189
— Kis-Zomboron	—
— sz. Erzsébeten	197
Érmek (magyarok)	60
II. Istváné	„
II. Béláé	61
II. Lászlóé	62
III. Béláé	63
— Báthory Zsigmond aranya	77
Érem (magyar) Izgaron	189
— Nagyheresztyénen	191
— Tisza-Füreden	198
— rómaiak Bereg megyében	155
— „ Bikádon	183
— „ Déván	184
— „ Harasztton	188
— „ Quintillusé	206
— „ Szabadszálláson	197
— „ Tinnyén	77
— Vörös-orosz-országiak	206
Érmészeti (jeles munka Finálytól)	80
— egy római éremről Bajzáthtól	—
— jelentés a b. szombathelyi leletről	80
Erődök a középkorban	3
— Besztercebányán	10
— Nagyenyeden	42
Esztergomi érsekségi bérkönyv 1487.	155
— régi pecsétje	188
— XIII-ik századbeli helyirata	204
— Bakácskapolna	204
Ezüst fibula Csegén	184
— — Mácsán	190
Falfestés Nagyenyeden	51
Favarak, a német lovagoké Erdélyben	90

	Lap
Festészet (ókori)	204
Fövenyi puszta (római út)	55
Függőaranyból — Dombóvárótt	185
— Dorogh és Esztergom közt	—
— Pest megyében	186
Gyengyes-püspeky inventarium	153
Gyerőmonostor sz. benedekieké	93
Gyöngyösi bronz régiségek	76
Gyűjtemény Ráth Györgyé	219
„ Szalayé, lásd krónika 182—198	
Halmok, Vaskúton	182
Hamisított régiségek Ó-Budáról	76
Hanyagságunk az archaeologia tanulásában	85
Harangocska (Nagy-Becskereken)	76
Hazai kincsek eladva Angolországba	85
Henrik, kolozsmonostori apát, III. András király udvari káplánja	92
Henrik apát 1414. a konstanci zsinaton	97
Henzmannus Izenüncl	9
Hontmegyei régiségek	203
János, kolozsmonostori apát, 1341-ben a királyné káplánja	94
Kagyló-gyöngy Ároktőn	182
„ Péczelen	194
Kakas a kereszten, katolikus jelvény	203
Kalvária, olajfakert, v. golgotha Besztercebányán	13
Kancsó (ónból) középkori Pesten	194
Karansebes (bronzeszközök)	77
Kard, vas, a Dunából	195
Kassa (bronz eszközök)	77
Katacombák	199
és 204	
Kegyelet műemlékeink iránt	135
és 145	
Kereskedelmi viszonyok az őskorban	207
Keresztény művészet fejlődése	204
Keresztelő medence Besztercebányán	12
Kereszt mint jelkép az őskorban	208
Keszői püspöki vár	204
Kincsek (adalék az egyháziak történetéhez)	65
— Fehérvárótt	66
— budai	—
— pécsi	—
— pilisi	67
— felő-őrsi	—
— pilisi	—
— budai pálosoké	—
Kincstár (a pozsonyi klarissáké)	36
— (a budai apácáké)	41
Klarissák kincstára Pozsonyban	36
Kolozsmonostor, keletkezési ideje	89
— neve	90

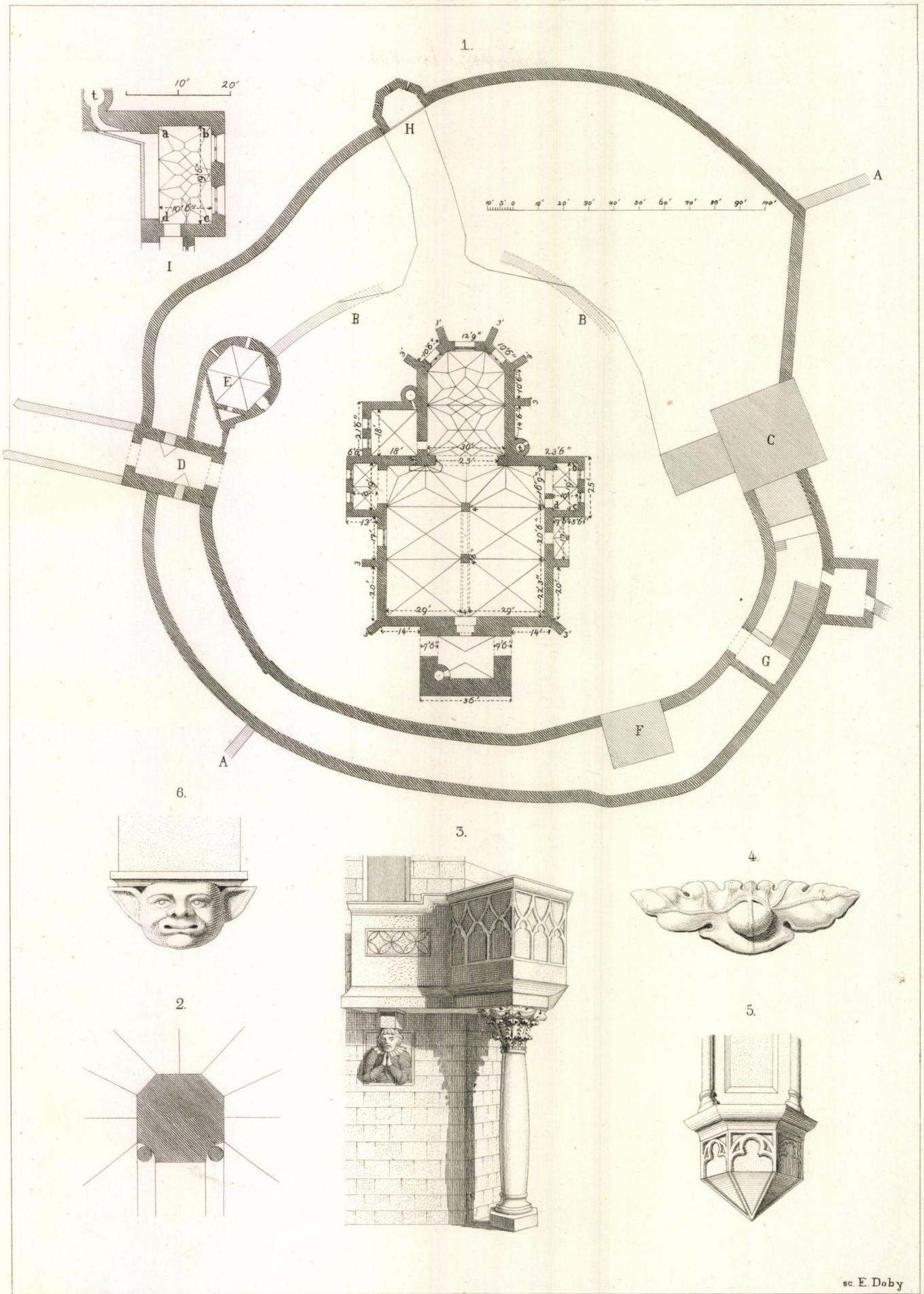
	Lap
Kolozsmonostor viszáljai a püspökséggel	91
— birtokai	93
— Kállán és Kyde családoktól megtámadtatása	95
— per a kolozsváriakkal	97
— apátok h. kormányzók	99
— javainak eladományozása	103
— apátjai sorozata	105
— fenm. templom szentélye	106
— a templom alaprajza	108
Köeszközök : Ócsán	77
— Pécsen	—
— Koronczón	167 169
— Alcsuthon	182
— Belácson	183
— Mogyoroskán	191
— Pesten	195
— Szirákon	197
— Tisza-Füreden	198
— Tribeczen	—
— Zsilen Erdélyben	—
Königsberg (l. Ujbánya)	9
Körmöcz vára	3
— a vár templomai	4
— külvárosi templom	7
— a belváros kapui	—
— magánházak	8
— a pénzverde	9
Körmöczbányai ősirás	203
Környe, római út	55
Korogvári régiségek	202
Kova-nyilak Nyitráról	165
— Koronczóról	—
— Pécsről	—
Láncz, arany, Esküllön	187
Lelhelyek Győr körül	179
Macskásyak	93 és kk.
Magyaradi csontok bonczitani vizsgálata	73
— ásatás	218
Majk (római út)	55
Margit (szent) házi oltára	19
— alakja	22
— eladva a külföldre vitetett	85
— szigeti régiségek fentartása	227
Mehadia, római kés	76
Mennykő a XIII-dik században	85
Mikola család czimere és siriratai	146
Mithraeum Rákoson (Sopron m.)	205
Murányvár	199
Nemzeti muzeumunk tárgyai	206
Nagy Antal pórvezér Kolozsmonostor alatt darabokra vágatik	98
Nagy-Becskereken harangocska	76

	Lap
Nagy-Enyedi egyházkerítés	42
Nápolyi család sírköve	107
Obsidianok: Erdőbényéről	161
— B.-Hunyadról	162
— Ároktőről (Borsod m.)	163
— Szilvásról (Baranya m.)	—
— Mezőkeresztesről	—
— Nyitra és Borsod megyékből	—
Ó-Budai hamisított régiségek	76
Ócsai (Csallóköz) kőkalapács	77
Ólom-jelvények gyűjtése	207
Oltárok (szárnyasok)	32
Ős emberek haladása Rónaytól	200 202
Őskori temető Csabán	184
— Hallstadtban	205
— története az embernek	204
— növényzet	208
Párisi világtár. régészeti szempontból	210 213
„ világtárlaton kiállított magyarhoni tárgyak lajstroma	212
Pázmánd, római út	55
Pécsi kő- és bronzrégiségek	77
Pecsét, régi, Esztergomi	188
— Jászberényi	202
Picenus de Marchia Jakab porzendülést idéző elő Erdélyben	98
Pilinyi régiségek	195—203
Plank Ferencz régiségei	76—84
Pogányvár (Gömörben)	199
Pogánysírok: Koroncón	167
— a vaskorból	179
— Lemesen (Sáros)	189
Pölöske-sz.-mihályi templom	204
Pozsonyi régészeti kiállítás	201
— főtemplom restaurációja	199
Pulszky Ferencz ajándéka	83
— régiségei kiállítása	85
Rákosi (Soprony m.) Mithraeum	206
Régészeti árverés	220
— egyletek: Aradon, Sopronyban Békésben	220
— kiállítások: Pozsonyban	201
— — tanodákban	221
— — Pulszkyé	85 és 220
— tárgyak külf. folyóiratokb.	207—210
Régészetre vonatkozó miniszt. rendeletek	222
Római élet a hajdanban	81
— érmek: Tinnyén	77
— — Pesten	195
— — Pilis-Maróthon	—
— emlékek: Nagy-Enyeden	44
— — Érdy régi tárczájából	55
— felírás	77

	Lap
Római felírás Szakállason	197
— — Marosportuson	218
— k és, Mehadián	76
— felírások Budapesten	183
— — diósi püsztan (Veszpr.)	185
— — Mitroviczon	190
— — Nagy-Rápoldon	191
— — Német-Csanádon	—
— — Ó-Budán	192 és 193
— — Rákos-Palotán	196
— — Ürömön	198
— mérföldmutató Buda-Ujlakon	183
— műtárgyak: Koroncón	168
— — Aradmegyében	182
— — Árokalján	—
— — Bikádon	183
— — Duna-Pentelén	184
— — Sibót és Balomir közt (Erdélyben)	187
— — Marosporton	190 és 202
— — Topliczán (Horv. or.)	207
— — Sopronyban	197
— régiségek: a m. n. muzeumban	84
— — Tésen	77
— út	55
— sír, Kővágó-Szöllősen	189
— — Ó-Budán	192 193
— — Pécsen	194
— — Tökön	198
— téglá, Budán	183
— — Német-Csanádon	191
— — Ó-Budán	193
— terra sigillata medencze Ságváron	196
Románkoru eziborium Ritzingen	196
— gyertyatartó Trencsinből	198
Ságváron római medencze	196
Sárközy József meghalt	83
Schimkó Dániel mint érmész	207
Simontornyán cserépedények	196 221
Sír-dúlás Nyirbátoron	202
Sopronban római mécses	197
Stoss Veit oltára Besztercebányán	11
Szabolcs megyében ezüst kupa	197
Székes-fehérvártt bronz fibula	77
— római felírás	—
Székelyföld, Orbán Balázstól	201
— — Jakabtól	202
Székelyföldi pogánysírok	—
Szikla-lakok, szikla-városok	113
Sziklasírok	121
— Afrikában	122
— Ázsiában	—
— Európában	123

	Lap
Szilágyi de Somlyó Mihály	147
Szilvás (Heves m.) bronzok	77
Szirákon kő- és bronztárgyak	197
a boldogságos Szűz cyclusa	26
Tabajd, római út	55
Tápió-szelén bronzok	197
Tárkány, bronzok	77
Tárnokvölgyi ütközet s a Hún-Scythák, Gyárfástól	202
Tata, római régiségei	55
Templomok, régiek : Beszt.-bányán 11- és kk — Böleskén	76
— Kőrmöczbányán . . . 4. és kk.	
— Nagy Enyeden (lutheranus)	51
— hajdani plebánia	52
— reformatus templom	53
— Ujbányán 9 és kk.	
— restaurációk	219
Temető, őskori : Csabán	184
— Hallstadtban	205
— Pilinben 159 203	
— Keszthelyen	218
Tésen római régiségek	77
Tinnyén (Pest m.) római érmek	—

	Lap
Tisza-Füreden magyar érmek	198
— köcsákány	—
Tisza-Szöllösön bronz- és üveg-tárgyak	198
Tökön római sír	198
Trencsényi, románkoru gyertyatartó	—
Tribeczen kő és agyag tárgyak	198
Ujbánya, Königsberg	9
— templomai	—
Uj Pesten, régi fazék	78
Ürmön, római felirásos kő	198
Üveggyöngyök Koronczón	174
— Tisza-Szöllösön	198
Vácson bronzok	78
Vágújhelyi prépostság	203
Vajda-Hunyad (ismertetése) 79—201 és 218	
Vereben, római út	55
Verpeléten bronzok	78
Vöröskői vár	204
Zarwaskew vára inventariuma	150
— a sz. Miklós kápolnájáé	151
Zentáról cserépedény	198
Zsilen (Erdélyben) kőeszközök	198
Zykzo-i inventarium	153

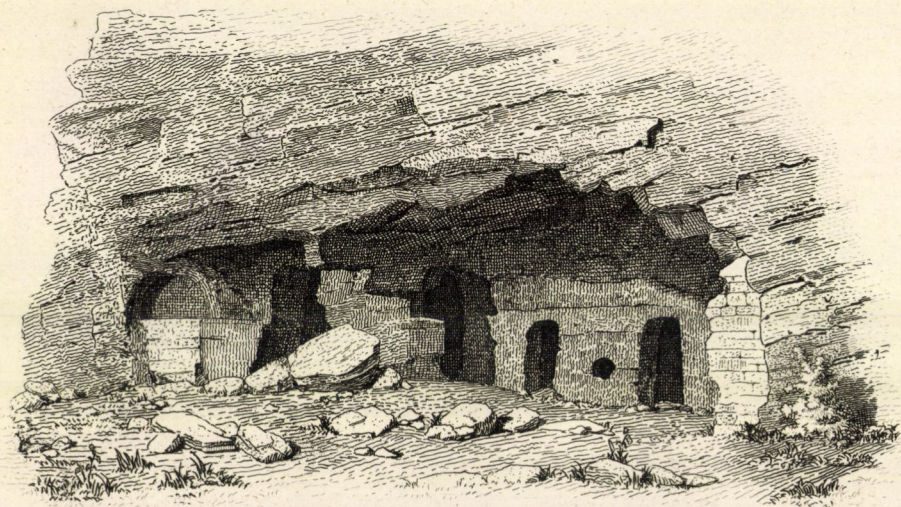

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

W. ACAD. DI. M. A.
KÖNYVTÁRA

A.

B.

